

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
PRÁVNICKÁ FAKULTA

SPECIALIZACE:

Právní dějiny, teorie práva, filozofie a sociologie práva

**KOLEKTIVIZACE A TRANSFORMACE
ČESKOSLOVENSKEHO A ČESKÉHO ZEMĚDĚLSTVÍ
V LETECH 1945 - 2004,
PRÁVNĚ NORMATIVNÍ POHLED**

COLLECTIVIZATION AND TRANSFORMATION
OF CZECHOSLOVAK AND CZECH AGRICULTURE
IN THE YEARS 1945 - 2004,
LEGAL NORMATIVE VIEW

DISERTAČNÍ PRÁCE

Školitel:
Doc. JUDr. Ladislav Soukup, CSc.

Vypracoval:
JUDr. Ing. Zdeněk Hraba

Praha, září 2010

Anotace:

Kolektivizace a transformace českého zemědělství jsou dvě na sebe navazující etapy právního a ekonomického vývoje české společnosti, které velmi výrazně změnily český venkov, poznamenaly osudy lidí a představovaly aktivní využití práva ke změně dosavadního stavu. Obě etapy vývoje jsou navzájem spjaté v tom smyslu, že transformace českého zemědělství byla a je do té míry spojena s restitucí výsledků kolektivizace, že její obsah z pohledu práva nelze chápat odděleně od pochopení právních jevů kolektivizace. Práce členěna do dvou částí. Část první analyzuje normativně právní vývoj etapy kolektivizace, část druhá zkoumá ze stejných hledisek etapu transformace zemědělství do roku 2004 (do vstupu České republiky do Evropské unie a formálně právního ukončení jedinečnosti české normativně právní samostatnosti).

Annotation:

Collectivization and the transformation of Czech agriculture are two consecutive stages of the legal and economic development of a Czech society, which dramatically changed the Czech countryside, marked the destiny of the people and represented the active use of the law to change the current situation. Both stages are connected to each other in the sense that the transformation of Czech agriculture was and is so connected with the restitution of the results of collectivization, that its contents from the perspective of the law can not be understood apart from understanding the phenomena of collectivization. The text is divided into two parts. Part One analyzes the legal normative development phase of collectivization, the second part examines aspects of the same stage of the transformation of agriculture until 2004 (the Czech Republic joining the European Union formally ment the end of the Czech Legislative autonomy).

Klíčová slova:

Kolektivizace, transformace, zemědělství, jednotné zemědělské družstvo, JZD, majetkový podíl, restituce, právo družstevního užívání

Key words:

Collectivization, transformation, agriculture, common agricultural cooperatives, transformation claim against the cooperative, restitution, the cooperative right to use

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci sepsal pod vedením školitele Doc. JUDr. Ladislava Soukupa, CSc. samostatně, že všechny použité prameny a literatura byly řádně uvedeny a citovány a že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 30. září 2010

JUDr. Ing. Zdeněk Hraba

Poděkování

Na tomto místě bych rád vyjádřil své poděkování Doc. JUDr. Ladislavu Soukupovi, CSc. za cenné připomínky, odborné rady a trpělivost při vedení mé disertační práce.

Obsah

Úvod.....	1
-----------	---

ČÁST PRVNÍ – KOLEKTIVIZACE

1.	České zemědělství a zemědělská politika v letech 1918 – 1945.....	7
1.1	Stav českého zemědělství před pozemkovou reformou.....	7
1.2	Pozemková reforma.....	11
1.3	Protectorát Čechy a Morava.....	16
2.	Právní regulace počátků kolektivizace (1945 - 1947).....	20
2.1	Úvod.....	20
2.2	Košický vládní program.....	23
2.3	Zásady nových zemědělských zákonů.....	25
2.4	Zákon č. 55/1947 Sb. o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu.....	28
2.5	Zákon č. 126/1946 Sb. o úpravě zemědělských pachtovních poměrů.....	31
2.6	Zákon č. 15/1947 Sb. o stíhání černého obchodu.....	32
2.7	Zákon č. 139/1947 Sb. o rozdělení pozůstalosti se zemědělskými podniky.....	33
2.8	Zákon č. 142/1947 Sb. o revisi první pozemkové reformy.....	35
2.9	Zákon č. 145/1947 Sb. o organizaci zemědělců Republiky Československé.....	40
3.	Právní regulace průběhu kolektivizace (1948– 1958).....	43
3.1	Úvod.....	43
3.2	Ústavní zákon 150/1948 Sb. Ústava Československé republiky.....	55
3.3	Zákon č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě).....	57
3.4	Zákon č. 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech.....	62
3.5	Vyhláška č. 944/1949 Ú. I. o hospodaření na půdě, jež je předmětem výkupu a převzetí podle zákona o nové pozemkové reformě.....	74
3.6	Vyhláška č. 612/1949 Ú. I. o výkupu mechanizačních prostředků vesnických boháčů.....	78
3.7	Vládní nařízení č. 86/1953 Sb. o finanční pomoci jednotným zemědělským družstvům a soukromě hospodařícím rolníkům.....	80
3.8	Zákon č. 47/1948 Sb. o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků (scelovací zákon).....	82
3.9	Vládní nařízení č. 7/1949 Sb. o systému dodávek a výkupu zemědělských výrobků - režim státního řízení zemědělského výkupu.....	83
3.10	Vládní nařízení vlády č.50/1955 Sb. o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby.....	85
3.11	Zákon č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky.....	90
3.12	Zákon č. 86/1950 Sb. trestní zákon soudní.....	90
3.13	Zákon č. 88/1950 Sb. trestní zákon správní.....	96
3.14	Ostatní právní předpisy užití v rámci kolektivizace.....	97
3.15	Potlačování tzv. „vesnických boháčů“.....	100
3.16	Vlastnictví a užívání kolektivizovaného zemědělského majetku – základní právní instituty.....	105
3.16.1	Právo družstevního užívání pozemků a vlastnické právo družstva.....	105
3.16.2	Právo užívání k zajištění zemědělské výroby.....	108

3.16.3	Právo náhradního užívání pozemků	109
3.16.4	Práva užívání pozemků ve vlastnictví státu	111
4.	Právní regulace upevnění organizace a materiální základny JZD (1959 – 1974)	113
4.1	Úvod	113
4.2	Zákon č. 49/1959 Sb., o jednotných zemědělských družstvech.....	113
4.3	Vzorové stanovy z roku 1961 a jejich změna v roce 1964.....	120
4.4	Ostatní právní předpisy regulující jednotná zemědělská družstva	124
5.	Právní regulace vrcholné etapy socialistického zemědělského družstevnictví (1975-1989)..	127
5.1	Úvod	127
5.2	Zákon č. 122/1975 Sb. o zemědělském družstevnictví	129
5.3	Zákon č. 123/1975 Sb. o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby	141
5.4	Nářízení vlády č. 137/1975 Sb. kterým se vydávají Vzorové stanovy jednotných zemědělských družstev a upravuje postup při vypracování a schvalování stanov družstva, jejich změn a doplňků	144
5.5	Zákon č. 90/1988 Sb. o zemědělském družstevnictví	148

ČÁST DRUHÁ – TRANSFORMACE

6.	Právní regulace začátku transformace (rok 1990)	160
6.1	Východiska a počátky právní regulace transformace československého zemědělství	160
6.2	Zákon č. 114/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 123/1975 Sb., o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby	162
6.3	Zákon č. 162/1990 Sb. o zemědělském družstevnictví	167
7.	Právní regulace transformace československého a českého zemědělství (1991-2004)	170
7.1	Zákon č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku (zákon o půdě).....	170
7.1.1	K procesu přijetí zákona o půdě	170
7.1.2	Obsah zákona o půdě, základní právní instituty upravené zákonem o půdě	178
7.1.3	Náhrada za živý a mrtvý inventář a zásoby	186
7.1.4	Uživací vztahy k zemědělské půdě.....	193
7.2	Zákon č. 42/1992 Sb. o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstvech (transformační zákon).....	204
7.2.1	K procesu přijetí transformačního zákona	204
7.2.2	Obsah transformačního zákona	214
7.2.3	Základní právní instituty transformačního zákona	216
7.2.4	Oprávněná osoba	241
7.2.5	Vydání (vypořádání) majetkového podílu.....	251
7.2.6	Promlčení.....	257
7.3	Zákon č. 39/1993 Sb. o pokutách a kaucích za nedodržování zákonů upravujících transformaci zemědělských družstev a nápravu majetkových křivd v oblasti vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku	264
	Závěr	267
	Abstrakt	270
	Abstract.....	274
	Literatura	278
	Prameny.....	281

Úvod

V názvu této práce, která sleduje historicko-právní vývoj českého zemědělství ve druhé polovině dvacátého století, jsou používány dva termíny - kolektivizace a transformace. Oba termíny jsou velmi frekventované jak v historické, tak zejména v politické mluvě, jejich význam a obsah je považován téměř za notorietu, ale oba tyto termíny jsou ve skutečnosti značně nepřesné a více či méně zamlžující skutečný obsah hospodářských a sociálních jevů jimi označovaných.

Proto také při projednávání zákona č. 69/1949 Sb., o jednotných zemědělských družstvech v Národním shromáždění dne 23.2.1949 mohl lidovecký poslanec Josef Sedlák (už jen ta symbolika jména) říci: „Cítím se konečně povinen prohlásiti s tohoto místa, že celá konstrukce projednávané osnovy ničím nenaznačuje a proto také nijak neznamená, že jednotná zemědělská družstva jsou kolektivizací zemědělské výroby. Jsme státem lidově demokratickým a provádíme přestavbu společenského řádu směrem k socialismu. Jednotné zemědělské družstvo však není nástrojem socializace, je nástrojem zvelebení zemědělské produkce, a proto z členství v družstvu není nikdo vylučován. ... Taková je skutečnost a celá zemědělská veřejnost také takto posláním jednotných družstev chápe“¹.

Stejně tak vytvoření obrovského umělého zadlužení zemědělských družstev (cca 108 miliard Kč celkem a v průměru cca 50 milionů Kč na družstvo) rozdělením veškerého majetku zemědělských družstev do majetkových podílů a vytvoření z nich pohledávek nečlenů družstev na jejich peněžní vypořádání zákonem č. 42/1992 Sb. lze jen s hodně velkou nadsázkou nazývat transformací družstev.

S tímto vědomím jsou v této práci uvedené termíny používány jen jako termíny označující určitou časovou etapu vývoje českého zemědělství, byť v příslušném kontextu bude věnována pozornost jejich vzniku a skutečnému obsahu.

Hospodářská a sociální politika každého státu je vedle přírodních podmínek, mezinárodních okolností a civilizační úrovně země výsledkem interakce mnoha dalších faktorů: národnostní a sociální struktury obyvatel, vlastnických vztahů, mocenských a vojenskopolitických zájmů, poměru třídních sil, mentality a tradice, vlivu církví, ideologie a také teoretické úrovně poznání stavu společnosti a jiných. Poznání váhy jednotlivých faktorů, jejich vzájemného vztahu a změn v čase je velmi složité a má mnohá úskalí. Hodnocení minulosti, zejména nedávné, vždy nese pečeť rozdílných světonázorových východisek, odlišných kritérií a nezřídka i různých politických, sociálních, skupinových, či jinak podmíněných motivací.

V hospodářsko-právních dějinách, ostatně stejně jako v jiných společenských vědách, se proto setkáváme s rozmanitou a nezřídka přímo protikladnou interpretací

¹ www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/026schuz/s026002.htm, digitální knihovna, NSRČ 1948- 1954, stenoprotokoly, 26.schůze,

historických jevů a procesů. Častým důvodem je zvyk nastupujících politických garnitur hodnotit hyperkriticky předcházející období, což se jev, který se v českých zemích projevuje již od roku 1918, a velmi zřetelně i po listopadu 1989.²

Obě významné periody hospodářsko-právních dějin českého zemědělství, kolektivizace i transformace, mají své zřetelné zdroje – samozřejmě vedle shora uvedené primární multifaktoriální interakce - do značné míry právě v myšlenkových postupech předcházejících období a reakcí na ně. Zdroje idejí i praxe kolektivizace lze tak nalézt v hospodářsko-sociální situaci a myšlenkové výbavě v době první pozemkové reformy, v době Protektorátu a v době poválečného vývoje, jistě ale i v ideologických vazbách zejména „předválečných“ členů komunistické strany na odůvodnění (byť hodně odlišné reality) velmi specifického vývoje zemědělství v Rusku a Sovětském svazu. Bez pochopení těchto zdrojů nelze politickému, právnímu a zejména hospodářsko-sociálnímu fenoménu kolektivizace v českých zemích porozumět. Stejně tak skutečnému průběhu transformace českého zemědělství po roce 1989 nelze dobře porozumět bez poznání toho, do jaké míry šlo o reakci části společnosti na traumata získaná v předcházejících obdobích.

Práce je věnována procesu normativní regulace československého a českého zemědělství v období uplatňování jeho kolektivizované podoby a dále pak v období jeho přechodu na podobu tržního zemědělství. Kolektivizace a geneze socializovaného československého zemědělství je vymezena léty 1949 až 1990, dekollektivizace, transformace a další vývoj tržního, nejprve československého a poté českého zemědělství, je datován od roku 1990 prakticky dodnes. Tato práce se ovšem zabývá vývojem právní úpravy uspořádání zemědělství jen do roku 2004, do doby vstupu České republiky do Evropského společenství. Kolektivizace a dekollektivizace je v této práci pojednávána z hlediska jejich družstevních forem; specifická problematika státních statků, přestože jejich podíl na socializaci zemědělství není zanedbatelný, byla v této práci ponechána vědomě stranou.

Tato práce analyzuje nejprve výchozí podmínky pro proces kolektivizace ve smyslu stratifikace zemědělských podniků a přehledu právního vývoje této oblasti v předválečném období a v období protektorátu Čechy a Morava, tedy vývoj v létech 1918-1945.

Další pasáž je věnována poválečnému vývoji právní úpravy mezi léty 1945 - 1947, kdy se dominantně tvořily podmínky pro kolektivizační procesy v létech následujících.

² Například na konferenci o komunistickém převzetí moci v únoru 1948 a o Pražském jaru 1968, konané na universitě v Glasgow v dubnu 2008, uvedl Václav Žák ve svém vystoupení, že „jednání rozhodujících českých politiků je už od roku 1918, vždycky ve všech národních krizích, ochromeno předchozí nepoužitelnou zkušeností, zkušeností z předchozího režimu, takže je pokaždé, když vznikne nová situace, politika paralyzována zjednodušenou ideologickou reakcí na to, co "bylo předtím", protože staré myšlenkové postupy, se už nedají aplikovat na novou situaci. Češi podle Žáka jdou vždycky ode zdi ke zdi a reagují po dlouhou řadu let na základě traumat získaných v předchozích krizích, kdy jsou však takové reakce už nepraktické, zavádějící a destruktivní, protože se v nových situacích nedají použít. „ – citováno podle Čulík, J.: Ondřej Neff a Miloš Čermák přehrávají znovu a znovu staré stereotypy, In: www.blisty.cz/2008/4/4/art39966.html

Hlavní část textu věnovaného problematice právního zakotvení kolektivizace čs. zemědělství bude pojednávat o právním vývoji v letech 1948 až 1958, kdy byla fakticky i právně kolektivizace provedena, přičemž koncem tohoto období došlo jednak k přijetí nové právní úpravy právního postavení jednotných zemědělských družstev a jednak k částečné revizi pohledu na kolektivizační procesy.

Následná etapa mezi léty 1959-1974 začíná a končí novou a vždy ještě detailnější právní úpravou postavení jednotných zemědělských družstev a vyznačovala se upevněním jejich právního postavení, novými formulacemi zásadních právních institutů družstevního zemědělství.

Mezi léty 1975 až 1990 dochází rovněž k dalšímu upevnění právního vymezení kolektivizovaných subjektů, zákonodárce dále rozšířil možnosti hospodaření jednotných zemědělských družstev a v nové právní úpravě (zejména té z roku 1988 je patrný určitý vliv v té době probíhajících celospolečenských procesů).

Druhá část práce pojednává o transformaci čs. zemědělství, tedy o procesu dekollektivizace a přizpůsobení zemědělského podnikání tržnímu hospodářství.

Podle ekonomické literatury³ prošlo zemědělství České republiky po roce 1990 třemi odlišnými vývojovými etapami. První z nich byla podle citovaných autorů etapa radikálního přizpůsobování zemědělství novým sociálně ekonomickým rámcovým podmínkám vytvořeným po roce 1989. Druhou vývojovou etapu zemědělství lze charakterizovat jako období stabilizace a počátku obratu, charakteristikou třetí etapy je stagnace a degrese zemědělství. Časově nelze od sebe jednotlivé etapy striktně oddělit, každá z nich má v sobě již zárodky etapy následující nebo přesahy některých prvků etapy předcházející.

K základním charakteristickým znakům první etapy, vymezené obdobím let 1990 až 1993, patří prudký pokles hrubé zemědělské produkce až o 23,5%, pokles stavů hospodářských zvířat, razantní pokles spotřeby průmyslových hnojiv, pokles hektarových výnosů většiny zemědělských plodin, prudké snížení stavu pracovníků v zemědělství, a to až na polovinu, radikální zhoršení hospodářského výsledku zemědělských podniků, vznik a prohlubování mzdové disparity mezi zemědělstvím a ostatními odvětvími národního hospodářství.

Z hlediska právního vývoje toto období zahrnuje jednak období let 1990 a 1991, kdy se zdálo, že zemědělství unikne ideologickému pohledu na právo, přestože byly přijaty rozhodující právní normy upravující užívání zemědělské půdy a obnovu vlastnických vztahů k půdě, stejně jako normy upravující privatizaci majetku státu, v dané souvislosti především státních statků, a základní právní předpisy upravující podnikání, zejména obchodní zákoník. Období let 1992 až 1993 pak bylo již ve

³ Doucha, T.; Sokol, Z. : Pokus o etapizaci vývoje zemědělství a zemědělské politiky v ČR v letech 1989 – 1998, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky , Praha 1999

znamení radikálních koncepcí změn právní úpravy přijetím rozhodujícího dekolektivizačního zákona č. 42/1992 Sb..

Tímto procesem se vytvořily nové právní formy jednak podniků fyzických osob a různé obchodní společnosti. Podíl zemědělských družstev na obhospodařované zemědělské půdě klesl z 61,4% v roce 1989 na 49,4% v roce 1993.

Citovaní autoři pokusu o etapizaci vývoje zemědělství uvádějí, že ve druhé vývojové etapě, datované léty 1994 až 1996 se všechny uvedené tendence vývoje zemědělství buď výrazně zpomalily, nebo u některých z nich došlo k obrácení trendu, byť nevýraznému. Došlo k výraznému zpomalení meziročního poklesu hrubé zemědělské produkce, výrazně se snížily tempa poklesu stavů skotu, došlo k obratu ve spotřebě průmyslových hnojiv, stabilizovaly se hektarové výnosy u obilovin a olejnin, snížilo se tempo úbytku pracovních sil a došlo ke snížení ztráty zemědělských podniků. Pokračovala obnova vlastnických vztahů, byla prakticky dokončena privatizace státních statků a stabilizována podnikatelská struktura. Právní předpisy této etapy v podstatě jen reagovaly na skutečné či zdánlivé problémy a nedostatky novotvorby první etapy.

Třetí etapa vývoje českého zemědělství, probíhající v letech 1996 až 1998, nejen nepotvrdila očekávaný obrat ve vývoji, ale projevila se naopak obnovením regresivních tendencí, charakteristických pro první etapu, i když pochopitelně mírnějšími tempy. Tuto etapu uvedená literatura charakterizuje těmito ekonomickými tendencemi: po relativním vzestupu hrubé zemědělské produkce v roce 1995 dochází opět k jejímu poklesu, pokles stavů skotu se opět zrychlil, hospodářský výsledek souhrnu zemědělských podniků se opět proměnil ve ztrátu, pokračoval trend úbytku pracovních sil, podstatně se prohlubuje mzdová disparita.

V podnikatelské struktuře dochází k dalším změnám, především je to posilování podnikatelské formy obchodních společností na úkor formy družstevní, ovšem především formou přeměny družstev zakládáním dceřiných obchodních společností, do nichž je vkládán majetek zemědělských družstev ať už přímo, nebo prostřednictvím kumulace a vypořádání majetkových podílů. Podniky fyzických osob obhospodařují 24% zemědělské půdy, zemědělská družstva již jen 35% zemědělské půdy a obchodní společnosti 41% z celkové výměry zemědělské půdy. Stále tedy většinu zemědělské půdy (76%) obhospodařují podniky víceméně vzniklé v období kolektivizace zemědělství nebo podniky z nich, tak či onak, odvozené, využívající především nových forem velkovýroby, ke kterým právě někdejší kolektivizace poskytla výchozí prostor. Tato struktura podnikatelských subjektů v českém zemědělství se poté v podstatě stabilizovala. Tržní prostředí, ve kterém zemědělské podniky fungovaly se posléze, po roce 2004, modifikovalo uplatňováním společné zemědělské politiky Evropské unie.

Téma procesu normativní regulace československého a českého zemědělství v období jeho kolektivizované podoby a dále v období jeho přechodu na podobu

tržního zemědělství není dosud podrobněji zpracované. Pokud jde o kolektivizaci a vývoj socializovaného zemědělství současná historická literatura se zabývá buď jen jejich regionálními aspekty, anebo dopady procesu kolektivizace na část zemědělské populace, na statkáře a větší sedláky a s tím souvisejícími politickými směrnicemi státostrany a ústředních orgánů státní správy.⁴ Zpracování normativní regulace období transformace československého a českého zemědělství se zatím zabývalo jen dílčí problematikou a zpravidla bez kritického pohledu.

Předmětem této práce jsou proměny určitého výseku právního řádu v období přechodů z jednoho režimu do jiného režimu a v období jejich stabilizace. Toto právně historické zkoumání je podle našeho názoru vhodné podle potřeby doplňovat analýzou politologickou. Vycházíme z empirického předpokladu, že řada politických záměrů směřuje do legislativní oblasti. Lze proto sledovat a hodnotit cestu od politických záměrů až k jejich faktickému prosazení do právního řádu, zjišťovat, jak se deklarované politické záměry daří transformovat do podoby práva. Významné je i kritické zkoumání dokonalosti legislativní úpravy, neboť ta, včetně postoje soudů a jurisprudence, může vést ke značnému nesouladu mezi zamýšleným smyslem i textem právní normy a jejím faktickým fungováním, nehledě již reálný dopad právní úpravy na regulované vztahy, který může být mizivý i z dalších důvodů, zejména z důvodu nesouladu se společenským vědomím.

Cílem této práce je nejen analýza souboru právních základů politických a ekonomických procesů, jakými jsou procesy kolektivizace, fungování socializovaného zemědělství, procesy dekollektivizace a fungování tržního zemědělství v nových podmínkách, ale i kritický právní rozbor rozhodujících právních institutů regulujících společenské vztahy v zemědělství ve zkoumaných obdobích. Práce si ovšem neklade a ani nemůže klást za cíl vyčerpávajícím způsobem se zabývat veškerými právními normami, zákonnými i podzákonnými, regulujícími fungování československého a českého zemědělství v uvedených obdobích zásadních přeměn života společnosti. Jde jí o to, pokusit se analyzovat určující právně normativní prostředky, sloužící a vedoucí k realizaci oněch zásadních přeměn v organizaci a fungování zemědělství. Při tomto přístupu se ovšem nelze vyhnout nebezpečí někdy povrchnějšího studia dané problematiky a někdy příliš obecné polohy výkladu. Práce se nicméně snaží prohloubit dosavadní

⁴ Jen příkladmo lze uvést:

- Blažek, P. – Kubálek, M.: Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti. Praha 2008.
- Jech, K.: Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy. Praha 2008.
- Jech, K.: Soumrak selského stavu 1945–1960. Praha 2001.
- Jech, K.: Probuzená vesnice. K dějinám revoluce na našem venkově v letech 1945–1948. Praha 1963.
- Růžička, M.: Vyhnaní Akce „kulak“. Zločin proti lidskosti. Havlíčkův Brod 2008.
- Pšeničková, J.: Zemědělské družstevnictví. Kolektivizace zemědělství. Podmínky pro vznik JZD 1947. Praha 2005.

znalosti o těchto otázkách a přinést některé nové pohledy a aspekty do tohoto výzkumu.

Zvolený předmět a vytčené cíle zkoumání mají bezesporu rozhodující úlohu při volbě metod, které by zabezpečily co nejvyšší objektivitu výsledného pohledu a získaných poznatků. Pro dosažení uvedených cílů v této práci je využívána kombinace deduktivního přístupu s přístupem induktivním spolu s analýzou právních textů. Domníváme se, že uvedený metodologický přístup nejpřesněji odpovídá povaze našeho zkoumání. Použitý metodologický přístup ke zkoumání měl také svůj vliv na členění práce do jednotlivých částí a kapitol.

ČÁST PRVNÍ

KOLEKTIVIZACE

1. České zemědělství a zemědělská politika v letech 1918 – 1945

1.1 Stav českého zemědělství před pozemkovou reformou

Jak výstižně konstatuje Zdeněk Kárník zemědělství a venkov Českých zemí byly již svým dosavadním stavem osudově předurčeny k tomu, aby prošly největší změnou držby soukromého vlastnictví, která měnila vztahy mezi hlavními sociálními třídami a vrstvami. „Dokonce zčásti měnila vlastnictví soukromé ve vlastnictví společenské. O tom, jak proběhne československá revoluce v hospodaření venkova, rozhodovaly samozřejmě politické strany a jejich členstvo na všech úrovních, stát a jeho představitelé, nejvyšší zákonodárný orgán, lidová hnutí, zájmové organizace. Nicméně - to základní bylo dáno stavem majetkové držby, se kterým venkov do Velké války a následné národní revoluce vstupoval; tím, do jaké míry odpovídala poválečnému stavu a přáním společnosti Českých zemí.“⁵

Po zrušení poddanství a roboty se společenské vztahy v zemědělství jak pro feudála, tak i svobodného rolníka změnilo ve vztahy tržní, leč nikoli úplně kapitalistické. Rozhodujícím faktorem totiž zůstala držba půdy, jako nenahraditelného a nerozmnožitelného výrobního prostředku. Rolník, ať již sedlák či malorolník nebo zemědělský dělník, neměli možnost půdu získat, pokud si to její vlastník, tj. bývalý feudál, nepřál (výhodu navíc měli i feudálové v tom, že získali i dodatečné finanční prostředky výkupem rolníků z roboty⁶). Rolníci a zejména zemědělské dělníky zůstali sociálně velmi těsně připoutáni k bývalému feudálovi jako majiteli půdy především systémem pachtu a nutnosti platit vlastníku půdy pozemkovou rentu. Sociální vazby a pouta byla ovšem mnohem početnější.

Dokládá to struktura zemědělských hospodářství v Českých zemích na počátku 20. století a – vzhledem k jejím zcela nepodstatným změnám do roku 1918 - i při vzniku Československé republiky:

a) Hospodářství s výměrou půdy do 2ha

Nejmenších rolnických hospodářství, tj. hospodářství o výměře do 2 ha rozlohy, bylo 48,3 %⁷ ze všech. Taková hospodářství samozřejmě nemohla rodinu uživit, pokud nešlo o hospodářství v blízkosti velkých měst a specializovaná na pěstování zeleniny, ovoce či jiných plodin pro městský trh. V 94% těchto

⁵ Kárník, Z.: České země v éře první republiky (1918 – 1938), Nakladatelství Libri, Praha, 2003, díl první, s.440

⁶ Suchánek, J.: Právní regulace združstevňování československého zemědělství, Akademia, Praha 1977, s.8

⁷ Kárník, Z.: České země v éře první republiky (1918 – 1938), Nakladatelství Libri, Praha, 2003, díl první s. 439 a násl. Z této práce jsou dále čerpány statistické údaje o stratifikaci zemědělských hospodářství před a po první pozemkové reformě i citován text (není-li citace jinak označena).

hospodářství na nich pracovali jen příslušníci rodiny, především ženy a děti, pouze u zbylých 6% byly zaměstnávány i cizí pracovní síly. Strojové vybavení prakticky neexistovalo.

Cca 15 % ze všech hospodářství v Českých zemích mělo ovšem výměru jen do 0,5 ha. Zpravidla šlo o hospodářství pouze doplňková, která umožňovala velmi chudým rodinám tzv. kovorolníků jen vylepšovat životní podmínky. Tito rolníci bez dostatečných volných finančních prostředků tak prakticky neměli možnost další půdu koupit a proto v přibližně 60% z těchto hospodářství byla půda z větší či menší části propachtována; výlučně propachtovanou půdu obhospodařovalo cca 18,4% těchto hospodářství. Proto i kovorolníci pociťovali „hlad“ po půdě.

Obecný proces industrializace měl přinášet pokles četnosti hospodářství do 2 ha, ale sociální rozvrat způsobený válkou způsobil opačný proces; při zahájení pozemkové reformy v roce 1921 představovala hospodářství do 2 ha rozlohy již 53% všech zemědělských hospodářství, což znamená nárůst o více než 5% oproti počátku století. Nejvíce se rozmnožila hospodářství do výměry 0,5 ha. Již to samo o sobě signalizovalo, že zemědělství nebylo provozováno ve zdravé ekonomické struktuře.

Hospodářství do 0,5 ha byla provozována celkově na 1,3 % zemědělské půdy, pokud k tomu připočteme další hospodářství do velikosti dvou hektarů, pak tato hospodářství hospodařila na celkem 8,8 ha zemědělské půdy.

b) Hospodářství s výměrou půdy 2 -5 ha

Rolnická hospodářství s výměrou 2-5 ha se podílela na všech zemědělských hospodářstvích 24,6 %, rozlohou obdělávané zemědělské půdy pak 16,5 % . V zásadě šlo o malá rodinná hospodářství a i zde byla hlavní pracovní silou žena (48 %), zvýšil se počet dětí využívaných k práci. Stroje k hospodaření užívalo již 64,3 % těchto hospodářství, i když převažovaly jednoduché stroje poháněné člověkem.

Tato malorolnická (chalupnická) hospodářství byla vesměs rodinná a pracovala na nich celá rodina. Počet těchto hospodářství, jejichž hospodář pracoval ještě jinde, činil jen 27,4 %.

Chalupnické hospodářství zajišťovalo jen holé živobytí. Tato hospodářství patřila mezi tzv. nesoběstačná, byť z hlediska početnosti se počet těchto hospodářství se v průběhu 70. a 80 let devatenáctého století téměř zdvojnásobil⁸. Výlučně na vlastní půdě hospodařilo pouze 42,3 % těchto hospodářství a většina si půdu připachtovávala.

Průměrná výměra těchto hospodářství činila 3,2 ha, ale hospodářova rodina byla schopna obdělat hospodářství o dost větší.

Na rozdíl od kovorolníka, který svým postavením byl něco mezi dělníkem a rolníkem, mezi městem a venkovem, chalupník byl plně zakotven na vesnici přísně

⁸ Suchánek, J.: Právní regulace združstevňování československého zemědělství, Akademia, Praha 1977, s.8

rozdělené na chalupníky a sedláky a byl zcela odkázán na půdu, která pro něj znamenala všechno. Usiloval o ni proto nejvíc, a proto nejvíc toužil po radikální změně, která by změnila jeho sociální status na vsi.

c) Hospodářství s výměrou půdy 5 -10 ha

Hospodářství s výměrou 5-10 ha, která lze charakterizovat jako přechodná mezi malorolnickými a středními, představovala v roce 1902 12,6 % všech zemědělských hospodářství a v roce 1921 to bylo 11,5 % celkové výměry. Jejich podíl na obhospodařované půdě činil 16,3 % ze zemědělské půdy. Tato hospodářství s rozlohou na dolní hranici výměry a zejména na méně výnosných půdách patřila ještě mezi malorolnická, zatímco desetihektarová výměra, zvláště v úrodných krajích, náležela již „středním rolníkům“, či jinak řečeno, malým sedlákům.

Kategorie „středního rolníka“ byla tedy realitou již na přelomu 19. a 20. století. Stále šlo převážně (z 64,2%) o hospodářství rodinná. Ve 22,6 % hospodářství se však již používaly námezdní pracovní síly. U 1,2 % takových hospodářství se vyskytují dokonce i dozorci či úředníci. Vybavenost stroji a zvířecí pohonnou silou byla již podstatně častější a rozsáhlejší než u chalupnických hospodářství.

U těchto středních rolníků byl „hlad“ po půdě menší než u chalupníků. Vyplývalo to i ze skutečnosti, že v této kategorii pouze na vlastní půdě pracovalo 62,4 % hospodářů, tj. o polovinu víc než chalupníků. I tady pouze na pronajaté půdě (jistě tedy pro trh) hospodařil nepatrný počet hospodářů. A asi třetina hospodářů si půdu připachtovávala.

I tato sociální vrstva rolnictva byla velmi zainteresovaná na podstatné změně v držbě půdy. Ti, kteří si za války polepšili, chtěli ještě výš a často měli podnikatelské plány. Byli ochotni za nabytou půdu platit a především chtěli vykoupit svoje letité pachtu. Ti, kteří třeba pro ztrátu hospodáře či synů za války „klesli“ mezi chalupníky, byli zainteresováni na změně držby půdy stejně jako malorolníci, ale radikálněji.

d) Hospodářství s výměrou půdy 10 – 20ha

Selská hospodářství mezi 10-20 ha představovala v roce 1902 10,1 % všech hospodářství, v roce 1921 už jen 8%. Sedláci s touto výměrou polností ale obhospodařovali 22,9 % zemědělské půdy. Tito sedláci měli také nezanedbatelné množství lesů.

Jen v menší míře šlo o rodinná hospodářství (jen 35,9 %), když stálé pracovní síly byly zaměstnávány téměř na polovině takovýchto statků (46,3 %). Vybavení stroji bylo téměř úplné (94,1 %).

Sedláci této kategorie hospodařili především na vlastní půdě, ale více než pětina (21,3 %) z nich si půdu získávala i pachtem, což bylo z ekonomických důvodů nutností, pro realizaci tzv. úspor z rozsahu.

e) Hospodářství s výměrou půdy 20 -50 ha

Za velké sedláky byli považováni držitelé hospodářství s výměrou 20-50 ha. Celkem 65 % hospodářství si už bylo nuceno najímat stálou pracovní sílu, včetně sezónních zaměstnanců (u cca 14% z nich). U tohoto typu hospodářství bylo obvyklé, že statek vedl sám jeho majitel. Asi 10 % všech zaměstnaných byly ještě nedospělé děti. Dvěma a více stroji byla již vybavena většina hospodářství.

Jde o prvou kategorii zemědělských hospodářství, na nichž ve velké většině hospodařili sedláci pouze na své půdě (83,9 % případů). Ostatní si ještě pronajímali nebo připachtovávali.

Co do počtu bylo hospodářství této velikosti velmi málo - 3,8 % v roce 1902 a jen 2,7 % v roce 1921. V roce 1921 jim však patřilo 21,7 % veškeré a 20 % zemědělské půdy. Tato hospodářství měla průměrně 23 ha zemědělské půdy (28 ha půdy celkem).

f) Hospodářství s výměrou půdy 50 -100 ha

Statkáři s výměrou 50-100 ha představovali již přímo odvětví kapitalistického podnikání v zemědělství. Počet podniků této velikostní kategorie v roce 1921 činil 0,2% všech zemědělských podniků; byly to podniky zpravidla výkonné, schopné tržní konkurence a finančně výnosné. Rodinný charakter hospodářství byl už prakticky u takto velkých hospodářství nemyslitelný a výjimečný (1,8 % podniků).

Podnikání v zemědělství mělo už své průmyslové vzory třeba v zaměstnávání dozorců, úředníků a technického personálu (41,7 %). Hospodář na statku zpravidla také osobně pracoval, protože polovina statků této výměry byla stálého dozorčího aparátu. Jen zdánlivě překvapivá může být skutečnost, že i tyto statky trpěly nedostatkem půdy; jen tři čtvrtiny (74,2%) těchto podniků totiž hospodařily na vlastní půdě, přičemž se prudce zvyšoval počet statků hospodařících pouze na pronajaté půdě (8,3%).

g) Hospodářství s výměrou půdy 100 – 200ha

Kategorie velkostatků s výměrou pozemků mezi 100-200 ha náležela mezi kapitalisticky provozované podniky. Bylo jich 0,2% všech zemědělských podniků a hospodařily na 5,6 % veškeré i zemědělské půdy. Průměrná výměra jimi obhospodařované zemědělské půdy činila 126 ha a 143 ha veškeré půdy.

h) Hospodářství s výměrou půdy 200 - 500 ha

Velkostatky s touto výměrou půdy představovaly 0,1% všech zemědělských podniků. Obhospodařovaly 5,8% veškeré a 5,6% zemědělské půdy. Jejich průměrná výměra činila 321 ha zemědělské půdy a 380 ha veškeré půdy.

ch) Hospodářství s výměrou půdy nad 500 ha

Podíl latifundií, tedy celých souborů velkostatků, tvořících majetkově jedno hospodářství, na zemědělství v Českých zemích s výměrou větší než 1000 ha, představoval pouze 0,04 % všech držitelů půdy, tedy číslo ve srovnání se všemi ostatními úplně zanedbatelné. Majitelé těchto hospodářství tak vlastnili 30,81 % veškeré půdy Českých zemí. To byla podstata „hladu“ po půdě, která v podstatě nešla koupit pouze propachtovat a také důvodem pro nemalou podporu pozemkové reformy po první světové válce ze strany českého venkova.

České země před pozemkovou reformou tedy patřily mezi země latifundiální, v nichž podstatnou část půdy a hospodářství produkujících pro trh, a tedy kapitalisticky, představovala latifundia, přežívající z dob pozdního feudalismu. Tím se české zemědělství lišilo od zemědělství států utvářených v odlišných podmínkách - např. Spojených států amerických nebo Nizozemí, kde se jednalo o rodinné podniky se sezónními zaměstnanci a důrazem na technické vybavení.

1.2 Pozemková reforma

a) Koncepce pozemkové reformy

František Udržal, představitel Agrární strany, již 12.12.1917 v rozpočtovém výboru říšské rady požadoval parcelaci latifundií a poté, ve svém programovém prohlášení 1.1.1918⁹ poprvé vytýčil ideu velké pozemkové reformy v Českých zemích.

S nadšením provázejícím porážku Rakousko-Uherska a vznik Československé republiky si český venkov, resp. prakticky celá československá veřejnost, spojila možnost uspokojení jeho „hladu po půdě“ (a to jak sociální demokracie od níž se to očekávalo, ale „i strana českých socialistů a dokonce i strana agrární¹⁰“). Nutno doplnit, že ale především na úkor šlechtického majetku - velkostatků, a to převážně šlechty německé či prorakouské. Pozemková reforma se stala ústředním bodem všech významných politických sil v nově vzniklém Československu (nelze ovšem nezdůraznit, že ne všichni byli s nutností pozemkové reformy ztotožnění¹¹). Program pozemkové reformy byl brán drtivou většinou politických stran (které pozemkovou reformu prosazovaly) i jako odčinění pobělohorských křivd. Podle

⁹ www.psp.cz, digitální knihovna, Rakouská říšská rada 1861- 1918, XXII. zasedání 30.5.1917 – 12.11.1918, stenoprotokoly

¹⁰ Suchánek, J.: Právní regulace združstevňování československého zemědělství, Akademia, Praha 1977, s.13

¹¹ Např. "Socializace velkostatků by znamenala snížení výnosů, naše úřednictvo je povrchně lehkomyšlné, egoismus držitele je nezbytný. I státní les je hůře spravován než nejhorší obecní. Dopustit, aby skupiny starých dubů nezahynuly sekerou, ale marasmem, může jen vlastník, boháč nebo kavalír." In: Pekař, J.: Omyly a nebezpečí pozemkové reformy, Vesmír, Praha, 1923 nebo Pekař, J.: O smysl českých dějin (Praha, 1929)

Ferdinanda Peroutky¹² se tomuto pojetí nebránil ani např. Dr. Viškovský, toho času prezident Státního pozemkového úřadu, když prohlásil v roce 1922 (tedy nikoli v prvních euforických poválečných dnech), že úkolem pozemkové reformy je i „dílo politické odvety a odčinění křivd pobělohorských“.

Jedním z prvních právních předpisů nového státu byl proto již 9. listopadu 1918 byl tzv. zákon o obstavení velkostatků, který stanovil, že „každé zcizení mezi živými, jakož i zastavení a reální zatížení smluvní i exekuční statků zapsaných do desek zemských bez svolení úřadů pro správu zemědělskou jest neplatné.“¹³ a že zápisy do zemských desek o převodech, zástavě a zatíženích těchto velkostatků pocházejí ze smluv datovaných před platností tohoto zákona prohlašoval za nepřípustné (sociální demokracie která si ovšem přála, aby se takovéto obstavení týkalo všech statků, ale neuspěla).

V případě zajištění půdy pro pozdější pozemkovou reformu byl zákon přijat logicky jako jeden z prvních, neboť majitelé pozemků eventuálně spadajících pod pozemkovou reformu by nepochybně nečekali a půdu rozdělili a zajistili jí proti „propadnutí“ do přerozdělování v rámci reformy. Tímto zákonem měla být tedy půda pro budoucí reformu zajištěna¹⁴.

Téma vyvlastnění velkostatků se objevilo pak ve vládním programovém prohlášení v lednu 1919 („... *Vyvolastnění velkostatků, přesahujících určitou výměru, má vláda za nezbytnou potřebu poválečného hospodářství. Kolonisace jest hospodářskou i sociální nutností Aby tato velká reforma stala se dobrodiním sociálním a aby také prospěla rozvoji našeho zemědělství, vyživování obyvatelstva a zájmům státu, uspořádá vláda ve spojení s Národním shromážděním anketu znalců ze všech tříd, účastněných na rozřešení této otázky.....*“¹⁵), ale jeho rozsah a povahu si politické strany představovaly rozdílně.

Shoda panovala jen v otázce, že velkostatky náležející „bývalému císařství Rakouskému, bývalému království Uherskému, nebo jako společný majetek bývalému mocnářství Rakousko-uherskému, jakož i koruně rakouské a uherské a bývalé panovnické rodině rakousko-uherské“, jakož i ty, které „náležely koruně a říši německé a státům německým, jakož i bývalému císaři německému a jiným osobám panovnických rodin německých“¹⁶ mají být bez náhrady konfiskovány a budou náležet státu. Tímto řešením byla realizována kompenzace za to, že Československá republika musela převzít odpovídající část státních dluhů Rakousko – Uherska.

¹² Peroutka, F. Budování státu. Československá politika v letech popřevratových 2. Část první. Rok 1919. Praha : Fr. Borový, 1934, s. 867

¹³ Zákon č. č. 32/1918 Sb. z. a n. o obstavení velkostatků

¹⁴ Tento předpis byl zrušen až v roce 1927 zákonem č. 130/1927 Sb. kterým se zrušují zákon o obstavení velkostatků, § 4 zákona o mimořádných přechodných ustanoveních na Slovensku a § 5 zákona o pozemkovém úřadě.

¹⁵ www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulych-vlad/prehled-vlad-cr/1918-1938-csr/karel-kramar/ppv-Kramar-1918-1919.pdf

¹⁶ To bylo provedeno zákonem č. 354/1921 Sb. o převzetí statků a majetku, případných podle mírových smluv československému státu. Konfiskované velkostatky se staly posléze majetkem Československých státních statků a státních lesů, konkrétně se jedná o citaci ustanovení § 1 tohoto zákona.

Spory a odklady pozemkové reformy se staly hlavní příčinou vládní krize na přelomu února a března 1919 (tj. ještě před výměnou vlády všenárodní koalice Dr. Kramáře vládou Vlastimila Tusara v červnu 1919¹⁷), kdy sociální demokracie ultimativně požadovala přijetí právního předpisů zahajujícího pozemkovou reformu. Vyostřily se rozpory mezi agrárníky a pravici v sociální demokracii, která prosazovala vyvlastnění velkostatků již od 100 či dokonce 50 ha výměry; sociální demokracie trvala na znárodnění půdy a na tom, že vyvlastněná půda bude poskytnuta (pachtem) především družstvům¹⁸, zatímco národní demokracie a slovenský klub měly představu o vyvlastnění půdy až od výměry 1 000 ha.

Předseda Agrární strany Antonín Švehla, požadoval jednomyslnost rozhodnutí o rozsahu vyvlastnění, proto byl za základ dalších jednání přijat návrh sociální demokracie na limit 150 ha zemědělské nebo 250 ha veškeré půdy, a naopak se sociální demokracie vzdala odporu k náhradám za vyvlastnění – shoda byla na to, že otázka náhrad bude řešena až zákonem samostatným, aby neztěžovala jednání, která měla i tak své komplikace. Například se ukázalo být problémem najít vhodné synonymum pro termín „vyvlastnění“, které mělo nežádoucí asociace. Řešením se stal neurčitý termín „zábor“.

Dne 16. dubna 1919 byl přijat zákon č. 215/1919 Sb.z.a n. o zabránění velkého majetku pozemkového, zvaný záborový. Stanovil shora uvedenou kvótu záboru (ovšem s výjimkou až do 500 ha – jako výsledek kompromisu mezi jednotlivými frakcemi v Agrární straně) s tím, že všechny ostatní kroky budou provedeny následujícími zákony.

Současně se zákon (§4) vztahoval i na budoucnost, tj. zahrnoval do záboru i velkostatky, které by přesáhly záborovou míru v budoucnu, což bylo po roce 1945 využito a ve skutečnosti otevřelo cestu k obnovení a revizi pozemkové reformy. Ustanovení §14 dávalo naopak možnost podle místních podmínek kvótu záboru snížit. K otázce náhrady uváděl zákon (§ 9), že bude stanovena zvláštním zákonem, ovšem s tím, že majetek habsbursko-lotrinského rodu se zabavuje bez náhrady. Otázka přidělování půdy byla v ustanovení § 10 vyřešena s tím, že půda nebude znárodněna, ale bude přidělována do vlastnictví a získávat ji měli žadatelé o půdu, tj. bezzemci, malí rolníci, domkáři, drobní živnostníci, váleční invalidé a příslušníci československé branné moci, ale i družstva a obce.

¹⁷ „rekonstrukci dosavadní vlády agrárníci s radostí podpořili a 2. července 1919 oznámili agrárník Švehla a sociální demokrat Tusar, že je dohoda o vládní spolupráci mezi jejich stranami hotova. V důsledku nepřítomnosti ministerského předsedy Karla Kramáře, který byl (trvale) přítomen na pařížské mírové konferenci, podal začátkem července jménem vlády demisi její ministr vnitra Antonín Švehla. Kramář se k demisi připojil, ač jen velmi nerad a se sebezapřením, telegramem o den později.“ – in: Charvát, J. : Devadesát let od obecních voleb 1919, www.listy.cz/archiv.php?cislo=094&clanek=040905

¹⁸ Toto řešení prosazoval především František Modráček – a to proti například Rudolfu Bechyněmu, který chtěl přeměnu zestátněných velkostatků na státní podniky s účastí zaměstnanců na jejich správě – blíže viz. : Lacina, V. Boj o uzákonění pozemkové reformy v letech 1918 a 1919. In Sborník k dějinám 19. a 20. století. Svazek 5. Praha : Ústav československých a světových dějin ČSAV, 1978, s. 124

Nikoli nevýznamným byl zákon č. 318/1919 Sb. z. a n. o zajištění půdy drobným pastýřům, podle kterého měli právo na výkup propachovaných pozemků pachtýři, najímající si půdu na delší časový úsek, od 10. října 1901 a podle kterého mohli vykupovat pozemky velkostatků a církevních institucí, ovšem jen pokud výměra jejich pozemků nečinila víc než 8 ha.

Dalším zákonem této koncepce pozemkové reformy byl zákon č. 593/1919 Sb. z. a n. o ochraně drobných zemědělských pastýřů, podle kterého „Pacht (podpacht) zemědělského pozemku, který skončí nebo již skončil ve druhé polovici roku 1919, obnovuje se na další pachtovní rok (1920) i proti vůli propachtovatele (vlastníka, pachtýře)...“, jestliže pachtýř pachtovaný pozemek sám nebo se svou rodinou obdělává a nadále obdělávat chtěl a mohl, a pacht zrušen byl výpovědí propachtovatelovou nebo nemohl být obnoven pro jeho odpor a propachtovatel neměl žádný zákonný důvod proč od pachtovní smlouvy bez výpovědi odstoupit.

Připomenutí zaslouží i skutečnost, že pacht zemědělské půdy byly před pozemkovou reformou často sjednávány na dobu až dvacet let. Na tento zákon pak navazoval zákon č. 214/1922 Sb. z. a n. o obnově prozatímního vnučeného pachtu, kterým se pacht pozemků zabraných státem podle záborového zákona, uzavřený na základě § 63 přídělového zákona č. 81/1920 Sb. z. a n., na dobu kratší než šesti let, obnovuje se na další pachtovní dobu až do úhrnné pachtovní doby šestileté i proti vůli propachtovatele.

Tak jak autoři pozemkové reformy předpokládali, tak na zákony obstavující půdu a na záborový zákon navazovaly další právní předpisy: zákon přídělový a zákon náhradový. Přídělový zákon - Zákon č. 81/1920 Sb. z. a n. kterým se vydávají po rozumu §u 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a nař., ustanovení o přídělu zabrané půdy a upravuje se právní poměr ku přidělené půdě. Ustanovení § 1 tohoto předpisu deklarovalo, že zabranou a převzatou půdu, pokud jí stát sám nepodrží nebo nepoužije k účelům všeobecně prospěšným má pozemkový úřad přidělit jednotlivcům (malým zemědělcům, domkářům, drobným živnostníkům, zaměstnancům zemědělským i lesnickým a bezzemkům, a to zvláště legionářům), dále sdružením, která se skládají z osob právě uvedených a dalším (mimo jiné zejména obcím a sdružením zemědělským a spotřebním).

Pozemková reforma končila z právního pohledu tzv. zákonem náhradovým - z.č. 329/1920 Sb. ze dne 8. dubna 1920 o převzetí a náhradě za zabraný majetek pozemkový.

b) Výsledky pozemkové reformy¹⁹

„Celkem bylo zabráno 786 velkostatků, z toho 284 (tj. 36,1 %) v kategorii 250-500 ha, kterým ale náleželo jen 4,8 % veškeré zabrané půdy. Velkostatků s výměrou

¹⁹ Kárník, Z.: České země v éře první republiky (1918 – 1938), Nakladatelství Libri, Praha, 2003, díl první s. 439 a násl. Z této práce jsou dále čerpány statistické údaje o výsledcích pozemkové reformy

500-1000 hektarů bylo 169 (21,5 % ze zabraných), se čtyřmi procenty půdy. S výměrou 1 000-5 000 ha, tedy již latifundií, bylo 235 (29,9 %) podniků, ale náleželo jim 22,4 % zabrané půdy. Zabraných latifundií s výměrou 5 000-10 000 ha bylo jen 47 (6 %), vlastnily však 14,8 % zabrané půdy. Velkých hospodářství s výměrou 10 000-50 000 ha bylo rovněž 47, ale vlastnily dokonce 37,5 % půdy v záboru. Ve velikostní kategorii 50 000-100 000 ha to byly pouze tři velkostatky, které byly zabrány (tj. 0,038 % z počtu), ale v jejich vlastnictví bylo 9,9 % zabrané půdy. Nad 100 000 ha to bylo pouze jediné hospodářství – ovšem s 6,5 % z veškeré zabrané půdy.

Z velkostatků nad 10 000 ha, jejichž vlastníky toliko šlechta, bylo zabráno 53,9 % veškeré půdy. Katolické církvi bylo zabráno 294 168,66 ha, tvořící 12,5 % veškeré zabrané půdy, z toho 58 909,36 ha půdy zemědělské (tj. 7,9 % zabrané).

Pozemkovou reformou tak bylo v souhrnu zabráno 30,34 % veškeré půdy Českých zemí, což představovalo 4 066 221 ha veškeré, respektive 1 309 536 ha zemědělské půdy.

Pozemková reforma tak zasáhla do vlastnických vztahů způsobem, který neměl v českých dějinách obdobu; spíše než o reformu šlo o revoluci v pozemkových vztazích.

Noví nabyvatelé získali celkem 1 800 782 hektarů (tj. 44,3 %) veškeré zabrané půdy. Z toho bylo 868 601 ha (66,2 %) půdy zemědělské. Původním vlastníkům bylo vráceno 1 788 794 ha (především lesy), tj. 46,8 % veškeré zabrané půdy. Zabrané zemědělské půdy bylo vráceno jen 407 379 ha. Ovšem v roce 1930 hospodářstvím nad 100 ha půdy stále ještě patřilo 15,5 % zemědělské půdy v Českých zemích.

Příděl půdy do družstevního vlastnictví zůstal zcela na okraji reformy. V konkurenčním prostředí však družstva zpravidla přicházela do finančních potíží a zanikala.

Naopak fenoménem pozemkové reformy s politickým akcentem byly tzv. zbytkové statky. Tyto statky se měly vytvořit až následně „z půdy a budov, které zbudou po uspokojení kvalifikovaných uchazečů z řad drobných zemědělců a bezzemků“ ... tyto statky však vznikaly ... „ přednostně z nejlepší půdy A takto uniklo kvalifikovaným uchazečům o půdu dalších 200 000 ha nejlepší zemědělské půdy.“²⁰

Průměrný malopříděl činil u zemědělské půdy jen 1 ha (a u veškeré půdy 1,2 ha) a postavení malého hospodáře zlepšil jen okrajově. Podle statistiky se pouze 65 000 bezzemků stalo držiteli půdy.

Pokud jde o selský stav podstatná změna nastala v kategorii malých rolníků (2-5 ha) zejména z řad bývalých kovorolníků. Velikost této skupiny se zvětšila z 65 934 na 114 309. Stejně tak se zvětšil i počet středních hospodářství ze 14 430 na 27 609 a v hospodářstvích s 10-20 ha (z 9 000 na 12 000). V dalších kategoriích to pak

²⁰ Suchánek, J.: Právní regulace združstevňování československého zemědělství, Akademia, Praha 1977, s.15

bylo u 20-50 ha hospodářství 50 případů, a po přidělu 354, a ve výměře 50-100 ha z 21 na 606 případů a ve výměře nad 100 ha z 7 na 350.

U municipalit nebyl tak výrazný přiděl zemědělské půdy jen 3,6 % přidělené půdy, naproti tomu z veškeré další půdy to bylo už významné procento 760 387 ha, především lesů (tj. 43,7 % přidělené veškeré půdy).

Současně s pozemkovou reformou běžel i proces zakládání nových (zemědělských) družstev, jejichž počet se za „prvé“²¹ tři roky existence ČSR zvýšil o více než půldruhého tisíce, tj. dosáhl necelých 6500“.

1.3 Protektorát Čechy a Morava

Protektorát tvořil jednu ze základních průmyslových oblastí v rámci německého "velkoprostorového hospodářství" a byl organizován s cílem využít jeho průmyslový a zemědělský potenciál k zabezpečení vítězné války²².

K tomu sloužil precizně propracovaný systém válečného řízeného hospodářství. Jednalo se o příkazový ekonomický systém, který plánovitě využíval veškeré ekonomické zdroje bez ohledu na vlastnické formy.²³ Stejně tak nebylo úplně rozhodující, zda se jednalo o německý nebo jiným podnik. Okupanti se spokojili s tím že ekonomiku ovládají skrze vlastnická práva ale i prostřednictvím Němců ve správních radách podniků.²⁴

Tento ucelený systém byl sice po válce krátkodobě postupně demontován, ale po r. 1948 byl naopak dále rozvinut v převzatém stalinském, centrálně byrokratickém, modelu příkazové ekonomiky.

K charakteristickým rysům protektorátního příkazového ekonomického systému patřilo, že státní orgány určovaly všeobecně závazné ceny a kontrolovaly jejich dodržování. Hlavním cílem cenové politiky bylo zachovat i za války stabilní a relativně nízkou cenovou hladinu. Až do r. 1941 však úřední ceny v Protektorátu rychle stoupaly a teprve později se ustálily. V dubnu 1945 dosáhl index velkoobchodních cen 162 bodů (rok 1938 představoval 100 bodů) a index životních nákladů dělnické rodiny 173 bodů.²⁵ Logickým výsledkem hospodářské politiky, která na jedné straně vrhala do oběhu masy inflačního oběživa a na druhé straně se

²¹ Suchánek, J.: Právní regulace združstevňování československého zemědělství, Akademia, Praha 1977, s.21

²² Což dosvědčuje například tajný projev R. Heydricha v Černínském paláci ze dne 2. října 1941: „Potřebuji v tomto prostoru klid, aby český dělník zde nasadil pro německé válečné úsilí plně svou pracovní sílu a abychom nezdržovali další rozvoj zbrojního průmyslu. K tomu patří i to, že se přirozeně musí dát českým dělníkům tolik žrádla – mám-li to tak zřetelně říci, aby mohli splnit svou práci“ – in: Moulis, M., Tomášek, D.: K. H. Frank: Vzestup a pád karlovarského knihkupce, Epoque 2003, s. 241

²³ Srov. např. Maršálek, P: Protektorát Čechy a Morava, Praha, Karolinum 2002, s. 347.

²⁴ Srov. např. Teichová, A.: Německá hospodářská politika v českých zemích v letech 1939 -1945, Praha 1998 (VŠE Studie z hospodářských dějin č. 1), s. 47

²⁵ Půlpán, K. : www.samba.fsv.cuni.cz/pulpan/

snažila "spoutat" inflaci dekretováním nízkých úředních cen i mezd, byl prudký vzestup cen na černém trhu a růst nerealizované kupní síly obyvatelstva i podniků.

K zajištění plynulosti výroby při převaze poptávky nad nabídkou a zabezpečení preference zbrojní produkce, bylo přísně centralizováno hospodaření se surovinami, palivy, elektrickou energií, polotovary i finálními výrobky. Uplatňovaly se zásahy jednak nepřímé (závislost produkce na přidělených surovinách a pracovních silách), jednak přímé (zákazy určité výroby či spotřeby, příkazy k převedení výrobních programů do jiného podniku, vnucení určitých zakázek, odnětí provozních místností a strojů). Také pohyb zboží z výroby přes obchodní síť ke spotřebiteli byl řízen a kontrolován z centra. Zemědělská výroba byla přísně regulována a byl zaveden systém povinných dodávek.

Přídělový systém zásobování začal již na podzim r. 1939 a i když se nerozpadl ani v těžké zimě 1944-45, kdy se nacistické řízené hospodářství dostalo do krize, přiděly se ovšem při zhoršující se hospodářské situaci postupně snižovaly. Průvodním jevem každé přídělové ekonomiky byl a je samozřejmě černý trh.

Byl stanoven přísný povolovací systém při vývozu i dovozu a účinná devizová kontrola. Celý zahraniční obchod Protektorátu byl zaměřen na jeho využívání Říší. Tomu sloužilo i zrušení celní hranice mezi Protektorátem a Říší 1.10. 1940. Český průmysl tak byl zbaven poslední legální ochrany před konkurencí preferované německé výroby a dále to vedlo k úpadku těch odvětví, jež nebyla provedení války bezpodmínečně nutná, tj. pro podstatnou část českého lehkého průmyslu. S Německem byl nastolen clearingový systém zúčtování vzájemných pohledávek, jenž byl po celou dobu okupace aktivní a pohledávky našich exportérů vůči Německu musela Národní banka proplácet v inflačních korunách.

Povinné organizace podnikatelů byly vytvářeny podle oborového principu a plnily funkci plánovacího centra, s jehož pomocí okupační režim předával příkazy českým podnikatelům. Jádrem byl Ústřední svaz průmyslu pro Čechy a Moravu. V zemědělství vznikaly povinné svazy pro hospodaření s jednotlivými zemědělskými produkty, jejichž členy se stali nejen rolníci, ale i obchodníci a majitelé zpracovatelských závodů. V r. 1942 doplnil tuto organizační strukturu Svaz zemědělství a lesnictví, který nuceně sdružoval uživatele zemědělské půdy, lesů a rybníků.²⁶

Rozmísťování pracovních sil probíhalo prostřednictvím úřadů práce, které přidělovaly pracovníky do jednotlivých odvětví i k jednotlivým zaměstnavatelům. Pracovní povinnosti podléhalo veškeré praceschopné obyvatelstvo, přičemž kromě Protektorátu se týkala i to týkala samozřejmě i Říše. V průběhu r. 1939 přešel okupační režim od počátečního schvalování hromadných kolektivních smluv k

²⁶ Činovníci Svazu zemědělství a lesnictví byli po válce souzeni Národním soudem spolu s vedoucími představiteli Národní odborové ústředny zaměstnanců nebo členy ústředního vedení Vlajky. In: Jech, K. ; Kaplan, K. : Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, díl 1, Doplněk, Brno 1995, s. 269

přímému určování mzdových sazeb. Stávky a individuální vyjednávání o výši mzdy byly zakázány. Byla vytvořena jednotná odborová ústředna, jejíž aparát pak po r. 1945 v podstatě převzalo Revoluční odborové hnutí.

V právních předpisech z konce první republiky a zejména z Protektorátu (a nikoli tedy v tradovaném „sovětském příkladu“) nalézáme pak přímé vzory právních instrumentů, použitých poté ve státní regulaci zemědělství v období od roku 1945 a zejména od roku 1948.

V této souvislosti lze připomenout vládní nařízení č. 223/1938 Sb.z.a n. o pracovních útvarech, kterým byly „k dočasnému hospodářskému zajištění nezaměstnaných osob a k využití jejich pracovních schopností pro všeobecně prospěšné úkony“ zřízeny pracovní útvary.

Podle vládního nařízení č. 87/1939 Sb. o správě hospodářských podniků a o dozoru nad nimi „Pro hospodářský podnik může ministerstvo, do jehož působnosti podnik náleží, ustanoviti, vyžaduje-li toho veřejný zájem, na náklad podniku důvěrníka nebo, jde-li o podnik s hlediska veřejného zájmu zvlášť důležitý nebo který jeho držitel opustil, vnučeného správce“ který „jest oprávněn a povinen učiniti všechna opatření, jichž je třeba k řádnému provozování podniku. Na něho přechází správa podniku a vše, co s ní souvisí, zejména jest oprávněn na místě držitele podniku vybírati všechny užítky a příjmy ze spravovaného podniku a vůbec konati všechna právní jednání správy podniku se týkající. Při tom jest povinen jednati s péčí řádného obchodníka (hospodáře) a odpovídá za škodu, která by vzešla ze zanedbání povinností mu uložených.“

Vládním nařízením č. 109/1939 Sb. z.a n. o zaměstnávání osob, které byly činné v zemědělství bylo stanoveno, že „Osoby, které byly převážně činné v zemědělství, mohou býti přijaty do práce jiné než zemědělské jen s předchozím souhlasem okresního úřadu“, přičemž „osobami, které byly převážně činné v zemědělství, jest rozuměti zemědělskou čeleď a deputátníky, jakož i jiné osoby, které v posledních třech letech před zánikem svého posledního pracovního poměru byly zaměstnány námezdními pracemi zemědělskými alespoň 18 měsíců.“

Podle vládního nařízení č. 159/1940 Sb. o zajištění řádného provozu zemědělských podniků „Držitelé zemědělských movitých provozních zařízení (dále v textu zákona je požívána legislativní zkratka „zařízení“), např. nářadí, strojů, zvířat aj., jsou povinni přenechati tato zařízení k použití jiným osobám k provedení nutných zemědělských prací, nemohou-li se je tyto osoby včas opatřiti jiným způsobem. Držitelé zařízení jsou povinni svými zařízeními provést nebo dáti provést nutné zemědělské práce v podniku jiné osoby, jestliže by tím, kdyby tyto práce nebyly provedeny, mohla vzniknouti význačná újma ve výrobě.“

Současně s tím pokračovala i německá kolonizační politika u zemědělských podniků (vysídlením tam žijících a pracujících Čechů). Do konce roku 1942 bylo

převzato na 1600 zemědělských podniků (cca 30 tisíc hektarů půdy)²⁷

Na základě vládního nařízení č.206/1939 Sb. kterým se zmocňuje ministerstvo zemědělství k úpravě hospodaření některými potravinami a krmivy, se stanovovala výměra ploch orné půdy, která musí být oseta tou či onou plodinou. Např. vyhláškou předsedy vlády č.89/1940 Sb. bylo stanoveno, že „v hospodářském roce 1940/1941 musí býti v zemědělských podnicích, jejichž veškerá plocha (vlastní, pachtovaná, užívaná) převyšuje 5 ha, oseto lnem nejméně ono procento orné půdy, jaké pro jednotlivé okresy (politické nebo soudní), vhodné pro pěstování lnu, bude stanoveno vyhláškou ministerstva zemědělství v Ústředním listě.“

Vládním nařízením č. 242/1942 Sb. o svazech výdělkových a hospodářských společenstev bylo nařízeno, že „Všechna zemědělská společenstva a spolky se sídlem v Čechách se sdružují ve "Svaz zemědělských družstev v Čechách" se sídlem v Praze. Všechna zemědělská společenstva a spolky se sídlem na Moravě se sdružují ve "Svaz zemědělských družstev na Moravě" se sídlem v Brně. Jako vrcholný svaz pro zemědělská společenstva a spolky se sídlem v Protektorátě Čechy a Morava zřizuje se "Ústřední svaz zemědělských družstev pro Čechy a Moravu" se sídlem v Praze.“ Ústřední svaz a oba svazy podléhaly dohledu ministra zemědělství a lesnictví.

²⁷ Gebhard, J., Kuklík, J.: Velké dějiny zemi Koruny české, Sv. 15, část b,1938-1945, s. 57

2. Právní regulace počátků kolektivizace (1945 - 1947)

2.1 Úvod

Tato kapitola je sice nazvána „počátky kolektivizace“, ovšem jak již bylo poznamenáno na začátku této práce, termín kolektivizace – přes jeho téměř obecné používání – je termínem značně nepřesným, ba zavádějícím, pro označení zemědělské (včetně právní) politiky období let 1945 - 1947. Máme za to, že podstatně výstižnějším by bylo zřejmě označení tohoto období jako „počátky socializace zemědělství“.

"Cesta do budoucna vede jen branou socialismu." To neřekl žádný komunistický fanatik, to řekl v roce 1946 člověk vážený, Ferdinand Peroutka²⁸.

Nelze totiž přehlédnout, že obecně šlo o politiku, vrcholící sice v masivním a v soudobé nesovětzované části Evropy obdobím rozsahem i dosahem nemajícím obdoby socializování velkého průmyslu, bank i obchodu. Nelze přehlédnout, že šlo o politiku, která současně nebyla nebo, přesněji řečeno, neměla být přechodem k stalinistickému modelu centrálně přeplánované striktně dirigistické ekonomiky (s kořeny ovšem už ve válečném řízeném národní hospodářství německé říše z první světové války) se (zhoubnou) totální administrativní regulací tržního mechanismu, že šlo o politiku, která plně stála na půdě smíšené ekonomiky a která chtěla být – a byla – dobovou realizací socialistických programových konceptů třicátých i válečných let. Tato politika zřetelně chtěla být a byla cílevědomým navazováním na srovnatelné úsilí (ovšem nenaplněné) z přelomu desátých a dvacátých let a prvních desítek měsíců první Československé republiky. Tato politika zřejmě – jistě z hlediska socialistických stran a patrně v jistém časovém úseku i u části činitelů komunistické strany – měla vyústit v jakousi osobitou radikální variantu klasického evropského sociálního státu zřejmě skandinávského sociálně demokratického typu.

Z hlediska právního vývoje je v této souvislosti potřeba poukázat na spory o vztah československého poválečného práva k právu tzv. první republiky, probíhajících u nás v letech 1945 až 1948. Je třeba připomenout názory tehdejšího prezidenta E. Beneše shrnuté při jeho promoci na doktora práv honoris causa Karlovy univerzity v r. 1946 do projevu Světová krize, kontinuita práva a nové právo revoluční. „Naše společnost si má nejprve odpovědět na otázku, kam má jít. Tato

²⁸ Seminář Centra pro studium demokracie a kultury „60 let od počátku první vlny znárodnování v Československu“, příspěvek PhDr. Jiřího Pernese „Společenské a politické předpoklady znárodnování“, in: www.revuepolitika.cz/clanky/618/60-let-od-pocatku-prvni-vlny-znarodnovani-v-ceskoslovensku

odpověď musí korespondovat s celosvětovým vývojem: svět se od přelomu 19. a 20. století vyvíjí k demokracii a v tom smyslu se i my musíme vydat na cestu společnosti světově orientované. Po druhé světové válce musí svět řešit tři zásadní otázky: obnovit a nově formulovat podstatu demokratických režimů, politicky zorganizovat Evropu a svět v zájmu důsledného zajištění míru a změnit předválečný systém politické demokracie v demokracii sociální a hospodářskou.“²⁹

Beneš se zároveň ve svém projevu vymezil proti marxistické koncepci, která podle Beneše „proti hroživé perspektivě (...) imperialistického státu navrhuje řešení v krajním kolektivismu“.³⁰

Československá poválečná demokracie se nemůže vrátit do roku 1938, ale východiskem není ani skok do společnosti sovětského typu. E. Beneš se hlásí k principu postupných a realistických přeměn k moderní společnosti, kdy přechod do nové fáze společnosti se má uskutečnit s využitím přechodných právních norem a institucí. Benešovi jde přitom o proces, v němž nemůže nastat bezprávný stav: "něco takového v normální společnosti vůbec neexistuje." "Co nejdříve musí dojít ke stabilizaci právního pořádku, jinak hrozí společenský chaos."

E. Beneš nutné změny práva dělí do čtyř kategorií, z nichž pro nás v dané souvislosti je stěžejním cílem a požadavkem nutnost změnit sociální a hospodářské struktury společnosti v socializačním smyslu. t.j. politickou demokracii doplnit o demokracii hospodářskou a sociální. E. Beneš byl nepochybně jedním z našich nejkultivovanějších politiků a jeho názory ukazují, před jakými úkoly stálo Československo podle jeho názoru po druhé světové válce.

Problém kontinuity a diskontinuity práva vůči právu z doby protektorátnímu byl vyřešen ústavním dekretem prezidenta republiky z 3. 8. 1944 č. 11 U. v. čsl. (tedy ještě před koncem války), a byla jím tak zajištěna právní kontinuita na den 29. 9. 1938.³¹ Nicméně jistý vliv protektorátní či možná přesněji řečeno „válečné“ novotvorby striktně řízeného hospodářství včetně zemědělství přehlédnout nelze.

Prvkem, který umožnil či spíše podstatně zjednodušil prozatím jen z velké části přesvědčovací kampaň, byla i tradice družstevnictví v Československu, kde před druhou světovou válkou existovala typově celá řada družstev. V zemědělství měla podobu nejčastěji výpomocných družstev, kde kolektivní vlastnictví (zjednodušeně řečeno) bylo prakticky jedinou možností jak pořídit mechanizaci a mít tak alternativu k pronájmu strojů z velkostatků.

Právní instituty, respektive jejich obdoby, použité pro právní úpravu vlastní kolektivizace, lze dohledat již ve zdrojích práva před rokem 1945 – tedy jednak v právu protektorátním (vzniklém během Protektorátu Čechy a Morava) a právu

²⁹ Beneš, E. Světová krise, kontinuita práva a nové právo revoluční, V.Linhart, Praha, 1947, citováno z přepisu z Eliáš, K. Československý právní řád na rozcestí, Právník 09/1990, s.769

³⁰ tamtéž

³¹ Srov. např. Kuklík, J.: Mýty a realita takzvaných Benešových dekretů. Dekrety prezidenta republiky 1940-1945. Praha 2002, s. 160 a násl.

„předmnichovském“, ale i v právních normách tvořených prozatímní vládou (a zejména prezidentem) v Londýně a Slovenskou národní radou pro úkoly bezprostředně poválečného období, a jistě také - a nikoli v poslední řadě - v inspiraci ze Sovětském Svazu; nutno ovšem konstatovat, že přes verbální proklamace o sovětském vzoru pro zcela (ba až dramaticky) odlišnou civilizační a kulturní úroveň a historický vývoj ruského (a sovětského) venkova a pro velmi odlišnou československou a sovětskou právní kulturu mnoho shod v textu příslušných československých a sovětských právních předpisů (nejen) pro kolektivizaci nenalezneme.

Organizace československého zemědělství (ve formálně-administrativním slova smyslu) byla tedy obsažena v právních předpisech přijatých před druhou světovou válkou a zejména v protektorátních předpisech (viz kapitola předchozí), které „nové“ Československo po osvobození nezrušilo. Stejně tak ale struktura českého zemědělství co do typů a velikosti hospodářství byla dána i vývojem v období ihned následujícím po skončení druhé světové války.

Období od konce druhé světové války do února 1948 ale rozhodně neznamenalo tvorbu a aplikaci právních norem upravujících fungování kolektivizovaného zemědělství. Ba právě naopak, rozdělování zemědělské půdy konfiskované podle Dekretu prezidenta o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa č. 12/1945 Sb., ale i na základě dokončení či revize pozemkové reformy představovaly jednak posilování individuálního hospodaření malých a středních rolníků a současně potlačování velkých zemědělských podnikatelů a držitelů půdy.

Vytvoření nebo přizpůsobení právní úpravy pro provádění kolektivizace zemědělství bylo převážně záležitostí až následující dekády.

Pro období 1945-1948 ještě nebyla charakteristická centralizovaná a institucionalizovaná formální podpora kolektivizovaných forem zemědělského hospodaření v podobě synchronizace mobilizačních aktivit různých hnutí a distribuce programů a návodů u jedněch typů hospodářství a naopak přehlížení až útisk druhých typů. Zemědělská politika v Československu byla plně v režii KSČ a jejího ministra Dr. Julia Ďuriše. V tomto období byly také vytvořeny nemalé pozemkové zdroje státu zejména z konfiskací a z provedení revize první pozemkové reformy zákonem č. 142/1947 Sb.

Na základě právních předpisů, především z politických, ale z ekonomických důvodů, ale v uvedeném období docházelo k nucenému odnímání vlastnictví rozsáhlých pozemkových ploch jedněm a přidělování druhým. Tyto značné přesuny vlastnictví zemědělské půdy se setkávaly s poměrně výraznou společenskou podporou. Nesporně docházelo k nátlaku a k trestnímu a správnímu odsuzování ze strany státu vůči obchodníkům se zemědělskými produkty, probíhalo i nucené

omezování výše nájemného (pachtovného) pro určité druhy hospodářství. Omezovala se možnost převádět pozemky, i když zřejmě především motivovaná ekonomickými hledisky. To vše probíhalo ještě před faktickým získáním hegemonie ze strany KSČ.

Následující subkapitoly rozvádí jednotlivé právní instrumenty, které měly přetvořit československé zemědělství, byť pojmy kolektivizace, ale i např. kulak byly ještě jazyku právních norem, nařízení a doporučení dosti vzdálené.

2.2 Košický vládní program

Nesporným úspěchem KSČ a prohrou vlády londýnské byl tzv. Košický vládní program, který stanovil priority nového (obnoveného) Československa. Tento program československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků byl přijat dne 5. dubna 1945 československou „košickou“ vládou ustavenou v den předchozí. Návrh Košického vládního programu byl připraven a předložen moskevským vedením KSČ a byl vyhlášen na zasedání československé vlády a Slovenské národní rady v Košicích. V 16 kapitolách tak předurčil vývoj nejbližších let.

Pro agrární sféru byly signifikantní pasáže v kapitolách IX, X a XI. Určité náznaky budoucího vývoje totiž obsahovaly deklarace typu „Vláda požene s veškerou rozhodností před soud zrádce z řad bankovních, průmyslových a zemědělských magnátů, kteří za německé nadvlády pomáhali v bankovních, průmyslových, obchodních, zemědělských podnicích a hospodářských organizacích všeho druhu německému drancování a německému vedení války.“ Na základě právních předpisů z tohoto programu vycházejících³² pak byla zkonfiskována nemalá část majetku velkých hospodářství.

Zjevným etatizačním prvkem bylo také programové vyhlášení zásad, že „do družstevních podniků a organizací všeho druhu (zemědělských, konzumních, peněžních atd.) bude ihned dosazena dočasná národní správa, dokud samo členstvo dotyčného družstva nebude mít možnost demokratickou cestou zvolit si správu novou. Dočasnou národní správu určuje příslušný národní výbor (na Slovensku v důležitých případech Slovenská národní rada) při aktivní účasti členů družstva.“³³

Košický vládní program také obsahoval jednoznačnou programovou orientaci na důslednou konfiskaci majetku a jeho přidělování podle zásluh o svobodu Československa - „bude zřízen Národní pozemkový fond. Do Národního pozemkového fondu vejde veškerá půda, budovy, mrtvý a živý inventář, pokud

³² Dekret presidenta republiky č. 12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, Dekret presidenta republiky č. 108/1945 Sb. ze dne 25. října 1945 o konfiskaci nepřátelského majetku a Fonduch národní obnovy (za určitých podmínek ne zemědělský majetek - § 17)

³³ Košický vládní program, zdroj - www.inoboediens.estranky.cz/fotoalbum/dokumenty/kosicky-vladni-program

patřil: německým a maďarským šlechticům a velkostatkářům bez rozdílu státní příslušnosti, jakož i jiným občanům nepřátelských států, zejména Německa a Maďarska; německým a maďarským občanům Československé republiky, kteří aktivně napomáhali rozbití a okupaci Československa; ostatním občanům Československé republiky, kteří zradili národ a aktivně podporovali německé a maďarské okupanty; akciovým a jiným společnostem, které byly spravovány osobami výše uvedených kategorií“³⁴.

Výše uvedený pozemkový a jiný majetek měl být (a byl) konfiskován bez náhrady. Ke konfiskaci a dočasné správě tohoto majetku byly pověřeny „až do provedení pozemkové reformy“ příslušné národní výbory za pomoci rolnických komisí.

Takto získaná půda, s níž měl hospodařit Národní pozemkový fond, měla být rozdělena „v českých zemích českým a na Slovensku slovenským a ukrajinským domkářům, malým a středním rolníkům, jakož i zemědělským dělníkům, přičemž bude dána přednost těm, kdož se zasloužili v národně osvobozené boji jako partyzáni, vojáci, podzemní národní pracovníci, oběti cizáckého teroru aj. Rozdělení bude prováděno správou Národního pozemkového fondu za aktivní účasti národních výborů a speciálních komisí z řad rolnictva a zemědělského dělnictva. Z hospodářských budov a inventáře parcelovaných objektů mohou být organizována družstva pro společné používání budov a inventáře malozemědělci. Za půdu, která se dává do plného vlastnictví přidělce, bude brána na účely zvelebení zemědělství mírná úplata nepřevyšující hodnotu průměrné jednorocní až dvourocí sklizně (podle bonity půdy) a rozdělená na splátky až do 15 let. V případech, hodných zřetele, může být upuštěno i od této úplaty.“³⁵

Tato pasáž tedy jednoznačně dává tušit, že bude přikročeno k pozemkové reformě, neboť uvádí, že „až do provedení pozemkové reformy zajistí vše národní výbory...“. Košický vládní program už tedy počítal minimálně s revizí pozemkové reformy z dob první republiky. Navíc deklaroval přednost k získání takto zajištěné půdy podle zásluh v odboji.

Jak je patrné z výše uvedeného, tak tendence k omezování pozemkového vlastnictví, stejně jako určité zásahy státu do samosprávného chodu zemědělských organizací se objevily už na jaře roku 1945. Zmínka o družstevních, konzumních nebo peněžních organizacích byla nesporně inspirována skutečností, že tato (kolektivní) forma hospodaření měla v Československu dlouhou tradici. Svépomocné podniky byly historicky v českých zemích hojně užívané a to v různých

³⁴ Košický vládní program, zdroj - www.inoboediens.estranky.cz/fotoalbum/dokumenty/kosicky-vladni-program nebo též srov. in: Kadlecová, M. – Mates, P.: Košický vládní program a tvorba nového práva v letech 1945- 1946, Universitas, 7, 1974, č. 3, s. 22 – 29 nebo J.Grospič, J.Chovanec, J.Vysokaj, Košický vládní program – program budování lidově demokratického Československa, Praha 1977

³⁵ tamtéž

formách³⁶. Nově se v demokratických (?) podmínkách však objevila v dokumentu zpracovaném vládou tendence státní ingerence.

2.3 Zásady nových zemědělských zákonů

Právní předpisy upravující československé zemědělství vycházely z obecně přijímaných premis lidové demokracie s významným prvkem státního vlivu. Ministerstvo zemědělství, jehož představitelem byl Julius Ďuriš³⁷, vydalo v roce 1946 tzv. Hlavní zásady nových zákonů připravených ministerstvem zemědělství. Realizace těchto zásad (v podobě právních předpisů) pak do historie vstoupila jako tzv. Ďurišovy zákony. Tyto zásady obsahovaly plán provést:

- 1) revizi pozemkové reformy prováděné podle zákonů záborového a následujících - tento cíl byl naplněn zákonem č. 142/1947 Sb. o revizi první pozemkové reformy,
- 2) technicko-hospodářské úpravy pozemků (tedy přijmout tzv. scelovací zákon) - provedeno až po únorových událostech v roce 1948 zákonem č. 47/1948 Sb. o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků (scelovací zákon), kde rozhodující roli měla tzv. scelovací družstva zřízená buď dobrovolně nebo přímo rozhodnutím ONV
- 3) novou úpravu myslivosti - provedeno zákonem č. 225/1947 Sb. o myslivosti
- 4) upravit zaknihování přidělů ze zkonfiskovaného a jiného zemědělského majetku a zajistit úhrady za přidělený majetek (stěžejním bodem bylo „vypořádat se nejprve s nejobtížnějším problémem, který se staví v cestu knihovnímu převodu vlastnického práva k přidělenému majetku, tj. k otázce zbavení tohoto majetku od závazků (peněžních dluhů a břemen), které vážnou na zkonfiskovaném majetku a jejichž řešení dekret č. 12/1945 Sb. a nařízení č. 104/1945 Sb. n. Slovenské národní rady ponechává zvláštní normě“³⁸).
- 5) přijetí zákona o zajištění zemědělského výrobního plánu - zajištěn vládním nařízením č. 28/1947 Sb. o rozvržení úkolů, vyplývajících z dvouletého hospodářského plánu, na zemědělské podniky a na chovatele skotu, prasat a slepic v hospodářském roce 1946/1947, zákonem č. 55/1947 Sb. o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu a vládním nařízením č. 189/1947 Sb. o rozvržení úkolů, vyplývajících z dvouletého

³⁶ Srov. např. Bažantová, I.: Družstevní a svépomocné koncepce v českém ekonomickém myšlení: Vývoj názorů a pokusů o praktickou realizaci do roku 1948. Praha: Prospektrum, 2002

³⁷ Julius Ďuriš (1904-1986) byl v letech, 1945-1951 ministrem zemědělství, v letech 1953-1963 ministrem financí, v letech 1945 až 1954 člen předsednictva ÚV KSČ, v roce 1970 byl z KSČ vyloučen.

³⁸ Hlavní zásady 6 nových zemědělských zákonů připravených ministerstvem zemědělství k publikování a veřejné diskusi., Rozmnožený strojopis, Národní archiv, fond MZ-s, inv. č. 184, k. 365.

hospodářského plánu, na zemědělské podniky a na chovatele skotu, prasat a slepic v hospodářském roce 1947/1948.

- 6) a přijmout zákon o úpravě dědění zemědělských podniků v pozůstalostním řízení a o zamezení drobení půdy - tento cíl byl naplněn zákonem č. 139/1947 Sb.

„Zásady“ byly formálně zpracovány ministerstvem zemědělství, nicméně to jakým ústavně neobvyklým způsobem byly zveřejněny nepochybně již svědčilo intenzivním zájmu k jejich prosazení. Na tuto nestandardnost ostatně upozornil např. dr. Krajina v Ústavodárném národním shromáždění RČS dne 11. prosince, když zmínil nebyvalý tlak ministerstva zemědělství ve zjevné snaze získat mimoparlamentní podporu pro své připravované právní předpisy zpracované v těchto zásadách (tento projev dr. Krajiny měl i odezvu mimo Ústavodárné národní shromáždění - ve svém projevu o něm informoval např. poslanec Československé strany lidové Stanislav Broj - jak vyplývá ze zápisu ze schůze zemědělců v Karlovicích na Plzeňsku 12. prosince 1946³⁹, kde měl tento člen zákonodárského sboru projev a citoval dr. Krajinu.

Dr. Krajina apeloval na plénu ÚNS RČS v debatě o státním rozpočtu na rok 1947: „V nynější době však nelze mluvit o klidu v našich vesnicích, ale naopak: venkov je velmi zneklidněn a vzrušen. O to se postaralo ministerstvo zemědělství svou letákovou akcí, jež nemá příkladu v našem veřejném životě. ... Předchází totiž meziministerskému, vládnímu a posléze parlamentnímu projednávání osnov zákonů a snaží se ovlivnit široké vrstvy zemědělského obyvatelstva některými tendenčně vyzvednutými zásadami těchto chystaných osnov, zatím co jiná, méně populární ustanovení zamlčuje nebo uvádí jenom povšechně. Již z důvodů zásadních a formálních musí býti tento postup ministerstva zemědělství se vším důrazem odmítnut, poněvadž znamená omezování zákonodárné moci řádně zvolených zástupců lidu.... (Tento citát plně vystihuje dobovou situaci, kdy byla masmédiá vládnoucí mocí využita k posílení její pozice v zemědělské politice, ve které nebyla tato významná sociální skupina ještě rozhodnuta, zda bude podporovat politiku KSČ či nikoli). Pokračujme s dr. Krajinou: Jde tu celkem o šest osnov zákonů velikého dosahu. Provedení těchto zákonů tak, jak byly ministerstvem zemědělství navrženy, mohlo by otrást nejen celým zemědělstvím, ale i celým naším národním hospodářstvím ... byl by u nás nepochybně rozvrácen právní řád, beztak již atakovaný dosavadní praxí s retribučními dekrety, a bylo by ohroženo soukromé vlastnictví a přímo vytvořen podklad pro vznik toho, co by se velmi podobalo kolchozům a sovchozům.“⁴⁰

³⁹ Originál strojopisu, Národní archiv, fond ÚV KSČ -100/1 sv. a.j. 1006

⁴⁰ www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/025schuz/s025009.htm, digitální knihovna, Ústavodárné NS RČS, stenoprotokol ze dne 10. prosince 1946

Kromě toho, že dominantní vládní strana – KSC – v těchto zásadách vytyčovala svůj program pro agrární sféru, šlo v nich (v kombinaci s pozdějším tzv. Hradeckým programem) i o naklonění si rolnické veřejnosti. A to především malých a středních rolníků (sjezd rolnických komisí v únorových dnech 1948, je úspěšného výsledku nesporným důkazem).

Đurišovy návrhy totiž znamenaly zásahy do politiky přidělů (tedy nové přiděly z dosud nerozdělených pozemků, zabraných během pozemkové reformy), do sféry pozemkového hospodaření – neboť scelování pozemků do celků bylo z hlediska efektivnosti hospodaření jednoznačně krokem vpřed. KSC se těmito návrhy také snažila zemědělce získat na svou stranu slibovanými subvencemi na pořízení traktorů a další zemědělské techniky.

„Hlavní zásady nových zákonů připravených ministerstvem zemědělství“ se potom na jaře 1947 objevily ve své dominantní části ještě v Hradeckém programu KSC, který deklaroval ⁴¹:

- 1) Konečné vyřešení otázky půdy.
- 2) Příděl lesů
- 3) Odstranění disparity mezi cenami průmyslových a zemědělských výrobků
- 4) Reorganizace distribuce
- 5) Výstavba družstevnictví
- 6) Cukrovarnický průmysl
- 7) Rolnické pojištění
- 8) Zemědělský úvěr
- 9) Jednotná zemědělská daň
- 10) Mechanizace zemědělství
- 11) Opatření v zájmu zemědělských žen a zemědělské mládeže
- 12) Zlepšení zemědělské výroby
- 13) Zahradnictví
- 14) Rybářský zákon
- 15) Výstavba území bývalých německých vojenských cvičišť
- 16) Hospodářská výstava v roce 1948
- 17) Uzákonění Jednotného svazu českých zemědělců a svazu Slovenských rolníků

Tento program byl posléze naplňován po definitivním upevnění moci komunistickou stranou. Nicméně jednotlivé složky tohoto programu byly rozpracovávány už po volbách do (ústavodárného) národního shromáždění v květnu 1946, které v českých zemích vyhrála Komunistická strana Československa se ziskem 40,17%, tj. 93 mandátů ze 300 (Komunistická strana Slovenska získala

⁴¹ Jech, Karel: Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy, Praha, Vyšehrad 2008, s. 53

navíc dalších 21 mandátů), Česká stran národně sociální měla na základě voleb 55 mandátů (23,66%), Československá strana lidová 46 křesel (20,24%), Československá sociální demokracie 37 mandátů (15,58%), na Slovensku volby vyhrála Demokratická strana se ziskem 43 mandátů (62%), před zmíněnou Komunistickou stranou Slovenska 21 mandátů za 38,37% a malými stranami Stranou práce 2 mandáty za 3,11 % a Strana slobody 3 křesla za 3,73%.⁴²

Po volbách v květnu 1946 se už třeba v podkladových materiálech zemědělského oddělení sekretariátu ÚV KSČ adresovaných Rudolfu Slánskému k politickému posouzení z 15. července 1946⁴³ se uvádí, že: „....v první řadě stavíme požadavek, aby byl omezen vliv velikých obchodních centrál na jednotlivá zemědělská družstva“, tedy vymanění zemědělských družstev z vlivu korporací, které nebyly pod vlivem KSČ.

2.4 Zákon č. 55/1947 Sb. o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu

Pravděpodobně nejvýznamnějším právním předpisem, co se kolektivizačních tendencí týká, byl zákon č. 55/1947 Sb. o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu (jeden ze šesti tzv. Ďurišových zákonů). Tento zákon byl přijat dne 1.dubna 1947 a dne 24.4.1947 nabyl účinnosti (zrušen byl pak v roce 1955).

Podle tohoto zákona byly „vesnickým boháčům odnímány z jejich dispozice neplně využitá stavba jako stodoly, stáje apod. a výrobní prostředky, aby jich v zájmu veřejném bylo plně využito“⁴⁴.

Tento právní předpis byl přijat 1. dubna 1947 a jeho obsahem bylo především upevnění organizace československého zemědělství ze strany státu. Na základě tohoto právního předpisu měly „příslušné úřady a orgány veřejné správy usilovat o opatření dostatečného množství pracovních sil, o opatření dostatečného množství zemědělských strojů a jiných provozních zařízení a o organisování vzájemné spolupráce zemědělců, jakož i pomoci příslušníků jiných povolání“.

V tomto zákoně byla už zjevná ingerence státu i v oblasti tzv. svazového řízení agrární sféry. Podle tohoto předpisu totiž bylo třeba souhlasu okresního národního výboru, a to na základě doporučení okresního sdružení příslušného Jednotného svazu zemědělců (viz dále v kapitole 1.3.8), pokud docházelo k trvalé přeměně orné

⁴² www.totalita.cz/volby/volby_1946_07.php

⁴³ Průklep strojopisu Národní archiv, fond ÚVKSC- 100/1, arch.j. 1073

⁴⁴ Přehled o uplatňování třídního hlediska při zatlačování vesnických boháčů v platných normách v oboru zemědělského práva, zpracovaný právním odborem ministerstva zemědělství pro potřebu kompetentních organizačních útvarů ministerstva zemědělství, 7. červen 1952, Praha, Originál strojopisu Národní archiv, MZ-právní, 1952, kart. 64

půdy na půdu jinak obhospodařovanou, např. na louky, pastviny, lesy nebo rybníky, nejedná-li se o přeměnu podle dvouletého hospodářského plánu.

K tomuto aspektu – vlivu Jednotného svazu zemědělců – nutno dodat, že v Československu mělo tzv. svazové řízení zemědělství dlouhou tradici. Svazy družstev, resp. zemědělských subjektů vznikaly ovšem na dobrovolném principu výhodnosti pro členy svazu. Byla to už c a k. říšská rada, která v roce 1903 dala zákonem č. 133/1903 ř.z. o revisi výdělkových a hospodářských společenstev a jiných spolků družstevním svazům možnost provádět revizi hospodaření svých členů. Těm potom v hospodaření revizi nemohl provádět nikdo jiný a jinak – uvádí např. Dr. Feierabend – „nebyla družstva nijak právně podřízena svazům a jakýkoli tlak v tomto směru by čeští zemědělci odmítli. Svazy tudíž musely spoléhat jen na svou dobrou pověst, pokud chtěly získat podporu při řízení a úpravách aktivit družstev v souladu s potřebami vesnice.“⁴⁵

Možnost pro preferování kolektivního typu zemědělské výroby před formou statku řízeného jeho vlastníkem byla zákonem o pomoci zemědělcům dána už ustanovením § 3, které určovalo, že za situace, kdy vlastník pozemku neobstaral úmyslně nebo z nedbalosti obdělání zemědělské půdy zcela nebo zčásti, ač ji podle svých osobních poměrů obdělávat i mohl, pak mohl zjednat místní národní výbor z úřední moci výpomoc podle ustanovení části II tohoto zákona, nebo mohl přikázat (určit) neobdělávanou zemědělskou půdu na dobu 3 hospodářských let jiným zemědělským podnikatelům v obci do povinného pachtu. Ten komu byla půda přikázána jí pak musel přijmout.

Určení výše pachtovného pak byla dána opět národnímu výboru (v mezích platných předpisů a zásad slušnosti).

Prodal-li ten komu byl pozemek povinně propachtovaný třetí osobě, pak to na povinném pachtu to nic neměnilo.

Ustanovení § 7 odst. 1 (obdobné ustanovení se ovšem vyskytuje i v současně platných předpisech práva občanského – ust. § 128 odst. 1 z.č.40/1964 Sb. občanský zákoník⁴⁶), bylo možné použít pro případ, kdy nebylo možné si vystačit s dobrovolnou sousedskou výpomocí a ani nebyla dostatečná výpomoc zemědělských strojních stanic a ani nemohli-li si vlastníci zemědělské půdy opatřit provozní zařízení včas ani jiným způsobem.

V tomto případě byl povinen držitel (nikoli pouze vlastník) zemědělských provozních zařízení (dále jen "zařízení"), např. náradí, strojů a ve výjimečných případech též koňských a volských potahů, a to i když sám nebyl zemědělcem, podle vlastního rozhodnutí buď přenechat tato zařízení k použití jiným osobám k provedení nutných zemědělských prací, nebo sám tyto práce provést; v každém

⁴⁵ Feierabend, L., *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952*, 2007, nakl. Stehlík ve Volarech, s.34

⁴⁶ § 128 odst. 1 z. č. 40/1964 Sb. :Vlastník je povinen strpět, aby ve stavu nouze nebo v naléhavém veřejném zájmu byla na nezbytnou dobu v nezbytné míře a za náhradu použita jeho věc, nelze-li dosáhnout účelu jinak.

případě vlastník zařízení (zde tedy už zákon operoval s termínem vlastník) určil osobu, která bude zařízení obsluhovat.

Tato povinnost (v podstatě v demokratických podmínkách obvyklá pouze pro případ nouze či výjimečné situace) se ovšem nevztahovala na držitele nových zařízení, která jsou ve skladech výrobců nebo obchodníků (včetně družstev), a na držitele zemědělských strojních stanic, kdy těmito stanicemi zákon rozuměl stanice zřízené ministerstvem zemědělství v českých zemích, na Slovensku Ústavem pro mechanisaci zemědělské výroby při pověřenectvu zemědělství a pozemkové reformy.

Další výjimkou byla situace, kdy držitelé sami nutně potřebovali svá zařízení pro provoz vlastního podniku. Pokud ale byla zařízení poškozena mohl národní výbor nařídit vlastníku tohoto zařízení jeho opravu nebo jeho odprodej zájemcům.

Příkázání zemědělské půdy, která už byla propachtována, do povinného pachtu se však nijak nedotklo smluvního pachtovního poměru a povinnosti pachtýře platit pachtovné.

Novelou tohoto zákona z 6. května 1948 (z.č. 132/1948 Sb.), bylo doplněno ještě ustanovení, kdy za podmínky, že nelze opatřit zařízení potřebná k provedení nutných zemědělských prací přímo v obci kde mají být práce vykonány, může určit příslušný okresní národní výbor, z které obce jeho obvodu mají být zařízení opatřena. původní zákon č. 55/47 měl časové omezení působnosti na dobu dvouletky. Navíc, projednávaná osnova zákona upustila od časového omezení z toho důvodu, že i po dvouletce bude u nás následovat další plánované hospodářství⁴⁷.

Na Slovensku mohl být nově uložen vlastníkům, pachtýřům, poživatelům nebo jiným uživatelům zemědělské půdy i pracovní podrobný postup prací na zemědělské půdě a i dobu jejich provedení (nutno ovšem dodat, že se jednalo novelu „pouónorovou“).

Druhá novela z roku 1949 č. 44/1949 Sb. znamenala v postatě jen rozšíření možnosti přesouvat strojní zařízení nejen v rámci okresu, ale nově i kraje. V tomto případě rozhodoval krajský národní výbor.

Zákon o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu respektoval vlastnická práva stejně jako zákony přijaté k provedení kolektivizace. Tento zákon „pouze“ zvýhodňoval kolektivní formy hospodaření a omezoval „soukromé“ vlastníky zemědělské mechanizace, ale neodnímal vlastnictví k půdě⁴⁸

⁴⁷ www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/111schuz/s111005.htm, digitální knihovna, Ústavodárné NS RČS, Důvodová zpráva k projednávanému zákonu č. 132/1948Sb. (novele zákona č. 55/1947 Sb.

⁴⁸ Srov. : Nález Ústavního soudu ČR sp. zn. IV. ÚS 96/94 ze dne 26. 6. 1995: „Vlastník byl sice významně omezen z hlediska možnosti využívat obsah svého vlastnictví v té jeho obsahové složce, která souvisela s právem vlastníka užívat věc, kterou vlastní (došlo postupně k jeho omezení až na míru naplňující pojem tzv. holého vlastnictví), nicméně i při tomto omezení zůstalo vlastnictví zachováno, bylo převoditelné na jiné subjekty a přecházelo na právní nástupce vlastníka. Podle názoru Ústavního soudu je proto třeba důsledně vycházet z principu, že samotná existence tzv. nucených nájmu sice výrazně omezovala obsah vlastnického práva, nicméně nezpůsobovala jeho ztrátu. Pokud tedy za existence nucených nájmu v minulosti

ani výrobním zařízením. Pokud se jednalo o půdu, tak umožňoval její užívání někomu jinému, pokud byla „neobdělávána“, u mechanizace nechával na vlastníku (nebo držiteli – zde nebyl zákon jednotný), zda nechá užívat jeho věc třetí osobě nebo ji pro třetí osobu bude obsluhovat sám.

2.5 Zákon č. 126/1946 Sb. o úpravě zemědělských pachtovních poměrů

Koncentraci zemědělské výroby měl napomoci i zákon č. 126/1947 Sb. o úpravě zemědělských pachtovních poměrů, který stanovoval maximální přípustnou výši nájemného (pachtu) u tzv. drobných pozemků (kde se maximální nájemné odvíjelo od ceny obilí anebo v obilí jako jednotce placení (cena obilí se přitom lišila podle velikosti zemědělských podniků).

Koncepčně navazoval (a derogoval) tento právní předpis na vládní nařízení č. 168/1936 Sb. o úpravě pachtovního při zemědělských pachtích, který byl ale podstatně úspornější a koncepčně zcela opačný. Toto vládní nařízení totiž umožňovalo nájemci limitovat pachtovné a snáze tak čelit hospodářské krizi v druhé polovině třicátých let. Zákon č. 126/1946 Sb. nebyl zjevně přijat k podpoře drobného rolnictva, ale naopak k ekonomické perzekuci vlastníků velkých pozemkových ploch. Proto byl i obsáhlejší a proto se netýkal pouze změny maximální výměry. Jeho záměr byl naprosto odlišný od podobného právního předpisu prvorepublikového.

Zákon z r. 1946 stanovoval, že pokud byly zemědělské pozemky pronajaty (propachtovány) smlouvou, pak byl režim pachtovního podřízen úpravě v ust. § 3 tohoto zákona a nikoli výše uvedenému (tedy režimu hospodaření na drobných pozemcích).

Podle ust. § 3 a násl. byly-li propachtovány pozemky i s hospodářské celky (včetně dvorů, statků nebo usedlostí) nesmělo pachtovné být vyšší než 3 % z kapitálu odpovídajícího obecné hodnotě předmětu pachtu. U smluv uzavřených před účinností tohoto zákona, bylo pak za podmínky splatnosti pachtovního po nabytí účinnosti tohoto zákona možné požadovat od propachtovatele pouze maximální dovolenou výši.

Nutno dodat, že limity pachtovního se nevztahovaly na osoby, které vlastnily maximálně 20 ha pozemků jakéhokoliv druhu a byly na výnosu pachtovního existenčně závislé. A opačně platilo, že každý vlastník pozemků nad 20 ha musel limitovat výši nájemného (pachtovního). I tímto způsobem tedy zákonodárna moc omezovala a finančně diskriminovala vlastníky větších pozemkových ploch, neboť je třeba dodat, že půdu vlastnili (během celého období vlády komunistické strany)

nedošlo k další právní skutečnosti, která by způsobila ztrátu vlastnictví, s intenzitou popsanou v § 6 odst. 1 zákona o půdě, je třeba na postavení vlastníků těchto nemovitostí vztáhnout režim § 22 zákona o půdě.“

jednotlivé fyzické osoby a pouze minoritní část půdy byla vlastněna přímo zemědělskými družstvy nebo státem (jich se tedy omezení pachtovného týkalo jen v nepatrné míře.

Pokud by býval vznikl spor, zda se jedná nebo nejedná o existenční závislosti, pak rozhodl o věci na návrh kteréhokoliv z obou smluvních stran okresní národní výbor, v jehož obvodu byla pachtovaná nemovitost a navíc až po slyšení místního sdružení příslušného Jednotného svazu zemědělců.

Pro určení výše pachtovného platily v těchto případech existenční závislosti obecné cenové předpisy. A tyto předpisy platily také, pokud převládala co do výměry půda lesní nebo šlo pouze o lesní pozemky.

Tato právní úprava byla zrušena až občanským zákoníkem z roku 1964.

2.6 Zákon č. 15/1947 Sb. o stíhání černého obchodu

Dalším právním předpisem, který měl na jednu stranu pozitivní efekt na zásobování obyvatelstva potravinami a dalším spotřebním zbožím, umožňoval omezovat aktivity individuálně hospodařících zemědělců a (v kombinaci zejména se zákonem č. 55/1947 Sb. o pomoci zemědělcům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu) tak přesouvat mechanizaci a užívání pozemků směrem ke kolektivním formám hospodaření byl zákon č.15/1947 Sb. o stíhání černého obchodu a podobných pletich. Časově předcházel již zmiňovanému zákonu o pomoci zemědělcům. Tento zákon drakonicky trestal tzv. černý obchod, který však nebyl nijak konkrétně definován.

„Černým“ obchodem totiž zákon rozuměl čin „v době mimořádných hospodářských poměrů vyvolaných válkou“, kterým dotyčný

a) požadoval nebo za účelem dalšího zcizení nabízel za předměty potřeby cenu přemrštěnou, aby sobě nebo jiným osobám opatřil nepřiměřený hospodářský zisk,

b) předměty potřeby nad obvyklou míru jakýmkoliv způsobem odebral normální, zvláště pak řízené výrobě, oběhu nebo spotřebě, aby sobě nebo jiným osobám opatřil nepřiměřený hospodářský prospěch,

c) z nekalých důvodů výrobu předmětů potřeby zastavil nebo podstatně omezil a tím způsobil jejich nedostatek nebo zdražení na trhu,

d) opětovně nebo ve větším množství či hodnotě bez předepsaného platného vývozního povolení vyvážel do ciziny předměty potřeby a tím je odnímal normální, zvláště pak řízené výrobě nebo spotřebě nebo určení pro vývoz,

e) opětovně nebo ve větším množství či hodnotě bez předepsaného platného dovozního povolení dovážel z ciziny předměty potřeby na úkor řízeného hospodaření,

f) se dopustil jakéhokoliv jiného nekalého jednání způsobilého vyvolat nedostatek nebo zdražení předmětů potřeby na trhu,

O správním trestu pak mohl rozhodnout správní orgán, přičemž měl na výběr trest vězení v trvání do jednoho roku a peněžitý trest do 3 milionů Kčs, přičemž nesměl trest na svobodě spolu s náhradním trestem za trest peněžitý činit více než jeden rok. Správní orgán mohl v nálezů vyslovit, že odsouzený odpyká trest na svobodě v donucovací pracovně. Tresty za „soudní trestné činy“ podle ust. § 4 a dalších tohoto zákona byly dovedeny až do extrému v podobě trestu smrti (vedle například ztráty volebního práva).

V této souvislosti je nutné upozornit na dvě věci: Jednak závažnost hospodářských dopadů byla svěřena znalcům⁴⁹. Tito znalci měli být podle ustanovení § 16 tohoto zákona vybráni ze zvláštního seznamu, který sestaví ministr vnitra v dohodě s ministrem spravedlnosti a ostatními zúčastněnými členy vlády po slyšení příslušných zájmových svazů, zástupců Revolučního odborového hnutí, Jednotného svazu českých zemědělců, Jednotného svazu slovenských rolníků a Ústřední rady družstev a který bude schválen vládou. Ministr vnitra vyhlásí seznam v Úředním listě.

Tento právní předpis byl přijat ještě před únorem 1948. Trestal obecně tzv. černý obchod, přičemž nesporně pomohl i mnohé nepohodlné individuálně hospodařící zemědělce uvést do ekonomicky neudržitelného stavu, kdy nebudou schopni se starat o hospodářství a nastoupí režim nucených pachtů, aniž by se dopustili čehokoliv nezákonného.

2.7 Zákon č. 139/1947 Sb. o rozdělení pozůstalosti se zemědělskými podniky

Zákon č. 139/1947 Sb. o rozdělení pozůstalosti se zemědělskými podniky omezoval štěpení zemědělských pozemků, neboť zakazoval dělit zemědělský podnik, jen pokud výměra jednotlivých reálných dílů (souborů pozemků), které dělením zemědělského podniku vzniknou, nebyla v rozmezí od 5 hektarů do 15 ha (podle druhu a bonity půdy). Výjimkou bylo dělení, kde se díl připojil k dalším pozemkům dědice a jeho výměra měla alespoň výše uvedenou požadovanou míru. Tato právní úprava byla obsažena už v programu tzv. Ďurišových zákonů, kde jako hlavní důvod bylo uvedeno, že „problém zamezení drobení zemědělské půdy je

⁴⁹ www.psp.cz/eknih/1946uns/stenprot/036schuz/s036003.htm, digitální knihovna, Ústavodárné NS RČS, stenoprotokol ze dne 10. prosince 1946, z vystoupení zpravodaje dr. Bartušky (mimořádně pozdějšího generálního prokurátora): „Je nepochybné, že všude tam, kde půjde o posouzení otázky, měl-li někdo hospodářský prospěch, ohrožuje-li zásobování, brannost státu nebo životy jedinců, budou rozhodovat znalci z oboru hospodářského života. Této nejširší účasti pracujícího lidu, tedy těch, kteří tvoří cenné statky, jimiž tady může býti nekale nakládáno, je dán průchod v § 16, kde se stanoví, že znalce vyhlásí ministr vnitra v dohodě s ministrem spravedlnosti po slyšení zájmových svazů, po slyšení ÚRO, Ústřední rady družstev, Jednotného svazu českých zemědělců a Jednotného svazu slovenských rolníků.“

problémem celostátním. Proto je nutno vydati normu, jež by řešila tuto otázku v celém státě. Je též nutno vytvořiti obecné předpoklady pro to, aby rozdrobená zemědělská půda se mohla skládati ve větší celky i mimo scelování.“⁵⁰ Ovšem i tato právní úprava měla své předchůdce v právu Rakousko – Uherska.

Nesporným tlakem na omezení počtu zemědělců a tím i dosažení větší koncentrace v zemědělství byl díl III. Zákona o rozdělení pozůstalosti se zemědělskými podniky. Tato pasáž zákona totiž upravovala předkupní právo na koupi zemědělských pozemků.

Tato právní úprava dosti omezovala dispoziční právo vlastníka. Podle ustanovení § 18 směl vlastník zemědělský pozemek, nečinila-li celková výměra jeho pozemků více než 50 ha, volně zcizit jen svým dětem, rodičům, manželu nebo sourozencům anebo osobám s ním ve stejném stupni sešvagřeným. Jinak zemědělský pozemek směl být prodán jen a) zemědělcům k doplnění jejich zemědělské nesoběstačné usedlosti, b) zemědělským zaměstnancům, malozemědělcům a rolnickým synům a dcerám, zejména pokud jsou krajané vracejícími se do vlasti (ústavní zákon ze dne 12. dubna 1946, č. 74 Sb., o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti), k vytvoření zemědělských usedlostí, za předpokladu, že soubor nemovitostí (odstavec 1) kupujícího, uvedeného pod písm. a) a b), nepřevyší ani po nabytí pozemků, tvořících předmět koupě, dvojnásobek nejmenší příslušné výměry (§ 1, odst. 1) o více než 0,50 ha, při čemž mezi těmito uchazeči měl, byl-li pozemek propachtován, přednostní právo na koupi pachtýř tohoto pozemku; byl-li však pachtovní poměr propachtovatelem vypovězen nebo zrušen po 3. červenci 1947, zůstalo přednostní právo na koupi zachováno po dobu tří let od vypovězení (zrušení) pachtovního poměru bývalému pachtýři, který byl pachtýřem dne 3. července 1947. V případě, že tento pachtýř svůj nárok neuplatňoval, nabýval právo na koupi vlastník sousedního pozemku, byl-li oprávněným uchazečem. A dále pak dělníkům, veřejným a soukromým zaměstnancům a maloživnostníkům do výměry nejvýše 0,50 ha pro stavbu vlastního domu nebo na zřízení zahrádky nebo na rozšíření provozních zařízení.

K zcizení zemědělského pozemku bylo s výjimkou případů uvedených v odstavci 1. třeba souhlasu příslušného okresního národního výboru.

Pokud chtěl vlastník prodat zemědělský pozemek jiné osobě, byl povinen to oznámit okresnímu národnímu výboru, v jehož správním obvodu pozemek ležel. Okresní národní výbor dal pak zamýšlený prodej a jeho podmínky neprodleně vyhlásit v obci, v jejímž obvodu prodáváný pozemek ležel, a v obcích sousedních a to na dobu osmi dnů.

Výše uvedené se však nedalo užít, pokud se prodával zemědělský podnik jako celek, i když všechny zemědělské pozemky k němu náležející nebyly již

⁵⁰ Hlavní zásady 6 nových zemědělských zákonů připravených ministerstvem zemědělství k publikování a veřejné diskusi., Rozmnožený strojopis., Národní archiv, fond MZ-s, inv. č. 184, k. 365.

propachtovány v drobném nepřetržitě po dobu dvanácti let před 1. lednem toho roku, v němž zamýšlí vlastník podnik prodat,

Šlo-li o pozemek, který byl prohlášen podle stavebního řádu za stavební, i když dočasně slouží zemědělským účelům, nebo o pozemek pro účely, pro které lze podle platných předpisů vyvlastnit a také z důvodu převodu zemědělského pozemku jinak než trhovou smlouvou; při směně zemědělských pozemků však jen tehdy, jde-li o směnu pozemku za pozemek.

2.8 Zákon č. 142/1947 Sb. o revisi první pozemkové reformy

K postupné socializaci československého zemědělství nemalou měrou přispěla i revize první pozemkové reformy provedená zákonem č. 142/1947 Sb. spolu s prováděcím vládním nařízením 1/1948 Sb., kterým se provádějí některá ustanovení zákona o revisi první pozemkové reformy.⁵¹

Touto revizí byla zejména znovu nastolena otázka pozemkového majetku, který byl ze záboru vyloučen, o němž dosud nebylo rozhodnuto ani propuštěním ze záboru, ani ponecháním podle § 20 přídělového zákona, a u něhož dosud nebylo provedeno přídělové řízení (revise dohod o převzetí zabrané půdy), u kterého bylo rozhodnuto, že nebude použito ustanovení § 4 záborového zákona, nebo který byl ze záboru propuštěn.

Důvodem bylo to, že „tato veliká akce, jež měla nésti národně revoluční charakter a současně splniti veliké poslání hospodářsko sociální, byla během dvaceti let svého trvání (1919 – 1938) provedena jen z menší části, a to ještě hrubě pokaženým způsobem.“⁵²

Podle tohoto pramene bylo nanejvýš nutné provést revizi pozemkové reformy, neboť pozemkový úřad, byť se zachoval podle zákona, měl podle autorů z ministerstva zemědělství postupovat vůči velkostatkům mnohem rigorózněji: „V nejlepším případě mělo býti každému velkostatkáři propuštěno ze záboru podle první věty § 11 záborového zákona 150 ha půdy zemědělské a nebo 250 ha půdy veškeré, tj. u 2.000 vlastníků zabrané půdy nejvýše 500.000 ha a nikoliv 2,300.000 ha čili téměř pětkrát více. Měli jim nechat osminu (z 4,000.000 ha) zabrané půdy a ponechali jim větší polovinu! Ale ani těchto 500.000 ha nemusilo býti velkostatkářům nutně ponecháno! Podle § 14 záborového zákona mohla býti v případě potřeby vyvlastněna půda i pod 150 ha. Konstatujeme, že bývalý Státní pozemkový úřad nepoužil ani jedinkrát této možnosti - ani tam, kde hlad po půdě byl největší, ani

⁵¹ Prvorepubliková úprava pozemkového vlastnictví byla provedena podle zákona č. 215/1919 Sb. o zabrání velkého majetku pozemkového (v dalším "zákon záborový"), a podle předpisů na něj navazujících a předpisů, které ho prováděly (viz předchozí kapitola).

⁵² Hlavní zásady 6 nových zemědělských zákonů připravených ministerstvem zemědělství k publikování a veřejné diskusi - Rozmnožený strojopis., Národní archiv, fond MZ-s, inv. č. 184, k. 365

tam, kde toho žádal veřejný zájem! Jak unikala další půda ze záboru? Podle druhé věty § 11 záborového zákona měl bývalý Pozemkový úřad možnost - nikoli povinnost propustiti každému velkostatkáři dalších 250 ha půdy. Z předpokládané výjimky stalo se pravidlo a to cestou uniklo u 2.000 vlastníků zabraného pozemkového majetku dalších 500.000 ha půdy. Podle tzv. § 20 přídělového zákona měl bývalý Pozemkový úřad možnost - nikoli povinnost ponechati velkostatkářům určité výměry půdy v souvislosti s ochranou i udržováním historických památek a přírodních krás. Proto velkoagrárníci, nasyceni zbytkovými statky, ponechali šlechtě všechny hrady, zámky a paláce, vyložili si po svém pojem „historických památek a přírodních krás“ a ponechali velkostatkářům protiprávním zneužitím § 20 přídělového zákona celý jeden milion ha půdy, většinou lesní.“⁵³

Myšlenka dokončení pozemkové reformy se však neobjevila až po druhé světové válce, ale už během jejího průběhu. Například už v roce 1942 se Dr. Ladislav Feirabend a Ján Richter účastnili porad, jejichž tématem byla právě nová pozemková reforma. Výstupem pak byl první návrh, který byl předložen 19. 10. 1942, přičemž se předpokládaly formy samostatných hospodářství, družtev a tzv. zádruh. Dne 19. 9. 1944 pak Ján Lichtner předložil návrh o zřízení Pozemkového úřadu.⁵⁴

V revizi pozemkové reformy se poprvé objevuje limitní výměra s hranicí 50 hektarů takzvaných zbytkových statků, což bylo v souladu s taktikou KSČ (i ostatních stran národní fronty, kde se mělo v první vlně jednat o konfiskace majetku Němců a Maďarů a až poté pokračovat v etatizaci půdy i u dalších obyvatel.

Revize pozemkové reformy tedy do určité míry pouze připravovala zemědělskou veřejnost na určité kolektivizační zásahy, nicméně, jak uvidíme níže, zákon číslo 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě, který dále prohloubil omezení výměry zemědělsky obdělávané půdy, také ještě nepřinesl vlastní kolektivizaci, ale byl „pouze“ projevem socializační politiky po druhé světové válce a svým způsobem navazoval na znárodňovací dekrety limitující provozování průmyslu a služeb maximálně 50 zaměstnanci. Nepochybně dobrým strategickým momentem z pohledu KSČ byla revize pozemkové reformy i v tom smyslu, že pro tuto stranu získala sympatie bezzemků a rolníků s minimálními rozlohami obhospodařovaných pozemků.

Zejména byla touto revizí znovu nastolena otázka pozemkového majetku, který byl ze záboru vyloučen, o němž dosud nebylo rozhodnuto ani propuštěním ze záboru, ani ponecháním podle § 20 přídělového zákona, a u něhož dosud nebylo provedeno přídělové řízení (revize dohod o převzetí zabrané půdy), nebo u kterého

⁵³ Hlavní zásady 6 nových zemědělských zákonů připravených ministerstvem zemědělství k publikování a veřejné diskusi - Rozmnožený strojopis., Národní archiv, fond MZ-s, inv. č. 184, k. 365

⁵⁴ Zemědělství a pozemková reforma ČSR 1945 - 1948

www.pkmodely.estranky.cz/clanky/referaty_-recenze/zemedelstvi-a-pozemkova-reforma-csr-1945---1948-

bylo rozhodnuto, že nebude použito ustanovení § 4 záborového zákona, anebo který byl ze záboru propuštěn.

Podle tohoto zákona byla provedena revize všech rozhodnutí a opatření (včetně rozhodnutí o přidělu a popřípadě též přidělových listin), vydaná bývalým státním pozemkovým úřadem (zákon ze dne 11. června 1919, č. 330 Sb., o pozemkovém úřadě) nebo ministerstvem zemědělství, bývalým pozemkovým úřadem pro Čechy a Moravu (vládní nařízení ze dne 24. dubna 1942, č. 241 Sb., o pozemkovém úřadě pro Čechy a Moravu), na Slovensku též bývalým státním pozemkovým úřadem (zákon ze dne 22. února 1940, č. 45 Sb. z., o státním pozemkovém úřadě), pokud se tato rozhodnutí vztahovala na nemovitosti uvedené v § 1 zákona č. 142/1947Sb.

Revizi provádělo v českých zemích ministerstvo zemědělství (v čele s dr. Juliem Ďurišem) a na Slovensku pověření zemědělství a pozemkové reformy, které bylo ovšem ještě ovládáno Demokratickou stranou.

Vlastní revize spočívala v tom, že ministerstvo zrušilo rozhodnutí podle záborového zákona o vyloučení zabraných objektů ze záboru, shledalo-li při revizi, že u vyloučeného objektu nebyly v počáteční den účinnosti záborového zákona splněny předpoklady podle tohoto ustanovení. V opačném případě mělo vyloučení potvrdit. Stejně tak postupovalo ministerstvo i v případě tzv. propuštěné půdy ze záboru. Zrušením těchto rozhodnutí se zároveň rušila i příslušná ustanovení v dohodách, které sjednal pozemkový úřad s vlastníky zabraného majetku pozemkového a jeho převzetí, stejně jako se měnila nebo se rušila ustanovení těchto dohod, podle kterých se odkládalo u části zabraného majetku provedení pozemkové reformy na dobu budoucí. Ministerstvo zemědělství pak převzalo zbytkové statky do vlastnictví státu, pokud spadaly tyto nemovitosti do skupiny níže uvedené.

Zbytkové statky⁵⁵ byly převzaty pokud:

a)

1)

původní nabyvatel směnil nezabrané nemovitosti za nemovitosti nepřiměřeně hodnotnější, aniž byl oprávněným uchazečem podle § 1 přidělového zákona, po případě podle § 50a, odst. 2 náhradového zákona (§ 1, odst. 2), nebo že

2)

původní nabyvatel nabyt nemovitostí jakýmkoliv svým jednáním nebo jednáním svého zástupce nebo osob třetích, zakládajícím skutkovou podstatu trestného činu nebo porušení úřední povinnosti, bez zřetele k

⁵⁵ Vzniklý podle ust. § 24 zákona č. 81/1920 Sb. kterým se vydávají po rozumu §u 10 zákona ze dne 16. dubna 1919, č. 215 Sb. zák. a např., ustanovení o přidělu zabrané půdy a upravuje se právní poměr ku přidělené půdě. (Zákon přidělový), který zbytkové statky definuje jako statky které při přidělu vzniknou tím, že k řádnému využitkování budov zřízených při dosavadních hospodářských jednotkách ponechá se při budovách takových přiměřená výměra zabraných pozemků, nebo že se k pozemkům odděleným od dosavadních hospodářských jednotek přikáží potřebné budovy (statky zbytkové)

tomu bylo-li možné ještě pachatele stíhat; (nesporným excesem byla možnost pro případ, kdy nebyl tento člověk nijak trestán a uznán vinným. Potom o jeho činech a jejich kvalifikaci měla rozhodnout čtyřčlenná komisi jmenovaná vládou k návrhu ministerstva spravedlnosti ze soudců z povolání)

3) přídělová cena neodpovídala ustanovení § 77 náhradového zákona, po případě nabývací cena, za kterou byl získán zbytkový statek ze zabraného nebo propuštěného (ponechaného) pozemkového majetku, byla nižší, než by byla bývala přídělová cena podle § 77 náhradového zákona, a že zbytkový statek byl do té doby dosud ve vlastnictví původního nabyvatele nebo jeho dědiců, nebo že

4) půda lesní nesloužila k účelům uvedeným v § 10, odst. 3 přídělového zákona a nevykazovala náležitosti tam uvedené,

nebo

b) ke dni 8. července 1946 vlastník (nabyvatel)

1)

na zbytkovém statku trvale osobně nehospodařil nebo neměl v sídle podniku své stálé bydliště nebo nebyl zemědělec (hospodaření nebylo jediným zdrojem jeho obživy), pokud nešlo o případy, kdy vlastníku okolnostmi na jeho vůli nezávislými (stáří, nemoc, vdova po hospodařícím zemědělci, nezletilost apod.) nebo z důvodu výkonu veřejné funkce bylo zabráněno na zbytkovém statku trvale osobně hospodařit, nebo že

2)

neměl osobní náležitosti, které se vyžadují podle § 1 přídělového zákona (drobní rolníci, váleční invalidé apod.) nebo § 50a, odst. 2 náhradového zákona od uchazečů o příděl zabrané půdy, nebo že

3)

nesplnil řádně podmínky, na které jest vázán příděl půdy podle přídělového zákona,

Ze zbytkových statků se ponechala vlastníkům na jejich žádost půda ve výměře maximálně 50 hektarů, pokud nešlo o viníka protiprávních činů během okupace⁵⁶. Vlastníci živého a mrtvého zařízení, které sloužilo k hospodaření na nich,

⁵⁶ případy uvedené v ustanovení § 6 odstavci 2, písm. a), č. 2 analyzovaného zákona č. 142/1947 Sb. : ... původní nabyvatel nabyt nemovitostí jakýmkoliv jednáním svým nebo svého zástupce nebo osob třetích, zakládajícím skutkovou podstatu trestného činu nebo porušení úřední povinnosti, bez zřetele k tomu, možno-li ještě pachatele stíhati; nebyl-li pachatel ani trestně ani kárně uznán vinným, jest zjištění, zda jednání zakládá skutkovou podstatu trestného činu nebo porušení úřední povinnosti, vyhrazeno čtyřčlenné komisi jmenované vládou k návrhu ministerstva spravedlnosti ze soudců z povolání...“, nebo nejde-li o případy uvedené v odstavci 2 písm. b) nebo v odstavci 3.(vlastník na pozemcích trvale nehospodařil, nesplnil podmínky přídělu půdy atd... .

byli povinni prodat státu za úřední (případně obecnou) cenu poměrnou část tohoto zařízení.

Příděl zabrané půdy byl potom určen (vyjma státu) prakticky všem skupinám zájemců:

- a) malozemědělcům (pro rozšíření jejich podniků tak, aby se stala tato hospodářství ekonomicky rentabilními),
- b) zaměstnancům v zemědělských podnicích, samostatným zemědělcům a jejich dětem, zejména pokud byli „krajany vracejícími se do vlasti“⁵⁷ a to k vytvoření zemědělských usedlostí,
- c) malým a středním zemědělcům, jimž byla půda vyvlastněna na stavby cest, železnic a jiných objektů veřejného zájmu po 1. lednu 1938,
- d) veřejnoprávním korporacím pro veřejné účely
- e) zemědělským výrobním družstvům k účelům společného hospodaření a jiným zemědělským družstvům pro potřeby jejich provozu,
- f) dělníkům, veřejným a soukromým zaměstnancům a maloživnostníkům do výměry nejvýše 0,5 hektaru pro stavbu vlastního domu nebo na zřízení zahrádky nebo na rozšíření provozních zařízení.

Z revize byly ovšem vyloučeny pozemky ve vlastnictví státu, svazků územní samosprávy nebo výdělkových a hospodářských společenstev (družstev). Těchto subjektů soukromého práva (družstev) se tedy revize nijak nedotkla a nesporným způsobem je zvýhodnila před individuálními vlastníky.

Vyloučení z revize se netýkalo těch společenstev (družstev), jejichž členské podíly byly převážně v rukou manželů, osob příbuzných v řadě přímé nebo pobočné až do čtvrtého stupně, anebo osob s nimi ve stejném stupni sešvagřených, a na půdě nehospodařících, na Slovensku také urbaniálních obcí, komposesorátů a pastvinářských společenstev, dále konfiskovaný a znárodněný majetek (a to ze zjevných důvodů, aby tyto právnické osoby nevznikaly s úmyslem vyhnout se revizi.)

Revize pozemkové reformy znamenala nesporně zásadní změny v hospodaření s půdou v Československu, nicméně ve svém výsledku byla ještě určitým vítězstvím nekomunistických stran v přípravě tohoto předpisu č. 142/1947 Sb. (zejména omezení průchodnosti hranice 50 hektarů) O nespokojenosti KSČ s výsledkem svědčí i ten fakt, že okamžitě po převzetí hegemonie moci v únoru 1948 byl přijat zcela nový zákon, který byla zrealizována nová pozemková reforma.

⁵⁷ ústavní zákon ze dne 12. dubna 1946, č. 74/1946 Sb., o udělení státního občanství krajanům vracejícím se do vlasti

2.9 Zákon č. 145/1947 Sb. o organizaci zemědělců Republiky Československé

Kolektivizační trend byl nesporně podpořen i zákonem o organizaci československého zemědělství, byť hlavním důvodem přijetí tohoto zákona byla deklarace, že je přijímán „za účelem výstavby a povznesení zemědělství a lesnictví a k podpoře a hájení zemědělských a lesnických zájmů“. Tímto zákonem byly zřízeny:

a) Jednotný svaz českých zemědělců se sídlem v Praze pro země Českou a Moravskoslezskou,

b) Jednotný svaz slovenských zemědělců (Jednotný svaz slovenských rolníků) se sídlem v Bratislavě pro Slovensko (dále "Svazy") a

c) Ústřední rada zemědělců republiky Československé se sídlem v Praze (dále "Rada").

I když navazovaly na tradici první republiky (z jistého hlediska ovšem spíše na protektorátní úpravu a praxi) škálou svazů zřizovaných jak podle druhu činností, tak posléze zejména podle národnostního principu. Ke sjednocení zemědělských družstev ve svazu došlo až (nebo možná už) v roce 1924 v organizaci zvané Centrokooperativ, která zastřešila celé československé zemědělské družstevnictví a vystupovala i jako revizní orgán – jak je uvedeno výše. Nicméně členství v tomto svazu zůstávalo dobrovolné.

Úkolem Svazů podle zákona č. 145/1947 Sb. byla činnost směřující ke sdružování zemědělců slovanských národností československé státní příslušnosti a jejich podpora za účelem „zvelebení zemědělské a lesní výroby a povznesení hospodářské, sociální a kulturní úrovně venkova.“ Toho měly svazy dosáhnout zejména:

a) řízením a organizací odborového zemědělského hnutí,

b) zvelebováním zemědělské a lesní výroby,

c) péčí o to, aby zemědělcům byla zajištěna spravedlivá odměna za jejich práci, zejména při zpeněžování jejich výrobků,

d) starostí o kulturní život zemědělců,

e) péčí o to, aby byla zemědělcům zabezpečena účast v budování a správě hospodářských, kulturních a sociálních zařízení pro zemědělce, zejména též v budování a ve správě zemědělského průmyslu a obchodu se zemědělskými výrobky a dále činnost směřující k budování a spravování takovýchto zařízení,

f) vedení přehledu o celkovém stavu potřeb zemědělců a péče o jejich uspokojení a spolupůsobení při tvorbě cen,

g) tvorba opatření na podporu zemědělců postižených živelnými pohromami,

h) sjednávání v zastoupení zemědělců závazných pracovních a mzdových dohod v zemědělství a lesnictví.

Velmi důležitým ustanovením pak byla možnost, kdy ministr zemědělství mohl v dohodě s příslušnými ministry, po případě s předsedou nejvyššího úřadu cenového, na Slovensku též po vyjádření příslušných pověřenců, přenést na Svazy úkoly veřejného zájmu. Jako konkrétní úkol ministra zemědělství bylo dále stanoveno, že do šesti měsíců od účinnosti tohoto zákona měl ministr zemědělství přenést některé úkoly, jež souvisí se zajištěním, podporováním a zvelebováním zemědělské a lesní výroby a to formou vyhlášky ve Sbírce zákonů a nařízení.

Nesporně nejdůležitějším ustanovením byla možnost daná svazu zákonem, kdy k provádění vlastních úkolů mohl Svaz ukládat povinnosti svým členům a v oboru přenesené působnosti i nečlenům.

Členy Svazů byly tímto zákonem bez dalšího ustanoveni:

a) vlastníci (spoluvlastníci), pachtýři a jiní uživatelé zemědělské nebo lesní půdy, ze které se platí pozemková daň - kromě zahrádek a zahrádkových kolonií - o výměře 1 ha a výše, pokud jsou starší 18 roků a na půdě sami hospodaří, a

b) zemědělské, chmelařské, vinařské, lnářské, zemědělsko-osvětové, zemědělsko-zahradnické a zahrádkářské, lesnické, myslivecké, šlechtitelské a chovatelské organizace a jiná podobná zařízení, dále bez újmy jejich povinného členství v revisních svazech a hospodářských organizacích ústředí zemědělských a lesních družstev a jejich ústřední organizace, ve všech těchto případech jen jako samostatné právnické osoby, nikoliv však jejich nižší organizační složky a členové, pokud se tito nestali již členy podle ustanovení písm. a) nebo podle odstavce 2.

Dále byly členy Svazů: stát, svazky územní samosprávy, jiné právnické osoby a nadace, které hospodaří na vlastní účet na zemědělském nebo lesním majetku.

Fakultativní členství bylo umožněno pouze rodinným příslušníkům osob uvedených výše a vlastníkům (spoluvlastníkům), pachtýřům a jiným uživatelům zemědělské a lesní půdy, pokud hospodařili na půdě o výměře menší než 1 ha a byli starší 18 roků. Členství těchto osob bylo podmíněno převážně činností na zemědělské nebo lesní půdě. Dále možnost a nikoli povinnost měli učitelé a profesoři zemědělských a lesnických škol a odborní zemědělští a lesní zaměstnanci.

Svaz zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu v Praze a Rolnická komora v Bratislavě byly tímto zákonem zrušeny. Dnem počátku účinnosti tohoto zákona přešla na příslušný Svaz dosavadní působnost spolu se jměním včetně všech práv a závazků Svazu zemědělství a lesnictví pro Čechy a Moravu v Praze a Rolnické komory v Bratislavě. Jmění svazu bylo tímto zákonem navíc rozšířeno i o majetek, který náležel německým, maďarským nebo fašistickým organizacím a zařízením hájícím zájmy zemědělců a sledujícím úkoly, k nimž jsou povolány Svazy.

Nesporná etatizace a do značné míry i likvidace samosprávy zemědělců tímto zákonem dávala státu možnost zasahovat do struktury a podoby československého zemědělství v míře, kterou prvorepubliková agrární sféra nezažila a která hlavně

přes hlubokou tradici svazových aktivit nebyla (až na období Protektorátu) v českých zemích obvyklá.

3. Právní regulace průběhu kolektivizace (1948– 1958)

3.1 Úvod

Na úvod této kapitoly je třeba poznamenat, že kolektivizaci nelze ztotožňovat jen s likvidací „sedláků“ či „vesnických boháčů“, jak je v mainstreamové žurnalistice i v některých publikacích považujících se za vědecké.^{58, 59} Vztah mezi kolektivizací zemědělství a likvidací „selského stavu“ lze asi lépe vyjádřit jako vztah množiny a podmnožiny jevů. Sedláci či vesničtí „boháči“ totiž rozhodně netvořili většinu zemědělců na českém (československém) venkově. Cíle kolektivizace (socializace) zemědělství byly nesporně mnohohrstevné, byly jistě především a zejména politické, ale byly i ekonomické a sociální, spojené se snahou o vytvoření zemědělského velkovýrobní hospodaření, spojené se snahou o změnu životního stylu na venkově a se snahou o přesun části venkovského obyvatelstva do průmyslu. Proto také kolektivizace byla do určité míry v souladu se zájmy části (obtížně ovšem kvantifikovatelné) venkovského či zemědělského obyvatelstva. Nesporná likvidace „sedlářského stavu“, zemědělců s velkými či většími hospodářstvími (likvidace faktická, právní ale zejména protiprávní, v každém případě tragická) byla zajisté průvodním jevem a důsledkem kolektivizace a byla nepochybně především politickým cílem kolektivizace.

Již v rámci kolektivizačních snah nového režimu přišly vhod nové pozemky a nová hospodářství, v nichž mohla působit nově vzniklá JZD. Samozřejmě, že byly využity veškeré instituty práva k tomu, aby se těm, kteří nechtěli do JZD vstupovat zásadně ztížily podmínky pro hospodaření nebo i osobního života. Nicméně rozhodující pozemkové fondy byly vytvořeny jindy a jinak - přehled z roku 1953⁶⁰ uvádí jako hlavní zdroje „nové půdy“ konfiskace podle dekretu č. 12 z roku 1945 (uveřejněného pod č. 7/1945 Sb.) a revisi první pozemkové reformy a novou pozemkovou reformu (zák. č. 142/1947 a 46/1948 Sb.). Podle tohoto zdroje – Informace majetkové správy pozemkových reforem o Národním pozemkovém fondu znamenaly:

⁵⁸ Např. Jech, K.: *Soumrak selského stavu (1945-1960)*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 2001

⁵⁹ nebo prezentace pro školy na www.moderni-dejiny.cz/clanek-ve-viru-kolektivizace-predehra-v-koubalove-lhote-617/, která je sice nesporným přínosem na poli osvěty tématu kolektivizace, ale tyto dva fenomény směšuje a zaměňuje

⁶⁰ Informace majetkové správy pozemkových reforem o Národním pozemkovém fondu projednání předsednictva Ústředního výboru Komunistické strany Československa a sekretariátu a kolegia ministra zemědělství. 1953, 22. srpen, Praha, Originál strojopisu. Národní archiv, fond MZ-s, inv. č. 164, k. 365

Konfiskace:

Celkem bylo přiděleno cca 1 200 000 ha půdy asi 230 000 přídělčům převážně v pohraničí. Z pohraničí však odešlo během těchto let asi 48 000 přídělčů.⁶¹

Revize pozemkové reformy:

Drobným přídělčům bylo přiděleno původně 100 000 ha; tato výměra se potom snížila na 70 000 ha. Přídělové ceny nebyly dosud stanoveny a odhadují se asi na 600 mil. Kčs⁶²

JZD, respektive jiné družstevní formy, by patrně ale vznikaly i bez projevů ostrého „třídního“ boje. Ekonomické zákony odůvodňující výhodu velkovýroby jsou totiž neúprosné a zjevné. Jiná ovšem otázka, zda tyto ekonomické výhody velkovýroby byly a mohly být v padesátých letech (s deformacemi ekonomiky vyvolanými silně předimenzovanou orientací na těžký průmysl i zbrojní výrobu) vůbec dosaženy a zda by se tato družstva udržela. Je známou skutečností, že ke stabilizaci družstev došlo až od šedesátých let v souvislosti s investicemi do jejich hospodaření.

Další věcí byla tradice družstev (viz předchozí kapitola). Komunistická strana jen potřebovala tato družstva ovládnout a docílit jejich maximálního podílu v zemědělství.

Navíc, jak uvidíme hlavně ze statistik níže uvedených, tak JZD občas i zakládali nebo do JZD nezřídka vstupovali i tzv. „vesniční boháči“, vkládali do nich svůj majetek a je statisticky nerozlišitelné, zda tak činili z přesvědčení (byli někdy ostatně a zpočátku i členy KSČ), nebo z přímého donucení státní mocí, či – patrně nejčastěji - z poznání, že jim ekonomických či jiných osobních důvodů nic jiného nezbyvá.⁶³

Ale je třeba opět připomenout, že JZD nevznikla jen proto, aby „vesniční boháči“ byli potrestáni. „Tažení“ nové moci proti „kulakům“ bylo věcí navýsost politickou a bylo velmi často i záležitostí osobních vztahů až případné msty na vesnici. Vznik JZD byl záležitostí politickou i ekonomickou, byl zajisté motivován snahou o politické vítězství nového režimu na venkově a současně a neoddělitelně záležitostí snahy o růst zemědělské výroby a snahy o změnu životního stylu na

⁶¹ Informace majetkové správy pozemkových reforem o Národním pozemkovém fondu projednání předsednictva Ústředního výboru Komunistické strany Československa a sekretariátu a kolegia ministra zemědělství. 1953, 22. srpen, Praha, Originál strojopisu. Národní archiv, fond MZ-s, inv. č. 164, k. 365

⁶² tamtéž

⁶³ Autor v této souvislosti nemůže nepoznamenat, že i v jeho širší rodině se vyskytly vlastně všechny zmíněné důvody „podlehnutí“ kolektivizaci; bylo to jak drastické a bolestné zabránění velkému hospodářství, tak úpěnlivá prosba, aby si družstvo malé hospodářství převzalo, i prosté trpné přizpůsobení se a využití situace.

venkově, ovšem prosazované silově, bez ohledu na případná skutečná přání lidí, kteří se stali objektem těchto snah, které objektivně nelze hodnotit negativně

Období let 1948-1959 je obdobím vlastní realizace kolektivizace československého zemědělství. Tento proces byl prováděn jednak na základě právních předpisů – zejména na základě zákona o jednotných zemědělských družstvech č. 69/1949 Sb., ale i dalších, jako byly zákon č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě, nařízení vlády č. 86/1953 Sb. o finanční pomoci jednotným zemědělským družstvům a soukromě hospodařícím rolníkům, nařízení vlády č. 50/1955 Sb. o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby, vyhláška ministerstva zemědělství č. 612/1949 Ú.l. o výkupu mechanizačních prostředků vesnickým boháčům, zákona č. 47/1948 Sb. o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků (komasací měly vzniknout souvislé pozemkové celky pro zakládání JZD nebo státní statky), ale i trestních norem obsažených v zákoně č. 231/1948 na ochranu lidově demokratické republiky a trestním zákoně soudním č. 86/1950 Sb., resp. trestním zákoně správním č. 88/1950 a některých dalších právních předpisů.

Paralelně s právními předpisy však, jak bylo pro padesátá léta dvacátého století v Československé republice charakteristické, existovaly směrnice orgánů komunistické strany i interní normativní instrukce orgánů státní správy, které nebyly předpisy právními, ale které měly často „vyšší sílu“, než předpisy právní. Na druhé straně nelze přehlížet i jiný poměr k těmto směrnicím, vycházející z tradičního právního vědomí, které nebylo lze tak rychle a radikálně změnit. Nelze v této souvislosti přehlédnout, že předmětné směrnice všeho druhu poměrně často ve svém úvodu konstatují, že ty či ony pokyny a směrnice nejsou dostatečně plněny a realizovány.

Jakkoli bylo možné už zárodky kolektivizace pozorovat v právních předpisech před únorem 1948⁶⁴, nebyla ani sama komunistická strana, resp. její vedení, rozhodnuta pokračovat v radikální kolektivizaci sovětského typu. Zemědělská politika KSČ do roku 1948 měla relativně velkou podporu zemědělské veřejnosti a byla například podpořena sjezdem rolnických komisí 28. a 29. února 1948 s delegáty z celé republiky.

Nejde jen o tzv. československou cestu k socialismu“ (koneckonců sovětského typu), ale – podle našeho názoru- přes halasně a u některých osob i jistě vážně míněné proklamace „sovětského vzoru“ nebyla sovětská kolektivizace (se svým

⁶⁴ Například zákon číslo 55/1947 Sb. o pomoci zemědělcům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu nebo zákon č. 139/1947 Sb. o rozdělení pozůstalosti se zemědělskými podniky

brutálním, krvavým a hlavně masovým násilím vůči rolníkům na primitivní obščinou ovládané vesnici) ve skutečnosti vůbec v Československu a zejména v českých zemích sociálně akceptovatelná.

Pakliže o způsobu provedení kolektivizace se diskutovalo, o vlastní kolektivizaci jako takové už rozhodnuto bylo na samém počátku hegemonní moci KSČ. Otázkou však zůstávala v období bezprostředně po únoru 1948 jednak forma a jednak hloubka kolektivizačního procesu. Například ze zápisu ze schůze širšího předsednictva ÚV KSČ ze dne 14. října 1948 zabývající se zemědělskou politikou KSČ po únoru 1948 vyplývá, jaký by měl být způsob posilování družstevní formy hospodaření.

Citujme Julia Ďuriše „...Musíme se koncentrovat na období po únoru. Jsou zde tři úkoly: omezování kapitalistických žvlů na vesnici, postupné přebudování malovýroby ve velkovýrobu a státní statky Jak omezovat kapitalistické prvky na vesnici. Jde o to, jak rychle to půjde. Je dlouhý vývoj. Bylo by dobře družstva podporovat v tom rychlejším vývoji jsou formy boje proti kapitalistickým žvlům, proti kulakům: je to otázka půdy. V ústavě máme zaručeno 50 ha. To je nejdůležitější základna. Říkáme, že v tomto případě nemusíme ústavu měnit, ale máme možnost, aby sami rolníci porušovali ústavu. Například neplní dodávky a my můžeme na něj uvalit sankce.“⁶⁵

Z citované části projevu úvodního slova na tomto přelomovém zasedání předsednictva ÚV KSČ je patrná snaha podpořit kolektivizaci v rámci zákonné úpravy, nepřijímat nové právní předpisy, ale využít předpisů již existujících případně vydat normy, které se kolektivizace týkají jen vzdáleně a těchto norem využít naznačeným směrem.

Nicméně pokud dále nahlédneme do projevů řečníků na tomto významném zasedání předsednictva ÚV KSČ, pak například ministr výkupu Josef Krosnář vystihl základní tendence pozdějších období (upravené do podoby právních norem): „...je třeba přestat s přidělováním půdy jednotlivcům. Naopak přezkoušet ty, kterým jsme půdu přidělili. Přemýšlet o tom, že všechna půda z revize by přišla státním statkům nebo do pachtu družstvům. Půda, která tu dnes ještě je, přijde státu a ten nechť ji dává do pachtu družstvům. Vedle toho by měl být zákon, který zakáže prodej zemědělské půdy.“ Standardní a nadčasové politické uvažování pak projevil Antonín Zápotocký, když v diskusi řekl, že „ ... je třeba diskutovat o zásadách zemědělské politiky. Třeba si uvědomit, že politika, kterou jsme v zemědělství dosud

⁶⁵ Zápis ze schůze širšího předsednictva ÚV KSČ ze dne 14. října 1948 zabývající se zemědělskou politikou KSČ po únoru 1948 s usnesením, originál strojopisu, Národní archiv, ÚV KSČ – předsednictvo, sv. 4, a.j. 138, fol. 1-20

dělali, že nebyla socialistická politika. To byla politika, kterou jsme dělali v daných poměrech, kdy se nám jednalo o získání politické moci, abychom mohli k budování socialismu přikročit. Václav Kopecký a Zdeněk Fierlinger akcentovali postupnou a z počátku přesvědčovací cestu kolektivizace: (Kopecký: „Nemůžeme fabrikanta postavit na roveň kulaka. Na kulaka musíme jít chytře.; Fierlinger: : Z počátku třeba postupovat pozitivně a vysvětlovat. Třeba říci dnes jasně, že nikoho nebudeme nutit. Platí i v tomto případě naše specificky česká cesta. V Polsku se podle mého dopustili chyby, že to příliš ostře formulovali, takže jim vznikla tato situace. Musíme si uvědomit, že půjdeme na to družstevní formou“)⁶⁶

Velmi diskutovanou otázkou nejen na tomto zasedání ale prakticky po celou dobu prvních let kolektivizace byla otázka definování pojmu kulak. Václav Sova, vedoucí stranického sekretariátu zemědělství k tomu uvádí: „Říkali jsme, že jen ten, kdo plní kontingenty a má nejvýše 20 ha výměry bude mít výhody, které poskytne lidový demokratický řád. Kdo neplní kontingenty a ten, kdo má více, než 20 ha, je kulak. Zezdola nám říkají, že není možno nechat hranici 20 ha, protože jsou tu například řepaři, kteří jsou již velmi bohatí při mnohem menší výměře půdy. Doporučuji, aby pro všechna opatření, byla nalezena forma, jak jasněji a srozumitelně! označit třídu, která má být vytlačena.“⁶⁷

Asi nejznámějším citátem z tohoto zasedání předsednictva ÚV KSČ je řeč Klementa Gottwalda v reakci na rezoluci Informačního byra: „Říkal jsem Stalinovi výslovně, že o kolchozech nebudeme mluvit, my je budeme dělat. Likvidovat staré formy. On s tím souhlasil. Paniku ve straně je třeba likvidovat a uvědomit si, co rezoluce říká: je to varování, jako by socialismus už byl v Jugoslávii hotov. Naopak: zde chvat může jen škodit.“ K pojmu kulak se Klement Gottwald vyjádřil „...u nás není správné spojovat slovo sedlák s pojmem živlu, proti kterému my vedeme na vesnici boj. Můžeme říci boháč. Také slovo velkosedlák musí zmizet. Slovo kulak v Rusku si nevymyslili bolševici, to tam bylo. Statkář je výslovně výraz pro bohatého sedláka. Budeme muset najít jiné kritérium, než je dosud výměra půdy pro vesnického kapitalistu. Nepoužívat termínu sedlák, kulak.“⁶⁸

V usnesení z tohoto zasedání předsednictva ÚV KSČ pak bylo uzavřeno, že je třeba vyzdvihnout „rezoluci Informačního byra, která varuje před unáhlením, dokud pro kolektivizaci nejsou předpoklady. O kolchozech nebudeme mluvit, ale připravovat je V tom smyslu třeba ujasnit názory ve straně.“ V rámci boje „proti

⁶⁶ Zápis ze schůze širšího předsednictva ÚV KSČ ze dne 14. října 1948 zabývající se zemědělskou politikou KSČ po únoru 1948 s usnesením, 14. října 1948, originál strojopisu, Národní archiv, ÚV KSČ – předsednictvo, sv. 4, a.j. 138, fol. 1-20

⁶⁷ tamtéž

⁶⁸ tamtéž

kapitalistickým živlům na vesnici: není správné, spojovat s pojmem „sedlák“, „velkosedlák“ představu živlů, proti kterým vedeme na vesnici boj. Možno použít „boháč“, „statkář“ ... a je třeba nalézt jiná, nová kritéria pro vymezení kapitalistických živlů na venkově, než je výměra půdy.“

Mimo jiné usnesení také obsahovalo závěr ustanovit tzv. vesnická družstva, která by soustřeďovala všechny obory činnosti na vesnici. Tato koncepce však nakonec přijata nebyla, na rozdíl od koncepce JZD, která tuto koncepci nahradila. Pokud se vrátíme zpět k výše uvedenému, pak v citátu Klementa Gottwalda je hovořeno o rezoluci a jugoslávské cestě k socialismu.

Tato rezoluce⁶⁹ znamenala totiž nesporný obrat v názoru na kolektivizaci – zejména na její hloubku a formu provedení. Na základě rezoluce tohoto mezinárodního orgánu, de facto však plně ovládaného Sovětským svazem, kde byla kritizována tzv. jugoslávská cesta (už cca od března roku 1948), bylo již v červenci 1948 překročeno k podstatně razantnějšímu způsobu provedení kolektivizace – tedy změna oproti opatrnému přístupu KSČ před jugoslávskou krizí. Tento moment znamenal obrat či změnu politiky KSČ ve všech oblastech, tedy i zemědělství. Následovalo zprvu opatrné, přesto však viditelné „zostření třídního boje“.

V letech 1948 až 1959 pak byly vydány pro proces kolektivizace zcela zásadní právní předpisy. Toto období je však ještě nutné rozdělit do několika etap.

První etapa kolektivizace probíhala mezi léty 1949 – 1953. Ačkoli vstup do družstev byl zásadně dobrovolný, byly k přesvědčování rolníků používány nesporně nejružnější nátlakové metody. Je však třeba dodat, že svůj – zpravidla minimální zemědělský majetek – do družstev vkládali a do družstev vstupovali hlavně drobní rolníci, bezzemci. Jaký byl poměr mezi ke vstupu do družstev přinucenými a těmi, kdo v družstevní formě hospodaření viděli hlavně úlevu svých starostí o privátní hospodářství lze jen těžko stanovit.

Nejblíže pravdy bude konstatování, že většina zemědělců nevstupovala do družstev v důsledku přímého násilí či jiného, na roveň násilí postaveného donucení, ale že se pro vstup do družstva také nerozhodla ze své zcela svobodné a ničím neovlivněné vůle. Navíc je nutné konstatovat, že o násilnostech v rámci kolektivizace referoval v odsuzujícím duchu i režim před rokem 1989 (násilnou kolektivizaci odsoudil třeba už prezident Antonín Zápotocký v roce 1953 – byť v ní následně bylo pokračováno, nebo režisér Vojtěch Jasný ve filmu Všichni dobří rodáci z roku 1968).

V prvním roce existence jednotných zemědělských družstev se však tento nový typ právního subjektu nestal nijak obvyklým a používaným. Na konci roku

⁶⁹ Rezoluce Informačního byra (1947-1956) o situaci v Komunistické straně Jugoslávie 28.6. 1948, Rudé právo, č. 151 z 29.6.1948

1949 existovalo 2 039 JZD z velké většiny prvního typu.

Ke konci roku 1949 (přesněji k 9. prosinci) bylo podle statistik⁷⁰ přeměněno, nebo založeno 1774 JZD, s 81% členů z řad KSČ, 3% lidovců, 0,6% socialistů a 14,9% politicky neorganizovaných, v sociálním složení 36,3% zemědělců s majetkem do 5 ha, 24,7% mezi 5-10 hektary, 19,1% mezi 10-15 hektary půdy, 3,9% mezi 15 a 20 ha a pouze 1,3% do té doby samostatně hospodařících zemědělců s pozemkovým majetkem nad 20 ha. Nezemědělců bylo 14,7% všech členů družstev. K 30. září 1950 bylo už registrováno 2 552 JZD různých typů⁷¹ v českých krajích přičemž tabulka ukazuje i jaká byla struktura typů družstev, včetně sociální struktury členů družstev.

Typy	Počet JZD	Celkem usedlostí	Z toho					
			do 15 ha	%	od 15-20 ha	%	nad 20 ha	%
I. typ	767	17 287	16 627	96,2	479	2,8	181	1,0
II. typ	1227	35 169	33 287	94,7	1400	4,0	482	1,3
III. typ	499	14 365	13 631	94,9	534	3,7	200	1,4
IV. typ	59	1478	1359	92,-	98	6,6	21	1,4
Celkem	2552	68 299	64 904	95,1	2511	3,6	884	1,3

Tabulka č. 1: Počet družstev k 30. září 1950 podle typů a struktury členů; zdroj⁷²

Z dat uvedených v této tabulce je patrné, že v druhém roce kolektivizace ještě nebyl tento proces zdaleka dokončen, neboť cílem byla JZD III. anebo IV. typu⁷³ – viz dále. Stejně tak i přes politické proklamace o zásadách nepřijímání vesnických boháčů do JZD nebyla tato stranickou linií prosazovaná pravidla uplatňována důsledně, třebaže ze srovnání s celkovou strukturou velikostních skupin zemědělských závodů je zřejmé, že účast hospodářství nad 20 ha je v JZD sice co do

⁷⁰ Cyklostyl strojopisu, Národní archiv, MZ – s. 1945-1960, inv. č. 164, kart. 354,

⁷¹ Podrobněji dále v textu, a taktéž in Fábry, V.: Zemědělskodružstevní právo, Státní pedagogické nakladatelství Praha n.p, Praha, 1961, s. 9

⁷² Zpráva VII. odboru ministerstva zemědělství o omezování a zatlačování vesnických boháčů, která byla zaslána k dispozici VIII. odboru ministerstva zemědělství, Prvopis strojopisu - Národní archiv, fond MZ- JZD, inv. č. 201/1, k. 51

⁷³ Srov. též Jech, K: Probuzená vesnice, K dějinám revoluce na našem venkově v letech 1945-1948, Praha : NPL, 1963 (Rudé právo)

počtu lidí znatelně nižší než u hospodářství do 15 ha. Pokud bychom ale do statistiky zanesli i výměru pozemků (což se dá zhruba vypočítat i jen z dat do 15 ha vs. data nad 20 ha), tak dojdeme k závěru, že půda vnesená tzv. „vesnickými boháči“ (ať už motiv byl jakýkoli) tvořila nemalou část půdního fondu československého zemědělského družstevnictví.

Tabulka č. 2, ukazuje změnu struktury velikostních skupin zemědělských závodů v českých krajích podle sčítání v r. 1950⁷⁴.

Zem. závody	do 15 ha	%	od 15-20 ha	%	nad 20 ha	%
Počet závodů	853 563	93,1	32 173	3,5	30 813	3,4

Tabulka č. 2: Struktura zemědělských podniků podle obdělávané plochy v roce 1950

Politické instituce vysvětlovaly tato statistická data (nemalou účast „vesnických boháčů v JZD“) „nedostatky politické práce na vesnici a zejména také v tom, že opatření, kterými se měli vesničtí boháči omezovat a zatlačovat a která měla sloužit k izolaci vesnických boháčů od masy malých a středních rolníků, nebyla vždy správně chápána a prováděna“⁷⁵.

Tuto nedostatečnost ilustrovali příslušní političtí pracovníci tak, že vyúčtování polních prací v JZD I. a II. typu bylo převážně chápáno a vykládáno jako prostá administrativní záležitost bez pochopení politického dosahu věci nebo že v některých případech nebylo však HTÚP využito k tomu, aby vesničtí boháči byli vytlačeni na okraj společně obdělávaných pozemků a na půdu horší kvality“⁷⁶.

Vrchol této první fáze kolektivizace nastal patrně v polovině roku 1952. Statistika ÚV KSČ z července 1952⁷⁷ uvádí, že poměrně značný růst počtu JZD

⁷⁴ Srov. též Jech, K: *Probuzená vesnice, K dějinám revoluce na našem venkove v letech 1945-1948*, Praha : NPL, 1963 (Rudé právo)

⁷⁵ Zpráva VII. odboru ministerstva zemědělství o omezování a zatlačování vesnických boháčů, která byla zaslána k dispozici VIII. odboru ministerstva zemědělství, Prvopis strojopisu - Národní archiv, fond MZ- JZD, inv. č. 201/1, k. 51

⁷⁶ tamtéž

⁷⁷ Zpráva národohospodářského odboru Ústředního výboru Komunistické strany Československa o jednotných zemědělských družstvech v českých krajích, která byla zaslána prezidentu ČSR Klementu Gottwaldovi, 1952, 23. Červenec, Praha, Originál strojopisu Národní archiv, ÚV KSČ- 100/24., sv. 86, a.j. 1061

v Čechách v letech 1950 a 1951 se zpomalil a navíc koncem roku 1951 a na počátku roku 1952 došlo ke značným změnám v struktuře JZD; současně vzrostl počet JZD III. a IV. typu, zatímco počet JZD II. typu poklesl, jak ukazuje následující srovnání v počtu JZD a ve výměře jejich půdy v tabulce č.3 z uvedeného zdroje. Autoři dokumentu čerpali ze statistických dat ministerstva zemědělství, Státní banky, Výzkumného ústavu zemědělské ekonomiky a lidového peněžnictví.

typ družstva	1950		1951		1952	
	absolutní počet	index	absolutní počet	index	absolutní počet	index
II.	215	100	1351	628	1068	79
III.	128	100	1685	1316	2258	134
IV.	17	100	172	1012	257	149
II. - IV.	360	100	3208	891	3583	112
III. - IV.	145	100	100	1281	2515	136

Tabulka č. 3: Absolutní počet JZD v českých zemích

typ družstva	zemědělská půda				orná půda					
	1951		1952		1950		1951		1952	
	ha	index	ha	index	ha	index	ha	index	ha	index
II	258,7	100	150,1	58	29,1	100	192,1	660	115,9	60
III	500,1	100	606,4	121	26,2	100	378,6	1445	169,8	124
IV.	65,1	100	85,4	131	3,4	100	46,1	1355	61	132
II. - IV.	823,9	100	841,9	102	58,7	100	616,8	1050	646,7	105
III. - IV.	585,2	100	691,8	122	29,6	100	424,7	1434	530,8	125

Tabulka č. 4: Výměra půdy JZD II. až IV. Typu v českých zemích v tis. ha.

typ družstva	1950		1951		1952	
	zemědělská půda	orná půda	zemědělská půda	orná půda	zemědělská půda	orná půda
II.	x	0,8	5,4	5,7	3,2	3,5
III.	x	0,8	10,6	11,2	12,7	13,9
IV.	x	0,1	1,4	1,4	1,8	1,8
II. - IV.	x	1,7	17,4	18,3	17,7	19,2
III. - IV.	x	0,9	12	12,6	14,5	15,7

Tabulka č. 5: Podíl JZD II. až IV typu v českých krajích na celkové výměře půdy v %

Celkově lze z materiálů vyčíst, že u JZD III. a IV. typu z celkového počtu 123400 členů (56 % mužů, 44 % žen) k 31. 12. 1951 bylo jen 67 600 (53 % mužů, 47 % žen) stálých pracovníků, tj. 55 %. Na jednoho člena připadalo 3,7 ha orné půdy a 4,9 ha zemědělské půdy; na jednoho stálého pracovníka připadalo 6,7 ha orné půdy a 8,9 ha zemědělské půdy. Sociální struktura členů JZD (II až IV. typu) k 31.5. 1952 byla taktéž velmi ilustrující. Členové, kteří hospodařili na cca 0-2 ha tvořili 40% členské základny, zemědělců s 2-5 ha půdy bylo 18%, s 10 - 15 ha 17,5%, s 15-20 ha 4,% a velká hospodářství nad 20 ha tvořila 1,5%. Ne všichni členové v JZD současně i pracovali – pouze cca 55%. Alarmující a opět velmi ilustrativní (pro perspektivy zemědělství) byla data o věkové struktuře - členů do 25 let je 5 %, členů od 25-50 let je 66 % a členů nad 50 let 29 %. Přesun mladších věkových skupin do průmyslu a do měst byl patrný již na počátku poválečné rekonstrukce státu.

Rostla také výměra obhospodařované půdy⁷⁸.

1) Výměra půdy v JZD II.a IV. typu:

	Zemědělská v ha:	Orná v ha:
31. XII. 1950	1 134 392	816 059
31. XII. 1951	1 305 610	971 350
30. VI. 1952	1 318 373	970 503
31. XII. 1952	2 598 073	1 859 987

2) Výměra půdy v JZD III. a IV. typu:

	Zemědělská v ha:	Orná v ha:
31. XII. 1950	645 718	476 706
31. XII. 1951	1 028 633	780 255
30. VI. 1952	1 138 544	855 743
31. XII. 1952	2 181 803	1 557 297

Stejně jako byl nerovnoměrný růst počtu JZD, byl nerovnoměrný i růst výměry půdy JZD, která vzrostla:

⁷⁸ Situační zpráva o vývoji a perspektivách jednotných zemědělských družstev, zpracovaná hlavní správou jednotných zemědělských družstev na ministerstvu zemědělství pro informaci ministra zemědělství, 1953, 24. listopad, Praha ,prvopis strojopisu, Národní archiv fond MZ-JZD, inv. č. 173, k 15

Výměra zemědělské půdy:

	v r. 1951	v r. 1952
u JZD II.-IV. typu	o 15 %	99 %
u JZD III.-IV. typu	o 59 %	112 %

výměra orné půdy:

u JZD II.-IV. typu	o 19%	91%
u JZD III.-IV. typu	o 64%	100%

Do roku 1953 počet JZD vzrostl na tisíce (cca 6500) se dvěma miliony hektarů obhospodařované půdy. Plénu ÚV KSČ na svém červnovém zasedání v roce 1955 „doporučilo nezakládat již družstev I. typu, ale přecházet z přípravných výborů rovnou na družstva II. typu ...“⁷⁹

Rok 1953 je relativně výrazným zlomem v kolektivizaci, neboť i v důsledku politických změn v Sovětském svazu po úmrtí J.V. Stalina polevila komunistickou stranou organizovaná snaha o zakládání JZD. Ve svém proslulém vystoupení v Klíčavě prezident Antonín Zápotocký násilnou kolektivizaci kritizoval a vyjádřil se tak, že: „... zakládat zemědělská družstva bez rozmyslu, bez ohledu na to, jestli jsme přesvědčili ty, které do družstev získáváme, o nutnosti té myšlenky, to je veliká otázka. A proto soudruzi, zakládání družstev administrativní, nařizovací cestou a snad násilnou cestou nepomůže. Taková družstva budou vegetovat. Tam lidé nebudou pořádně pracovat, tam se jim pořádek nebude líbit, a proto nám nebudou nic platná. A proto my otázku zemědělských družstev budeme muset prozkoumat, budeme je muset upevnit, budeme jim muset pomoci.

A těm, kteří si myslí, že si pomohou tím, že z družstva utečou, těm můžeme docela otevřeně říci: nic si nepomůžete. Za několik roků budete muset družstva, ze kterých dneska třeba utečete, znovu budovat. My Vám nebudeme bránit, ale vezměte na vědomí, že zemědělskou výrobu zvýšit musíme“.⁸⁰

Poté následovalo hromadné vystupování členů z družstev.

⁷⁹ Fábry, V.: Zemědělskodružstevní právo, Státní pedagogické nakladatelství Praha n.p, Praha, 1961, s. 9

⁸⁰ Výňatky z projevu československého prezidenta Antonína Zápotockého na Klíčovské přehradě, odsuzující nátlak na rolníky při zakládání jednotných zemědělských družstev. 1. srpen 1953, Klíčava - Prvopis strojopisu. Národní archiv, fond ÚVKŠČ, 100/35, sv. 26, aj. 891.

O tomto vystupování členů z družstev informovala například zpráva hlavní správy jednotných zemědělských družstev ministerstva zemědělství⁸¹. Jednalo se podle tohoto dokumentu hlavně o družstva, která byla založena v roce 1952 a zejména tam, „kde družstevníci nevniesli do družstev příslušné množství osiv a krmiv, které pak musela JZD nakupovat a draho platit“ přičemž důvodem k ukončení členství byl také „.... rozpis dodávkových úkolů, kde JZD mají dodávkové povinnosti někde vyšší než soukromí rolníci s nižší výměrou půdy, způsobil značnou nespokojenost, neboť v těchto družstvech budou naturální odměny za vykonanou práci velmi nízké a v některých JZD nebude naturální odměna vůbec.“

Dokument se však nevyhýbal ani jiným - a nutno dodat, že i pravděpodobným důvodům vystupování z družstev - jednak nezmíněnému politickému tání po smrti J.V. Stalina a K. Gottwalda a jednak v dokumentu uvedeným událostem v NDR a Maďarsku, „...které nebyly dostatečně politicky objasněny jak funkcionáři strany, tak funkcionáři lidové správy a nespokojenost rolníků z důvodů výše uvedených, měly za následek podávání odhlášek z JZD“.

Jako další důvod spatřovali autoři dokumentu také v obsahu projevu prezidenta Zápotockého, „...který mnozí družstevníci neznají a nebyl jim také řádně vysvětlen, měl značný vliv na podávání odhlášek z JZD. Družstevníci se dovolávají tohoto projevu a říkají, že s. Zápotocký dal souhlas k vystupování členů z družstva.“

Data z léta 1953⁸² jsou z hlediska četnosti tzv. „odhlášek“ nesporně významná

České Budějovice	316 odhlášek
Plzeň	626 odhlášek
Pardubice	260 odhlášek
Jihlava	500 odhlášek
Brno	200 odhlášek
Olomouc	34 odhlášek
Gottwaldov	450 odhlášek
Ostrava	500 odhlášek

⁸¹ Informace hlavní správy jednotných zemědělských družstev ministerstva zemědělství, adresovaná ministru zemědělství a týkající se vystupování členů z jednotných zemědělských družstev 22. srpen 1953, Praha, Průklep strojopisu. Národní archiv, fond MZ-s, inv. č. 164, k. 351

⁸² Informace hlavní správy jednotných zemědělských družstev ministerstva zemědělství, adresovaná ministru zemědělství a týkající se vystupování členů z jednotných zemědělských družstev, 22. srpen 1953, Praha -. Průklep strojopisu. Národní archiv, fond MZ-s, inv. č. 164, k. 351

Celkem mělo z JZD vystoupit na 70 tisíc členů.

Druhá vlna kolektivizace následovala v letech 1955-1959, kdy na jejím konci existovalo 12560 JZD převážně III a IV. typu. Na I. celostátním sjezdu družstevníků 14. února 1953, v poselství k tomuto sjezdu⁸³ Klement Gottwald konstatoval, že k tomuto datu jsou již téměř ve dvou třetinách obcí zřízena jednotná zemědělská družstva některého typu a téměř v každé druhé obci jsou rozorány meze a v 41 % obcí jsou již JZD III. a IV. typu.

Třetí vlna pak následovala slučováním družstev v sedmdesátých letech dvacátého století.

Stejně tak je i nutné zmínit - alespoň okrajově, že vedle jednotných zemědělských družstev byly v Československu vytvořeny i státní statky, zřízené vládním nařízením č. 315/1948 Sb. jímž se zřizují státní lesní a zemědělské podniky ve formě národních podniků s účinností od 1. ledna 1949, které vznikaly zejména na základě bývalých velkostatků případně ze zemědělských usedlostí uvolněných po odsunu německého obyvatelstva v pohraničních oblastech, na kterých neměl nikdo zájem pracovat⁸⁴. V dalším období vznikaly státní statky i v obcích, kde nebyly podmínky pro zformování JZD. Na konci padesátých let bylo v Československu 365 státních statků, ale i zde docházelo ke koncentraci a na konci 80. let 20. století bylo v Československu 200 státních statků o průměrné rozloze zemědělské půdy 6800 ha. Státní sektor v Československu zaujímal v roce 1978 30,6% zemědělské půdy, družstevní sektor pak 62,1 %.⁸⁵

3.2 Ústavní zákon 150/1948 Sb. Ústava Československé republiky

Základní vymezení prostoru, v němž do roku 1961 (do přijetí ústavy československé socialistické republiky – ústavní zákon č. 100/1960 Sb.) mohla probíhat kolektivizace československého venkova, provedl bezesporu ústavní zákon č. 150/1948 Sb. Ústava Československé republiky (dále také nazývána „Ústava 9. května“).

⁸³ Poselství prezidenta Klementa Gottwalda I. celostátnímu sjezdu družstevníků v roce 1953, 14. únor 1953, Praha, Prvopis strojopisu. Národní archiv, fond ÚVKŠČ- 100/24, sv. 86, oj. 1062

⁸⁴ Jak uvádí zdroj – www.agronavigator.cz/inf_pult.asp?ch=0&id_dotazu=3855&ids=0&zobraz=1, tak jejich výměra činila k tomuto dni 146 473 ha zemědělské půdy, z toho orné 115 833 ha.... přičemž nejvyšším celostátním řídicím orgánem bylo krátce Ministerstvo státních statků, později až do roku 1989 Ministerstvo zemědělství a výživy.

⁸⁵ Věžník, A.: Geografie zemědělství I. 1. vyd., Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987, s. 56

Už v úvodních základních člancích Ústavy 9. května bylo zákonodárcem pamatováno na zemědělskou sféru, když článek XII věnovaný deklarování základních zásad hospodářské soustavy Československé republiky stanovil, že tato soustava je založena mimo jiné i na vlastnictví půdy podle zásady „půda patří tomu, kdo na ní pracuje“.

Rozebírané problematiky se dotýkalo zejména ustanovení § 157, které v odstavci 1 stanovilo, že lidová družstva jsou sdružení pracujících k společné činnosti, jejímž účelem je zvýšit životní úroveň členů i ostatního pracujícího lidu, nikoli však dosáhnout co nejvyššího zisku z vloženého kapitálu.

Ustanovení § 158 pak deklarovalo pro sekundární a terciární sféru, že soukromé vlastnictví drobných a středních podniků do 50 zaměstnanců je zaručeno a osobní majetek občanů je nedotknutelný. Toto ustanovení se podle Ústavy 9. května týká zejména předmětů domácí a osobní spotřeby, rodinných domků a úspor nabytých prací, jakož i dědického práva na ně.

Agrární sféře pak bylo věnováno ustanovení § 159, které určovalo, že nejvyšší přípustná výměra půdy, která smí být v soukromém vlastnictví jednotlivce nebo spoluvlastníků nebo společně hospodařící rodiny, je 50 hektarů a že soukromé vlastnictví půdy je u zemědělců, kteří na ní sami pracují, do výměry 50 hektarů zaručeno.

Pouze deklaratorním, avšak významným ustanovením bylo ustanovení § 160, které stanovilo, že stát řídí za účasti rolnictva zemědělskou politiku tak, aby se postupně zvyšovala výrobně technická úroveň vesnice a vyrovnával se sociální a kulturní rozdíl mezi městem a venkovem.

V kapitole desáté (Ustanovení závěrečná a přechodná) v ustanovení § 171 odst. 2 pak bylo stanoveno, že při výkladu jednotlivých ustanovení této ústavy je třeba vycházet z ducha tohoto celku a ze zásad, na kterých je založen. Tedy mimo jiné i na zásadě půda patří tomu, kdo na ní pracuje.

Jakkoli je možné vykládat zvláště tuto zásadu tak, že bude odnímáno ve jménu ústavy vlastnictví k půdě, pak ve striktně historickoprávním pohledu je nutno uznat (a v dalším textu je to rozvedeno více), že k tomuto odnímání úplného vlastnictví došlo jen v omezené míře, byť k půdě, která byla předmětem nucených nájmu, vlastníkům zůstalo jen „holé“ vlastnictví a v případě půdy, která byla užívána družstvy na základě práva družstevního užívání⁸⁶ vlastníkům (členům

⁸⁶ K tomu např. Strahal, M. a kol., Zákon o zemědělském družstevnictví a předpisy související, Panorama, 1978 s. 73 (...“z práva družstevního užívání není družstvo oprávněno jen k takovým dispozicím, které by vedly nebo mohly vést k zániku vlastnického práva ...“

družstev) zůstala velmi omezená dispozice s tímto majetkem), nikoli však vyvlastněno (přes opačná tvrzení některých autorů)⁸⁷

A také je nutné konstatovat, že na rozdíl od jiných ústav československých (a českých) nebyla Ústava 9. května nikdy novelizována, tedy ani ustanovení o zaručených 50 hektarech. K nenaplnění tohoto ustanovení posloužily jiné normy (aniž by byly v rozporu s Ústavou 9. května), jak bude ostatně uvedeno níže. Ústava mlčela o jednotných zemědělských družstvech - v době jejího přijímání (jaro 1948) nebylo o JZD ještě vůbec rozhodnuto⁸⁸.

3.3 Zákon č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě)

Prvním právním předpisem vztahujícím se k problematice kolektivizace, který byl přijat po únorové ústavní krizi byl zákon č. 46/1948 Sb. ze dne 21. března 1948, o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě), kterou byla dokončena pozemková reforma po roce 1945, zprvu provedená zákonem č. 142/1947 Sb. o revisi pozemkové reformy.

Obsahem revize první pozemkové reformy byla, jak je uvedeno výše, úprava pozemkového vlastnictví, provedená podle zákona č. 215/1919 Sb., o zabránění velkého majetku pozemkového (v dalším "zákon záborový"), a podle předpisů na něj navazujících a předpisů, které ho prováděly. Zejména byla touto revizí znovu nastolena otázka pozemkového majetku, který byl ze záboru vyloučen, o němž dosud nebylo rozhodnuto ani propuštěním ze záboru, ani ponecháním podle § 20 přídělového zákona, a u něhož dosud nebylo provedeno přídělové řízení (revise dohod o převzetí zabrané půdy), u kterého bylo rozhodnuto, že nebude použito

⁸⁷ např. In Blažek, P.; Kubálek, M. Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti. Praha : Dokořán, 2008, článek Jana Rychlíka Kolektivizace ve střední a východní Evropě

⁸⁸ Z návrhu ministra zemědělství o vybudování jednotných místních družstev pro předsednictvo ÚV KSČ prosinec 1948 vyplývá, že ještě ani v prosinci 1948 nebylo politicky rozhodnuto o zřízení JZD – jednotných zemědělských družstev. Naopak se uvažovalo o zřízení tzv. jednotných vesnických družstev, která měla nahradit na vesnici všechny dosavadní typy družstev (vyjma úvěrních družstev, která přešla do nového bankovního systému tzv. lidového peněžnictví a po určitou dobu tolerovaných spotřebních družstev). Tato koncepce však nakonec nebyla přijata a naopak už na počátku roku 1949 byla přijata – i v rámci legislativy – koncepce JZD. Na rozdíl od JZD koncepce jednotných vesnických družstev sledovala doktrínu boje proti vesnickým boháčům. Tedy, že členy družstva mohou být pouze malí a střední zemědělci, kteří bydlí v obvodu působnosti družstva a naopak členem družstva nemůže být ten, kdo neplní své povinnosti vůči státu nebo je znám „nepřátelským poměrem k lidově demokratickému řádu“. Člen družstva nesměl vlastnit také mechanizační prostředky. Personální složení představenstva takového družstva by muselo odpovídat sociálnímu složení členstva družstva a každý člen by měl mít stejný podíl bez ohledu na výměru půdy., Návrh ministra zemědělství o vybudování jednotných místních družstev pro předsednictvo ÚV KSČ prosinec 1948, 10. prosinec 1948, MZ –s, 1945-1960, inv. č. 105/2, kart. 186,

ustanovení § 4 záborového zákona, nebo který byl ze záboru propuštěn.

V neposlední řadě byla tímto zákonem řešena i otázka zemědělských a lesních podniků nebo jiné samostatné hospodářské jednotky vytvořené ze zabraného majetku pozemkového přidělem či směnou podle přidělového zákona nebo koupí půdy. Objevuje se zde ale už limitní výměra hranice 50 hektarů takzvaných zbytkových statků.

Tato revize pozemkové reformy tedy do určité míry pouze připravovala zemědělskou veřejnost na určité kolektivizační zásahy. Nicméně, jak uvidíme níže, z.č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě, který dále prohloubil omezení výměry zemědělsky obdělávané půdy, také ještě nepřinesl vlastní kolektivizaci, ale byl „pouze“ projevem socializační politiky po druhé světové válce a svým způsobem navazoval na znárodňovací dekrety limitujícími provozování průmyslu a služeb 50 zaměstnanci.

V rámci nové pozemkové reformy byly neoficiálně, ale právě proto velmi razantně vymáhány, vypracovány zásady jak na výkup, tak na přiděl. Současně s určením pořadí při výkupu půdy (jako první měly přijít na řadu objekty nad 50 ha, dále nad 20 ha, dále církevní pozemky atd.) bylo určeno těmito zásadami pořadí při přidělování půdy jednotlivým žadatelům.

Podle zásad pro provádění zákona o nové pozemkové reformě s důrazem na přednostní přiděl půdy JZD a státním statkům⁸⁹ měl přednostní přiděl půdy následující pořadí:

- a. státní statky a obce
- b. jednotná zemědělská družstva pro stavbu společných zařízení, na scelování výsadbu ochranných lesních pásů, rybníků atd.
- c. oprávnění uchazeči na doplnění nesoběstačné usedlosti a to přednostně dosavadní pachtýři
- d. zbytek měl zůstat ve vlastnictví státu

Nová pozemková reforma určovala v ustanovení svého prvního paragrafu, že důvodem revize první pozemkové reformy bylo upravit vlastnické poměry k půdě tak „aby půda, sloužící zemědělské výrobě, náležela, pokud v tomto zákoně není stanoveno jinak, výkonným zemědělcům podle zásady, že půda patří těm, kdož na ní pracují.“

⁸⁹, Zásady pro provádění zákona o nové pozemkové reformě s důrazem na přednostní přiděl půdy JZD a státním statkům, 18. březen 1948, MZ –kol., 1949-1962, inv. č. 24, kart. 1.

Omezení privátní zemědělské velkovýroby a vytvoření tak prostoru pro kolektivní velkovýrobu sdružením středních a drobných zemědělců, bylo vytýčeno za cíl revize pozemkové reformy již v druhém odstavci ust. §1 z. č. 46/1948 Sb.. Tento zákonný text totiž uváděl, že „ustanovení tohoto zákona se vztahují na pozemkové vlastnictví výkonného zemědělce, pokud výměra jeho půdy, označené v odstavci 7, včetně půdy jeho rodinných příslušníků (§ 4), přesahuje 50 hektarů. Půdu (odstavec 7) přesahující tuto výměru, jakož i zastavěné plochy, nádvoří a soukromé cesty, pokud slouží zemědělské výrobě a nejsou nutné k řádnému hospodaření v dosavadním podniku, vykoupí stát za náhradu (§ 9, odst. 1) a přidělí je oprávněným uchazečům za podmínek uvedených v § 16“.

To znamenalo, že nejen, že bude omezena výměra zemědělské půdy v hospodářství, ale i privátní velkovýroba měla podle tohoto zákona přijít i o ostatní plochy sloužící k hospodaření, které slovy zákona nejsou nutné k řádnému hospodaření na omezené ploše.

Dále bylo upraveno i vlastnictví tzv. spekuláční půdy. U té se podle tohoto zákona, provedl výkup veškeré půdy. Spekuláční půdou se rozuměla půda přesahující výměru 1 hektaru, kterou vlastník - nezemědělec - nabyt koupí a od nabytí na ní nepracuje. Výjimky z nacionalizace se také týkaly půdy těch, kdo na ní z nejrůznějších důvodů nemohli pracovat a samozřejmě i půdy, kterou vlastnil stát, státní podniky, zemědělská výrobní družstva, půdy sloužící obecně prospěšným nadacím atd.

Zákon umožňoval (v ustanovení § 6), aby si vlastník půdy, která mu měla být odňata, vybral půdu, kterou si ponechá. A to podle své volby buď zemědělskou, nebo lesní, nebo obojí, avšak vždy průměrné hodnoty (bonity) příslušného druhu půdy. Zásadně si ale směl ponechal souvislý celek půdy.

Ustanovení § 9 zákona o nové pozemkové reformě nazvané - Finanční ustanovení, pak upravovalo náhradu za odňatou půdu. Za vykoupenou půdu měl stát zaplatit náhradu ve výši průměrné obecné ceny za posledních 10 let před výkupem nebo ve výši obecné ceny v době výkupu, je-li tato nižší. Ovšem v každém případě měla být provedena srážka 20 %. Bez srážky měla být odebraná půda nahrazena dělníkům, živnostníkům, veřejným a soukromým zaměstnancům, pokud šlo o výměru do 10 hektarů vykoupené půdy a nebyla-li to půda spekuláční.

Klasickým úskokem typickým nejen pro poválečnou normotvorbu, byla úprava způsobu a hlavně splatnosti této náhrady. Náhrada se podle tohoto zákona poskytovala v cenných papírech, v jiných hodnotách nebo v hotovosti, v případech uvedených v § 1, odst. 5 zásadně v hotovosti. Důležité však bylo, že splatnost a podrobnosti měly být stanoveny v prováděcím předpise, jehož vydání zákonný text

sliboval.

Tento prováděcí předpis byl skutečně vydán. Bylo jím vládní nařízení č. 192/1949 Sb., kterým se provádějí některá ustanovení zákona o nové pozemkové reformě. Prováděcí předpis v podstatě pouze rozlišil jednotlivé druhy půdy a ostatních zemědělských nemovitostí, dále také stanovil kdo náhradu určuje - okresní národní výbor, v jehož obvodu leží vykoupená půda, za součinnosti místní rolnické komise a místního sdružení příslušného Jednotného svazu zemědělců.

Zcela zásadní ustanovení, které bylo od tohoto předpisu očekáváno, tedy určení dne splatnosti náhrady, bylo opět s použitím odkazu v ustanovení § 20 tohoto prováděcího předpisu svěřeno dalšímu prováděcímu předpisu. Toto nařízení bylo zrušeno až zákonem č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku.

Jen pro pořádek je nutné uvést, že dalším prováděcím předpisem k zákonu č. 46/1948 Sb. byla vyhláška ministerstva zemědělství č. 1447/1948 Ú.l., která upravovala konkrétní postup při výkupu a přidělu půdy.

Zákon o nové pozemkové reformě dále pro případ převodu nadlimitní půdy na třetí osoby s cílem vyhnout se tímto způsobem nutnosti odkupu půdy stanovil v ustanovení § 13, že převod vlastnického práva mezi živými, reálné rozdělení spoluvlastnictví, propachtování a smluvní a exekuční zatížení půdy, která je předmětem výkupního řízení, jsou až do konečného provedení výkupu a převzetí vykoupené půdy přípustné jen se souhlasem ministerstva zemědělství; jinak jsou neplatné. Zákaz zatížení půdy se však nevztahoval na daně, poplatky a jiné veřejné dávky.

Určitým předpokladem pro kolektivizaci zemědělství bylo přidělit zemědělskou půdu získanou na základě výkupu (tedy převodu vlastnictví, nikoli samotného zaplacení) drobným rolníkům, kteří však z objektivních důvodů neměli potřebnou mechanizaci a další předpoklady pro provoz zemědělství a bylo by pro ně ekonomicky výhodné se sdružit v subjektech typu družstvo. Další cíle tohoto přidělu byly samozřejmě i politické a sociální – ty možná na prvním místě, ale masa rolníků prakticky bez mechanizace musela nutně hledat cestu ke strojnímu vybavení zejména sdružováním se v korporacích typu družstev, nehledě na psychologický vliv rozdělování půdy nízkopříjmovým sociálním skupinám na jejich názor na politiku komunistické strany.

Podle ustanovení § 16, nazvaného –„Příděl půdy“ pokud si vykoupenou půdu neponechá stát za náhradu pro účely veřejné nebo pro budoucí příděl, přidělí ji ministerstvo zemědělství do vlastnictví:

a) malozemědělcům k doplnění jejich nesoběstačných usedlostí,

- b) drobným pachtýřům,
- c) zemědělským zaměstnancům, malozemědělcům a jiným osobám k vytvoření zemědělských soběstačných usedlostí,
- d) malým a středním zemědělcům, jimž byla po 1. lednu 1930 půda vyvlastněna na stavby cest, železnic nebo jiných objektů veřejného zájmu,
- e) obcím a okresům, jakož i jiným veřejnoprávním korporacím pro účely veřejné, zejména pro plánovité provádění bytové péče, a obecně prospěšným stavebním a bytovým družstvům,
- f) zemědělským výrobním družstvům k účelům společného hospodaření a jiným zemědělským družstvům pro potřeby jejich provozu,
- g) dělníkům, veřejným a soukromým zaměstnancům a maloživnostníkům do výměry nejvýše 0,5 hektaru pro stavbu vlastního domu nebo na zřízení zahrádky nebo rozšíření provozních zařízení,
- h) na návrh příslušného ministra průmyslovým podnikům, pokud ji nutně potřebují ke svému řádnému provozu a rozvoji.

Uchazeči museli prokázat své československé občanství a prokázat nejen že nejsou neslované, ale i národní a státní spolehlivost. Přednostně byla půda přidělena tzv. nesoběstačným hospodářstvím, přičemž za soběstačné usedlosti se považovaly usedlosti s nejmenší výměrou půdy 5 hektarů v oblasti řepařské, resp. 8 hektarů v oblasti obilnářské, 10 hektarů v oblasti bramborařské a 15 hektarů v oblasti pastvinářské.

Podle odstavce čtvrtého téhož ustanovení mohli oprávnění uchazeči, kteří neměli trvalé bydliště v obci, v jejímž obvodu leží přidělovaná půda, dostat v rámci přidělu půdu v této obci pouze tehdy, nemohli-li dostat přiděl půdy podle dekretů prezidenta republiky.

Přednost podle zákona měli drobní pachtýři, malozemědělci a drobní pachtýři poškození válkou, výkonní zemědělci, krajané vracující se do vlasti, a podobně.

Zcela zásadní byla úprava § 17 zákona o nové pozemkové reformě, která upravovala změnu vlastnického práva. Přidělená půda přecházela dnem převzetí držby do vlastnictví přidělce. Přidělce byl povinen na přidělené půdě osobně pracovat s péčí řádného hospodáře. V rámci pozemkových reforem tedy přecházelo vlastnictví z původních vlastníků – hospodářů na nové vlastníky – hospodáře. Vlastnické právo k přiděleným nemovitostem přitom podle následujícího ustanovení §18 mohlo být přímo převedeno z dosavadních vlastníků na přidělce.

Je nutné ale mít stále na paměti, že kolektivizace se půdy se v zásadě změn pozemkového vlastnictví netýkala (mimo režim pozemkové reformy a pokud půda

nebyla prodána nebo darována podle obecných právních předpisů).

Pokud mělo hospodářství zaměstnance, tak se podle ustanovení § 20 zákona o nové pozemkové reformě na tyto zaměstnance v případě, že výkupem ztratí své dosavadní zaměstnání vztahovalo ustanovení §20, které odkazovalo zákon ze dne 30. ledna 1947, č. 16 Sb., o umístění a jiném zaopatření zaměstnanců na zkonfiskovaném zemědělském majetku a jejich rodinných příslušníků, s nepatrnými změnami spíše formálního charakteru.

Závěrečná ustanovení dále částečně osvobozovala ty vlastníky, kteří k vykoupnému majetku přišli v předchozích letech a byli povinni platit majetkové dávky podle ustanovení § 1 až §4 zákona ze dne 12. srpna 1921, č. 323 Sb., kterým se blíže upravuje dávka z majetku a z přírůstku na majetku u majetku zabraného, ve znění předpisů jej měnících a doplňujících (platilo to obdobně též pro majetkové dávky podle zákona ze dne 15. května 1946, č. 134 Sb., o dávce z majetkového přírůstku a o dávce z majetku, a podle zákona ze dne 31. října 1947, č. 185 Sb., o mimořádné jednorázové dávce a mimořádné dávce z nadměrných přírůstků na majetku.)

Pozemková reforma tak vytvářela předpoklady jednak pro ekonomické problémy „velkostatků“ tím, že jejich majitelé přišli o rozhodující půdu umožňující prostřednictvím tzv. úspory z rozsahu, jednak pro získání podpory přídělců a jednak podmínky pro vznik kolektivních forem hospodaření, kam tito drobní přídělci své pozemky následně ať už dobrovolně nebo pod nátlakem vkládali.

3.4 Zákon č. 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech

Základ právní úpravy kolektivizace československého zemědělství byla definován zejména zákonem č. 69/1949 Sb., o jednotných zemědělských družstvech (dále také jen „zákon o JZD“) ze dne 23. února 1949. Samozřejmě tento zákon neznamenal, že tímto právním předpisem byla nařízena kolektivizace a ani nebyl přijímán jako zákon k provedení kolektivizace. Nicméně byl právě „vlajkovou lodí“ procesu kolektivizace, neboť kolektivizace byla do značné míry opřena právě o zemědělská družstva (nikoli výlučně, ale dominantně zcela nesporně - státní statky, atd....).

Vlastní zadání úkolu vytvořit návrh zákona (ministerstvu zemědělství) bylo provedeno ve dnech 17.-18. listopadu 1948 a to na zasedání předsednictva ÚV KSČ v prosinci roku 1948. Na těchto jednáních sice bylo diskutováno řešení problémů v zemědělství, nicméně o koncepci JZD se tam nerozhodlo. (Julius Ďuriš: „ mají

být sloučena všechna družstva, která jsou nyní na vesnicích v jediné družstvo, které má zahrnout všechna družstva. Tam má být také podle našeho návrhu konzumní družstvo, konzum, výkup, odbyt. Takovéto družstvo se může stát na vesnici konsolidační jednotkou družstvo by mělo zemědělsko-výrobní charakter. Na dobrovolné základně. Dělníci by v družstvech nakupovali a pomáhali ...“⁹⁰.

V únoru 1949 byl pak nový zákon o jednotném zemědělském družstvu přijat zákonodárným sborem, který předlohu odhlasoval téměř manifestačním způsobem⁹¹

Předtím však byl návrh zákona ještě standardně připomínkován.⁹² Ministerstvo financí například usilovalo o vynětí finančních služeb z působnosti JZD (což nakonec bylo v zákoně zohledněno). Pověřenectvo zemědělství a pozemkové reformy trvalo na tom, aby v rámci přeměn na JZD byla přeměněna i konzumní družstva, což nakonec – i na základě zamítavého stanoviska vlády bylo zamítnuto.

Předsednictvo vlády nakonec prosadilo i změnu definice jednotného zemědělského družstva v ustanovení § 1. Původní předloha definovala jednotné zemědělské družstvo jako lidové družstvo podle ustanovení § 175 „Ústavy 9. května“ a právnickou osobu. Po tomto zásahu obsahovalo ustanovení § 1 pouze definici JZD jako „právnické osoby, stejně tak byla akceptována (ve volnější formě) i poznámka o tom, že navrhovaná právní úprava (osnova) obsahuje jen velmi kusá ustanovení, neboť vymezuje pouze jeho účel (družstva) a činnost stanoví, kdo může být jeho členem“⁹³. Předsednictvo vlády navrhovalo zmocnění vlády nařízením provést zákon o JZD. Zákon o JZD byl mírnější v legislativních požadavcích – postačovalo nařízení ministra zemědělství.

Z důvodové zprávy k zákonu o jednotných zemědělských družstvech⁹⁴ vyplývá, že vláda měla záměr zajistit, aby v každé obci bylo, pokud to okolnosti dovolí, jen jedno družstvo (viz i obligatorní podoba názvu JZD).

Tento průvodní dokument se nevyhnul kritice sedláků a větších zemědělců, když konstatovala, že „celá řada družstev, zejména četná družstva strojní, nevyhovuje přitom ještě ani dnes požadavkům, které jsou na zemědělské družstevnictví kladeny, neboť sestává z malého okruhu osob a je ve skutečnosti

⁹⁰ Zápis ze schůze širšího předsednictva ÚV KSČ ze dne 14. října 1948 zabývající se zemědělskou politikou KSČ po únoru 1948 s usnesením, originál strojopisu, 14. října 1948, Národní archiv, ÚV KSČ – předsednictvo, sv. 4, a.j. 138, fol. 1-20,

⁹¹ www.psp.cz/eknih/1948ns/stenprot/026schuz/s026002.htm, digitální knihovna, NS RČS 1948-1954, stenoprotokoly

⁹² Zápis ze schůze širšího předsednictva ÚV KSČ ze dne 14. října 1948 zabývající se zemědělskou politikou KSČ po únoru 1948 s usnesením, 14. října 1948, originál strojopisu, Národní archiv, ÚV KSČ – předsednictvo, sv. 4, a.j. 138, fol. 1-20,

⁹³ Připomínky úřadu předsednictva vlády k návrhu zákona o jednotných zemědělských družstvech. ÚPV, 12. leden 1949,, sign. 644/9/1, kart. 671, fol. 1-5,

⁹⁴ Důvodová zpráva vládního návrhu zákona o jednotných zemědělských družstvech, 8. únor 1949, ÚPV, sign. 644/9, krt. 671

ovládána jedním nebo několika zámožnými jedinci v obci, kteří jich využívají ve svůj prospěch a k hospodářskému ovládnání druhých“⁹⁵.

Vedle zemědělského sektoru se také, byť velmi stroze, v této zprávě snesla kritika na další existenci elektrárenských družstev - „mnoho elektrárenských družstev nemá již zpravidla důvod k další existenci, neboť splnila již účel elektrizace, pro který byla založena“, stejně jako údajnou nekonceptnost družstev chovatelských, dobytkářských, drůbežnických, zelinářských apod.). Tato družstva měla podle vlády veliký hospodářský význam, ale „jejich malý počet je však důkazem, že dosavadní družstevnictví je roztrženo“.⁹⁶

V důvodové zprávě jsou proto uvedena i statistická data významná spíše pro přehled stavu československého družstevnictví na počátku kolektivizace, než pro materii zákona o JZD, nicméně pro čtenářovu orientaci důvodová zpráva konstatovala, že:

„Druh družstva	Počet na území ČSR
1. strojní a elektrárenská	7 201
2. chovatelská	21
3. dobytkářská	45
4. drůbežnická	5
5. včelařská	2
6. zelinářská	29
7. ovocnářská	31
8. vinařská	10
9. ovocnářsko-vinařská	16
10. semenářská	10
11. šlechtitelská	5
12. čekankářská	31
13. rybářská	21
14. mlýnská a pekárenská	46
15. prádelní	1 275
16. vodovodní	42
17. lihovarská	485
18. kulturní	105“ ⁹⁷

⁹⁵ tamtéž

⁹⁶ Důvodová zpráva vládního návrhu zákona o jednotných zemědělských družstvech, 8. únor 1949, ÚPV, sign. 644/9, krt. 671

⁹⁷ tamtéž

Neporozumění u autorů našlo i dosavadní právo, aby fyzická osoba směla být členem více družstev, což mělo podle tohoto dokumentu vést pouze k neefektivitě z hlediska pracovního času a kumulaci funkcí. Zákon o JZD se pak tomuto problému dále nijak nevěnoval.

Závěr pak obsahoval proklamaci, že „sjednocením různorodých zemědělských družstev v jednotná zemědělská družstva se zajistí jednak účast nejširších vrstev drobného a středního rolnictva na společné a všestranně rozvinuté družstevní činnosti, jednak účelná a vhodná koordinace jednotlivých pracovních a zejména výrobních úseků jejich činnosti, dále zainteresovanost družstevníků na řešení společných úkolů, a tím i jejich snazší realizace a možnost lepšího budování potřebných činnostních a členských kádrů, jakož i účinnější propagace ... jednotná zemědělská družstva budou budována rychle: bez složitých formalit a za masové a demokratické účasti širokých lidových vrstev.“⁹⁸

Zákon o JZD především výslovně vyjímá v ustanovení § 13 agendu zemědělských družstev z působnosti „zákona č. 70/1873 ř. z. o společenstvech pro napomáhání živnosti a hospodářství a zák. čl. XXXVII/1875, o obchodním zákonu.“

Úvodní ustanovení zákona o JZD bylo věnováno důvodům přijetí tohoto zákona, neboť uvádělo, že „v zájmu zajištění blahodárného rozvoje zemědělského družstevnictví a odstranění dosavadní roztržitého družstevní činnosti v zemědělství jako dědictví minulosti budou zakládána na podkladě dobrovolnosti jednotná zemědělská družstva, která mají sjednotit dosavadní různá zemědělská družstva a přinést významný prospěch pracujícím zemědělcům. Jednotná zemědělská družstva jsou lidovými družstvy podle § 157 ústavy“. V této preambuli tedy zákon sice deklaroval zájem na sjednocení družstevní problematiky (nutno dodat, že sovětský vzor v politické rovině byl na této pasáži patrný). Ve skutečnosti ji však naopak na dlouhou dobu roztržil na jednotlivé právní úpravy podle oborů činnosti družstev,

Zákon výslovně a standardně uváděl, že družstva budou právními osobami a navíc však (oproti staré rakouské úpravě, která ani neuváděla nutnost názvu družstvo) přikazoval konkrétní podobu názvu - „Jednotné zemědělské družstvo v ...“

Podle zákona o JZD bylo kromě činnosti směřující k naplnění výše uvedených cílů zákona o JZD předmětem činnosti jednotného zemědělského družstva zejména scelování půdy, mechanizace zemědělské práce, součinnost při stanovení, rozvrhu a plnění výrobních úkolů v zemědělství, zejména uzavírání smluv o výrobě

⁹⁸ Důvodová zpráva vládního návrhu zákona o jednotných zemědělských družstvech, 8. února 1949, ÚPV, sign. 644/9, krt. 671

zemědělských výrobků. Součinnost při stanovení, rozvrhu a plnění dodávek zemědělských výrobků, zejména uzavírání smluv o výkupu a dodávce zemědělských výrobků. Účast při výkupu zemědělských výrobků a při opatrování zemědělských potřeb.

Dalšími cíli deklarovanými zákonem byly péče o zvelebení rostlinné a živočišné výroby, péče o organizaci práce ke zvýšení výrobnosti zemědělství, péče o zvyšování kulturní a sociální úrovně venkova a péče o ulehčení práce venkovské ženy.

Analyzovaný právní předpis o JZD odkazoval i na veřejný zájem. V tomto případě se činnost družstva vztahovala i na nečleny a to v rozsahu, který určí Ústřední rada družstev po schválení ministra zemědělství, případně ministra výživy.

V každé obci mělo být založeno až na výjimky pouze jedno družstvo.

Zákon podrobně upravoval založení družstva prostřednictvím přípravného výboru, oznámení ukončení příprav centrále – Ústřední radě družstev, žádosti o schválení, ustavení a následnému zápisu družstva do rejstříku. Přípravný výbor měl ukončit svou činnost zvolením vedení družstva.

Stávající družstva, podnikající – tj. provádějící činnost, která náleží podle tohoto zákona o JZD – se měla na JZD přetransformovat bez likvidace, a pokud bylo více takových družstev v obci, pak měly splynout.

Formálně dobrovolný a demokratický charakter mělo ustanovení § 7 zákona o JZD z roku 1949, neboť stanovilo, že členem jednotného družstva se může stát dobrovolně každý pracující zemědělec nebo osoba, která svou účastí může přispět ke splnění účelu družstva, případně podle ustanovení odstavce druhého téhož paragrafu se ustavením jednotného družstva ... stávají se členové dosavadních družstev členy jednotného družstva bez členské přihlášky, pokud do 14 dnů ode dne vyhlášení vzniku jednotného družstva neoznámili své vystoupení z jednotného družstva.

Právnícké osoby byly z členství v JZD podle pokynu ministerstva zemědělství⁹⁹ nenormativní povahy vyloučeny, ačkoli to zákon nezakazoval. Podle tohoto pokynu neměli být za členy JZD přijímáni ani „vesniční boháči“. V článku V. - Péče o řádnou organizaci ustavených JZD uvedeného pokynu č. 2 ministerstva zemědělství týkající se péče o JZD, pozměňující některá ustanovení Zákona č. 69/1949 Sb. o JZD, bylo k otázce členské základny výslovně stanoveno, že členy JZD mohou být všechny osoby, které svou účastí mohou přispět k dosažení úkolů družstva.

⁹⁹ Pokyn č. 2 ministerstva zemědělství, týkající se péče o JZD, pozměňující některá ustanovení Zákona č. 69/1949 Sb. o JZD, 27.říjen 1950, Kopie strojopisu, Národní archiv, fond MZ – právní, 1950, dodatky

Základním dokumentem družstva byly podle zákona o JZD jeho stanovy, určující složení a působnosti jeho orgánů, specifikaci nabývání a pozbývání členství i způsob jeho hospodaření. Aby byla zajištěna jednotnost stanov (byť ne nařízená) vydala Ústřední rada družstev se schválením ministra zemědělství s odkazem na ustanovení § 9 zákona o JZD z roku 1949 tzv. Vzorné (či vzorové) stanovy jednotného družstva (viz dále).

Automaticky se JZD stalo i členem Ústřední rady družstev, stejně tak byla družstva i pod dozorem ministerstva zemědělství.

Přijetí zákona o JZD si pochopitelně vynutilo i novou organizaci odboru na Ministerstvu zemědělství. Tento návrh byl projednán a schválen necelý měsíc po účinnosti zákona o JZD, přijat na schůzích kolegia ministra č. 29 a 30 ve dnech 8. a 11. dubna 1949. Agenda VII. odboru byla rozdělena do pěti oddělení: 1- organizace družstev, 2- provoz družstev, 3- kontrola organizace družstev, 4- finanční a administrativní věci a 5 – obchodně-politické věci. Jednotlivá oddělení se dále členila na referáty, jejichž počet se pohyboval od tří (oddělení č. 3) do osmi (oddělení č. 2) ... Výše uvedené změny v organizaci a působnosti VII. odboru upravoval oběžník VII. odboru č. 5/50 ze dne 11. července 1950. Novou organizaci celého MZ pak určoval organizační řád MZ (čj. 113982/50-VIII/5), vydaný 6.10.1950 s účinností od 15.10.1950.

Ačkoli to nebylo přímo stanoveno právními předpisy, tak v praxi byly vymezeny čtyři možné typy JZD.

JZD I. typu měla všechny prostředky k výrobě v soukromém vlastnictví. V tomto případě se zemědělci sdružili jen s cílem společně prováděného osevu a sklizně úrody – tedy k používání společně nakoupených strojů. Sklizeň byla rozdělována podle nákladů a výměry půdy jednotlivých členů. Živočišná výroba pak byla družstvy prvního typu zajišťována samostatně každým členem družstva ve vlastní režii. Tato forma byla však kritizována zejména z pohledu „boje“ proti „vesnickým boháčům“. Jak uváděl dobový dokument ¹⁰⁰, tak pro I. typ JZD bylo charakteristické, že „v organizaci společné práce nedochází často k řádnému zaznamenávání, a tím i vyúčtování společně vykonaných prací.“ Tím se však podle tohoto dokumentu zmenšovala „možnost, aby byl odhalen lidu nepřátelský charakter vesnického boháče a z družstevní organizace práce zbývá vlastně jen pouhá sousedská výpomoc.“ Podle citované dokumentu ztěžovalo práci JZD I. typu i nemožnost normování práce pro příliš volný způsob hospodaření těchto subjektů.

JZD II. typu bylo organizačně složitější, neboť zde existovala již společná

¹⁰⁰ Materiál ministerstva zemědělství pro potřebu ÚV KSČ o hospodářském a organizačním upevňování JZD, o problematice přechodu JZD na vyšší typy a o úkolech ministerstva zemědělství a národních výborů na zemědělském úseku Problémy přechodu do vyšších typů, 1951, 12. květen, Cyklostyl strojopisu, Národní archiv, fond MZ – s. inv. č. 108/28 k. 221

rostlinná výroba. Živočišná výroba zůstávala privátní. Tento typ družstev už znamenal rozorání mezí a scelování pozemků, tedy tzv. hospodářsko-technickou úpravu půdy. Práce členů družstva byla oceňována podle stanovených norem. Výsledek hospodaření rostlinné výroby (úroda) byl rozdělován podle výměry vložené půdy.

Pro II. typ JZD bylo charakteristické, že hlavním prostředkem přechodu JZD ke společnému obdělávání půdy se staly hospodářsko-technické úpravy. Přesto právě byly tyto úpravy při striktním zákonném průběhu brzdou rozvoje družstevnictví v podobě JZD, neboť HTUP řešily poměry k půdě na území celé obce. Ty z povahy věci musely být prováděna se souhlasem rozhodující většiny drobných a středních rolníků, protože „všude tam, kde nebyla tato zásada přísně dodržována a došlo k minoritním formám JZD II. typu, byl zabrzděn další rozvoj k majoritnímu družstvu. Za této situace bylo také obtížné uspokojit všechny malé a střední rolníky, kteří zůstávají dosud mimo společné obdělávání půdy, neboť je nemožné dát např. 70 % většině nedružstevníků půdu rovnocennou a nepřilíživě vzdálenou“¹⁰¹.

HTÚP měly podle citovaného materiálu „přísně dodržovat základní politickou linii „opírat se o drobného, neublížit střednímu rolníku a omezovat a vytlačovat vesnického boháče. Zkušenosti učí, že všude tam, kde se družstevníci vyrovnali spravedlivě s drobným a středním rolníkem, který zůstal mimo družstvo - při současném dalším omezení a zatlačení vesnického boháče - je další rozvoj družstva zajištěn“¹⁰².

Koncentrací živočišné výroby nad rámec družstev II. typu bylo charakteristické JZD III. Typu. Odměna členů družstva byla udělována podle množství práce v JZD a jen minoritně podle velikosti vložené půdy.

III. typ JZD vznikl jako důsledek výše uvedených nevýhod JZD II. typu, kde jako hlavní negativum vidělo vedení státu rozpor mezi „společnou výrobou a individuálním rozdělováním sklizně v družstvech II. typu“ což „vede logicky k rozhodnutí se pro společné hospodaření. Z masy 3 300 JZD s rozoranými mezelemi přistoupily k společnému ustájení již téměř dvě třetiny. Znamená to, že nebude-li provedena ve zbývající třetině JZD přesvědčovací kampaň pro přechod na III. typ ještě do hlavní sklizně, dojde v těchto JZD k jejímu individuálnímu rozdělení“¹⁰³ uváděl dokument.

¹⁰¹ Materiál ministerstva zemědělství pro potřebu ÚV KSČ o hospodářském a organizačním upevňování JZD, o problematice přechodu JZD na vyšší typy a o úkolech ministerstva zemědělství a národních výborů na zemědělském úseku Problémy přechodu do vyšších typů, 1951, 12. květen, Cyklostyl strojopisu, Národní archiv, fond MZ – s. inv. č. 108/28 k. 221,

¹⁰² tamtéž

¹⁰³ tamtéž

V JZD IV. typu se společnou rostlinnou a živočišnou výrobou mohli být členové odměňováni už výlučně podle práce. V průběhu padesátých let vznikala družstva všech typů, ovšem po vlně vystupování z družstev v letech 1953-1954, bylo přikročeno k násilné kolektivizaci v družstvech už pouze nejvyššího typu.

Ačkoli nebyly v právních předpisech typy jednotných zemědělských družstev definovány, bylo zkratkou o typu družstva používáno v právních předpisech. Např. ustanovení § 40 vládního nařízení č. 57/1952 Sb. kterým se provádí zákon o dodávkové povinnosti a o výkupu zemědělských výrobků uvádělo, že „jednotná zemědělská družstva III. a IV. typu smějí před splněním povinné dodávky a naturálních odměn zrnin a brambor vydávat svým členům tyto plodiny na pracovní jednotky jen zálohově, a to u zrnin do 15 % a u brambor do 10 % z množství výkupcům již dodaného....“, nebo ustanovení § 6 vyhlášky ministerstva vnitra 248/1951 Ú.l. kterou se upravují podrobnosti o náhradě škody v oboru ochrany před požáry a jinými živelnými pohromami, stanovila, že „členům jednotných zemědělských družstev se společným hospodařením (JZD III. a IV. typu) se poskytuje náhrada ztráty na výdělku obdobně podle ustanovení § 4“.

Nejen z těchto ustanovení vyplývá preference družstev III. a IV. typu státem už v počátcích padesátých let. Forma podpory byla v těchto případech „pozitivní“ a neměla formu represe.

Zákon o JZD (z.č. 69/1949 Sb.) v ustanovení §9 odst. 1 upravoval, že podrobnější předpisy o působnosti jednotného družstva, zejména o složení a působnosti jeho orgánů, o nabývání a pozbývání členství, jakož i o způsobu jeho hospodaření, obsahují stanovy. Tyto stanovy byly vydány pod číslem 69/1949 Ú.l. K těmto stanovám nicméně vydalo ještě před jejich zveřejněním ministerstvo zemědělství materiál určený předsednictvu ÚV KSČ¹⁰⁴, kde objasňovalo určitou nesystémovost těchto stanov.

Stanovy jednotných zemědělských družstev, jejichž návrh byl předsednictvu spolu s citovaným materiálem předložen, se „... úplně liší od všech dosavadních stanov družstev, a to jak ve svém obsahu, tak i ve své formě. Sloh jimiž byly psány pak měl být přizpůsoben lidovým vrstvám a nikoli právníkům. V dosavadních družstevních stanovách byly vždy podrobně upraveny otázky formálně právní povahy jako je podrobná působnost jednotlivých orgánů družstva, způsob jejich usnášení, svolávání, právní poměr členů k družstvu apod. Naproti tomu se tam členové družstva mohli dočíst jen velmi málo o tom, jakou činnost bude družstvo ve prospěch členů vykonávat a jak se na ní budou členové svou účastí podílet. Stanovy

¹⁰⁴ Cyklostyl strojopisu, MZ – s 1945-1960, inv. č. 106, kart. 187, MZ - kol., 1949-1962, inv. č. 18,20, kart. 1

bývaly také psány způsobem, který byl sice jasný školenému právníkovi, avšak dosti těžko přístupný širokým vrstvám lidovým“¹⁰⁵.

Navržené (a později také přijaté) stanovy měly být svou formou jakýmsi návodem, jak pro řídicí představitele družstev, tak i pro jejich členy a „na rozdíl od tradičních stanov jsou však v těchto stanovách tyto otázky upraveny zásadně a rámcově a podrobnější úprava, zejména pokud jde o věci spíše formálního a právního rázu, je ponechána jednacímú řádu.“¹⁰⁶

Vzorný jednací řád pak měla v kompetenci vydat Ústřední rada družstev a to pro všechna jednotná družstva.

Také sloh stanov se lišil od stanov tradičních, a to podle zásady, že stanovy nejsou psány pro právníky, nýbrž pro široké lidové vrstvy, které činnost družstva budou provádět. Vzorové stanovy, zmíněné výše byly vyhlášeny na základě zmocnění podle ustanovení § 9 odst. 1 a 2 původního zákona č. 69/1949 Sb., o jednotných zemědělských družstvech dne 26. března 1953 v částce 40/1953 Úředního listu.

Tyto stanovy - připravované a projednávané během roku 1952 – obsahovaly detailizaci úpravy organizace JZD, nikoli však jen z ryze právního pohledu. Stanovy především zmiňovaly nutnost rozorání mezí („Meze, které oddělovaly jednotlivá pole, se rozorají a utvoří se scelené lány, které členové JZD obdělávají společnou prací.“¹⁰⁷)

Tak jako prakticky ve všech dokumentech, je i zde zdůrazněno, že půda, kterou členové družstva sdružili ke společnému hospodaření, zůstává jejich vlastnictvím (na rozdíl od úrody z těchto pozemků) a pokud člen z družstva vystoupí nebo bude-li z družstva vyloučen, případně dědic neprojeví vůli v družstvu dále působit, pak mu družstvo jeho pozemky do osobního hospodaření předá zpět (nemuselo se však jednat o pozemky shodné s těmi, které vložil, pokud by to mělo narušit společné hospodaření – že tento institut působil problémy a dodnes je zdrojem nemálo konfliktů mezi užívacím a vlastnickým právem je nasnadě).

¹⁰⁵ Návrh stanov JZD vypracovaný družstevním odborem ministerstva zemědělství březen 1949, 3. březen 1949, Cyklostyl strojopisu, MZ – s 1945-1960, inv. č. 106, kart. 187, MZ - kol., 1949-1962, inv. č. 18,20, kart. 1

¹⁰⁶ Návrh stanov JZD vypracovaný družstevním odborem ministerstva zemědělství březen 1949, 3. březen 1949, Cyklostyl strojopisu, MZ – s 1945-1960, inv. č. 106, kart. 187, MZ - kol., 1949-1962, inv. č. 18,20, kart. 1

¹⁰⁷ Návrh vzorových stanov jednotných zemědělských družstev, zpracovaný hlavní správou jednotných zemědělských družstev pro kolegium ministra zemědělství, 11. duben 1952, Rozmnožený strojopis, Národní archiv, MZ-koL, inv. č. 279, kart. 35, Návrh byl projednán a schválen na schůzi kolegia ministra zemědělství dne 7. 6. 1952. Vzorové stanovy byly otištěny jako č. 40/1953 Ú.l.

Vzorové stanovy upravovaly i povinnost vložit tzv. živý a mrtvý inventář, tedy tažná zvířata (koně, voly) a ostatní hospodářská zvířata (kromě zvířat, která si mohl zemědělec ponechat pro své osobní hospodářství), dále hospodářské stroje, nářadí a ty hospodářské budovy, které družstvo potřebovalo ke společnému hospodaření. Obytné budovy směly zůstat ve vlastnictví a užívání družstevníka.

Živý a mrtvý inventář včetně budov byl oceněn zvláštní komisí zvolenou na členské schůzi za přítomnosti zástupce ONV a znalce stanoveného MNV tzv. běžnou cenou.

Tohoto oceňovacího aktu se účastnil i družstevník, o jehož majetek se jednalo. Návrh komise na ocenění inventáře nejprve projednala a schválila členská schůze, přičemž o ocenění inventáře a budov byl sepsán s každým členem družstva trojmo zápis, v němž byly uvedeny převzaté kusy a budovy, navržená a schválená cena. Zápis pak podepsali členové komise, zástupce ONV, znalec a člen, který odevzdal inventář. Tento předávací protokol se potom během transformace zemědělství v devadesátých letech 20. století stal velmi důležitým dokumentem, neboť se z něj vycházelo při stanovení tzv. restitučních náhrad. Pro restituenty bylo však podstatně výhodnější, pokud se tento dokument nedochoval, pak měli vypočten nárok jiným – pro ně výhodnějším - způsobem. Více k této problematice však je uvedeno v části o transformaci.

Z takto vloženého majetku bylo 20% schválené přijímací ceny živého i mrtvého inventáře povinným vkladem člena do nedělitelného fondu družstva. Zbývající část přijímací ceny pak tvořilo svou povahou bezúročnou půjčku člena družstvu, splácenou až podle rozhodnutí členské schůze družstva.

Pro oceňování byl vydán speciální oběžník pro krajské národní výbory, který obsahoval konkrétní částky za vnesený živý a mrtvý inventář, stejně jako doporučení neodvádět z dobytka procenta do nedělitelného fondu (u hovězího dobytka, prasat a ovcí, které člen choval nad stanovený plán, u jiného vneseného majetku trvala povinnost odvést 20% do nedělitelného fondu, přičemž zbytek měl být proplacen členům JZD do 5 let), dále: poskytnutí úvěru družstvům úvěr podle zák. č. 43/1948 Sb., který bude splatný ve 20 letech v odstupňovaných splátkách. Tento oběžník byl vydán s cílem „aby byl usnadněn a urychlen svod hospodářského zvířectva do družstevních stájí, a tím i usnadněn přechod JZD ke společnému hospodaření, ... *kdy* ... je třeba ulehčit malému a střednímu rolníku převod dojnic, březích jalovic, chovných prasnic, bahnic, plemenných kanců a beranů do společných družstevních

stávají poskytnutím možnosti proplatit při tomto převodu okamžitě alespoň část hodnoty těchto zvířat“¹⁰⁸.

Na rozdíl od návrhu nebyla v přijatém znění žádná zmínka po valné hromadě. Návrh počítal s tím, že členská schůze rozhoduje v období mezi valnými hromadami ... o důležitých a zásadních otázkách činnosti družstva, zejména o přijetí a vyloučení členů z družstva, projednává zprávy o revizi hospodaření a o kontrole plnění celoročního výrobního plánu a usnáší se o opatřeních k odstranění zjištěných závad, schvaluje uzavírání výpůjček u peněžních ústavů a výplaty ze sociálního a kulturního fondu, rozhoduje o výši naturálních záloh, schvaluje dílčí pracovní plány, schvaluje uzavírání smluv s STS a schvaluje domácí pracovní řád.

Druhé vydání vzorových stanov bylo provedeno v čtyři roky později – v roce 1957 – pod č. 48/1957 Ú.l. na straně 365. a následně ještě v roce 1959 (č.92/1959 Ú.l.)

Faktický průběh zakládání JZD byl pevně řízen z centra KSČ. V únoru 1949 vypracovalo zemědělské oddělení ÚV KSČ materiál¹⁰⁹ (schválený organizačním sekretariátem ÚV KSČ dne 11. února 1949), který se stal pro začátek kolektivizace návodem k zakládání zemědělských družstev.

Velmi detailní provedení tohoto materiálu ukazuje, jaký význam mělo zakládání jednotných zemědělských družstev (tedy základní předpoklad kolektivizace). Bylo v něm stanoveno v jakých obcích budou zakládána družstva primárně (v obcích, kde jsou strojní družstva), jak má být složen přípravný výbor družstva (zásadně z členů KSČ ale i ostatních stran národní fronty).

Tento návod k zakládání JZD jednoznačně preferuje propagaci umírněnou ... „doporučujeme, aby byl zvolen způsob druhý (normálním klidným způsobem jako při provádění jiných zemědělských zákonů) z toho důvodu, že jakákoliv větší kampaň kolem JZD by mohla vzbudit u zemědělců dojem, že jde o věc dalekosáhlých následků“. A proto: „Tiskové oddělení ÚV KSČ a ústředního výboru národní fronty zařídí, aby všechny články a tisková a rozhlasová zpravodajství, týkající se JZD byly před uveřejněním schváleny ústředním sekretariátem strany.“¹¹⁰ Vedle toho byly připraveny pro budoucí členy přípravných výborů JZD i „dvoudenní okresní školy“

¹⁰⁸ Přípis dr. Kofátka sekretariátu ministra zemědělství o úpravě náhrady za živý a mrtvý inventář předávaný do jednotných zemědělských družstev (včetně návrhu oběžníku pro národní výbory). Návrh oběžníku pro KNV. Ministerstvo zemědělství. Č.J.45.838/51-VII/41. 16.duben 1950, Originál strojopisu - Národní archiv, fond MZ-s, inv č. 108/6, k. 207

¹⁰⁹ Organizační zajištění akce zakládání JZD ze strany JZD, 4. únor 1949, vypracované zemědělským oddělením ÚV KSČ, organizační sekretariát, Národní archiv, sv., aj. 99, fol. 58-60

¹¹⁰ tamtéž

V materiálu¹¹¹, připraveném již zmiňovaným Václavem Sovou pro ÚV KSČ byly vymezeny důvody, které vedly KSČ k zakládání jednotných zemědělských družstev (viděno prismatem března roku 1949). V. Sova především poukazyval na to, že dosavadní roztržitost zemědělsko-družstevního hnutí „na tisíce malých družstviček vedla k udržení silného vlivu kapitalistických živlů v těchto družstvech (např. strojní padružstva), zmenšovala možnosti plného využití družstevních zařízení, a tím i zvyšování produktivity práce, a zabraňovala tomu, aby se místní družstva mohla stát organizátorem společné zemědělské výroby. ... Zákonem o JZD byl proveden první rozhodující krok ke splnění pátého bodu projevu soudruha Gottwalda z posledního zasedání ÚV“ – Gottwald tehdy řekl: „Musíme na venkově mezi zemědělci podporovat všechny druhy družstevnictví, zejména též družstva pro společnou výrobu a postarat se za každou cenu, aby v těchto družstvech nerozhodoval venkovský boháč, nýbrž drobný a střední rolník¹¹²“.

I v tomto materiálu je opakován argument na zajištění propagace zakládání JZD v klidné a mírné formě, neboť je zájem na tom „aby nevznikl mezi zemědělci dojem, že jde o jinou akci než ostatní“¹¹³. Jakékoli zprávy o zakládání JZD měly být kontrolovány a jako takové tištěny i v lidoveckém a socialistickém tisku. I v tomto materiálu je opakováno, že v případě družstev se nejedná o základ k kolchozům.

Kolektivizace byla tedy i prostředkem ke zvýšení politického vlivu na venkově. Družstva měla být založena na třech základech:

- 1) Provedení maximální mechanizace (ve vlastnictví, ale i „outsourcingově“ v podobě státních strojních stanic,
- 2) Provedení scelení pozemků na základě novelizovaného zákona, který scelování měl zlevnit, zrychlit a zjednodušit,
- 3) Rozvoj živočišné a rostlinné výroby (přičemž podle citované listiny v rostlinné výrobě neměly být zatím podporovány tendence pro společné obhospodařování půdy).

Podle oficiálně zaznamenaných názorů vedoucích představitelů KSČ (V. Sovou v citované listině), mohli být členy družstev jednak i nezemědělci a jednak i „vesniční boháči“ („...nechceme je předem stavět proti družstvu, sami se odhalí před

¹¹¹ Informace o zakládání JZD, důvodech, úkolech, průběhu zakládání a vzniku zpracované V. Sovou, pracovníkem zemědělského oddělení sekretariátu ÚV KSČ, Praha ÚV KSČ, Generální sekretariát, 8. březen 1949, Národní archiv, sv. 171, a.j. 1079, fol. 41-52

¹¹² Výňatek z projevu Kl. Gottwalda na zasedání ÚV KSČ ve dnech 17.-18. listopadu 1948. Kl. Gottwald, Spisy, sv. XV, 1948-49. Praha 1961, s. 123-161. Rudé právo č. 270, 19. listopad 1948. Únor 1948, Sborník dokumentů, Praha 1958, s. 215-229. Národní archiv, ÚV KSČ - zasedání, sv. 5, a.j. 20, f. 36-39

¹¹³ Zápis z jednání akční čtyřky na sekretariátu Ústředního akčního výboru Národní fronty v Praze, na které byly stanoveny konkrétní úkoly v budování JZD, 15. březen 1949, Národní archiv, ÚAV NF, inv.č. 17, kart. 41,f 1159-1161

družstvem, rozvracet mohou stejně dobře mimo družstvo jako uvnitř družstva, výhody plynoucí z členství se vyváží většími povinnostmi¹¹⁴. Tito „boháči“ však podle vůle strany nesměli být ve vedení družstev, a to proto, že sociální skladba vedení družstev měla odpovídat sociální skladbě členstva družstva.

Jako výsledek velmi pečlivé přípravy, zejména medializování celé záležitosti, lze shrnout, že už na počátku dubna 1949, bylo podle zprávy¹¹⁵ například v Plzeňském kraji k 8. dubnu (tedy necelý měsíc od účinnosti zákona o JZD – 15.3.1949) založeno 85 přípravných výborů. Na Vysočině – tedy v kraji Jihlava, byly přípravné výbory založeny ve všech obcích. Naopak v kraji Hradec Králové, nebo kraji Karlovy Vary nebyl založen přípravný výbor ani jeden. Obecně lze ale říci, že v pohraničí byla družstva zakládána spontánně, zatímco ve vnitrozemí s určitou zdrženlivostí.

3.5 Vyhláška č. 944/1949 Ú. 1. o hospodaření na půdě, jež je předmětem výkupu a převzetí podle zákona o nové pozemkové reformě

Otázka kolektivizace byla úzce spojena také o problematikou volné půdy. Pomineme-li půdu z poválečných konfiskací, dalším zdrojem půdního fondu byla hospodářství takzvaných vesnických boháčů. Podle dobových dokumentů¹¹⁶ bylo „při řešení všech otázek omezování a zatlačování kapitalistických živlů na vesnici nutno stále zdůrazňovat zásadu, že má být postupováno s krajní obezřelostí a s ohledem na místní poměry té které vesnice, abychom si unáhleným a politicky nepřipraveným postupem neodradili drobné a střední rolníky. Bude proto bezpodmínečně nutné, aby jednotlivé akce týkající se vytlačení vesnických boháčů, zejména pak všechny otázky řešení jejich půdy a hospodářství, byly předem připraveny politicky ve vesnické organizaci strany, na schůzi JSČZ a na členské schůzi JZD, aby tak každé rozhodnutí o vesnickém boháči vyplynulo jako výsledek politického zápasu na vesnici, zápasu malých a středních rolníků proti vesnickým boháčům, a nikoliv jako administrativní opatření bez účasti a souhlasu převážné většiny drobných a středních rolníků.“

¹¹⁴ ÚV KSČ, Generální sekretariát, sv. 171, a.j. 1079, fol. 41-52

¹¹⁵ Zpráva generálního tajemníka Jednotného svazu československých zemědělců Josefa Zlesáka pro kolegium ministra zemědělství o situaci a průběhu akce zakládání JZD v jednotlivých krajích, 8. duben 1949, Národní archiv, MZ – kol. 1949-1962, inv. č. 28, kart. 2.

¹¹⁶ Dopis sekretariátu ÚV KSČ všem krajským výborům KSČ o řešení otázky půdy vesnických boháčů, 16. červen 1950, Prvopis strojopisu, Národní archiv, fond ÚV KSČ – 100/1, sv. 156, aj. 1014

Opět však byla – stejně jako prakticky ve všech dobových – i tajných – dokumentech zdůrazňována zásada, že i „vesnický boháč“ musí nadále zůstat vlastníkem půdy. „Jen“ s ní nebude moci nakládat – toto právo by mělo být vlastní pouze jednotným zemědělských družstvům. V těchto raných dobách kolektivizace bylo současně i hleděno na to, aby „vesniční boháči“ prostřednictvím svého členství v JZD neovlivňovali hospodaření na svých pozemcích. Nedoporučovalo se tedy, aby „kulaci“ byli členy JZD. Toto stanovisko komunistické strany však zůstávalo pouze doporučením (většinou důvěrným či tajným) a družstva jej nijak přísně nedodržovala.

V dokumentech se také stále objevuje doporučení (opět se nejedná o právní normu), aby „půda vesnických boháčů, na kterou byl nebo bude uvalen nucený pacht nebo národní správa, a půda, která je dávana boháči k dispozici, byla přednostně přidělována JZD a v obcích, kde JZD není, prozatím MNV nebo státním statkům, a to formou pachtu“¹¹⁷.

Citovaný dopis sekretariátu ÚV KSČ také doporučuje, aby v případech, kdy bude použito administrativních opatření proti „vesnickým boháčům“, bylo užíváno zásadně nuceného pachtu podle zákona č. 55/1947 Sb. místo dosavadní praxe zřizování národní správy, „protože národní správa předpokládá oddělené účtování o hospodaření na spravovaném objektu, kdežto nucený pacht jen placení pachtovného, což je pro JZD a MNV mnohem výhodnější. Z tohoto důvodu, a také z hlediska výše pachtovného za půdu boháčů, kteří se sami zříkají části nebo všech svých pozemků, bude novelizován zákon č. 126/1946 Sb. o úpravě pachtovného v tom smyslu, aby pachtovné bylo sníženo z nynějších 3 % na 1 %, případně ještě níže“¹¹⁸.

Dokument¹¹⁹ také operuje s možností vysídlení „vesnických boháčů“ z obce, které bylo podle tohoto doporučení možné provést pouze ve výjimečných případech, kdy se jednalo o zjevné nepřátele a sabotéry režimu, kteří práci a činnost JZD poškozovali a znemožňovali, a to opět za souhlasu a na základě žádosti většiny drobných a středních rolníků na vesnici.

Nepochybně výmluvnou statistikou jsou data ze statistiky sekretariátu ÚV KSČ¹²⁰, která uváděla že v roce 1950 bylo členy KSČ v českých krajích 1 533 rolníků nad 20 ha, tj. z celkového počtu rolníků organizovaných v KSČ 1,2 %. Celkem je rolníků nad 15 ha v českých krajích 4 497 (tj. 3,4 %) a na Slovensku 588 (1,4 %).

¹¹⁷ Dopis sekretariátu ÚV KSČ všem krajským výborům KSČ o řešení otázky půdy vesnických boháčů, 16. červen 1950, Prvopis strojopisu, Národní archiv, fond ÚV KSČ – 100/1, sv. 156, aj. 1014

¹¹⁸ tamtéž

¹¹⁹ tamtéž

¹²⁰ tamtéž

Dokument pak odlišuje dvě skupiny takových „vesnických boháčů“. První část „poválečných komunistů“ kteří „jsou stoupcem a členy JZD a na mnoha místech se z nich stali okresní a krajský zemědělský funkcionáři strany. V těchto případech se doporučuje ponechat tyto boháče dále ve straně, ponechat je v JZD, ale vést je k tomu, aby se snažili o přechod družstev k vyšším typům, až k družstvům se společným hospodařením a aby v družstevní činnosti šli příkladem vstříc ostatním zemědělcům. Druhou skupinou (větší část) jsou vesničtí boháči, kteří jsou pro stranu přítěží, vnášejí do vesnické organizace kolísavost a nedůvěru, zabraňují vzniku nebo dalšímu pokrokovému rozvoji JZD atd. Jejich členství ve straně bude řešeno v souvislosti s připravovanou prověrkou.¹²¹“

Dopis se zabýval i eventualitou, kdy by JZD zakládali v převážné většině zemědělci s větší výměrou. „V takových vesnicích, kde většinu tvoří vesničtí boháči a kde existuje jenom několik drobných rolníků nebo kovorolníků. V těchto vesnicích je tlak na založení JZD vyvolán obvykle zvláště tísnivým nedostatkem pracovních sil a snahou větších rolníků požívat co nejrychleji výhod členů JZD. Doporučuje se, aby v takových případech bylo povoleno utvoření JZD jen za podmínky, že družstvo přejde na společné hospodaření bez poskytování renty/4. typ/¹²².

V důvěrném dokumentu – pokynu ministerstva zemědělství - Pokyny ministerstva zemědělství pro národní výbory o použití zákona č. 55/1947 Sb. a č. 46/1948 Sb. pro přebírání půdy od vesnických boháčů (tzv. dobrovolné nabídky půdy)¹²³ byly stanoveny tyto zásady:

„1) Nabídky vesnických boháčů na dobrovolný výkup půdy podle zák. č. 46/1948 Sb. učiněné z jakýchkoli důvodů nesmějí být nadále v žádném případě přijímány a půda na níž se hospodaří nesmí být podle cit. zákona vykupována.

2) Za žádných okolností nelze připustit, aby výměra půdy vesnického boháče byla částečným výkupem zmenšována, neboť tak by mohl nabýti charakteru malého nebo středního zemědělce.

3) Jestliže vesnický boháč nabídne půdu k dobrovolnému výkupu a z vážných důvodů (např. stáří, prokazatelně vážné onemocnění) není s to na své půdě hospodařit, takže dalším jeho ponecháním na půdě by došlo k hospodářským

¹²¹ Dopis sekretariátu ÚV KSČ všem krajským výborům KSČ o řešení otázky půdy vesnických boháčů, 16. červen 1950, Prvopis strojopisu, Národní archiv, fond ÚV KSČ – 100/1, sv. 156, aj. 1014

¹²² Dopis sekretariátu ÚV KSČ všem krajským výborům KSČ o řešení otázky půdy vesnických boháčů, 16. červen 1950, Prvopis strojopisu, Národní archiv, fond ÚV KSČ – 100/1, sv. 156, aj. 1014

¹²³ Pokyn ministerstva zemědělství pro národní výbory o použití zákona č. 55/1947 Sb. a č. 46/1948 Sb. pro přebírání půdy od vesnických boháčů (tzv. dobrovolné nabídky půdy), 24. leden 1951, Rozmnožená kopie, Národní archiv, fond MSS, inv. č. 589, k 217

škodám či poruchám, učiní orgány lidové správy opatření podle situace a podmínek v dotyčné obci. Při tom nutno rozlišovat případy, zda v obci je JZD“.

Pokyn opakovaně zdůrazňuje, že: „povinný pacht podle zák. č. 55/1947 Sb., použitý podle uvedených směrnic, je opatřením, které vyplývá z politiky omezování a zatlačování kapitalistických živlů, a které má zajistit řádné hospodaření na půdě vesnického boháče“¹²⁴.

Zpráva VII odboru ministerstva zemědělství o omezování a zatlačování vesnických boháčů, která byla zaslána k dispozici VIII. odboru ministerstva zemědělství¹²⁵ uvádí, že „podle stanov JZD nepatří do těchto družstev osoby, které by svou účastí v družstvu byly na překážku dosažení účelu JZD a které svým jednáním ohrožují výstavbu lidově demokratického zřízení nebo porušují zásady družstevní svépomoci nebo zájmy družstva jako celku ...

Tato zpráva dále systematizovala možnosti podpory JZD. Za prvé to byl institut povinného nájmu zemědělských závodů, půdy, nevyužitých budov a strojů vesnických boháčů podle zák. č. 55/1947 Sb. Podle statistik byla celková výměra půdy přidělené do povinného pachtu podle § 3, zák. č. 55/47 Sb. v ČSR celkem 79 997 ha. Z níž bylo přiděleno:

- a) JZD 22 395 ha
- b) ČSSS, n.p 21 514 ha
- c) jednotlivcům 36 088 ha

Jako další nástroj to byla politika daňová a úvěrová, kdy zemědělci byli poplatníky dvou typů daní - daně všeobecné (oddíl C sazebníku všeobecné daně) a daně zemědělské. Obě tyto daně měly progresivní průběh sazeb. Jak uváděla zpráva, tak „všeobecná daň učinila oproti dani zemědělské radikálnější zásah tím, že postihuje bez rozdílu všechny zemědělce nad 20 ha, zatímco zemědělci s výměrou půdy menší než 20 ha jsou této dani podrobeni jenom tehdy, neplní-li výrobní a dodávkové smlouvy.....stav zdaňování zemědělců nad 20 ha je patrný z tohoto příkladu:

Zemědělská daň.			
20 ha	Kčs 5320,-	30 ha	Kčs 11940,-
40 ha	Kčs 21230,-	50 ha	Kčs 33640,-
Všeobecná daň.			
20 ha	Kčs 6280,-	30 ha	Kčs 12509,-
		40 ha	Kčs 21357,-

¹²⁴ tamtéž

¹²⁵ Zpráva VII. odboru ministerstva zemědělství o omezování a zatlačování vesnických boháčů, která byla zaslána k dispozici VIII. odboru ministerstva zemědělství, 27. leden 1951, Prvopis strojopisu - Národní archiv, fond MZ- JZD, inv. č. 201/1, k. 51

V obou případech jde o oblast řepářskou s průměrným katastrálním výtěžkem 35 Kčs a pokud jde o daň zemědělskou, bere se v úvahu zemědělec s dvěma dětmi¹²⁶.

Podpora JZD v oblasti finančních instrumentů se vyznačovala tím, že JZD nebyla plátcí daně všeobecné a navíc členové JZD III. a IV. typu nebyli poplatníky ani zemědělské, ani všeobecné daně. V úvěrové politice nebyly zemědělcům nad 20 ha poskytovány státními bankami ani krátkodobé, ani dlouhodobé úvěry.

Omezování tzv. „vesnických boháčů“ (a implicitní podpory JZD) bylo prováděno například i prostřednictvím vyhlášky ministerstva zemědělství č. 612/49 Ú.l., podle které byly „soukromému“ zemědělci vykoupeny mechanizační prostředky buď pro neplnění smlouvy o výrobě nebo výkupu a dodávce, nebo proto že jich nebylo využito. Stejně tak bylo i využito nástroje podpory JZD prostřednictvím zákona č. 55/1947 Sb. o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu. Podle tohoto právního předpisu byly odnímány nepohodlným zemědělcům z jejich dispozice neplně využitá stavba jako stodoly, stáje apod. a výrobní prostředky, aby jich bylo „v zájmu veřejném plně využito“.

Avšak „jako nejúčinnější prostředek k omezování a zatlačování vesnických boháčů“ sloužil „třídně provedený rozpis výrobních a dodávkových úkolů“, který byl plně v režii orgánů na nejnižších úrovních.

3.6 Vyhláška č. 612/1949 Ú. 1. o výkupu mechanizačních prostředků vesnických boháčů

Kolektivizace byla podporována i ve formě preference některých subjektů (JZD) před jinými. Mimo jiných i vyhláškou č. 612/1949 Ú.l. o výkupu mechanizačních prostředků vesnickým boháčům.

Podle vyhlášky ministerstva zemědělství č. 612/49 Ú.l. byl mechanismus proplácení takto vykoupených strojů takový, že pokud mělo zaplatit za stroj JZD, tak ho muselo hradit toto JZD, ovšem způsob a dobu zaplacení kupní ceny stanovil okresní národní výbor podle usnesení členské schůze jednotného zemědělského družstva. Ve skutečnosti však nebyly stanovené výkupní ceny vůbec proplaceny s výjimkou Slovenska, kde ale proplácení po únoru 1950 bylo také zastaveno.

¹²⁶ Zpráva VII. odboru ministerstva zemědělství o omezování a zatlačování vesnických boháčů, která byla zaslána k dispozici VIII. odboru ministerstva zemědělství, 27. leden 1951, Prvopis strojopisu - Národní archiv, fond MZ- JZD, inv. č. 201/1, k. 51

Jak uvádí prameny, tak tento předpis byl realitně hojně užíván. „Při omezování a zatlačování vesnických boháčů bylo použito zejména vyhlášky ministerstva zemědělství č. 612/49 Ú. 1.1., podle které „... byly vykoupeny mechanizační prostředky, buď pro neplnění smlouvy o výrobě nebo výkupu a dodávce nebo proto, že jich nebylo využito. Tím byl vesnický boháč zbaven výrob. prostředků, pomocí jichž vykořisťoval malé a střední rolníky“¹²⁷.

Jiný pramen uvádí, že „zemědělské mechanizační prostředky byly zásadně vykupovány pouze od jednotlivců, vesnických boháčů a pseudodružstev. Došlo též k výkupu od volných sdružení jednotlivců, od zemědělských strojních družstev, zejména těch, která nevyvíjela družstevní činnost, od družstev pro rozvod elektrické energie a od strojních odborů jiných družstev (např. družstevních lihovarů, hospodářských, skladištních a výrobních družstev), případně též od malých a středních rolníků. Vykoupené stroje byly zásadně přidělovány STS, ČSSS a JZD.“¹²⁸

V tomto dokumentu se uvádí postup při proplácení mechanizace i vymáhání pohledávek, které vázly na této mechanizaci z titulu jejího pořízení. Předně, bývalým vlastníkům nebudou zásadně kupní ceny za vykoupené mechanizační prostředky propláceny, dále směly být propláceny pouze tyto pohledávky socialistického sektoru váznoucí na vykoupených mechanizačních prostředcích, a to až do výše kupní ceny v dále uvedeném pořadí: 1) „pohledávky peněžních ústavů z úvěrů poskytnutých na nákup vykoupeného mechanizačního prostředku nebo pohledávky socialistického sektoru vzniklé z dodávky vykoupeného mechanizačního prostředku (nedoplatky kupních cen), 2) pohledávky socialistického sektoru za opravy vykoupených strojů. Pokud původním vlastníkem vykoupeného mechanizačního prostředku byl vesnický boháč nebo družstvo, které nelze považovat za lidové družstvo malých a středních rolníků (jako např. volná sdružení vesnických boháčů a pseudodružstva vesnických boháčů), musí věřitelé vymáhat své pohledávky na bývalých vlastnících nebo jejich ručitelích z řad vesnických boháčů všemi prostředky. Uváděným bývalým vlastníkům nebude v žádném případě vyplacen zbytek kupní ceny.“¹²⁹

¹²⁷ Přehled o uplatňování třídního hlediska při zatlačování vesnických boháčů v platných normách v oboru zemědělského práva, zpracovaný právním odborem ministerstva zemědělství pro potřebu kompetentních organizačních útvarů ministerstva zemědělství, 7. červen 1952, Originál strojopisu Národní archiv, MZ-právní, 1952, kart. 64

¹²⁸ Návrh zásad pro proplácení náhrad za vykoupené mechanizační prostředky, který zpracovalo ministerstvo zemědělství v dohodě s ministerstvem financí pro Ústřední výbor Komunistické strany Československa, 30. srpen 1951, Praha - Cyklostyl strojopisu. Národní archiv, fond MZ-s, inv. č. 108/12, k 211

¹²⁹ tamtéž

A až poté, kdy věřitelé prokazatelně nedosáhli uspokojení svých pohledávek na těchto bývalých vlastnících a ručitelích, měly jim být zaplaceny tyto pohledávky Fondem znárodněného majetku nebo JZD.

3.7 Vládní nařízení č. 86/1953 Sb. o finanční pomoci jednotným zemědělským družstvům a soukromě hospodařícím rolníkům

Tento právní předpis byl přijat v období jednoho z vrcholů kolektivizace, resp. její první (nejnásilnější) vlny. Toto nařízení přijaté zejména k posílení pozice jednotných zemědělských družstev bylo v průběhu dalších let ještě dvakrát novelizováno a to vládními nařízeními č. 64/1954 Sb. a 49/1956 Sb.

Smysl nařízení vyplýval už z preambule, která uváděla, že bylo vydáno v zájmu upevnění a dalšího rozvoje jednotných zemědělských družstev, celkového zvýšení zemědělské výroby a zvýšení životní úrovně družstevníků, ale i soukromě hospodařících rolníků, a to podle prohlášení vlády schváleného Národním shromážděním republiky Československé dne 16. září 1953, tak stanovili ministři financí a zemědělství podle § 41 odst. 4 zákona č. 241/1948 Sb. , o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje Československé republiky (zákon o pětiletém plánu).

Podpora jednotných zemědělských družstev a tedy i vlastní kolektivizace (ve smyslu zavedení velkovýroby) spočívala v ekonomické výhodnosti tohoto způsobu podnikání (výroby).

Ustanovení § 1 nařízení nazvané Snížení úrokové sazby a odpisy z úvěrů definovalo ekonomický smysl realizace tohoto předpisu pro JZD, když uvádělo: „Aby bylo usnadněno další rozšíření investiční výstavby jednotných zemědělských družstev (budování kravínů, vepřínů, teletníků, drůbežáren a jiných zařízení pro společnou živočišnou výrobu, rozšíření a zkvalitnění základního stáda, budování zařízení pro společnou rostlinnou výrobu a pod.), byla poskytnuta jednotným zemědělským družstvům finanční pomoc ve formě snížení úroků placených za investiční úvěry (ze 3% na 1,5%), odpisy z investičních půjček až do jejich úplného splacení. Částky, které se rovnaly zaplaceným předepsaným splátkám, i mimořádným splátkám z vlastních prostředků družstva na tyto půjčky, pouze za podmínky, že družstvo řádně plnilo výrobní a dodávkové úkoly, zajistilo osivové a krmivové fondy a řádně platilo ustanovené splátky.

Pokud mělo jednotné zemědělské družstvo společnou rostlinnou i živočišnou výrobou mohlo odepsat ročně 5 % z dlouhodobých neinvestičních úvěrů

(konsolidačních, zakládacích a j.), které vznikly před 1. červnem 1953, jestliže družstvo řádně plní výrobní a dodávkové úkoly, zabezpečí osivové a krmivové fondy a řádně platí určené splátky; tyto odpisy budou prováděny ze zůstatku zjištěného k 1. červnu 1953.

Kolektivizační aktivity měly být podpořeny i další finanční motivací. Podle ustanovení § 2 - Odklady splátek a úroků mohlo jednotné zemědělské družstvo zvýšit odměnu za pracovní jednotku tak, že bude jednak upraveno splácení investičních a dlouhodobých neinvestičních úvěrů, aby jednotná zemědělská družstva v prvních letech splácela méně a v pozdějších letech více, a jinak odkladem splátek a úroků u některých druhů úvěrů až na osm let, Přičemž po dobu odkladu splátek nebyl z úvěrů, na které byl odklad povolen, počítán žádný úrok.

Další podpora patřila JZD III. a IV. typu, tedy družstvům se společnou rostlinnou i živočišnou výrobou, kterým by nemohla investiční banka podle platných úvěrových pravidel poskytnout další úvěry. Tyto subjekty mohly na návrh rady krajského národního výboru přijmout další investiční úvěry na budování společných zařízení nutných ke zvýšení živočišné výroby za předpokladu, že přispějí jiným jednotným zemědělským družstvům k zlepšení jejich hospodaření v příštích letech, jak uváděl odstavec třetí.

Tento právní předpis ale upravoval i pomoc soukromě hospodařícím rolníkům. Podle ustanovení § 3 mohly státní spořitelny na doporučení místních národních výborů poskytnout těmto zemědělcům (nikoli tedy družstvům) krátkodobé úvěry na provozní potřeby, zejména:

- a) na nákup hnojiv, osiv a sadby,
- b) na úhradu faktur za práce strojních a traktorových stanic,
- c) na výplatu mezd při sezónních polních pracích,
- d) na nákup zvířat na výkrm a na nákup krmiv.

Tyto krátkodobé úvěry byly poskytovány do výše 50 % očekávané tržby za povinné dodávky zemědělských výrobků, a to při úrokové sazbě 5 %,

Dále dostali (resp. mohli dostat) soukromě hospodařící rolníci dlouhodobé úvěry, a to zejména:

- a) na zúrodnění, rekultivaci a melioraci půdy,
- b) na nákup plemenného dobytka,
- c) na stavební úpravy obytných a hospodářských budov a zařízení.

Dlouhodobé úvěry měly být poskytovány na dobu 3 až 5 let při úrokové sazbě 4 %, a to nejvýše do částky, kterou bude soukromě hospodařící rolník podle svých

hospodářských poměrů během této doby s to ze svých tržeb uhradit. Tento dlouhodobý úvěr mohl dostat i člen družstva na své bytové potřeby i na úpravu hospodářských zařízení.

Nedostatek pracovních sil v zemědělství měl být omezován a vstup do jednotných zemědělských družstev podporován i tak, že podle ustanovení §3 odst. 3, bylo umožněno pracovníkům, kteří přejdou do zemědělství z průmyslu nebo jiných odvětví a stanou se členy jednotných zemědělských družstev, poskytnout na doporučení výkonných orgánů místních národních výborů úvěr na stavební úpravu vlastních obytných a hospodářských budov a zařízení na dobu 3 až 15 let při úrokové sazbě 2 %.

Další ustanovení tohoto předpisu umožňovalo jednotným zemědělským družstvům, která plní výrobní a dodávkové úkoly i jiné závazky vůči státu, poskytovat finanční prostředky na stavby a zařízení pro společnou živočišnou výrobu, na úhradu nákladů na rozorání mezí podle projektu hospodářsko-technických úprav půdy, na výstavbu společných zařízení při hospodářsko-technických úpravách půdy, t.j. na zřízení cest, úpravu odpadů, propustí, na odstraňování terénních překážek a pod. a na vodohospodářské investice.

3.8 Zákon č. 47/1948 Sb. o některých technicko-hospodářských úpravách pozemků (scelovací zákon)

Kolektivizačních aktivity byly úzce spjaté i s technicko-hospodářskými úpravami pozemků (které byly upraveny v ustanovení § 34 a § 35 zákona č. 47/1948 Sb.). Podle tohoto zákona se těmito "pozemkovými úpravami rozumělo scelování (komasace) rozdrobených a rozptýlených pozemků a dále také dělení a úprava správy i užívání pozemků společenských pozemků, zaokrouhlování (arondace) pozemků a lesů, odstraňování cizích pozemků (enkláv) a vyrovnávání hranic, i kultivace horských planin, se všemi s tím organicky souvisícími technickými úpravami (meliorace, komunikace atd.), pokud je jich třeba k řádnému provedení těchto pozemkových úprav a pokud se výsledky těchto pozemkových úprav zvýší životní úroveň zemědělského lidu a lépe zajistí výživa veškerého obyvatelstva.

Každý, kdo vlastnil pozemky pojaté do scelování byl ex lege účastníkem scelování a měl nárok na náhradu za své dosavadní pozemky, a to buď podle ceny těchto pozemků, kterou si dohodli účastníci mezi sebou anebo podle jejich obecné ceny určené na podkladě posudku znalců (jak dále rozváděl § 51).

Pokud se náhrada za pozemky nevyplácela v penězích, byla „vyrovnána“ převodem vlastnictví k pozemku srovnatelném s jakostí, výměrou a vzdáleností dosavadních pozemků, při čemž se mělo přihlížet i k výhodě získané scelováním.

Byl-li na scelovaných pozemcích zřízen pacht, pak nastupoval automaticky režim pachtu na nově získané pozemky v rámci směny. Pachtovné pak mohlo být změněno pouze dohodou stran, případně autoritativně scelovacím družstvem, pokud to navrhla jedna ze stran.

3.9 Vládní nařízení č. 7/1949 Sb. o systému dodávek a výkupu zemědělských výrobků - režim státního řízení zemědělského výkupu

Dalším z opatření regulací československého zemědělství bylo nařízení č. 7/1949 Sb. o výkupu a dodávce zemědělských výrobků podle smlouvy, provedené podle § 41, odst. 2 zákona č. 241/1948 Sb., o prvním pětiletém hospodářském plánu rozvoje republiky Československé (zákon o prvním pětiletém plánu) – „Nastane-li podstatná změna v předpokladech, za nichž byl pětiletý plán sestaven, nebo budou-li toho vyžadovat jiné závažné důvody, může vláda nařízením nově upravit úkoly pětiletého plánu.... Zejména může vydat předpisy, kterými ... c) stanoví podmínky výroby (těžby, zpracování), dodávek, odběru, spotřeby a soutěže a upraví výrobní, dodávkové, odběrní a skladovací povinnosti.“

Podle tohoto nařízení museli zemědělci uzavřít s Ústředím pro hospodaření se zemědělskými výrobky (dále jen "Ústředí"), případně právnickou osobou jím pověřenou písemnou smlouvu, kterou se zavázaly, že dodají určité množství zemědělských výrobků (určené autoritativně).

Stát (v dikci zákona Ústředí) se pak zavázal toto množství odebrat. Tím byla nahrazena tzv. dodávková povinnost podle příslušných opatření v řízení vyživovacího hospodářství.

Snížení dodávkové povinnosti bylo možné pouze výjimečně – za předpokladu zásahu vyšší moci.

Jakkoli tento právní předpis působí jako technická norma, měl v rámci kolektivizačních tendencí padesátých let plnit i funkci k omezování velkých sedláků zadáváním nesplnitelných dodávkových povinností. V kombinaci s trestními normami pak byl velmi účinným nástrojem pro zvýhodňování kolektivních forem hospodaření.

Pokud smlouva uzavřena z nějakého důvodu nebyla, mohl okresní národní výbor v součinnosti s místním národním výborem tuto dodávkovou povinnost určit.

Návrh tohoto postupu - specifický přístup k sankcím za neplnění povinností stanovených právními předpisy a později v podstatě realizovaným – byl projednán na 99. schůzi sekretariátu ÚV KSČ dne 23. 12. 1949¹³⁰, podle kterého by měli být za neplnění výrobního plánu v zemědělství tzv. vesničtí boháči trestáni přísněji. Tento návrh vypracovalo a předložilo zemědělské oddělení ÚV KSČ.

Odůvodněním byl relativně ambiciózní výrobní plán v živočišné výrobě na rok 1950, kde byl předpokládán růst stavu skotu zejména v krávách a ve výrobě vepřového masa a přechod k vyšší užitkovosti v živočišné výrobě vůbec, přičemž „tyto vysoké úkoly vyžadují prohloubení a zpřesnění plánování a především přísné dodržování plánovaných stavů zvířat zemědělci“¹³¹.

Podle tohoto materiálu měly být kontrolovány osevní plochy, způsob obdělání půdy a plodin, používání šlechtěného a mořeného osiva a hektarové výnosy, sklizeň a stavy skotu.

Zásadním výstupem však bylo, že kontrola měla být prováděna především z hlediska třídního a až následně z hlediska výrobního. U vesnických boháčů, tedy v politické rovině odpůrců kolektivizace, měla být prováděna „důsledná a soustavná kontrola všech výrobních úkolů, a ... budou důsledně uplatňovány sankce. ONV po dohodě s okresním výborem strany bude posuzovati a rozhodovati podle vlastního uvážení v rámci platných předpisů o výši a druhu sankce podle politické nutnosti a výrobní situace v okrese a v obci. (Pokuty, tresty na svobodě, uvalení národní správy na část podniku nebo na celý podnik, při čemž národní správa může být svěřena JZD ...)“¹³².

V kontrapozici na výše uvedené měla být prováděna kontrola u zemědělců špatně hospodařících a u malých a středních zemědělců spíše sporadicky a pouze v podobě namátkové kontroly dodržování plánovaného využití ploch hlavních plodin, a to v každé obci.

Jako tresty pro malé a střední rolníky přicházely do úvahy především pokuty a „předepsání celé sklizně z „černé plochy“ na dodávku“¹³³.

¹³⁰ Návrh sankcí za nesplnění výrobního plánu v zemědělství, Prosinec 1949, Cyklostyl strojopisu, Národní archiv, ÚV KSČ – sekretariát, sv.7, aj. 99, fol. 2-3

¹³¹ tamtéž

¹³² Návrh sankcí za nesplnění výrobního plánu v zemědělství, Prosinec 1949, Cyklostyl strojopisu, Národní archiv, ÚV KSČ – sekretariát, sv.7, aj. 99, fol. 2-3

¹³³ tamtéž

Celý text je pak doplněn stanoviskem, že po dohodě s ministerstvem zemědělství budou krajské národní výbory kontrolovat druh a výši trestu a sjednají nápravu v případě neúměrně nízkých nebo třídě nesprávných trestů.

Ačkoli se jedná o normu podzákonnou, tak svým významem nesporně přesahovala i právní předpisy vyšší právní síly, neboť umožňovala vládnoucí moci sankcionovat především odpůrce režimu na legální bázi (kontroly prostě na porušení - nesplnění předepsaných (byť neúměrně) norem – objektivně odhalili a následná represe takto přistižených sedláků vycházela z právního předpisu). Byla to legální cesta k nelegitímnímu chování státu.

Tento předpis byl zjevně (podle způsobu jeho užívání) vydán jednak za účelem perzekuce vybrané části zemědělské veřejnosti a jednak – a to mu nelze upřít - s cílem stabilizovat a sjednotit potravinový trh v Československu.

3.10 Vládní nařízení vlády č.50/1955 Sb. o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby

Zásadním právním předpisem zvýhodňujícím kolektivizační snahy bylo vládní nařízení č. 50/1955 Sb. o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby, vydané vládou Československé republiky na základě ustanovení § 15 odst. 1 zákona č. 12/1955 Sb., o státním plánu rozvoje národního hospodářství republiky Československé na rok 1955. Nařízení bylo vydáno v počátku druhé etapy kolektivizace a stanovilo tak principy vztahů individuálního vlastnictví zejména pozemků k družstvu.

Nařízení sledovalo cíl rozšíření plochy orné půdy (resp. půdy způsobilé k zemědělskému obdělání). Toto nařízení stanovilo, jak pravil text nařízení, způsob a opatření, jimiž se má napomáhat k dosažení tohoto cíle.

Počáteční ustanovení deklarativního charakteru stanovilo, že vlastníci zemědělské půdy jsou povinni postarat se o to, aby jejich zemědělská půda byla řádně obdělávána.

První oddíl nařízení se týkal zajišťování zemědělské výroby na zemědělské půdě malých a středních rolníků. Tito lidé, kteří nemohli ze závažných osobních důvodů (nemoc, stáří a pod.) nebo pro nedostatek pracovních sil ve své rodině anebo provozního zařízení na své zemědělské půdě řádně hospodařit, a současně neobstarávali hospodaření na této půdě ani jinak (na př. pronájmem), byli povinni tuto skutečnost oznámit prostřednictvím výkonného orgánu místního národního výboru zemědělskému odboru rady okresního národního výboru ihned, jakmile tyto

důvody nastaly.

Zemědělský odbor rady okresního národního výboru měl poskytovat v součinnosti s výkonným orgánem místního národního výboru těmto rolníkům všestrannou pomoc.

Zemědělský odbor rady okresního národního výboru měl při té příležitosti přesvědčovat tyto lidi o přednostech zemědělské družstevní výroby ke vstupu do jednotného zemědělského družstva, případně k jeho založení. Alternativně mohl tento orgán zajistit výpomoc malým a středním rolníkům podle ustanovení části čtvrté tohoto nařízení.

Nebylo-li možné zajistit obdělávání zemědělské půdy malého nebo středního rolníka způsobem stanoveným v § 3, měl možnost zemědělský odbor rady okresního národního výboru v součinnosti s výkonným orgánem místního národního výboru s tímto rolníkem projednat řešení spočívající v tom, **že uzavřel se zemědělským závodem socialistického sektoru (čímž se rozuměl státní statek, výzkumný nebo školní statek anebo jiný zemědělský závod státního socialistického sektoru a jednotné zemědělské družstvo) smlouvu o odevzdání části své půdy, a po případě také provozního zařízení, nebo i celého hospodářství do užívání k zajištění výroby (dále jen "užívání") tomuto zemědělskému závodu.**

Smlouva měla být uzavřena na dobu nejméně šest let. Podnik socialistického sektoru byl povinen potom platit tomuto malému nebo střednímu rolníku náhradu za užívání majetku ve výši a lhůtě stanovených smlouvou.

Nebylo-li možné uzavřít ani smlouvu, mohl výkonný orgán místního národního výboru půdu přikázat do užívání podniků socialistického charakteru, případně obcí. Totéž opatření bylo možné přijmout za situace, kdy malý a střední rolník zaviněně a soustavně neobstaral obdělávání své půdy. Prikázání mělo být provedeno na minimálně šest let. Pokud selhalo i toto řešení, dávalo nařízení možnost přikázat půdu do užívání strojní a traktorové stanice.

Pokud se první oddíl týkal drobných a středních rolníků, pak celý druhý oddíl byl věnován tzv. kulakům¹³⁴.

Rozdíl oproti malému a střednímu rolníkovi nebyl v postupu, kdy kulak nemohl zajistit řádné užívání své usedlosti, ale v tom, že kulak byl povinen buď dobrovolně nabídnout tuto svou usedlost státu, aby tak stát převzal usedlost

¹³⁴ Jak uvádí doc. Jech ve své knize Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy, nakl. Vyšehrad, Praha, 2008 slovo kulak (původně ruský pěst) jako označení pro zámožného zemědělce vstoupilo v širší známost až se Stolypinovou reformou v roce 1906, kdy byla tato vrstva svobodných soukromých závodů (až 200 ha) vytvořena díky úlevám i nátlaku shora. Během 1. války řada z nich zbohatla a po revoluce byla již uváděna jako vesničtí lichváři a vyděifuši. Kulaci prosperovali ovšem i během NEPu, avšak ve většině nepřijali kolektivizační projekt a byli v mnohých případech i fyzicky zlikvidováni.

bezplatně do vlastnictví, anebo dát souhlas, aby jeho usedlost byla bezplatně přikázána do užívání zemědělskému závodu socialistického sektoru eventuálně strojní a traktorové stanice. Šestileté smlouvy pronájmu nebyly možné. Nenabídl-li kulak svůj majetek sám, byl tento majetek automaticky bezplatně přikázán socialistickému sektoru.

Druhá část vládního nařízení se vztahovala na nezemědělské obyvatelstvo a byla pojmenována jako - **Zajišťování zemědělské výroby na zemědělské půdě vlastníků, kteří nejsou výkonnými zemědělci**. Nařízení uvádělo, že každý vlastník zemědělské půdy, který na ní trvale nehospodaří, je povinen sám se postarat o její obdělání. Jestliže vlastník na této půdě sám nehospodaří a jsou-li splněny ostatní podmínky pro výkup půdy podle zákona č. 46/1948 Sb. , o nové pozemkové reformě, provedl se výkup půdy.

Současně bylo nařízením deklarováno právo na „dobrovolný výkup“, tedy právo nabídnout svou půdu státu, aby jí převzal bezplatně do vlastnictví. Stát posléze převzatou půdu dal do užívání zemědělskému družstvu nebo ji převedl do správy státního statku (výzkumného nebo školního statku).

Nebylo-li to možné, existovala nejen teoretická možnost zajistit obdělání této půdy přikázáním do užívání malým a středním rolníkům, kteří jsou s to tuto půdu řádně obdělávat a až poté, nemohli-li půdu obdělávat tito zemědělci, přikázal jí zemědělský odbor rady okresního národního výboru do užívání strojní a traktorové stanici.

Třetí část nařízení upravovala některé další aspekty užívání převzaté půdy. Podle těchto ustanovení nemusela být půda přidělena do užívání malým a středním rolníkům, pokud by její obdělávání nezvládli a nebo byla možnost jim z tohoto důvodu užívací právo odejmout a přidělit jej podle předchozích ustanovení vládního nařízení.

Vlastní přikázání zemědělské půdy mohlo a prakticky vždy také bylo spojeno s tzv. provozním zařízením a celkovým oceněním. Provozním zařízením se rozuměl živý a mrtvý inventář, zásoby a polní inventář, hospodářská zařízení a budovy sloužící zemědělské výrobě, nikoliv však budovy (části budov) užívané k obytným účelům. Teoreticky mohly být do užívání přikázány i obytné budovy vyjma rodinných domů.

Nařízení na více místech opakovalo, že státní orgány by měly vždy preferovat dobrovolnost přebírání půdy.

Zásadní právní úpravu obsahovalo ustanovení § 15, které upravovalo náhrady za užívání. Výši náhrady za užívání zemědělské půdy, po případě provozního zařízení a obytných budov, určoval na návrh výkonného orgánu místního národního

výboru zemědělský odbor rady okresního národního výboru v mezích platných předpisů výši roční náhrady a současně určil i dobu splatnosti této náhrady.

Při určení výše náhrady měl být brán ohled na stav půdy přikazované do užívání tak, aby jeho rozhodnutí odpovídalo možnostem uživatele a odůvodněným potřebám vlastníka; byla-li výživa vlastníka a jeho rodiny jinak zajištěna, mohl od určení náhrady tento orgán i upustit. Uživatel, který dostal zemědělské pozemky do užívání byl povinen na zemědělské půdě přikázané mu do užívání řádně hospodařit; náhradu za užívání platit ve lhůtě a výši stanovených zemědělským odborem rady okresního národního výboru.

Zcela zásadní pro další vývoj právních vztahů v zemědělství bylo ustanovení §16 odst. 2, které upravovalo možnosti uživatele na nově získané půdě.

Pokud se jednalo o zemědělské pozemky malých a středních rolníků **mohl uživatel provést bez souhlasu vlastníka na zemědělské půdě přikázané mu do užívání, úpravy potřebné k zajištění nebo zvýšení zemědělské výroby.**

Pokud se však jednalo o pozemky nebo jiné nemovitosti ve vlastnictví tzv. kulaka anebo celé hospodářství malého nebo středního rolníka předané zemědělskému závodu socialistického sektoru, **byl uživatel oprávněn zřídit si na půdě usedlosti nebo hospodářství i trvalou stavbu** (právo stavby) potřebnou k zajištění nebo zvýšení zemědělské výroby uživatele. Skončila-li doba užívání, mohl výkonný orgán místního národního výboru užívání opět prodloužit nejméně o šest let, jestliže se u vlastníka zemědělské půdy nezměnily poměry odůvodňující přikázání půdy do užívání, anebo (a to bylo v prostředí, kdy neměl zpravidla vlastník ani peníze ani motivaci) jestliže vlastník nenahradil náklady, které uživatel vynaložil za účelem zajištění nebo zvýšení zemědělské výroby na zemědělské půdě, po případě provozním zařízení, pokud investice na majetku za tyto náklady opatřené v době skončení užívání ještě trvaly. Ochrana uživatelů byla zesílena tak, že nově mohla být půda přikázána jinému jen se souhlasem původního uživatele – s vlastníkem se už nepočítalo. Byly -li přikázány do užívání mrtvý a živý inventář a zásoby, vrátí uživatel při skončení užívání tyto věci v tomtéž počtu a druhu.

Výkonný orgán místního národního výboru mohl zrušit užívací právo po slyšení uživatele před uplynutím doby, na niž byla zemědělská půda přikázána do užívání, jestliže se změnil poměry vlastníka tak, že jednak zajistil řádné obdělávání své půdy, a jestliže nahradil náklady na zvelebení svých nemovitostí.

Pomoc zemědělským družstvům podle vládního nařízení č. 50/1955 Sb. byla prováděna i na základě ustanovení §19 - Zajištění výpomoci k provedení zemědělských prací. Toto ustanovení ale jen v podstatě umožňovalo vedoucím orgánům organizovat sousedskou výpomoc, nebo iniciovat uzavření smluv se

strojnými a traktorovými stanicemi.

Poměrně závažný zásah do vlastnických práv ale znamenal ustanovení § 20. Tato norma umožňovala, aby v případě, že neměl vlastník zemědělské půdy potřebné hospodářské zařízení, např. nářadí, stroje a potahy a nemohl si je opatřit, a nestačila-li k obdělání zemědělské půdy pomoc strojních a traktorových stanic, byli vlastníci těchto zařízení povinni (a to i když sami nebyli zemědělci a se zemědělstvím neměli nic společného):

- a) buď tato zařízení přenechat k použití vlastníkům zemědělské půdy na dobu nezbytnou k provedení nutných zemědělských prací, nejvýše však na dobu jednoho hospodářského roku,
- b) nebo dokonce sami tyto práce provést (i když nebyli zemědělci !).

Nutno dodat, že toto ustanovení se nevztahovalo na stroje ve skladech ani na stroje, které byly používány k zemědělským pracím vlastníkem. Z použití stojů a zařízení náležela náhrada za vlastní použití, případně náhrada za poničení.

Stejný právní osud ale mohly mít podle ustanovení § 23 i hospodářské budovy a jejich části (stodoly, stáje, sklepy a pod.) určené k provozování zemědělské výroby, jestliže se těchto nemovitostí nepoužívalo nebo jestliže jich nebylo jich účelně využito (pokud používány byly k jinému než původnímu účelu).

Nařízení upravovalo i možnost státních orgánů přijmout určitá opatření pro využití ladem ležící nebo jinak nevyužité půdy pro zemědělskou výrobu. Výkonný orgán místního národního výboru mohl po slyšení vlastníka dát nevyužitou nezemědělskou půdu (na př. stavební pozemky) do bezplatného obhospodařování osobám nebo organizacím, které jí slovy nařízení potřebovaly k pěstování užitečných rostlin (na př. chovatelům drobného hospodářského zvířectva); přičemž dobu hospodaření musel stanovit tak, aby použití pozemku k původnímu účelu nebylo ztíženo.

Závěrečná ustanovení pak jen rozšířila působnost tohoto nařízení i na nájemníky a jiné uživatele zemědělské půdy, pokud se nejednalo o tzv. kulaka. Na právní vztahy se přiměřeně používala nájemní smlouva podle obecných občanskoprávních předpisů, avšak příkázáním zemědělské půdy nebo hospodářství, které byly už smluvně pronajaty, do užívání se smluvní nájemní poměr ze zákona (nařízení) zrušil. Povinné nájemy, k nimž došlo podle dosavadních předpisů, se posuzovaly jako užívání a od té doby byly považovány za užívání podle tohoto nařízení. Navíc se podle definice v závěrečných ustanoveních pod zemědělskou půdu zahrnovala i půda lesní.

3.11 Zákon č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky

Pokud jsme hovořili v předchozí subkapitole o trestních normách doplňujících základní dodávkovou povinnost, pak nejsilnějším nástrojem byl bezesporu zákon č. 231/1948 Sb. na ochranu lidově demokratické republiky a jeho ustanovení § 36 upravujícím sabotáž.

Skutková podstata tohoto trestního činu byla: „Kdo neplní nebo poruší povinnost vyplývající z jeho veřejné funkce, úřadu, služby, povolání nebo zaměstnání nebo plnění takové povinnosti obchází v úmyslu mařiti nebo ztížití provádění nebo plnění jednotného hospodářského plánu, bude potrestán, nejde-li o čin přísněji trestný, pro zločin těžkým žalářem od jednoho roku do pěti let“

Neplnění dodávkových povinností bylo trestáno až desetiletým trestem odnětí svobody pokud se pachatel dopustil takového činu jako člen spolčení k hospodářské sabotáži nebo bylo-li zmařeno nebo ztíženo provádění nebo plnění jednotného hospodářského plánu v podstatném úseku. Obdobně byl i trestán, ten kdo neplnil nebo porušil povinnost vyplývající z jeho veřejné funkce, úřadu, služby, povolání nebo zaměstnání v úmyslu ohrožit tím důležitý zájem republiky.

Zákon upravoval i ohrožování jednotného hospodářského plánu z nedbalosti (ust. § 38 zákona na ochranu lidově demokratické republiky), což spáchal ten kdo byť i jen z pouhé nedbalosti neplnil nebo porušil povinnost vyplývající z jeho veřejné funkce, úřadu, služby, povolání nebo zaměstnání, i když mohl vědět, že tím ohrožuje provádění nebo plnění jednotného hospodářského plánu.

3.12 Zákon č. 86/1950 Sb. trestní zákon soudní

Právním předpisem, který vedle svého hlavního cíle – ochrany společnosti i jednotlivce ve formě preventivní i represivní, v rámci komplexu vztahů souvisejících s kolektivizací byl i trestní zákon č. 86/1950 Sb..

Jak vyplývá z průzkumu provedeného ministerstvem spravedlnosti a generální prokuraturou o trestných činech, kterými byl „narušován přechod vesnice k socialistickým formám v zemědělství“¹³⁵ tak kolektivizace, resp. zemědělství ale nebylo v centru pozornosti orgánů trestního řízení, neboť podle statistických údajů

¹³⁵ Výňatek z průzkumové zprávy ministerstva spravedlnosti z 1.1.1951-30.4.1951, týkající se postihování trestných činů v zemědělství, která byla zaslána sekretariátu Ústředního výboru Komunistické strany Československa, 16. červen 1951, Prvopis strojopisu. Národní archiv, fond ÚVKSC-100/1, sv. 156, a.j. 1014

napadlo v době od 1. ledna do 30. dubna u okresních prokuratur celkem 70 465 trestních věcí. Z toho bylo trestných činů proti zemědělské politice bylo 805, tj. 1,14 %. U soudu bylo v téže době odsouzeno celkem 28 017 osob, z toho pro trestné činy proti zemědělské politice 487, tedy 1,73 %.

Trestné činy proti zemědělské politice tvořily na počátku roku 1951 pouhých 1,5 % celkové agendy prokuratur a soudů. Zajímavá je také sociální skladba odsouzených. „Zemědělců do 5 ha bylo odsouzeno 93 (z toho 46 na Slovensku), do 20 ha 199 (z toho 50 na Slovensku) a přes 20 ha 53 (z toho na Slovensku 5). Zbytek připadá na ostatní osoby v zaměstnaneckém poměru nebo osoby v samostatných povoláních, popř. dělníky“¹³⁶. Z uvedených dat tedy nepochybně plyne, že tolik proklamovaný nesmiřitelný třídní boj proti „vesnickým boháčům“, nenašel nijak velký prostor v trestní oblasti, neboť podíl „vesnických boháčů“ z odsouzených celkem činil 10,8%.

Navíc – jak poznamenává autor dokumentu¹³⁷ - „z uvedených čísel je zřejmé, že slovenské soudy v daleko menší míře postihují vesnické boháče než soudy v českých krajích, že však naopak postihují poměrně více malé rolníky než soudy v českých krajích.“

K jednotlivým skutkovým podstatám trestných činů souvisejících s kolektivizací budiž uvedeno následující: zásadní byly zejména hospodářské trestné činy upravené v hlavě druhé zvláštní části trestního zákona, ze kterých byli mnohdy obviňováni odpůrci kolektivizace z řad rolníků a sedláků. Ovšem nástroj proti odpůrcům kolektivizace byl i v oddíle I. prvé hlavě zvláštní části trestního zákona z roku 1950 o trestných činech proti základům republiky.

Škála jednotlivých skutkových podstat (u trestných činů proti republice) začínala ustanovením § 84 upravujícím skutkovou podstatu trestného činu záškodnictví, jejíž objektivní stránka spočívala v tom, že někdo z nepřátelství k lidově demokratickému řádu zničil, poškodil nebo učinil neupotřebitelným majetek, který byl v socialistickém vlastnictví, a to v úmyslu mařit nebo ztěžovat provoz nebo rozvoj národního podniku, lidového družstva nebo jiné organizace socialistického sektoru případně důležitého obecně prospěšného zařízení¹³⁸.

Stejně tak zákon trestal podle ustanovení § 85 i sabotáž spočívající v nesplnění nebo porušení povinnosti svého povolání, zaměstnání nebo své služby anebo

¹³⁶ tamtéž

¹³⁷ Výňatek z průzkumové zprávy ministerstva spravedlnosti z 1.1.1951-30.4.1951, týkající se postihování trestných činů v zemědělství, která byla zaslána sekretariátu Ústředního výboru Komunistické strany Československa, 16. červen 1951, Prvopis strojopisu. Národní archiv, fond ÚVKŠČ-100/1, sv. 156, a.j. 1014

¹³⁸ Srov. např. Kolektiv pracovníků z justice, právnických fakult pražské a bratislavské univerzity a ministerstva financí Trestní zákon – komentář k zákonu č. 86/1950. Praha: Orbis, 1953 a Glogar, Rudolf: Trestní zákon: komentář, Praha: Orbis, 1958

obcházení plnění takové povinnosti, případně jiného jednání v úmyslu mařit nebo ztěžovat provádění nebo plnění státního plánu rozvoje národního hospodářství v některém úseku, nebo způsobit vážnou poruchu v činnosti úřadu anebo veřejného orgánu, národního podniku, lidového družstva nebo jiné organizace socialistického sektoru. Přísněji se postihovali funkcionáři těchto vyjmenovaných institucí.

Nepochybně co do počtu nejčastějším trestným činem, za který byli tzv. „vesniční boháči“ postihováni (z důvodů ekonomických – přinucení dát půdu k dispozici družstvům tak i politicky – omezit vliv sedláků na venkově), bylo neplnění smluvní nebo předepsané dodávkové povinnosti rostlinných a živočišných produktů (v kombinaci s tím přistupovaly tresty ještě za jiné trestné činy hospodářské a proti republice). Číselně vyjádřeno ze statistiky z počátku roku 1951 – tedy už plně aktivní kolektivizace – z počtu vesnických boháčů odsouzených v době od 1. 1. do 30. 4. 1951 bylo „odsouzeno asi 60 % vesnických boháčů pro nesplnění dodávek. V porovnání s celkovým počtem zemědělců odsouzených v téže době pro nesplnění dodávek činily nedodávky vesnických boháčů 29 % celkového počtu“¹³⁹

Byť relativní četností se nejednalo o nástroj výslovně proti „vesnickým boháčům“, každý individuální osud byl nesporně osobní tragedií pro takto odsouzené. Pro příklad však budiž uveden například rozsudek Okresního soudu v Místku, který uznal dne 4. června 1952 po provedeném hlavním líčení takto právem obviněného L.Š. vinným tím, že v r. 1951 v Janovicích jako samostatný zemědělec na statku o výměře 28 ha a nesplnil stanovené dodávky zemědělských výrobků, nedodal 446 kg vepřového masa, 4633 litrů mléka, 15 kg drůbeže a 0,90 kg vlny, neudržoval plánovaný stav dobytka, choval méně o 4 kusy hovězího dobytka a o 6 kusů vepřů, nedodržel osevni plán a nepřiznal správnou výměru osetých ploch, takže získal pro sebe úrodu z těchto nepřihlášených ploch o výměře asi 3 ha, které zatajil, tedy nesplnil povinnost svého povolání v úmyslu ztěžovati provádění nebo plnění jednotného hospodářského plánu v zemědělském úseku, čímž spáchal trestný čin sabotáže podle § 85, odst. 1. lit. a) tr. z. a byl odsouzen ve smyslu ust. § 85, 1 odst. tr. z. k trestu odnětí svobody v trvání pěti let a podle § 48 tr. z. k peněžitému trestu v částce 50 000,- Kčs, který pro případ nedobytnosti proměňuje se podle § 49 tr. z. na náhradní trest odnětí svobody v trvání 6 měsíců. Navíc obviněnému uložil podle § 47 tr. z. propadnutí jmění obviněného ve prospěch státu a podle § 53 tr. z. zakázal navždy pobyt v obci Janovicích (přičemž tento trest se zakládá na tom, že „jak je zjištěno z trestného oznámení, má chování obviněného neblahý vliv na socializaci

¹³⁹ Výňatek z průzkumové zprávy ministerstva spravedlnosti z 1.1.1951-30.4.1951, týkající se postihování trestných činů v zemědělství, která byla zaslána sekretariátu Ústředního výboru Komunistické strany Československa, 16. červen 1951, Prvopis strojopisu, Národní archiv, fond ÚV KSČ-100/1, sv. 156, a.j. 1014

vesnice v Janovicích a nejbližším okolí a vyžaduje tedy obecný zájem, aby zákazem pobytu bylo obviněnému zabráněno tento neblahý vliv vykonávati.)“¹⁴⁰

Tento typ trestné činnosti (neplnění standardů) byl podle výše uvedených údajů zpravidla původně žalován prokuraturou jako neplnění dodávek vesnickým boháčem z úmyslné sabotáže a teprve soudy (v mnoha případech) změnilly kvalifikaci obžaloby na trestný čin spáchaný z nedbalosti.

Stejně tak i pod sabotáž spadaly trestné činy také nepřímo související s kolektivizací - zatajování půdy. Podle kontrolních orgánů tato činnost umožňovala jednak nekontrolovatelné výnosy, čímž je narušen jednotný hospodářský plán v zemědělství a jednak možnost získávání příznivějšího rozpisu dodávek. Tato činnost byla soudy hodnocena jako sabotáž podle § 36 z. č. 231/48 Sb. (stejně tak jako sabotáž byla posuzována i jakákoli činnost směřující k vystoupení ostatních z JZD, neplnění povinností v JZD, apod.)

Pro kolektivizační cíle byla také velmi důležitou hospodářsko-technická úprava půdy, k níž zpravidla docházelo při přechodu JZD na družstvo III. typu. Vládnoucí režim v těchto případech užíval až drakonické tresty. „Okresním soudem v Třešti odsouzen vesnický boháč (50 ha), který přes opětovné výzvy MNV a JZD neosel 6 ha půdy, která na něho připadla při HTÚP a naopak proti zákazu setí obilovin mimo určené hony zasel pšenici do honu určeného pro jarní setbu okopanin, aby tím ztížil zavedení osmi honového hospodářství“. I tyto skutky byly shledány jako sabotáž. Výše uvedený zemědělec byl odsouzen pro sabotáž podle § 85, odst. 1 tr.z. k trestu 6 let odnětí svobody, k peněžité pokutě 100 000 Kčs a ke konfiskaci celého majetku. U Okresního soudu v Krupině bylo žalováno 12 vesnických boháčů pro sabotáž podle § 85 tr. z., a to proto, že na podzim 1950 neobdělali náhradní pozemky, které jim byly při HTÚP při přechodu JZD do III. typu přiděleny“¹⁴¹.

Hlava druhá, oddíl první - trestné činy proti hospodářské soustavě - upravoval skutkové podstaty trestných činů v ustanoveních § 130 - pletichy proti zestátnění, §131 - tvoření soukromých monopolů, § 132 zneužití lidového družstva (zneužití družstva ke krytí podnikání, které je s účelem lidových družstev v rozporu) či § 133 -

¹⁴⁰ Rozsudek Okresního soudu v Místku nad soukromě hospodařícím rolníkem z Janovic pro trestný čin sabotáže, 4. červen 1952, Místek, Průklep strojopisu Národní archiv, MSS, inv. č. 257, kart. 10

¹⁴¹ Výňatek z průzkumové zprávy ministerstva spravedlnosti z 1.1.1951-30.4.1951, týkající se postihování trestných činů v zemědělství, která byla zaslána sekretariátu Ústředního výboru Komunistické strany Československa, 16. červen, Praha, Prvopis strojopisu. Národní archiv, fond ÚV KSČ-100/1, sv. 156, a.j. 1014

zneužití vlastnického práva. Velmi vágní hypotézy těchto norem umožňovaly tvrdě postihovat především neplnění povinností odvádět příslušná množství zemědělských výrobků – pokud nebyla použita norma trestající sabotáž, bylo možné užít tyto normy.

Stejně tak i skutkové podstaty druhého oddílu – nazvaného trestné činy proti jednotnému hospodářskému plánu bylo možné užít k trestání domnělých trestných činů spočívajících v porušení hospodářské kázně (do roku 1956 obsahoval tento oddíl i skutkovou podstatu trestného činu ohrožení zásobování (ust. § 134), spočívající v to, že pokud se někdo dopustil nekalého jednání, které by mohlo ohrozit plynulé zásobování předměty potřeby alespoň části obyvatelstva nějakého místa. Podmíněné odsouzení bylo vyloučeno. A naopak až od roku 1957 bylo možné trestat pro trestný čin spekulace.

Možnost postihu hospodářských aktivit dávala i ustanovení § 135 - poškozování provozu, § 136 nesplnění závazku (nesplní-li někdo byť i z nedbalosti, závazek plynoucí z jednotného hospodářského plánu anebo z veřejných dodávek nebo prací, bude potrestán odnětím svobody až na šest měsíců), § 137- pletichy při veřejných dodávkách a pracích, § 138 - ohrožení plánování a kontroly plnění plánu či § 151- § 153 porušení předpisů o oběhu zboží ve styku s cizinou.

Ačkoli nebyla tato citovaná ustanovení výslovně koncipována jako jeden z nástrojů kolektivizace, bylo podle těchto ustanovení možné postihovat odpůrce kolektivizace ať už za skutečné aktivity proti hospodářskému plánu, tak i zcela nevinné zemědělce objektivně neschopné plnit vysoké dodávkové povinnosti.

Velmi často trestanou činností byly verbální delikty. Pro jakýkoli režim, který neoplývá stabilitou (nebo alespoň není o stabilitě přesvědčen) je charakteristické právě trestání verbálních trestných činů. Podle statistiky z počátku roku 1951 však ani tento trestný čin nebyl u tzv. „vesnických boháčů“ trestán ve větší míře než u ostatních sociálních skupin. „Z vesnických boháčů, kteří byli odsouzeni v prvních 4 měsících tohoto roku okresními soudy pro trestné činy proti zemědělské politice, se asi 30 % dopustilo verbálních deliktů. Porovnáme-li však počet verbálních deliktů vesnických boháčů s počtem všech verbálních deliktů, vidíme, že na vesnické boháče připadá toliko 6 % všech verbálních deliktů, které byly soudy souzeny v prvních 4 měsících tohoto roku. To ovšem není důkazem toho, že by se vesničtí boháči dopouštěli verbálních deliktů jen zřídka. Vesničtí boháči postupují totiž velmi opatrně a záludně a nastrkují za sebe důvěřivé a málo uvědomělé střední rolníky, kteří dosud podléhají jejich vlivu.“

Dokumenty hovoří i o jiných formách trestné činnosti, které se měli dopouštět tzv. „vesničtí boháči“. Jakkoli byly tresty za „klasické trestné činy“ mnohdy nemálo

přísné, tak tato kategorie je spíše přehledem osobních tragédií zemědělců trestaných za skutky, které nebyly ani v nejmenším ani správním delikty. Například „okresní soud v Galantě odsoudil vesnického boháče pro § 129 tr. z. na 1 rok odnětí svobody, k peněžitému trestu 30 000 Kčs a ke konfiskaci jedné třetiny majetku proto, že když k němu přišli členové JRD přejímat vykoupené hospodářské stroje, fotografoval kradmo celý výjev“ nebo „Okresní soud v Čáslavi odsoudil jednoho zemědělce ke třem měsícům odnětí svobody za to, že umožňoval poslech rozhlasu západních imperialistů malým a středním rolníkům a že sám dále rozšiřoval štvavý obsah těchto rozhlasových relací nebo nedodržel plánovaný stav hovězího nebo vepřového dobytka. Tyto činy jsou nebezpečné hlavně proto, že narušují úsilí o rozšíření a zvýšení živočišné produkce. Vyskytují se v souvislosti s neplněním dodávek mléka a masa - u okresního soudu v Kojetíně byl odsouzen bývalý statkář hospodařící na 34 ha půdy, který místo plánovaných 36 kusů hovězího dobytka držel jen 6 kusů a místo 18 vepřů jen 4 vepře. Byl mu uložen trest 10 měsíců odnětí svobody a peněžitý trest Kčs 15 000“ přičemž „soud správně neuznal jeho obhajobu, že neměl dostatek stájového prostoru, poněvadž při válečných událostech byly poškozeny jeho budovy a správně vycházel z toho, že vesnický boháč má a měl dost prostředků stájový prostor si opatřit, resp. opravit poškozené stáje.“¹⁴²

Naproti tomu, abychom byli korektní, je třeba uvést, že byli odsouzeni i ti, kteří zřejmě skutečně škodu úmyslně způsobili, či spíše chtěli způsobit - například „naházeli do stojícího obilí na polích státního statku a JZD železné předměty a zatloukli do půdy kolíky z tvrdého dřeva, takže při sklizni byly porouchány hospodářské stroje“¹⁴³.

U tzv. „malých a středních zemědělců“ byly podle dokumentů¹⁴⁴ nejčastější formou trestné činnosti verbální delikty, dále neplnění dodávkové povinnosti a ovšem také (zvláště v pohraničních oblastech) opouštění usedlosti (např. okresní prokurátor v Chomutově stíhal 8 osídlenců - středních rolníků, kteří „opustili své usedlosti a ani přesvědčováním se nedali pohnout k návratu, a to proto, že se v okrese vyskytlo 70 takových případů a že ti zemědělci, kteří řádně pracují, se domáhají potrestání a jinak hrozí, že také odejdou“.

¹⁴² Výňatek z průzkumové zprávy ministerstva spravedlnosti z 1.1.1951-30.4.1951, týkající se postihování trestných činů v zemědělství, která byla zaslána sekretariátu Ústředního výboru Komunistické strany Československa, 16. červen 1951, Praha Prvopis strojopisu. Národní archiv, fond ÚVKŠČ-100/1, sv. 156, a.j. 1014

¹⁴³ tamtéž

¹⁴⁴ tamtéž

3.13 Zákon č. 88/1950 Sb. trestní zákon správní

Podobně jako u trestního zákoníku obsahoval i trestní zákon správní č. 88/1950 Sb. ustanovení, podle kterých bylo možné trestat zemědělce neplnící z přesvědčení ale i z objektivní nemožnosti předepsané dodávkové povinnosti. Už úvodní ustanovení § 33 druhé hlavy věnované ochraně hospodářství stanovovalo, že kdo ztíží nebo ohrozí anebo kdo ruší výstavbu hospodářské soustavy, zejména hospodářské podnikání státu nebo lidových družstev, bude potrestán, není-li dále stanoven jiný trest, pokutou do 20 000 Kčs nebo veřejným pokáráním nebo odnětím svobody až na tři měsíce.

Dalšími ustanovení byly například v ustanovení § 34 přestupky proti zestátnění a dále v ustanovení § 35 -ochrana národního majetku. Konkrétní úpravu měly i přestupky v oboru pozemkových úprav (ustanovení § 36), které spočívaly v jednání, které ztížilo, ohrozilo nebo rušilo provádění pozemkových reforem nebo technicko-hospodářských úprav pozemků. Trestem byla pokuta do 20 000 Kčs nebo odnětí svobody až na tři měsíce.

Agrární sféry se týkala i úprava v ustanovení § 37 - ochrana mechanizace zemědělství, kde se přestupku dopustil ten, kdo ztížil, ohrozil nebo rušil mechanizaci zemědělství, a to zejména ten, kdo nabude vlastnictví k vázanému mechanizačnímu prostředku bez předepsaného povolení nebo kdo bez předepsaného povolení takový prostředek dodá, zcizí nebo ho použije. Jiné normy přestupkového charakteru byly v ust. § 39 -ochrana jednotného hospodářského plánu, ustanovení § 40 - ochrana sčítání lidu a statistické služby, § 42 - ochrana výroby, § 48 - nedovolené hospodářské sdružování (vztahující se na toho, kdo na území Československé republiky neoprávněně zřídil soukromou organizaci výdělečnou nebo kdo k takové organizaci přistoupil).

Ochrana rostlinné výroby byla provedena v ustanovení § 53 - ochrana výroby rostlinné (kdo nesplnil povinnost nebo porušil zákaz ve výrobě rostlinné, zejména:

- a) kdo nedodržel plánované plochy nebo výnosy,
- b) kdo neodebral předepsaná strojená hnojiva nebo jich nepoužil,
- c) kdo nedbal zásad šlechtění nebo množení osiva a sadby,
- d) kdo nedbal ochrany rostlin a rostlinných výrobků před škůdci, nebo
- e) kdo nedbal zásad pro výrobu nebo rozdělování prostředků na ochranu rostlin, mohl být potrestán pokutou až do výše 125 000 Kčs nebo odnětím svobody až na šest měsíců.)

Ustanovení § 56 - ochrana výroby živočišné se pak vztahovalo na toho, kdo nesplnil povinnost nebo porušil zákaz ve výrobě živočišné, zejména tím, že nedodržel plán živočišné výroby nebo nedbá o ochranu zdraví, o užítkovost nebo řádnou plemenitbu hospodářských zvířat.

Všechna výše uvedená vybraná ustanovení byla opět, stejně jako normy trestního práva, velmi flexibilní co do nutnosti právní skutečnosti objektivní stránky přestupku a umožňovala tak trestat i jen domnělé porušitele daných norem.

3.14 Ostatní právní předpisy použité v rámci kolektivizace

V rámci kolektivizace byly užívány vedle výše zmíněných i další právní předpisy, které regulovaly různé aspekty fungování zemědělských podniků (chápáno podniků jako předmětu právních vztahů) a které měly bezpochyby vliv na kolektivizační snahy centrální moci.

1. Dekret prezidenta republiky č. 5/1945 Sb. o národní správě, kde byla dána možnost zásahů a dispozice s majetkem (včetně likvidace § 22, odst. 2)
2. Dekrety prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. a č. 28/1945 Sb. o konfiskaci, při jehož aplikaci mohly orgány centrální moci půdu z těchto konfiskací přidělit centrální moci loajálním uchazečům a ti s ní mohli i dále volně disponovat (mohli zcizit, propachtovat nebo jinak užívat byť jen se souhlasem úřadu).
3. Zákon č. 90/1947 Sb. o provedení knihovního pořádku. Také zde byla možnost kontrolovat, kdo je vlastníkem nemovitostí.
4. Zákon č. 65/1951 Sb. o převodech nemovitostí a o pronájmech zemědělské a lesní půdy, kdy povolení nebylo potřeba k převodům nemovitostí do státního socialistického vlastnictví a u národního majetku. Převody nebo pronájmy, uskutečněné ze spekulacních důvodů po 1. lednu 1946 však mohl okresní národní výbor přezkoumat a prohlásit za neplatné.
5. Vládní nařízení č. 55/1951 Sb. o rozšíření plochy orné půdy a zajištění půdy pro zemědělskou výrobu ve spojení se směrnicí ministerstva zemědělství III/1951 č. 52, která stanovila jednak možnost státní ingerence při přeměně orné půdy na půdu jiného charakteru a jednak

umožňovala, jestliže držitel orné půdy ji odňal po 24. dubnu 1947 bez úředního souhlasu jejímu účelu (např. zatravněním, zřízením sadu, staveb nebo hřišť), aby okresní národní výbor zahájil řízení podle § 3 tohoto nařízení – tedy řízení o udělení souhlasu; zjistil-li, že touto přeměnou byla poškozena zemědělská výroba nebo že se přeměna stala z důvodů spekuláčních, uložil držiteli, aby půdu navrátil původnímu účelu, pokud tomu neodporovaly jiné důvody obecného zájmu.

6. Zákon č. 207/1948 Sb. o ochraně pachtýřů zemědělských podniků a pachtýřů zemědělských pozemků - ochrana drobných pachtýřů, u nichž po propachtovatele nucené obnově nájmu ze zákona výměra obhospodařovaných nemovitostí nepřesáhne 5 ha v oblasti řepařské, 8 ha v oblasti obilnářské, 10 ha v oblasti bramborářské a 15 ha v oblasti pastvinářské.
7. Zákon č. 27/1949 Sb. o mechanizaci zemědělství ve spojení s vyhláškou ministerstva zemědělství č. 612/1949 Ú.1.I. - na základě tohoto právního předpisu (ust. § 6 zákona) bylo možno vykoupit „venkovským boháčům“, ale nejen jim mechanizační prostředky, neplnili-li úkoly výroby a dodávky nebo nejsou-li mechanizační prostředky plně využity.
8. Zákon č. 99/1948 Sb. o národním pojištění - podle § 89 cit. zák. výměnkář má být pokládán za potřebného, aby získal sociální důchod tehdy, dostává-li výměnek z malého hospodářství (do 5 ha v oblasti řepařské, 8 ha v oblasti obilnářské, do 10 ha v oblasti bramborářské a do 15 ha v oblasti pastvinářské) a zřekne-li se plnění výměnku do výše $\frac{2}{3}$, nejvýše do hodnoty $\frac{2}{3}$ sociálního důchodu; toto zřeknutí může být vyjádřeno peněžitou náhradou. Ve spojení s vyhláškou ministerstva práce a sociální péče č. 66/1951 Ú.1.I o národním pojištění členů JZD se společným hospodařením bylo stanoveno, že výměnkář má být pokládán za potřebného, a tak získal nárok na sociální důchod i tehdy, odevzdá-li hospodář své pozemky zatížené výměnkem do JZD bez ohledu na rozlohu. V těchto případech sociální důchod náležel, ovšem pouze za dodržení dalších podmínek potřeby.
9. Zákon č. 241/1948 Sb. o pětiletém plánu – ve spojení s vládním nařízením č. 6/1949 Sb. o zemědělské výrobě podle smlouvy, vládním nařízením č. 7/1949 Sb. o výkupu a dodávce zemědělských výrobků

podle smlouvy a směrnicí ministerstva zemědělství č. III/1951 č.73 byla JZD zvýhodněna při dodávce o 10 % proti soukromému sektoru.

10. Vyhláška ministerstva zemědělství o úplatách - každoročně měněné (např. č. 434/1949, 440/1950, 114/1952 atd.), zde byla zvýhodněna JZD, která provedla hospodářsko technické úpravy před těmi JZD, které je neprovedly; tzv. „vesniční boháči měli předpis cen cca o několik desítek procent vyšší. Totiž platilo i u vyhlášek o úplatách za postřik ovocných stromů a keřů a povinnostech držitelů ovocných sadů i u vyhlášek o spotřebitelských cenách chemických prostředků na ochranu rostlin i strojených hnojiv
11. Zákon č. 43/1948 Sb. o zemědělském úvěru. Tento právní předpis umožňoval JZD a drobným a středním rolníkům opatření levného, krátkodobého (provozního) nebo dlouhodobého (rekonstrukčního) investičního a konsolidačního úvěru. Rolníci - dlužníci do 20 ha přispívají do zemědělského zajišťovacího fondu 1/4 %, ostatní dlužníci 3/4 %.¹⁴⁵
12. Zákon č. 49/1948 Sb. o zemědělské dani - Zákon poskytuje malým a středním rolníkům zjednodušení daňové soustavy a značné finanční úlevy. Pro JZD byla pevná sazba na hektar ale u členů JZD na půdě jimi samostatně obhospodařované a u individuálně hospodařících zemědělců progresivně zvýšena podle počtu hektarů obhospodařované půdy.
13. Zákon č. 283/1948 Sb. o všeobecné dani (zrušen zákonem č. 73/1952Sb. o dani z obratu) - JZD všech typů a zemědělská výrobní družstva byla od placení osvobozena a zemědělci do 20 ha rovněž jsou osvobozeni, pokud splnili dodávku. Tento postup nebyl v zákoně výslovně uveden – jednalo se o postup doporučený ministerstvem financí na základě ustanovení § 6a odst. 5, který stanovil, že sazebníkem může být zvlášť upraveno vybírání daně, pokud jde o zboží vyráběné zemědělci, soukromými a družstevními podniky a o jejich výkony.

¹⁴⁵ Přehled o uplatňování třídního hlediska při zatlačování vesnických boháčů v platných normách v oboru zemědělského práva, zpracovaný právním odborem ministerstva zemědělství pro potřebu kompetentních organizačních útvarů ministerstva zemědělství, 7. červen 1952, Praha, Originál strojopisu Národní archiv, MZ-právní, 1952, kart. 64

3.15 Potlačování tzv. „vesnických boháčů“

Jak již dříve bylo uvedeno kolektivizace bývá často ztotožňována jen s likvidací tzv. „vesnických boháčů“ v Československu po roce 1948. Jakkoli jsou ale tyto procesy blízké a spjité, neboť se týkají jednoho sektoru národního hospodářství a zejména lidí v něm pracujících, nelze je prostě zaměňovat. Souvislost těchto jevů je podstatně složitější. Je však nesporné, že kolektivizaci československého zemědělství výrazně napomáhala omezování velkých hospodářství a přesun jimi obdělávané půdy a jejich mechanizace a koneckonců i pracovní síly do družstev. Likvidace „vesnických boháčů“ je tak jev, který kolektivizaci do značné míry symbolizoval a také poznamenal, a který je proto třeba, alespoň v základních rysech, uvést.

Především tzv. potlačování a izolace vesnických boháčů, jako průvodní jev procesu kolektivizace bylo sice prováděno za jisté opory zákona, nikoli však explicitně vyjádřené. Navíc tento proces omezování tehdy ještě nenazývaných „vesnických boháčů“ byl zahájen bezprostředně po druhé světové válce, kdy se však jednalo jednak o snahu o likvidaci politického soupeře (mezi sedláky byla nesporně populární po válce zakázaná agrární strana) a jednak o zájem zajistit v rámci nové „lidové demokracie“ pozemkové fondy pro širší vrstvy (a získat tak elektorát).

Zákonná opora byla v normách obsažených v dekretu č. 12/1945 Sb. a nařízení č. 104/1945 Sb. n. SNR a násl. (zde se jednalo o konfiskaci zemědělského majetku), dále o zákon č. 142/1947 Sb., ve znění zákona č. 44/1948 Sb. (revizi první pozemkové reformy) a zákon č. 46/1948 Sb. (novou pozemkovou reformu). Výsledkem bylo zlikvidování (zbavení pozemkového vlastnictví) tzv. nepřátel národa (zkonfiskováno 1 400 000 ha půdy velkostatkářské aj.), velkostatkářů, kteří na půdě nepracovali, dále velkostatkářů, kteří na půdě pracovali (těm byl odňat pozemkový majetek přesahující výměru 50 ha). Jak uvádí pramen¹⁴⁶ „Revize postihla 423 velkostatků o výměře cca 627 000 ha, z čehož bylo převzato celkem 603 000 ha půdy. Zbytek této velkostatkářské půdy spolu s ostatními velkostatky, na něž se první pozemková reforma a tudíž i její revize nevztahovaly, byl z 90 až 95 % vykoupěn, pokud na půdě vlastníci nepracovali (vykoupěno 1 477 objektů o výměře 110 000 ha).

Zbytkové statky (resp. jejich vlastníci) se také stali prostředkem k získání pozemkového fondu a cílem k likvidaci těchto vlastníků jako třídy velkostatkářů. U

¹⁴⁶ Opatření k potlačování kapitalistických živlů v zemědělství a vesnických boháčů spolu s interními podklady VII. odboru ministerstva zemědělství z 21. listopadu 1949 a 3.12. 1949 pro kabinet ministra zemědělství, 3. prosinec 1949, Prvopis strojopisu, Národní archiv, 112 – s, 1945-1960, inv. č. 233, kart. 416

1 884 zbytkových statků o výměře 400 000 ha bylo převzato cca 388 000 ha.

Zbytek, tj. asi 12 000 ha tvořil půdu ponechanou jednotlivým vlastníkům, většinou jen do výměry 15 ha, která však byla předmětem další superrevize. Církevní půda, pokud nebyla dotčena konfiskací nebo revizí první pozemkové reformy, byla v plném rozsahu (včetně půdy farářské) vykoupena. Dále byli vytlačeni všichni ostatní vlastníci pozemků o výměře nad 20 ha, pokud na ní trvale nepracovali (v krajích Českých jde asi o 1 170 případů s výměrou cca 35 000 ha).“ Vykupování půdy od vlastníků zemědělských pozemků o rozloze pod 20 ha mělo postupně pokračovat.

Z hlediska přidělování půdy byla přijata koncepce, kdy do individuálního vlastnictví byla přidělována půda v maximální výměře 15 ha (na Slovensku z konfiskace až do 20 ha), a za podmínky, aby nepřesáhla celková velikost hospodářství v jednotlivých výrobních oblastech od 5 do 15 ha půdy.

Pozemkovými reformami a konfiskací tak bylo dosaženo značného omezení a „postupné likvidace pozemkové držby vesnických boháčů a jiných vlastníků zemědělské půdy, tím bylo provedeno ustanovení § 159 ústavy o tzv. pracovním vlastnictví půdy“ přičemž „... reglementace vlastnických poměrů brání zásadně vzniku nových vesnických kapitalistů. Teoreticky ponechává sice možnost půdní aglomerace do výměry 50 ha půdy, a to u výkonných zemědělců cestou anticipovaných nebo dědických převodů. V praxi však ke zvětšování půdy nad 20 ha v souvislosti s převodem půdy mezi živými nedochází a to se zřetelem na ostatní opatření omezující vlastníky půdy nad 20 hektarů.¹⁴⁷“

V rámci zákonné úpravy pozemkové reformy a konfiskace a z pohledu ustanovení § 159 ústavy z roku 1948, která umožňovala zásadně pouze pracovní vlastnictví k půdě výměry do 50 ha, pokládal i citovaný interní materiál „dosavadní a shora uvedené prostředky na tomto úseku izolace vesnických boháčů na vyčerpávající“.

Další izolaci, šikanu a omezování bohatší zemědělské vrstvy umožňovaly a upravovaly další právní předpisy (diferenční předpisy hospodářské, organizační, daňová a úvěrová opatření).

Převod půdy – zemědělských pozemků byl v zájmu blokování tvorby větších hospodářských celků omezen zejména ustanovením § 18 zák. č. 139/ 1947 Sb. ve znění zák. č. 45/1948 Sb., tak, že při převodech nesměly vzniknout větší celky než dvojnásobek výměry 5, 8, 10, 15 ha podle výrobních oblastí.

¹⁴⁷ Opatření k potlačování kapitalistických živlů v zemědělství a vesnických boháčů spolu s interními podklady VII. odboru ministerstva zemědělství z 21. listopadu 1949 a 3.12. 1949 pro kabinet ministra zemědělství., 3. prosinec 1949, Prvopis strojopisu, Národní archiv, 112 – s, 1945-1960, inv. č. 233, kart. 416

Dále při zcizení zemědělského podniku jako celku a při převodech jednotlivého zemědělského pozemku jinak než trhovou (kupní) smlouvou byla volná dispozice vázána na souhlas národních výborů. To ovšem neplatilo na Slovensku. Zejména právní úprava převodu vlastnických práv, reálné rozdělení, propachtování nebo zatížení u půdy svobodné, která byla nebo mohla být předmětem výkupního řízení podle zák. č. 46/1948 Sb., podléhalo schválení ministerstva zemědělství, resp. nyní KNV (§ 13 cit. zák.).

Vlastníci větších zemědělských pozemků, kteří tyto pozemky pronajímali (propachtovávali), byli omezováni tím, že jim byla snižována renta z těchto pachtů a to na základě stanovení nejvyšší meze přípustného pachtovného u zemědělských pozemků (zák. č. 126/1946 Sb.), a současně i znemožněním, třeba i přípustného zvýšení pachtovného (do meze podle zák. č. 126/46 Sb.) tím, že zákonem č.207/1948 Sb. se umožnila obnova pachtů za dosavadních podmínek, a dále výkupem půdy podle zák. č. 46/1948 Sb.

Na Slovensku bylo omezení velké pozemkové držby docíleno i tím, že zanikly urbaniální, komposesorátní a pod. majetkové útvary na základě zák. č. 81/1949 Sb. z. SNR, kde při vzniku jednotného zemědělského družstva přechází majetek těchto útvarů na JZD.

Výše uvedená omezení se týkala jak zemědělců hospodařících na půdě nad 20 ha, tak soukromého zemědělského sektoru vůbec, „...při čemž tomuto sektoru nejsou již přiznávány výhody, které dříve měl, nebo jsou různé výhody přiznávány již jen výhradně sektoru socialistickému (hlavně družstevnímu - JZD). Jde zde převážně o opatření rázu hospodářského, která však, zbavující vesnické kapitalisty a boháče hospodářských výhod, zbavují je i politické moci a ze závislosti na nich osvobozují drobné rolníky“¹⁴⁸.

Regulování četnosti vlastníků velkých zemědělských usedlostí probíhalo i prostřednictvím přidělování zemědělského majetku, kdy zcizení (prodej, směna nebo darování) podléhalo úřednímu souhlasu (zákon č. 90/1947 Sb. - § 23). Tím, jak uvádí pramen¹⁴⁹ „bylo zabráněno, aby přidělenou půdu mohli dodatečně skupovat od přídělců vesničtí boháči“.

Ochrana drobných rolníků a tím tedy určité omezení vlastníků pozemků byla zajištěna příslušnými ustanoveními zákona č. 207/1948 Sb. o ochraně zemědělských podniků a pachtýřů zemědělských pozemků (prodlužovaly se pachtování podniků nebo

¹⁴⁸ Opatření k potlačování kapitalistických živlů v zemědělství a vesnických boháčů spolu s interními podklady VII. odboru ministerstva zemědělství z 21. listopadu 1949 a 3.12. 1949 pro kabinet ministra zemědělství, 3. prosinec 1949, Prvopis strojopisu, Národní archiv, 112 – s, 1945-1960, inv. č. 233, kart. 416

¹⁴⁹ tamtéž

pozemků sjednané na určitou dobu za podmínek uvedených v zákoně o další 3 roky i proti vůli propachtovatele).

Ne proti všem „vesnickým boháčům“ však byla vedena politika z centra moci. Podle statistiky sekretariátu ÚV KSČ z roku 1950¹⁵⁰ (tedy samotného počátku kolektivizace) bylo rolníků - komunistů nad 15 ha v českých krajích 4 497, t.j. 3,4 % a na Slovensku 588, t.j. 1,4 %, což v podstatě kopíruje i statistiku zastoupení (početně) zemědělců s polnostmi nad 15 ha obecně mezi ostatními zemědělci. Tedy žádná výrazná odlišnost – i komunisté měli v roce 1951 mezi svými členy „vesnické boháče“ a nebylo jich málo.

Citovaný dokument vidí jako hlavní důvod takového zastoupení „vesnických boháčů“ v KSČ v tom, že „prověrka se nedovedla vypořádat s vesnickými boháči, že otázka členství boháčů ve straně nebyla jasná ani v krajích a okresech, tím méně v základních organizacích strany. Přestože usnesení předsednictva ÚV KSČ o řešení otázky půdy vesnických boháčů z června minulého roku zdůraznilo, že členství boháčů ve straně má být řešeno v souvislosti s tehdy připravovanou prověrkou, byla otázka jejich členství téměř vesměs řešena oportunisticky, boháči ponechání většinou ve straně a často převládala snaha udělat z některých výjimek, o nichž se v tomto usnesení hovořilo, pravidlo.“

Dalším momentem, který byl zejména v počátku devadesátých let v souvislosti s přijímáním transformačních zákonů záměrně potlačován, je otázka členství „vesnických boháčů“ v JZD. Podle dokumentu¹⁵¹ bylo k únoru 1950 v JZD vyšších typů celkem 6 482 rolníků nad 15 ha, to je v průměru na jedno družstvo téměř 2 zemědělci nad 15 ha, což zcela jistě není zanedbatelné číslo a už vůbec nelze tvrdit, že všichni tito zemědělci byli do JZD nuceni vstoupit. Citovaný materiál zdůrazňuje, že „většina těchto lidí vstoupila do družstva za tím účelem, aby brzdila rozvoj družstva, rozvracela a rozleptávala je zevnitř. Je proto zapotřebí zbavit družstva této přítěže a vesnického boháče vyloučit z JZD“. Pravdou je, že část byla ke vstupu do JZD nepochybně donucena ne snad přímým násilím, ale zejména okolnostmi – nuceným pachtem, odebráním mechanizace, extrémními předepsanými dávkami, pravdou však zůstává i to, že část těchto „větších zemědělců“ do JZD vstoupila dobrovolně, ve snaze uchránit svá hospodářství před neodvratným krachem, či přímo z politického přesvědčení, jak svědčí data uvedená výše.

¹⁵⁰ Zásady pro řešení otázky vesnických boháčů, které vypracoval pro sekretariát Ústředního výboru Komunistické strany Československa Člen tohoto sekretariátu J. Frank, 26. duben 1951, Praha, Cyklostyl strojopisu. Národní archiv, fond ÚV KSČ - 100/1, sv. 156, a.j. 1014

¹⁵¹ Zásady pro řešení otázky vesnických boháčů, které vypracoval pro sekretariát Ústředního výboru Komunistické strany Československa Člen tohoto sekretariátu J. Frank, 26. duben 1951, Praha, Cyklostyl strojopisu. Národní archiv, fond ÚV KSČ - 100/1, sv. 156, a.j. 1014

Shrneme-li výše uvedené, tak se dostaneme k závěrům z dokumentu¹⁵², který uvádí, že omezování zemědělců s větší výměrou a tedy nepřímo zajišťování půdy pro JZD bylo prováděno zejména rozpisem dodávek, – „Jako nejúčinnější prostředek k omezování a zatlačování vesnických boháčů slouží třídně provedený rozpis výrobních a dodávkových úkolů. Na tomto poli je dána velká možnost orgánům lidové správy a záleží na jejich politické vyspělosti a uvědomělosti, aby tohoto instrumentu řádně použily Rovněž daňovým systémem, nepřidělováním pracovních sil, neposkytováním úvěrů, opatřeními v zásobování (neposkytování šatenek, lístků na cukr), opatřeními cenovými (vyšší ceny za umělá hnojiva, za práce STS ap.) je vesnický boháč omezován a zatlačován...“Vesnický boháč jako zavilý nepřítel lidově demokratického zřízení se projevuje tím, že se v různých formách a různými metodami snaží škodit. Dostává se často do rozporu se zákony a předpisy lidově demokratického zřízení zejména tím, že řádně neobdělává půdu, že nemá zájmu na včasném a správném provedení zemědělských prací, že nepečuje patřičně o své hospodářské zvířectvo, které nemá zpravidla v plánovaném stavu, neplní výrobní a dodávkové úkoly, a tak ohrožuje plnění jednotného hospodářského plánu Dalším nedostatkem se jeví, že není často jasno v otázce, kdo je vesnickým boháčem.“¹⁵³

Dokument tedy zpřesňuje definici „vesnického boháče“. Byl jím podle autorů dokumentu zemědělec s výměrou nad 15 hektarů zemědělské půdy, avšak „.... výměra půdy (15 ha a více) nemůže být vždy sama o sobě měřítkem rozhodujícím o tom, zda rolník je vesnickým boháčem. Za vesnického boháče nutno pokládat vesnického vykořisťovatele - toho sedláka, který do nedávna pravidelně používal námezdních sil a systematicky vykořisťoval nebo vykořisťuje lidskou práci, je tam třeba vystríhat se toho, aby nebyl pokládán za vesnického boháče střední rolník i zámožný, který sám se svou rodinou pracuje na svých polích a používá výpomoci jen ve špičkových pracích. Za vesnického boháče lze považovat i rolníka s menší výměrou půdy, jsou-li nebo byli-li zároveň provozovateli výnosné živnosti (hostinský, mlynář, povozník, obchodník), a to i tehdy, když předali svou živnost komunálním, družstevním a jiným podnikům, avšak zůstali v nich jako vedoucí,

¹⁵² Přehled o uplatňování třídního hlediska při zatlačování vesnických boháčů v platných normách v oboru zemědělského práva, zpracovaný právním odborem ministerstva zemědělství pro potřebu kompetentních organizačních útvarů ministerstva zemědělství, 7. červen 1952, Praha, Originál strojopisu Národní archiv, MZ-právní, 1952, kart. 64

¹⁵³ Přehled o uplatňování třídního hlediska při zatlačování vesnických boháčů v platných normách v oboru zemědělského práva, zpracovaný právním odborem ministerstva zemědělství pro potřebu kompetentních organizačních útvarů ministerstva zemědělství, 7. červen 1952, Praha, Originál strojopisu Národní archiv, MZ-právní, 1952, kart. 64

nebo mají-li výnosnou speciální zemědělskou výrobu jako vinařství, ovocnářství, chmelařství, zelinářství, chovatelství dobytka, kde je třeba námezdních sil.¹⁵⁴

3.16 Vlastnictví a užívání kolektivizovaného zemědělského majetku – základní právní instituty

3.16.1 Právo družstevního užívání pozemků a vlastnické právo družstva

Základní instituty¹⁵⁵ tohoto práva obsahoval zákon č. 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech a prováděcí nařízení ministerstva zemědělství č. 75/1949 Sb., jakož i vzorové stanovy, které byly podle těchto norem vydávány.

Podrobnou úpravu práva družstevního užívání pozemků však obsahoval až další zákon č. 49/1959 Sb. o jednotných zemědělských družstvech ve znění pozdějších předpisů a vzorové stanovy publikované pod č. 169/1964 Sb. Pro přehlednost probíraného institutu tato pasáž obsahuje i zmínku o navazující právní úpravě.

Právo družstevního užívání družstva vznikalo k pozemkům, které člen sdružil do JZD; člen měl **povinnost sdružit nejen pozemky vlastní, ale i ostatní pozemky, na nichž při vstupu do JZD hospodařil** (na základě pachtovní smlouvy nebo příkázání do užívání) a dále k pozemkům, které byly členu přiděleny do tzv. náhradního užívání při provádění hospodářsko-technických úprav pozemků podle nařízení vlády č. 47/1955 Sb., a to za půdu, kterou by člen měl sdružit do JZD. Právo družstevního užívání bylo vyvozováno z textu tzv. vzorných stanov, zmíněných již výše (které byly vydány na základě zmocnění podle ustanovení § 9 odst. 1 a 2 původního zákona č. 69/1949 Sb., o jednotných zemědělských družstvech dne 26. března 1953 v částce 40/1953 Úředního listu.)

Jednotné zemědělské družstvo mělo při výkonu tohoto práva stejná práva i povinnosti, jaké náležely vlastníku, tedy **včetně práva stavby na těchto pozemcích**, práva těžit z pozemků a měnit jejich podstatu; nemohlo však tyto pozemky zcizit ani zatížit. Vlastnictví k pozemkům tak zůstávalo formálně zachováno.

Podle ustanovení § 23 z.č. 49/1959 Sb. o jednotných zemědělských družstvech byli členové družstev (družstevníci) povinni sdružit pozemky včetně lesních a odevzdat ostatní výrobní prostředky do společného družstevního hospodaření v

¹⁵⁴ tamtéž

¹⁵⁵ Text vychází ze statě Hřaba, Z.: Proces narovnávání užívacích vztahů k zemědělským nemovitostem po roce 1989, In Bažantová, I. (ed.). K institucionálním základům tržní ekonomiky a k jejich vývoji. Praha : Prospektrum, 2005

rozsahu a za podmínek určených stanovami. Člen družstva mohl zcizit nebo zatížit své pozemky v družstevním užívání jen ve výjimečných případech a jen se souhlasem družstva.V

Vlastní právo družstevního užívání pozemků bylo pak upraveno v ust. § 24 zmíněného zákona o JZD z roku 1959. Toto ustanovení jednak upravovalo, že vlastnictví k pozemkům sdruženým ke společnému družstevnímu hospodaření zůstane zachováno a jednak, že k pozemkům sdruženým ke společnému družstevnímu hospodaření, jakož i k pozemkům, které za ně při provedené hospodářskotechnické úpravě půdy byly dány do náhradního užívání, náleží družstvu právo družstevního užívání.

Na základě práva družstevního užívání mohlo družstvo užívat pozemky ve stejném rozsahu, v jakém je mohl užívat vlastník, nesmělo je však prodat, darovat nebo zatížit svým projevem vůle.

Družstvu pak podle úpravy z roku 1959 náleželo vše, co z pozemku vzešlo, dále mělo právo na změnu podstaty pozemku, a mělo také významné právo provádět na vloženém pozemku stavby. Jen družstvo také mohlo sdružený pozemek pronajmout avšak pouze v odůvodněných a výjimečných případech.

Další úpravu tohoto právního institutu provedl zákon č. 122/1975 Sb. o zemědělském družstevnictví. **Tento zákon stanovil časovou neomezenost tohoto práva a současně upravil i povinnost vlastníka pozemků, jehož vlastnictví mělo být převedeno na jiný subjekt, aby si ke smlouvě o zamýšleném převodu vyžádal i souhlas družstva**, s výjimkou darování pozemků státu.

Dalším zákon č. 90/1988 Sb. o zemědělském družstevnictví uvedenou právní úpravu práva družstevního užívání přejal. Družstvo se ale mohlo vzdát práva družstevního užívání k pozemku, který byl podle zvláštních předpisů určen k zastavění, a to ve prospěch současného vlastníka sdruženého pozemku a po předchozím souhlasu okresního národního výboru, pokud takový pozemek mohl být předmětem práva osobního užívání.

V této souvislosti je však třeba připomenout zásadně rozdílný právní režim v případě ostatních združstevňovaných nemovitostí, tedy staveb. První zákon č. 69/1949 Sb., o jednotných zemědělských družstvech, žádné ustanovení o právním režimu združstevňovaných hospodářských budov neobsahoval. Tento zákon, účinný od 15. 3. 1949 do 30. 9. 1959, však obsahoval v ustanovení § 9 odst. 1 a 2 zákonné zmocnění, podle něhož podrobnější předpisy "o způsobu hospodaření jednotného zemědělského družstva obsahují stanovy" a k vydání Vzorových stanov jednotného zemědělského družstva zmocnil Ústřední radu družstev se schválením ministra zemědělství. Na tomto zákonném podkladě byly nejprve vydány Vzorové stanovy

vyhlášené 15. 4. 1949 pod č. 548/1949 Ú. 1. (které obsahovaly jen povšechná ustanovení k hospodaření jednotných zemědělských družstev), ale zejména také následující Vzorové stanovy jednotných zemědělských družstev (tzv. druhé vzorové stanovy), vyhlášené 26. 3. 1953 v částce 40 ročníku 1953 Ú. 1. Tyto stanovy v čl. 5 ustanovovaly, že člen družstva při vstupu do družstva "odevzdá do společného hospodářství" živý a mrtvý inventář a hospodářské budovy, které družstvo potřebuje pro společné hospodářství. V čl. 2 tyto stanovy obsahovaly ustanovení o sdružování půdy (pozemků) ke společnému družstevnímu hospodaření a v odstavci druhém tento článek stanovil, že "půda, kterou členové sdružili ke společnému hospodaření, zůstává jejich vlastnictvím". Žádné takové ustanovení ale není obsaženo v článku 5 o sdružování ostatních výrobních prostředků, tj. i nemovitých hospodářských budov. Takováto rozdílná konstrukce združstevňování (sdružování) půdy na jedné straně a ostatních výrobních prostředků na straně druhé znamenala, že ostatní výrobní prostředky včetně nemovitých hospodářských budov přecházely do vlastnictví družstva¹⁵⁶.

Podle čl. 6 odst. 2 druhých Vzorových stanov se o převzetí a ocenění ostatních výrobních prostředků měl pořizovat zápis, avšak tento zápis nebyl hmotněprávní podmínkou platného přechodu vlastnictví na družstvo. I případné nevyhotovení takového zápisu tedy nebylo překážkou pro nabytí vlastnictví nemovité stavby družstvem.

Nabytí vlastnictví družstvem nemohly zabránit ani ustanovení §§ 22 a 23 zákona č. 265/1949 Sb., o právu rodinném, které upravovaly zákonné majetkové společenství manželů a výslovné ustanovení § 23 tohoto zákona, které stanovilo, že "obvyklou správu jmění náležejícího do tohoto společenství může vykonávat každý z manželů sám; jde-li však o věc, která přesahuje rámec obvyklé správy, potřebuje souhlasu manžela druhého". Jednak na ustanovení § 9 odst. 1, 2 zákona č. 69/1949 Sb., a vzorové stanovy podle něho vydané, je třeba nahlížet jako na lex specialis, který modifikoval nakládání se společným majetkem manželů v souvislosti s povinností jednoho z nich jako člena družstva ke sdružení ostatních výrobních prostředků při vstupu do jednotného zemědělského družstva.¹⁵⁷

¹⁵⁶ k tomu srovnej např. také výklad ministerstva zemědělství k tomuto čl. 5 publikovaný 24. 1. 1954 v částce 10 ročníku 1954 Ú. 1. v bodě 2 Zásad pro vyúčtování a vypořádání některých nároků s vystoupivšími nebo vyloučenými členy JZD)

¹⁵⁷ Srov. rozsudek Vrchního soudu v Praze z 31. 10. 1993, sp. zn. 3 Cdo 51/92, uveřejněný v Bulletinu Vrchního soudu v Praze, sešit 3/1994, poř. č. 35,

3.16.2 Právo užívání k zajištění zemědělské výroby

Institut práva užívání k zajištění výroby obsažený ve vládním nařízení č. 50/1955 Sb., o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby, který se z hlediska historickoprávního vyvinul z institutu povinných pachtů upravených zákonem č. 55/1947 Sb., o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu, ve znění zákona č. 132/1948 Sb. a zákona č. 244/1949 Sb. byl posléze nahrazen institutem "užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby", upraveným v zákoně č. 123/1975 Sb., o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, ve znění zákona č. 95/1988 Sb. a zákona č. 114/1990 Sb. (přijatým současně se zákonem o družstevním zemědělství (z.č. 122/1975 Sb.) Jistý vzor tohoto institutu práva užívání k zajištění výroby však nacházíme již ve vládním nařízení č. 87/1939 Sb. o správě hospodářských podniků a o dozoru nad nimi, i v dekretu presidenta republiky o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů č. 5/1945 Sb.

Pro všechny tyto na sebe navazující instituty je typické, že sice jejich uplatněním došlo k výraznému omezení vlastnických práv, **týkaly se však majetku, který nadále zůstal v individuálním vlastnictví fyzických osob.** Vlastník byl sice významně omezen z hlediska možnosti využívat obsah svého vlastnictví v té jeho obsahové složce, která souvisela s právem vlastníka užívat věc, kterou vlastní (došlo postupně k jeho omezení až na míru naplňující pojem tzv. holého vlastnictví), nicméně i při tomto omezení zůstalo vlastnictví zachováno, bylo převoditelné na jiné subjekty a přecházelo na právní nástupce vlastníka.

Tento právní institut měl zabezpečovat obdělávání zemědělské půdy v pracovně nezajištěných hospodářstvích soukromých rolníků. Právo užívání půdy a ostatního zemědělského majetku podle nařízení vlády č. 50/1955 Sb. **vznikalo jednak administrativně právním aktem místního národního výboru (na dobu nejméně 6 let), a jednak** dohodou. Forma zřízení tohoto práva se lišila podle subjektů právního vztahu užívání. Dohodu v výhodnějším obsahu mohly uzavřít jen socialistická organizace jako uživatel a to jen s malým nebo středním rolníkem, který ze závažných osobních nebo hospodářských důvodů nezaviněně nemůže na své půdě hospodařit. Příkázání na dobu nejméně šesti let bylo možné jak socialistické organizaci, a nebylo-li to možné, tak malým a středním rolníkům. U hospodářství kulaků mohlo být hospodářství příkázáno jen socialistické organizaci, vždy jako celek, bez náhrady a bez časového omezení.

Toto vládní nařízení bylo zrušeno zákonem č. 123/1975 Sb. o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, který měl řešit skutečný, leč velmi nepřehledný a zhusta protiprávní stav v užívání půdy a jiného zemědělského majetku jiných vlastníků, než členů zemědělských družstev. Tento stav byl vyvolán především tím, že podle nařízení vlády č. 50/1955 Sb. právo užívání zanikalo uplynutím lhůty, na kterou byl majetek přikázán do užívání, ale rozhodnutí národních výborů po uplynutí lhůty již nebyla obnovována novým rozhodnutím, nebo obsahovala doslovně dikci tohoto nařízení tak, že lhůtu přikázání stanovila slovy „na dobu nejméně 6 roků. Protože uživatelé takového přikázaného majetku, vesměs ovšem socialistické organizace, setrvali v užívání přikázaného majetku i po uplynutí doby přikázání vznikl v užívání takového majetku bezesporu bezprávní či spíše protiprávní stav, a to jako všeobecný jev.

Zákon č. 123/1975 Sb. tuto chaotickou a protiprávní situaci vyřešil skutečně originálně tak, že stanovil, že právo užívání k zajištění zemědělské výroby vzniklo ke všem pozemkům, které zemědělská organizace fakticky užívala ke dni 1.1.1976 a že právo užívání půdy k zajištění zemědělské výroby je právem trvalým.

Obsah tohoto práva, práva a povinnosti zemědělské organizace, které právo k zajištění zemědělské výroby svědčilo, byl prakticky totožný s obsahem práva družstevního užívání, jak bylo zakotveno v zákoně č. 122/1975 Sb. o zemědělském družstevnictví.

3.16.3 Právo náhradního užívání pozemků

Tento právní institut opět upravoval pouze oblast užívacích vztahů při zachování soukromého pozemkového vlastnictví k půdě a byl vytvořen jako nový užívací institut, právo náhradního užívání pozemků.

Poslední právní předpis, který upravoval postup při pozemkových úpravách na principu adekvátní náhrady za zásah do vlastnického práva k pozemku byl zákon č. 47/1948 Sb.

Adekvátní náhrada přitom spočívala v přidělení náhradního pozemku nebo v peněžitém plnění. Významné omezení vlastnického práva účastníků pozemkové úpravy nastalo v okamžiku, kdy jim bylo zřízeno tzv. právo zatímního užívání náhradních pozemků k pozemkům jiných vlastníků (§ 60 cit. zákona), pokud jim nebyla vyplacena peněžitá náhrada.

Od zřízení práva zatímního užívání nastal stav, kdy vlastnické právo k pozemku podrobenému scelení již neumožňovalo užívat vlastněný pozemek, ani

požívat jeho plody, ale **bylo s ním spojeno právo užívat pozemek v zatímním užívání a požívat plody tohoto pozemku**. Tedy, po odevzdání náhradního pozemku do zatímního užívání bylo vlastnické právo jednoho pozemku trvale spojeno s užívacím právem k pozemku zcela jinému. Přitom tento stav nebyl časově nijak omezen.

Scelovací zákon však předpokládal, že jde o stav přechodný, který bude trvat pouze do doby, než bude scelovací řízení ukončeno i po formálně právní stránce a dojde ke směně vlastnických práv k pozemkům, při které se změní právo zatímního užívání na vlastnické právo při současném zániku vlastnického práva k původnímu pozemku, který byl vložen do scelovacího řízení. Scelování mělo být zakončeno závěrečným řízením, v němž měla být provedena, mimo jiné, změna, oprava a založení pozemkové knihy a pozemkového katastru, jako základních nástrojů tehdejší evidence nemovitostí. Počínaje rokem 1950 se pozemkové úpravy staly nástrojem co nejrychlejší likvidace rozporu mezi zestátněnými odvětvími národního hospodářství, zejména průmyslu, a přetrvávajícím poměrně silným zemědělským sektorem.

Vládním nařízením č. 47/1955 Sb., o opatřeních v oboru hospodářsko-technických úprav pozemků, **došlo ke zrušení scelovacího zákona**, nebyla však zrušena žádná práva nabytá na jeho základě. Tato nová právní úprava však neobsahovala žádné pravidlo chování, na jehož základě by bylo možné dokončit započatá, ale dosud neukončená scelovací řízení, ani fakticky neumožňovala návrat k původnímu vlastnictví. Tím byla všechna neukončená scelovací řízení fakticky přerušena a právní vztahy k pozemkům dotčeným nedokončeným scelovacím řízením byly ponechány v tom stavu, v jakém byly.

Zatímní užívání k náhradnímu pozemku se změnilo na právo náhradního užívání, jejich obsah zůstal prakticky totožný, rozdíl spočíval v tom, že právo zatímního užívání mělo trvat jen do své transformace ve vlastnické právo, **náhradní užívání se ve vlastnické právo nikdy nemělo změnit**. Nařízení vlády č. 47/1955 Sb., i když podle něj probíhaly hospodářsko-technické úpravy pozemků, nekalkulovalo s tím, že by v návaznosti na úpravy krajiny a změn konfigurace zemědělské půdy, mělo docházet ke směně vlastnických práv. Podle něj totiž mohlo u pozemků v soukromém vlastnictví docházet jen ke směně práv užívacích.

Právo náhradního užívání pozemků bylo trvale spojeno s vlastnictvím původního pozemku, ve spojitosti s nímž bylo zřízeno. V případě zcizení pozemku přecházelo na nového vlastníka jen holé vlastnictví s tím, že na něj přešlo i právo náhradního užívání k pozemku, který užíval původní vlastník.

3.16.4 Práva užívání pozemků ve vlastnictví státu

Po roce 1948 stát ve snaze dosáhnout zespolečnění půdy postupně vytvářel různé „uživací instituty“ k pozemkům, které měly vytěsnit soukromé vlastnictví, ideologicky považované za historicky překonané. U pozemků ve vlastnictví státu byly těmito užívacími instituty zejména „prozatímní správa národního majetku“, „právo hospodaření s národním majetkem“, označované také jako „správa národního majetku“, „právo trvalého užívání nemovitého národního majetku“ či „právo osobního užívání pozemku“. Uvedená práva (právo hospodaření, správa a právo trvalého užívání) jsou projevem jediné koncepce, a to v podstatě koncepce děleného vlastnictví. To znamená koncepcí, velmi stručně vyjádřeno, dvojího „vlastnického“ vztahu k jednomu předmětu vlastnictví. Vedle státu jako jakéhosi „vrchního“ vlastníka mají svůj specifický vztah k nemovitostem, které jsou předmětem vlastnictví státu, také státní a družstevní organizace jako svébytné právnické osoby, vykonávající atributy vlastnického práva státu. Vzhledem k předmětu této práce se podrobněji zmíníme jen o právu trvalého užívání pozemků.

Podle posléze vytvořené podrobnější právní úpravy okruh způsobilých subjektů jako trvalých uživatelů půdy byl určen jejich povahou jako nestátních socialistických organizací (státní organizace dostávaly půdu do správy a občané do jiných užívacích vztahů) byla vyslovena přímo zákonem (zákon č. 109/1964 Sb. hospodářský zákoník) bezplatnost tohoto užívání. Předmět tohoto vztahu nebyl však blíže specifikován až na to, že musel být národním majetkem. Jen vyhláška č. 117/1964 Sb., o správě národního majetku (a poté ustanovení § 10 odst.1 vyhlášky č. 94/1965 Sb.) určila, že v trvalém užívání může být jen nemovitý národní majetek s příslušenstvím. Jak ostatně vyplývá ze samotného pojmu „trvalého“ užívání, neboť bylo lze trvale užívat jen věc, která se užíváním nespotřebuje a neopotřebuje, tedy prakticky jen půdu.

Obsah práva trvalého uživatele vymezoval hospodářský zákoník a prováděcí vyhláška velmi stručně (ustanovení § 70 hospodářského zákoníku a ustanovení § 10 odst.3 vyhlášky č. 94/1965 Sb.) tak, trvalý uživatel je oprávněn užívat majetek jen k účelu, ke kterému byl odevzdán, je povinen chránit, udržovat a opravovat jej, zajistit jeho zachování. Hospodářský zákoník v tomto ohledu nepřevzal ustanovení vládního nařízení č. 81/1958 Sb., že každý trvalý uživatel má práva a povinnosti organizace státního socialistického sektoru spravující národní majetek, prohlubuje tedy rozdíl mezi správou a trvalým užíváním. Přesto však rozdíly mezi obsahem správy a trvalého užívání půdy byly jen formálního charakteru.

Právní vztah trvalého užívání vznikl na základě dvou právních úkonů, hospodářské smlouvy, která označoval i den vzniku práva užívání a následující "předání" jako dovršení celého procesu. Jenom tímto aktem mohl trvalý uživatel vykonávat užívání pozemku. Z hospodářské smlouvy vznikalo oprávněnému subjektu jen právo žádat, aby státní orgán mu tento majetek odevzdal i fakticky, a povinnost převzít jej.

Orgánem příslušným k odevzdání národního majetku do trvalého užívání byl okresní národní výbor. Tento orgán zůstal nadále správcem majetku, i když přestal být jeho uživatelem a držitelem.

4. Právní regulace upevnění organizace a materiální základny JZD (1959 – 1974)

4.1 Úvod

Období let 1959 - 1974 se v rámci kolektivizovaného československého zemědělství vyznačovalo zejména stabilizací celého systému. Byly vydány nový zákon o jednotných zemědělských družstvech č. 49/1959 Sb., který byl kvalitativně na vyšší úrovni než zákon o JZD z roku 1949, zohledňoval celou šíři problémů, se šerými se JZD setkávala – od organizačně právních a po pracovní-právní nebo mocensko-řídící vztahy. Detailní úpravy se dostalo vzorovým stanovám, a to dokonce dvakrát v krátké době.

V tomto období se započala postupná koncentrace československého zemědělství co do počtu subjektů v něm působících. Tento proces vrcholil v sedmdesátých letech, kdy se počet JZD snížil z původních 12 560 v roce 1959 (o průměrné výměře 353 ha zemědělské půdy) na 1825 v roce 1975 (o průměrné výměře 1824 ha zemědělské půdy). Stejně tak se i změnil počet státních statků z 270 v roce 1959 na 174 v roce 1975.¹⁵⁸

Období let 1959-1974 se vyznačovalo i snahou o zrovnoprávnění jednotlivých zemědělských oblastí daňovou politikou (zvýhodnění podhorských oblastí oproti úrodným částem Československa i další koncentrací řídicích procesů a plánování v zemědělství. Co se týká vztahu právní úpravy a směrnic ÚV KSČ, tak po velmi úzké vazbě v letech 1949 až 1953, kdy byla mimo jiné, podle sovětského vzoru, „přijímána společná usnesení strany a vlády, tj. jejího ústředního výboru nebo předsednictva a vlády republiky“¹⁵⁹, nastala změna a stranické směrnice byly nahrazeny vládními nařízeními a směrnicemi ministerstva zemědělství (ovšem také „v souladu se stranickými směrnicemi“¹⁶⁰).

4.2 Zákon č. 49/1959 Sb., o jednotných zemědělských družstvech

Po deseti letech účinnosti zákona o jednotných zemědělských družstvech č. 69/1949 Sb., který pouze rámcově upravoval fungování jednotných zemědělských družstev, byl vydán nový právní předpis, který jednak reflektoval zkušenosti se zákonem předchozím, a jednak vycházel z prakticky ukončené kolektivizace ve

¹⁵⁸ Statistická ročenka ČR, Rozvoj JZD, Praha, 1989

¹⁵⁹ Suchánek, J.: Právní regulace združstevňování československého zemědělství, Akademia, Praha 1977, s.245

¹⁶⁰ tamtéž

smyslu zakládání jednotných družstev - v březnu 1957 bylo 8016 JZD se 2 236 558 ha zemědělské půdy, v nichž pracovalo 395 251 členů a v březnu 1959 již v 11 518 družstvech na více než 4 382 000 ha zemědělské půdy pracovalo přes 872 000 družstevních rolníků¹⁶¹ (československé zemědělství však přesto zaměstnávalo zhruba polovinu lidí v porovnání s předválečným stavem). Zákon byl poté měněn ještě v letech 1964 a 1967. Zcela nahrazen byl potom v roce 1975.

Důvodem jeho přijetí byla ve své podstatě dokončená kolektivizace československého zemědělství. V rámci rozpravy Národního shromáždění Republiky československé dne 9. července 1959 zaznělo opakovaně, že nový zákon o JZD by měl především upravovat precizněji vlastní fungování JZD ale to, že nějaký formalizovaný postup proti „vesnickým boháčům“ je již věcí minulosti.

Například poslanec Josef Borůvka (který byl zpravodajem pro projednávání tohoto zákona v Národním shromáždění – a také předsedou JZD a v roce 1968 ministrem zemědělství) akcentoval jednak březnové a červnové zasedání ústředního výboru KSČ, který se otázkami zemědělství podrobně zabýval a do určité míry zkritizoval produktivitu JZD, dále obhajoval nutnost vydání nového zákona o JZD ... „aby se stal účinným aktivním nástrojem při dalším rozvíjení družstev, upevňování jejich výrobních a společenských vztahů nejen pro zvýšení výroby, ale hlavně za účelem ulehčení práce, při stálém zvyšování její intenzity a produktivity práce“¹⁶².

Úvodní ustanovení zákona bylo čistě proklamativní a jen potvrzovalo proč byl vydán nový zákon o JZD. Cílem zákona bylo „přispívat k dalšímu upevňování a rozvoji jednotných zemědělských družstev v zájmu nepřetržitého rozmachu zemědělské výroby na podkladě pokrokové vědy a techniky a rozsáhlé mechanizace při stálém zvyšování intenzity výroby, produktivity práce a snižování nákladů,....“

Deklarativní ustanovení pak byla obsahem ještě dalších ustanovení nazvaných jako „Hlavní zásady zemědělského družstevnictví“, neboť zákonný text podával informaci o tom, že družstva jsou budována dobrovolným rozhodnutím jejich členů a že v družstvu se uplatňuje družstevní demokracie, která zejména umožňuje, aby se každý člen družstva (dále jen "družstevník") aktivně a iniciativně účastnil řízení družstevních záležitostí a družstevníci si řídí sami záležitosti družstva prostřednictvím členské schůze a ostatních orgánů družstva v souladu s právními předpisy, stanovami a politickohospodářskými směrnicemi strany a vlády; právní normu ale lze již spatřovat ve větě usnesení a opatření družstevních orgánů jsou pro družstevníky závazná, tedy mohou stanovit povinnosti, které musí družstevníci plnit.

¹⁶¹ www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/033schuz/s033016.htm, digitální knihovna, NS RČS, stenoprotokoly, projev poslance zpravodaje Josefa Borůvky

¹⁶² tamtéž

Hospodářské plány družstva, které bylo výslovně označeno za socialistickou právnickou osobou, pak měly podle zákona a logiky centrálně řízeného hospodářství vycházet ze státního plánu rozvoje národního hospodářství.

Dělení zisku, resp. slovy zákona rozdělování výsledků hospodaření družstva, se podle tohoto právního předpisu provádělo v souladu se zájmy celé společnosti, družstva a družstevníků.

Obsažnější, co se týká právních norem, byla samozřejmě již část druhá zákona o JZD z roku 1959. Zde byl podrobněji upraven jednak vznik družstva, když ustanovení § 8 uvádělo, že družstvo vznikne dnem, kterým se ustavující schůze pracujících rolníků a ostatních zájemců o členství v družstvu usnese na založení družstva. Platnost tohoto usnesení byla ale podmíněna schválením radou okresního národního výboru. Pokud již v obci existovalo jedno družstvo bylo druhé družstvo možné založit jen na základě výjimečného povolení rady MNV. Název družstva nebyl upraven tak jako v předchozím zákoně. Jen stanovil, že musí být v názvu výslovně uvedeno, že se jedná o jednotné zemědělské družstvo a sídlo družstva (nikoli tedy že v názvu musí být se sídlem v ..., jak tomu bylo v předchozí právní úpravě). Nicméně právě tato úprava na druhou stranu znamenala, že do názvů družstev se dostaly i symbolická a čestná označení – jak uváděl pro příklad poslanec Josef Borůvka ve svém citovaném vystoupení – název „JZD obránců míru, nebo JZD Bulharsko-československého přátelství apod.“¹⁶³

Aby se předešlo z pohledu zákonodárce nevhodným iniciativním změnám v základním dokumentu družstva – stanovám, byl v zákoně přímo proveden odkaz na tzv. vzorové stanovy, přijímané (navrhované) celostátním sjezdem jednotných zemědělských družstev a schvalované vládou.

Každé družstvo muselo potom do 6 měsíců od svého vzniku vypracovat podle vzorových stanov vlastní stanovy a předložit je ke schválení radě ONV. Do té doby bylo družstvo automaticky v režimu vzorových stanov. Schválení rady ONV také podléhaly všechny změny iniciované samotným družstvem. Aktuální schválené stanovy registroval sám výkonný orgán okresního národního výboru.

Výjimky z jednotlivých ustanovení vzorových stanov bylo možné povolit jen ve speciálních případech a navíc po povolení ministerstvem zemědělství.

Jednotnou a jednotící právní úpravu lze vypořádat i v ustanoveních týkajících se vlastního předmětu činnosti (ne tedy podnikání). Podle zákona o JZD byla hlavním předmětem činnosti družstva zemědělská velkovýroba, případně i lesní hospodářství, které pokud někdo chtěl vykonávat, tak k tomuto účelu musel založit právě JZD.

Protože v centrálně řízeném hospodářství nebyla zemědělská výroba dostatečně rentabilní, bylo ze zákona povoleno „v zájmu rozvoje zemědělské a lesní

¹⁶³ Některé z těchto názvů přestály i změny po roce 1989 a například symbolické (a pro všechny režimy přijatelné) označení „Svoboda“ si ponechalo zemědělské družstvo v Bečvářech na Kolínsku až do svého zániku v roce 2008.

výroby, lepšího využití výrobních prostředků a plného uplatnění práce členů“ provozovat pomocná hospodářská odvětví a přidruženou výrobu.

Zákon ale výslovně zakazoval „zneužívání“ této činnosti k soukromému podnikání a její provozování nesmělo ohrožovat hlavní činnost družstva. Na to bylo upozorňováno již při přijímání tohoto zákona v národním shromáždění již zmiňovaným poslancem Josefem Borůvkou, který jako příklady uváděl „živnosti oprav hromosvodů, kostelních věží anebo stavby továrních komínů, různé speditérské snahy apod., které si jména JZD za určitou odměnu doslova vypůjčily“¹⁶⁴.

V průběhu konce šedesátých let a zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech tvořila tzv. přidružená výroba mnohdy zásadní podíl na zisku družstva, byť rozsah přidružené výroby určovaly prováděcí předpisy a stanovy družstva.

Politickou a hlavně sociální průchodnost kolektivizace měla posílit i ustanovení zákona o JZD o tom, že družstvo proto má vytvářet příznivé pracovní, životní a kulturní podmínky, včetně bytové výstavby, pro všechny družstevníky, zejména pro pracující ženy, matky a jejich děti a přestárlé členy atd.

Třetí část zákona upravovala, postavení a pravomoci orgánů družstva, jejichž názvy jsou shodné s dnešní terminologií vyjma revizní komise, ta byla přejmenována na komisi kontrolní, jinak tento zákon znal jak členskou schůzi, tak i představenstvo i předsedu. Zákon předpokládal i vznik fakultativních orgánů. Členská schůze mohla rozhodovat ve všech záležitostech družstva, praxí ale bylo, že přijímala jen rozhodnutí týkající se stanov atd. Členská schůze rozhodovala veřejným hlasováním, kdy měl každý družstevník jeden hlas (dnešní úprava je tedy volnější).

Faktickým mocenským centrem JZD nebyla členská schůze, ale představenstvo a předseda. Představenstvo řídilo běžnou činnost družstva a mohlo rozhodovat prakticky ve všech věcech, které nebyly svěřeny jiným orgánům. Ve výjimečných naléhavých případech může představenstvo rozhodnout i otázky, jejichž rozhodnutí je výslovně vyhrazeno členské schůzi; tato rozhodnutí představenstva vyžadují dodatečného schválení nejbližší členskou schůzí.

Postavení předsedy družstva bylo dvojí; jednak řídil běžné záležitosti družstva jako podniku, jednal za něj a jednak byl předsedou představenstva jako orgánu družstva. Revizní komise byla kontrolním orgánem

Zcela novou právní úpravu v komparaci s předchozích stručným zákonem o JZD z roku 1949, je možné nalézt v ustanoveních § 23 a násl. zákona o JZD z roku 1959. Ta totiž upravovala sdružování pozemků a združstevňování ostatních výrobních prostředků.

Pod tímto názvem byla stanovena povinnost členů družstva sdružit pozemky včetně lesních a odevzdat ostatní výrobní prostředky do společného družstevního hospodaření v rozsahu a za podmínek určených stanovami.

¹⁶⁴ www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/033schuz/s033016.htm, digitální knihovna, NS RČS, stenoprotokoly, projev poslance zpravodaje Josefa Borůvky

Opět je nutné zdůraznit, že člen družstva nepřišel předání pozemků do užívání družstva o své vlastnické právo k těmto pozemkům (jak instruktivně konstatovalo ustanovení § 24 odst. 1 zákona o JZD z roku 1959), nicméně byla značně omezena jeho možnost dispozice s těmito pozemky a navíc mohlo družstvo na těchto pozemcích zřizovat i trvale umístěné nemovitosti. Člen družstva mohl zcizit nebo zatížit své pozemky v družstevním užívání jen ve výjimečných případech a jen se souhlasem družstva.

Již citované ustanovení § 24 upravovalo stěžejní institut československého zemědělství druhé poloviny dvacátého století - právo družstevního užívání pozemků. Toto ustanovení jednak konstatovalo nedotknutelnost vlastnického práva člena družstva ke sdruženým pozemkům a jednak deklarovalo k pozemkům sdruženým ke společnému družstevnímu hospodaření, ale i k pozemkům, které za ně v rámci hospodářsko-technické úpravy půdy byly dány do náhradního užívání, že družstvu náleží právo tzv. družstevního užívání.

Obsahem tohoto práva byla možnost k užívat pozemek ve stejném rozsahu, v jakém mohl užívat pozemek vlastník; podmínkou, resp. omezením práva družstevního užívání bylo to, že družstvo nemohlo pozemek zatížit ani zcizit. Navíc, jak konstatovala judikatura Nejvyšší soud ČR, sp. zn. 3Cz 25/1973, „i pozemky sdružené do společného družstevního hospodaření bylo třeba považovat za věci, které nepodléhají ve smyslu ustanovení § 321 o. s. ř. soudnímu výkonu rozhodnutí prodejem.“

Družstvu ale mělo automaticky ze zákona právo na plody z užívání pozemku, právo měnit jeho podstatu a čerpat z ní a také provádět na něm stavby. Právo družstevního užívání opravňovalo též k přidělení půdy jako záhumenku rodině družstevníka. Pokud mělo dojít k převodu celých zemědělských usedlostí (obytných a hospodářských budov a zemědělských pozemků), bylo podle judikatury v návaznosti na zákonnou úpravu akcentováno, že: „K takové smlouvě je zapotřebí souhlasu národního výboru ve smyslu ustanovení § 490 odst. 2 o. z. [pravomoc ONV byla podle zákona č. 146/1971 Sb. /příloha D, položka 7/ přenesena na místní národní výbory], popřípadě i souhlasu jednotného zemědělského družstva ve smyslu ustanovení § 23 odst. 2 zákona č. 49/1959 Sb.¹⁶⁵ navíc podle tohoto rozhodnutí „samotným převodem vlastnictví k pozemkům, které jsou v užívání JZD, na osobu, jež není členem družstva, právo družstevního užívání pozemků nezaniká“. Jiné rozhodnutí Nejvyššího soudu ČSR¹⁶⁶ taktéž potvrzovalo pojetí, že „hospodářské budovy zemědělských usedlostí přecházejí podle ustanovení § 25 zákona č. 49/1959 Sb. odevzdáním do vlastnictví jednotného zemědělského družstva. Zpravidla tyto budovy nejsou samostatně zapsány v pozemkové knize nebo v evidenci nemovitostí. Ostatně do vlastnictví družstva přecházejí jen budovy, nikoliv pozemky; ty sdružuje

¹⁶⁵ Nejvyšší soud ČSR, sp. zn. Cpj 36/74

¹⁶⁶ Nejvyšší soud ČSR, sp. zn. 2Cz 54/70

člen JZD do společného užívání.“

Jen družstvo mohlo sdružený pozemek pronajmout a navíc pouze v odůvodněných výjimečných případech (institut nájmu ovšem vymizel cca čtyři roky poté, co byl tento zákon přijat).

Právní úprava jednotných zemědělských družstev obsahovala i možnost tzv. združstevňování ostatních výrobních prostředků, kterým se rozuměl živý a mrtvý inventář, osivo a sadba, krmivo i hospodářské budovy, odevzdané družstevníkem do společného družstevního hospodaření. Na rozdíl od půdy ovšem zde vlastnické právo přecházelo na JZD¹⁶⁷, přičemž rozsah náhrady za takto odevzdaný majetek a způsob jejího vyúčtování měly upravovat vzorové stanovy. Náhrada za majetek vnesený členem do vlastnictví družstva představovala 80% ceny vnesených věcí a 20% ceny připadalo do nedělitelného fondu družstva. Je skutečností, že do první poloviny sedmdesátých let prakticky všechna družstva uvedenou náhradu za vnesený majetek svým členům splatila.

Další ustanovení zákona byla věnována organizaci práce v JZD (pracovat v družstvu měli zásadně pouze členové, a jen výjimečně nečlenové, dále fondům družstva, družstevní spolupráci vyšší (společný družstevní podnik, jako samostatná právnická osoba, jejímiž členy byla pouze družstva - zákon neměl na zřeteli nějaká překotná slučování družstev, ale především sdružování družstev za účelem meliorací, zřizování mícháren krmiv, společných opravářských dílen apod. jak zaznělo při rozpravě v rámci přijímání zákona¹⁶⁸) a nižší úrovně „ochraně družstevního hospodaření a družstevního majetku.

Jak konstatovala dobová literatura¹⁶⁹ „výsledkem kolektivizace byl vznik JZD o průměrné výměře 382 ha zemědělské půdy ... a už v závěru kolektivizace se ukazovalo, že na takovéto velikosti družstev nelze využít možností, které skýtal dosažený stupeň rozvoje výrobních sil.“ Ukazovala se tedy obecná ekonomická nevýhodnost příliš skromných rozloh zemědělských družstev, platná stejně tak v padesátých letech 20. století jako dnes. Stejná literatura tamtéž uvádí i statistiky ze Sovětského svazu, kde slučování tamních kolchozů probíhalo dominantně mezi léty 1950 a 1960, kdy z průměrné rozlohy 557 ha v roce 1949 se zvýšila celková rozloha na 2 128 ha. Počet družstev klesl z 250 tisíc v roce 1949 na cca 69100 v roce 1959.

Nicméně přes výše uvedené neměl zákon o JZD z roku 1959 úpravu pro

¹⁶⁷ Tento stav samozřejmě plně respektovala i judikatura - Nejvyšší soud ČR, sp. zn. 3Cz 25/1973: „Živý a mrtvý inventář, osivo, sadba, krmiva a hospodářské budovy, odevzdané družstevníkem do společného družstevního hospodaření, přecházejí odevzdáním do vlastnictví družstva. K pozemkům sdruženým do společného družstevního hospodaření zůstává vlastnictví zachováno. Družstvu vzniká k těmto pozemkům (bez ohledu na to, zda družstevník vstoupil s pozemky, které jsou jeho vlastnictvím či s pozemky, na nichž toliko hospodařil) právo družstevního užívání, tj. právo užívat je ve stejném rozsahu jako vlastník jen s tím omezením, že je nesmí zatížit nebo zcizit. Pokud jde o pozemky ve vlastnictví družstevníka, lze je převést jen se souhlasem družstva.“

¹⁶⁸ www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/033schuz/s033016.htm, digitální knihovna, NS RČS, stenoprotokoly, projev poslance zpravodaje Josefa Borůvky

¹⁶⁹ Suchánek, J.: Právní regulace združstevňování československého zemědělství, Akademia, Praha 1977, s.267

slučování družstev. Důvodem byla změna pohledu politického hegemonu - KSC - až na podzim roku 1959, zatímco zákon o JZD z roku 1959 byl dílem jara 1959.

Devátá část zákona - vztahy mezi družstvy a státem- byla opět proklamativního charakteru, neboť pouze deklamoval důležitost družstevního sektoru pro stát. Zákon také upravoval možnost kooperace družstev na úrovni okresů nebo celého státu na konferencích, aktivech celostátních sjezdech družstev, svolávané radami ONV, ministerstvem zemědělství nebo přímo vládou v případě celostátního sjezdu družstev

Dohled nad družstvy byl zákonem svěřen státním orgánům zejména v oblasti schvalování stanov a jejich doplňků a změn, dlouhodobých a celoročních plánů družstva, účetních závěrek, i schvalování jiných důležitých usnesení o opatřeních družstva nebo přezkoumávání důležitých dokumentů družstva dodatečně po jejich schválení družstevním orgánem. Pokud shledaly dozorující orgány chybu, tak prvním stupněm bylo její vytknutí a ponechání dozorovaného družstva, aby chybu napravilo.

Pokud nebyl dozorující orgán úspěšný s tímto doporučením mohl výkonný orgán okresního národního výboru zastavit výkon usnesení nebo opatření orgánů družstva, které bylo v rozporu s právními předpisy nebo stanovami, s náležitým odůvodněním. Družstvo mohlo proti takovému rozhodnutí výkonného orgánu okresního národního výboru podat odvolání podle předpisů o správním řízení.

Desátá část zákona dále upravovala skutečnost zániku družstva, který spojovala se souhlasem rady ONV. V případě zániku členství (v důsledku úmrtí nebo vystoupení či vyloučení) měl člen družstva (nebo dědic) nárok na vyúčtování a vypořádání všech vzájemných nároků. Vrácení pozemků, popřípadě přidělení pozemků náhradních, vrácení hospodářských budov, živého a mrtvého inventáře, popřípadě přiměřeného množství osiva, sadby a krmiv, se mohl provést až po sklizni tak, aby ten komu byl živý a mrtvý inventář vrácen nebo vyloučený družstevník mohl provést včas polní práce. Právní úprava zániku družstva však měla určité specifikum. Družstvo totiž nebylo „ způsobilé usnášet se o svém zániku Ani členská schůze nemá takovou kompetenci. Družstvo může svým usnesením vyslovit určité přání, které posoudí příslušný orgán státní správy, jako například sloučení.“¹⁷⁰

Bylo výslovně stanoveno, že družstevník neodpovídá za závazky družstva. Ale pro případ ukončení členství pokud nevstupuje současně do jiného družstva, byl bývalý člen povinen vrátit družstvu to, o co více dostal v posledních třech letech svého členství v družstvu vyplaceno na odměnách za odpracované pracovní jednotky, než kolik by mu patřilo podle skutečně dosažených výsledků společného hospodaření bez výhod a úlev, jimiž se odměna za pracovní jednotku zvýšila.

¹⁷⁰ Fábry, V.: Zemědělskodružstevní právo, Státní pedagogické nakladatelství Praha n.p, Praha, 1961, s. 59

4.3 Vzorové stanovy z roku 1961 a jejich změna v roce 1964

Přestože účinnost vyhlášky č. 49/1961 Sb. byla pouze cca 3 roky (přesněji řečeno do účinnosti vyhlášky ministerstva zemědělství, lesního a vodního hospodářství č. 169/1964 Sb. a ta zase byla účinná až do vydání nových vzorových stanov v roce 1975), znamenala tato vyhláška určitý nekompromisní zásah do možností upravit některé aspekty působení družstva podle představ členů tohoto družstva a nikoli jak bylo nařízeno shora. V rámci komplexu právních předpisů vztahujících se ke kolektivizaci tedy byla vedlejším nástrojem, neboť regulovala již zkolektivizovanou část zemědělství, nicméně pro její závažnost a závaznost je přesto uvedena v tomto přehledu právních norem.

Vyhláška plně koresponduje se skutečností, že byla vydána v roce 1961, tedy roce, kdy bylo proklamováno vybudování socialismu, v úvodu proto tento fakt obšírně komentuje, resp. cituje z usnesení V. celostátního sjezdu JZD ze dne 26. března 1961, které bylo schváleno usnesením vlády ze dne 26. dubna 1961. (stejně tak i vyhláška z roku 1964 – která navíc například u funkcionářů družstva v článku 2. doplňuje čím vším jsou povinni se řídit a jednat - v souladu s doporučeními výrobní zemědělské správy odpovídajícími celospolečenským potřebám a místním podmínkám a v souladu s politicko-hospodářskými směrnicemi strany a vlády, právními předpisy, stanovami, pracovním a jednacím řádem ...)

Z právně analytického pohledu jsou ustanovení věnovaná činnosti družstva pouhými tvrzeními bez normativního obsahu, důležitějším bodem je úprava vzniku členství v článku 9, která jde nad rámec zákona o JZD a která stanoví, že členy družstva se mohou stát pracující (muži i ženy), kteří dovršili 15 let. Členy družstva přijímá členská schůze na základě písemné přihlášky uchazeče a na návrh představenstva. Vyhláška z roku 1964 doplnila toto ustanovení ještě doplnila o normu která určovala, že družstvo nesmí za člena přijmout člena jiného družstva nebo pracovníka v pracovním poměru před zánikem jeho členství nebo pracovního poměru, leda se souhlasem tohoto družstva nebo organizace, u níž je v pracovním nebo členském poměru.

Je zde tedy explicitně stanovena věková hranice a je také ex lege dáno spojení mezi členstvím v družstvu a pracovním poměrem k družstvu.

Práva člena družstva (vyhláška ho shodně se zákonem o JZD z roku 1959 nazývá družstevníkem) jsou stanovena v článku 10. Mezi ně patřila např. právo pracovat v družstvu podle svých schopností a znalostí s přihlédnutím k možnostem družstva, podílet se na výsledcích družstevního hospodaření podle množství, jakosti a společenského významu vykonané práce, právo účastnit se řízení družstva a rozhodování o družstevních záležitostech, právo vznášet připomínky a dotazy k představenstvu a funkcionářům družstva a žádat vysvětlení na členské schůzi, právo volit orgány družstva, být do nich volen a zastávat funkce a právo na majetkové

vypořádání s družstvem při zániku členství.

Po zkušenostech zejména z počátku kolektivizace, kdy se v nemálo případech stávali bývalí tzv. kulaci čelnými představiteli družstev (řádným zvolením), nebyla ani ve vzorových stanovách překvapením (v době přijímání tohoto předpisu začínalo po radikálních padesátých letech nesporné politické uvolnění let šedesátých) podmínka, že tzv. „bývalý vykořisťovatel“ mohl zastávat funkci až po pěti letech členství, jestliže v družstvu řádně a poctivě pracoval (předtím byla tato podmínka nepsaná – ve smyslu psaného práva)

Povinnosti družstevníka byly vzorovými stanovami stanoveny takto:

- a) osobně, řádně a poctivě pracovat a při práci se řídit pokyny funkcionářů družstva;
- b) všestranně upevňovat a rozvíjet družstevní hospodářství, ochraňovat a zvelebovat socialistické vlastnictví, zvyšovat výnosy polí a užitek hospodářských zvířat;
- c) zvyšovat produktivitu práce, uplatňovat velkovýrobní metody práce, šířit družstevní myšlenku a získávat další členy, zejména rodinné příslušníky a mládež pro práci a členství v družstvu;
- d) aktivně se podílet na jednáních členské schůze, komisí, aktivů a jiných porad; svědomitě a poctivě vykonávat funkce, jimiž byl pověřen a považovat jejich plnění k prospěchu družstva a celé společnosti za věc své cti;
- e) plnit převzaté závazky, vzdělávat se a zvyšovat svou odbornou kvalifikaci;
- f) plnit usnesení a opatření družstevních orgánů, zachovávat a upevňovat družstevní kázeň, zejména dodržovat zákon o JZD, stanovy, předpisy o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci, pracovní a jednací řád;
- g) sdružit pozemky a združstevnit ostatní výrobní prostředky podle ustanovení stanov.

Podle ustanovení stanov v článku 15 zaniká členství vystoupením, dohodou družstva a družstevníka o uvolnění, vyloučením nebo úmrtím. Určitou zvláštností, neobvyklou například v dnešních úpravách byla omezená možnost vystoupení v souvislosti s roční dobou. Družstevník mohl vystoupit jen po sklizni, a musel to však představenstvu oznámit písemně aspoň 6 měsíců předem. Pokud skončilo členství vyloučením, existovala možnost přezkumu národním výborem.

Vedle úpravy organizace práce a odměny za práci, která je pro náš účel irelevantní, obsahovaly stanovy i úpravu rozdělování zisku a obsahovaly i výplatu části zisku družstevníkům ve formě prémie za lepší než plánované výsledky hospodaření, přičemž součet prémie by neměl v rámci celého družstva přesahovat 25 % celkového fondu odměn za práci, zbytek financí byl reinvestován nebo uložen ve fondech družstva.

Úprava správy a řízení družstva ve vzorových stanovách v člancích 26 a násl. potom obsahuje specifikaci pravomocí členské schůze družstva, představenstva a předsedy.

Členská schůze byla nejvyšším orgánem družstva a mohla rozhodovat o všech

jeho záležitostech; zpravidla však jen o závažných otázkách. Přijímala stanovy družstva, vypracované podle Vzorových stanov JZD, schvalovala pracovní řád, jednací řád, vnitřní organizaci družstva, systém jeho řízení a správy, volila z řad členů družstva předsedu, jeho zástupce, ostatní členy představenstva a revizní komisi atd.

Představenstvo jako výkonný orgán s pěti až patnácti členy, řídilo běžnou činnost družstva a rozhodovalo ve všech záležitostech, které nebyly výslovně vyhrazeny jiným orgánům.

Předseda družstva, který byl zároveň předsedou představenstva, volila členská schůze na dobu dvou let. Předseda řídil každodenní činnost družstva a dohlížel, aby funkcionáři družstva plnili svoje povinnosti. Zastupoval družstvo před úřady, soudy a veřejností. Písemnosti, kterými družstvo přejímalo závazky, získávalo práva a disponovalo majetkem, podepisoval předseda a jeden člen představenstva; všechny písemnosti finanční povahy spolupodepisoval účetní.

Revizní komise měla 3-9 členů s volebním obdobím dvou let, přičemž členové představenstva, ekonom, účetní, pokladník, skladník a vedoucí jednotlivých výrobních a organizačních jednotek nemohli být členy revizní komise. Náplní práce revizní komise bylo kontrolovat zejména:

a) jednou za čtvrt roku

1. plnění výrobních úkolů a dodávkových závazků a ostatní činnosti družstva;
2. plnění celoročního rozpočtu;
3. věcnou správnost, dochvilnost účetních dokladů a zápisů prvotní evidence;
4. včasné úhrady závazků dodavatelů, inkasa pohledávek družstva za odběrateli a družstevníky;

b) měsíčně pokladní hotovost a výplaty odměn za práci;

c) namátkově hospodaření na kterémkoli úseku činnosti družstva;

d) ke konci roku celé hospodářství družstva a účastní se při výroční inventuře.

Z důvodů kolektivizačních principů československého zemědělství nebyla ani ve vzorových stanovách opomenuta otázka sdružování pozemků a združstevňování ostatních výrobních prostředků. Tuto problematiku upravovaly články 34 a násled. vzorových stanov.

Každý člen družstva měl za povinnost (danou už zákonem o JZD) sdružit veškeré své především zemědělské a lesní pozemky ke společnému družstevnímu hospodaření, včetně pozemků, na kterých až dosud hospodařil, jakož i pozemky, které později získal.

Do společného hospodářství se zahrnuly i pozemky, které poskytl družstvu stát do trvalého a bezplatného užívání nebo půda daná do užívání podle jiných právních předpisů. Úroda na společně obhospodařované půdě byla společným družstevním majetkem. **Dosavadní vlastnictví ke sdruženým pozemkům zůstává zachováno** (což zdůrazňovaly všechny právní předpisy vztahující se ke

kolektivizaci).

Družstevník byl dále při vstupu do družstva povinen odevzdat do společného hospodářství živý a mrtvý inventář, tj. tažná zvířata (koně a voly), a ostatní hospodářská zvířata, kromě drobného hospodářského zvířectva a kromě zvířat, která si ponechá pro záhumenkové osobní hospodářství, hospodářské stroje (secí a žací stroje, mlátičky, výfuky a jiné stroje, potřebné pro společné hospodářství), vozy, náradí a ty hospodářské budovy, které družstvo potřebuje pro společné hospodářství.

Stejně tak byl člen družstva povinen odevzdat do společného hospodaření osivo a sadbu podle výměry, se kterou přistoupil ke společnému hospodaření, a zásoby krmiv, kterých bude třeba do nejbližší sklizně a které odpovídaly stanovenému plánu jeho hospodářského zvířectva.

Stal-li se členem řemeslník, musel odevzdat při vstupu do družstva do společného družstevního hospodaření své výrobní prostředky a zásoby sloužící k provozování řemesla, pokud je družstvo potřebovalo.

O sdružení pozemků ke společnému hospodaření se vyhotovil zápis s uvedením výměry, druhu a katastrálních čísel sdružených pozemků. Odevzdaný živý a mrtvý inventář, osivo a sadba, krmiva, převzaté hospodářské budovy, řemeslnické výrobní prostředky a zásoby byly oceněny komisí zvolenou členskou schůzí podle platných cenových předpisů a schvalovala je členská schůze.

Dvacet procent přejímací ceny živého a mrtvého inventáře a hospodářských budov, popřípadě řemeslnických výrobních prostředků a zásob, bylo povinným vkladem družstevníka do nedělitelného fondu. Zbývající část přejímací ceny živého a mrtvého inventáře, řemeslnických výrobních prostředků a zásob mělo družstvo splácet v ročních splátkách. Zbývající část přejímací ceny hospodářských budov, popřípadě budov řemeslníků bylo členským podílem.

„Protikulacká“ politika kolektivizace se projevila odlišností pokud byl vstupujícím členem „kulak“. Povinný vklad do nedělitelného fondu tzv. bývalého vykořisťovatele, který byl přijat za družstevníka byl 50 % přejímací ceny živého a mrtvého inventáře a převzatých hospodářských budov.

Určitým reliktem drobného hospodaření (a také, a nikoli v poslední řadě, nezbytným ekonomickým a sociálním institutem) bylo ve vzorových stanovách upravené záhumenkové hospodaření. Podle ustanovení článku 39 družstvo, které nemělo dosud vytvořeny podmínky pro hospodaření bez záhumenků, mohlo přidělit rodině družstevníka do užívání záhumenek k doplnění osobních potřeb rodiny družstevníka. Nejvyšší přípustná míra záhumenku činila 0,5 ha včetně zahrady nebo ovocného sadu a v horské oblasti se schválením okresního národního výboru nejvýše 1 ha, z čehož orná půda včetně zahrady nebo ovocného sadu nesměla přesahovat 0,5 ha. Rodina družstevníka směla mít v osobním vlastnictví 1 krávu, 1-2 prasata na výkrm ročně, nejvýše 10 včelstev, kozy, ovce a drobné hospodářské

zvířectvo (slepice, husy, králíky) v počtu stanoveném ve vlastních stanovách družstva.

4.4 Ostatní právní předpisy regulující jednotná zemědělská družstva

Zákon, který bezesporu měnil zavedené pořádky a formoval tak zkolektivizované československé zemědělství byl zákon o výkupu zemědělských výrobků. Zavedení nového výkupního systému a nových výkupních cen, bylo stanoveno na 1. leden 1960. Zákon byl přijat v rámci projednávání zemědělských zákonů 9. července 1959 a byl označován jako zákon stěžejní (vedle zákona o jednotných zemědělských družstvech samozřejmě). V době přijímání tohoto zákona bylo kolektivizováno (včetně zestátnění) cca 80 % veškeré zemědělské půdy¹⁷¹.

Nový systém výkupu měl zajistit snižování vlastních nákladů na zemědělské výrobky a zvýšit produktivitu práce. Měl „dále obrátit pozornost družstevníků k růstu důchodů ze společného hospodaření na úkor důchodů ze záhumenků. Jedině tímto způsobem bude moci naše strana a vláda provádět politiku dalšího snižování maloobchodních cen potravin“¹⁷². V předchozím období zajišťoval výkupní systém nejen „plánované objemy tržní produkce zemědělských výrobků pro státní fondy, což je jeho hlavní funkcí, ale současně byl i účinným prostředkem provádění správné výkupní politiky vůči jednotlivým velikostním skupinám zemědělských závodů, zvláště při omezování a zatlačování kulaků, a účinně pomáhal rozvoji socialistických forem hospodaření na vesnici“¹⁷³.

Zákon zásadně centralizoval celou zemědělskou výrobu – ustanovení § 2 stanovilo, že zemědělskou výrobu a výkup všech zemědělských výrobků ústředně organizuje a řídí ministerstvo zemědělství a ve svých obvodech národní výbory a jejich výkonné orgány. Odstavec 2 tohoto ustanovení pak doplňoval, že výkup jednotlivých druhů zemědělských výrobků organizují ústřední úřady a orgány, v jejichž oboru působnosti se tyto druhy zemědělských výrobků zpracovávají nebo dále prodávají; výkup provádějí prostřednictvím svých podniků a organizací, které ministerstvo zemědělství v dohodě s nimi touto činností pověří (dále jen "výkupní organizace").

Podle dosavadního stavu totiž ministerstvo zemědělství řídilo výrobu a ministerstvo výkupu provádělo výkup.

¹⁷¹ www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/033schuz/s033016.htm, digitální knihovna, NS RČS, stenoprotokoly, projev poslance zpravodaje zpravodaje Flosmana

¹⁷² tamtéž

¹⁷³ www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/033schuz/s033016.htm, digitální knihovna, NS RČS, stenoprotokoly, vystoupení ministra zemědělství, lesního a vodního hospodářství Dr. Lubomíra Štrougala v rámci pojednávání zákona o ochraně zemědělského půdního fondu

Odmítlo-li jednotné zemědělské družstvo bez vážného důvodu uzavřít s výkupní organizací roční smlouvu o dodávce některého z hlavních druhů zemědělských výrobků, uložil mu výkonný orgán okresního národního výboru dodávkový úkol tohoto druhu zemědělských výrobků výměrem. Výkupní organizace vykupovaly zemědělské výrobky za ceny, které podle zvláštních předpisů stanovila vláda nebo orgán jí k tomu zmocněný.

Nicméně, ačkoli právě uvedený zákon byl v roce 1959 považován za zcela zásadní, tak novelou v roce 1964 č. 109/1964 Sb. byla výslovně z působnosti tohoto zákona vyňata právě jednotná zemědělská družstva i ostatní „socialistické zemědělské organizace“ ...

Dalším ze zákonů, které byly přijaty spolu se zákonem o JZD v roce 1959 byl zákon o zemědělské dani č. 50/1959 Sb.. Zákon měl o něco delší „životnost“ než zákon o výkupu zemědělských výrobků, neboť byl zrušen až v roce 1966 zákonem č. 112/1966 Sb. (ten pak přetrval do roku 1975).

Zákon z roku 1959 v úvodu objasňoval důvody svého přijetí. Byl přijat „aby byly odstraňovány neodůvodněné rozdíly v důchodech jednotných zemědělských družstev a družstevníků, způsobené vlivem odlišných přírodních a ekonomických podmínek ... Zemědělská daň má upevňovat a posilovat zájem jednotných zemědělských družstev na dlouhodobém rozvoji a na rozšiřování vlastních prostředků, zejména nedělitelných fondů“. Navíc jak uváděl zpravodaj zákona poslanec Doleček „...nová úprava zemědělské daně nahrazuje starý zákon o zemědělské dani Sb., který Národní shromáždění přijalo dne 11. prosince 1952. Tehdy jsme byli v období, kdy ještě převážná část naší zemědělské výroby byla v soukromém sektoru. Daň tehdy měla sloužit jako jeden z nástrojů zemědělské politiky, aby napomáhala ke vstupu malých a středních rolníků do JZD“¹⁷⁴.

Sazba daně byla diferencována podle jednotlivých výrobních oblastí, do nichž jsou zařazeny všechny obce na základě geonomického průzkumu. „Aby byly odstraněny některé nedostatky tohoto geonomického průzkumu, bylo nutno faktory, jichž bylo použito při vymezení výrobních oblastí, rozšířit v horských a podhorských oblastech o údaje, o svahovitosti a mimořádných podmínkách např. kamenité půdy, písky a podobné faktory“¹⁷⁵.

Od daně byli podle úpravy z roku 1959 osvobozeni členové jednotných zemědělských družstev, a to jak z příjmů, které dostávají od družstva v penězích nebo naturáliích jako odměnu za práci, popřípadě jako splátky investičních půjček, tak z příjmů dosažených provozováním záhumenkového hospodářství, s výjimkou příjmů z pěstování vinné révy.

¹⁷⁴ www.psp.cz/eknih/1954ns/stenprot/033schuz/s033016.htm, digitální knihovna, NS RČS, stenoprotokoly, projev poslance zpravodaje Dolečka

¹⁷⁵ tamtéž

Nová právní úprava v roce 1966 znamenala opět zásadní obrat neboť bylo stanoveno, že zemědělskou daní je jednak daň z pozemků a za druhé daň z důchodů. V podstatě lze říci, že zůstala pouze koncepce, že daň neplatili členové družstev a ni z peněžního ani z naturálního důchodu jim plynoucího.

I dále platily právní předpisy přijaté v předchozí dekádě procesu kolektivizace, mimo jiné vládní nařízení č. 50/1955 Sb. o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby, představující jeden za základních institutů nucené socializace zemědělské výroby.

5. Právní regulace vrcholné etapy socialistického zemědělského družstevnictví (1975-1989)

5.1 Úvod

Od poloviny sedmdesátých let docházelo v československém zemědělství ke zpomalování koncentračního procesu slučování JZD oproti období let 1959 až 1974. V roce 1975 byl počet JZD 1825, v roce 1980 jich bylo už jen 1084 a v roce 1989 jen o málo méně, 1024. Průměrná rozloha jimi obhospodařované půdy se však rozrostla z 1824 hektarů v roce 1975 na 2563 ha v roce 1989¹⁷⁶. Podle citované statistické ročenky z roku 1989 tvořil v tomto roce tzv. socialistický sektor 98,7% podílu na veškeré zemědělské půdě, z toho družstva představovala 67,8% podílu na zemědělské půdě, státní statky a další státní podniky obhospodařovaly 30,9% a individuálně hospodařící rolníci a drobní držitelé půdy tvořily pouze 1,3%.

Osmdesátá léta dvacátého století lze bez pochyb nazvat vrcholem výkonu československého zemědělství (co do šíře a kvantity produkce). Určitě se to týká objemu výroby, kde se tento sektor národního hospodářství soustředil hlavně na obiloviny a maximalizaci živočišné produkce (přesto se však podíl živočišné výroby na výstupech čs. zemědělství snížil) v souladu s postulátem o potravinové soběstačnosti státu. Hektarovými výnosy obilovin se ČSSR dostala na přední místo mezi státy tehdejší RVHP. I přes extenzivní formu zemědělství nedosahovalo však československé zemědělství jednotkových ukazatelů vyspělých nesocialistických států. Zcela nesporně rostla životní úroveň obyvatel venkova, kde JZD byly mnohdy monopolním zaměstnavatelem. Jak zaznělo při projednávání zákona o zemědělském družstevnictví, tak „příznivé výsledky v rozvoji se projevují ve výrazném zvýšení životní úrovně pracujících v zemědělství. Úspěšně se podařilo naplnit direktivu strany o postupném vyrovnávání úrovně příjmů družstevních rolníků na úroveň příjmů ostatních pracujících. Zatímco v roce 1970 byla srovnatelná měsíční odměna v národním hospodářství 1937 Kčs a v JZD 1685 Kčs, v roce 1974 činila v národním hospodářství 2232 Kčs a v JZD 2111 Kčs“¹⁷⁷.

Zvyšování stavů hlavních druhů hospodářských zvířat bylo doprovázeno i postupným růstem jejich užitkovosti. Největších úspěchů pak bylo dosaženo v průměrné roční doživosti (3857 l na 1 krávu), v níž se ČR řadila na 3.místo v rámci RVHP, ovšem v porovnání s vyspělými státy nepatřily tyto výsledky mezi nejlepší.¹⁷⁸

¹⁷⁶ Statistická ročenka ČR, Rozvoj JZD, Praha, 1989

¹⁷⁷ www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/020schuz/s020028.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1971-1976, Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly, vystoupení RSDr. Večeři, ministra zemědělství a výživy ČSSR,

¹⁷⁸ www.geografie.webzdarma.cz/transformace.htm

Pokud lze konstatovat, že československé zemědělství dosáhlo co do objemu výroby vrcholu, pak se ovšem musí přiznat, že zprůmyslnění a další intenzifikace zemědělské výroby nutně přinášely nemalé problémy i v oblasti životního prostředí kde docházelo k mizení přirozených biokoridorů, úbytku biodiverzity či k vysychání půd. Tzv. „družstevní lány“ byly optimální z hlediska úspor z rozsahu při nasazení velkoobjemové techniky, zároveň ale byly náchylné k erozivním pohybům (rozsah takto postižené půdy byl až polovina zemědělské půdy státu). Stejně tak vybudováním velkochovů hospodářských zvířat s bezstelivovým provozem ubyla organická hmota a v jejím důsledku i obsah organických látek v orné půdě, kde klesl místy pod 1%. Důsledkem bylo narušení vlastností půdy, která někdy nebyla schopna absorbovat průmyslová hnojiva.

Obecným trendem v osmdesátých letech a v souvislosti s koncentrací zemědělství na velké podniky došlo k poklesu počtu zaměstnanců.¹⁷⁹ Markantní je to na časové řadě od roku 1949, kdy pracovalo v zemědělství 2 222 tisíc stálých pracovníků, tak v roce 1989 to bylo již jen 902 tisíc. Na rozdíl od předchozích dekád (kdy byla spíše vedlejší aktivita družstev potlačována) sedmdesátá a osmdesátá léta zaznamenala značný nárůst tzv. přidružená výroba JZD, která významně pomáhala cash flow JZD. V roce 1988 provozovalo přidruženou výrobu celkem 84,6% ze všech JZD. Podíl tržeb z přidružené výroby na tržbách z výrobní činnosti tak dosahoval až 23%.¹⁸⁰

Zaměření právní úpravy jednotných zemědělských družstev bylo orientováno zejména na organizační záležitosti. Neprávní politické zásahy do fungování a jednotných zemědělských družstev se soustřeďovaly především na nomenklaturní schvalování obsazení vedoucích funkcí v družstvu, zejména předsedů JZD; to se odráželo i v „povinném“ členství předsedy jednoho nebo dvou nejúspěšnějších JZD na okrese v předsednictvu okresního výboru KSČ. Naopak není bez zajímavosti, že v sedmdesátých a hlavně osmdesátých letech ve většině družstev (samozřejmě v různé míře podle situace v jednotlivých okresech, někde ale až v 90% - např. okres Kolín) nastupují do funkcí předsedy družstva (a jiných vedoucích funkcí, jako je hlavní agronom, zootechnik, ekonom) často potomci středních i větších sedláků, ba i „vesnických boháčů“¹⁸¹, kteří v atmosféře šedesátých let absolvovali střední a vysoké zemědělské školy, byli znalí hospodaření, byli srostlí s vesnicí a měli v ní

¹⁷⁹ „Proti roku 1948 pracuje dnes v zemědělství polovina pracovníků, která produkuje zhruba dvojnásobný objem hrubé zemědělské produkce a téměř trojnásobek tržní zemědělské produkce. Na jednoho pracovníka v zemědělství připadá 14 obyvatel, což je více než dvojnásobek proti úrovni před 25 lety, kdy jeden pracovník v zemědělství vyráběl potraviny pro 6 obyvatel“ in: www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/020schuz/s020028.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1971-1976, Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly, vystoupení RSDr. Večeří, ministra zemědělství a výživy ČSSR,

¹⁸⁰ www.geografie.webzdarma.cz/transformace.htm

¹⁸¹ Pramen Zemědělský svaz ČR

autoritu. Hlavně osmdesátá léta pak byla ve znamení značných investic do velkokapacitních budov pro chov skotu a prasat, meliorací, komunikací, apod.¹⁸²

5.2 Zákon č. 122/1975 Sb. o zemědělském družstevnictví

Zákon číslo 122/1975 Sb. byl ze dne 13.11. 1975 upravoval problematiku kolektivního zemědělství od 1.1.1976 až do července 1988, kdy byl nahrazen novým „přestavbovým“ zákonem o zemědělském družstevnictví. V souvislosti s tímto zákonem byly dále přijaty, vedle zákona č. 123/1975 Sb. o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, například i nařízení vlády č. 138/1975 Sb., kterým se provádějí některá ustanovení zákona č. 122/1975 Sb. o zemědělském družstevnictví nebo vyhláška federálního ministerstva zemědělství a výživy č. 159/1975 Sb. o spolupráci v zemědělství a jejích formách.

Sedmdesátá léta dvacátého století znamenala pro československé zemědělství bezesporu období rozmachu. Zemědělská družstva se ve velkém počtu slučovala. Vznikaly veliké agrokompexy. Relativně se dařilo zvyšovat produktivitu, byť spíše extenzivním charakterem hospodaření. Právní úprava z konce padesátých let přestala vyhovovat potřebám velkovýroby (materiální a technické) a hlavně řízení těchto agrokompexů.

Jako hlavní důvody nové právní úpravy byly formulovány tyto úkoly nového právní předpisu:

1. posílení organizátorské a řídicí funkce socialistického státu a jeho orgánů ve vztahu k jednotným zemědělským družstvům;
2. prohloubení účasti družstevních rolníků na správě a řízení družstevních záležitostí;
3. přizpůsobení soustavy a působnosti orgánů jednotných zemědělských družstev novým podmínkám a úkolům, vyplývajícím z vytváření velkých výrobních celků a z uplatňování nových vyšších forem a metod organizace a řízení;
4. vytvoření nezbytného prostoru pro další koncentraci a specializaci zemědělské výroby, především na základě plánovitého rozvoje účelných způsobů a forem spolupráce mezi socialistickými zemědělskými organizacemi navzájem a organizacemi služeb a potravinářského průmyslu;
5. sblížení postavení družstevních rolníků ve sféře pracovních vztahů s postavením ostatních pracujících širším uplatněním principů pracovního práva vyjádřeným v zákoníku práce;

¹⁸² ocenění těchto investic v účetní hodnotě, prakticky nových, a jejich rozdělení do majetkových podílů družstva v devadesátých letech v rámci transformace ekonomicky téměř likvidovalo

6. rozšíření a posílení práva družstevního užívání sdružené půdy, aby opravňovalo jednotná zemědělská družstva k užívání sdružených pozemků pro plnění všech úkolů, jež jsou předmětem jejich činnosti.“¹⁸³

Tuto realitu odrážela preambule k tomuto zákonu (nazvanému o zemědělském družstevnictví – nikoli jako dva zákony mu předcházející nazvané „o jednotných zemědělských družstvech“), když konstatovala, že „se zřetelem na dosaženou úroveň rozvoje výrobních sil a výrobních vztahů v našem zemědělství je třeba, aby jednotná zemědělská družstva uplatňovala vyšší formy organizace a řízení výroby a práce a aby bylo prohloubeno účinné státní vedení, zabezpečující plánovitý rozvoj zemědělství v rámci celého socialistického zemědělsko-průmyslového komplexu a sblížování sociálně ekonomického postavení družstevních rolníků a pracovníků státních organizací. Tyto směry v rozvoji ... socialistického zemědělství vyžadují i novým podmínkám odpovídající ... právní úpravu socialistického zemědělského družstevnictví.“

Zemědělská družstva byla podřízena státu jak plyne z ustanovení § 2 zákona o zemědělském družstevnictví, které uvádělo, že stát řídí jednotná zemědělská družstva a ostatní zemědělské družstevní organizace, popřípadě další organizace a kooperační sdružení, jež se vytvářejí při rozvoji spolupráce v zemědělství, v souladu se zemědělskou politikou a politikou výživy lidu tak, aby svou hospodářskou činností uspokojovaly co nejlépe potřeby a zájmy společnosti. Hospodářské plány družstev byly potom odvozeny ze státních plánů rozvoje národního hospodářství.

Právní úprava hned v počátku deklaroval, že celostátní sjezd jednotných zemědělských družstev svolává vláda Československé socialistické republiky v součinnosti s ústředním výborem Národní fronty a Svazem družstevních rolníků Československé socialistické republiky. Tedy celá struktura zemědělství byla plně pod kontrolou státu.

Ustanovení § 6 definovalo jednotné zemědělské družstvo jako dobrovolné sdružení pracujících rolníků i ostatních pracujících (je zde tady patrný rozdíl mezi minulou právní úpravou, preferující propojení členského a pracovního vztahu k družstvu) ke společné socialistické zemědělské velkovýrobě. Jednotné zemědělské družstvo bylo z definice lidovým družstvem a dobrovolnou společenskou organizací.

Družstvo bylo zcela samostatnou právnickou osobou, mohlo nabývat jen taková práva a přejímat jen takové závazky, která byly v souladu s jeho činností, některé právní úkony vymezené vzorovými stanovami jednotných zemědělských družstev, mohlo ovšem činit jen se souhlasem okresní zemědělské správy.

Detailnější právní úpravu, v porovnání s právní úpravou minulou, obsahoval

¹⁸³ www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/020schuz/s020028.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1971-1976, Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly, vystoupení RSDr. Večeři, ministra zemědělství a výživy ČSSR

i ustanovení vztahující se ke vzniku družstva v ustanovení § 8 a násl.. Ke vzniku družstva bylo zapotřebí usnesení ustavující schůze o jeho založení, přijetí stanov družstva, zvolení orgánů družstva a bezpodmínečného souhlasu okresního národního výboru po vyjádření okresní zemědělské správy. Družstvo se zapisovalo do podnikového rejstříku a ode dne zápisu do tohoto rejstříku mohlo družstvo navenek nabývat práv a zavazovat se k plnění.

Tak jako předchozí právní úpravy musel název družstva obsahovat slova jednotné zemědělské družstvo a uvedení sídla družstva. Jak uváděla dobová literatura, tak „v souladu s tradicí ... se umožňovalo ..., aby družstva pojímala do svých názvů i další označení, připomínající významná výročí, symbolizující principy budování rozvinuté socialistické společnosti apod.“¹⁸⁴ Vzhledem k tomu, že se jako způsob regulace nežádoucích úprav osvědčily vzorové stanovy, odkazoval na ně zákon hned v ustanovení § 10 zákona o zemědělském družstevnictví. Vzorové stanovy měly upravovat vnitřní vztahy v družstvu a navést družstvo k vypracování vlastních stanov.

Opět, jako v minulé právní úpravě, vydávala vzorové stanovy vláda Československé socialistické republiky formou nařízení, po projednání s ústředním výborem Svazu družstevních rolníků Československé socialistické republiky. Současně v těchto vzorových stanovách, jak uvidíme níže, mohla vláda stanovit (a také stanovila) postup při vypracování a schvalování stanov družstva, jejich změn a doplňků.

Jednotné zemědělské družstvo tedy mohlo přijímat vlastní stanovy k úpravě vnitřních vztahů v družstvu v závislosti na konkrétních odlišnostech. Stanovy družstva i jejich změny a doplňky přijímala členská schůze, ale schvaloval je okresní národní výbor po vyjádření okresní zemědělské správy. Evidenci stanov jednotlivých družstev vedl potom okresní národní výbor.

Hlavním předmětem činnosti družstva měla být, stejně jako v předchozích právních úpravách zemědělská velkovýroba, ale stejně tak i jiné činnosti, pokud slovy zákona „přispívaly ke zvyšování intenzity a efektivity zemědělské velkovýroby a zajišťovaly plynulost provozu a plné využití výrobních sil družstva“. Hospodaření s lesy mohlo ovšem také patřit do předmětu činnosti družstva.

Vzhledem k ekonomické výhodnosti a určité flexibilitě fenoménu „přidružené výroby“, byl i tento institut právně upraven v ustanovení § 13 zákona o zemědělském družstevnictví. Družstvo mohlo v zájmu celoročního zaměstnání svých členů, využití výrobních prostředků nebo vlastních a místních materiálových zdrojů, i k zabezpečení společensky prospěšné výroby a služeb provozovat na základě povolení přidruženou výrobu.

Zákon sice deklaroval, že přidružená výroba nesmí být provozována „na úkor

¹⁸⁴ Strahal, M. a kol.: Zákon o zemědělském družstevnictví a předpisy související, Panorama Praha 1978, s. 22

neustálého rozvoje zemědělské velkovýroby ani zneužívána k nedovolenému podnikání nebo k získávání neoprávněného hospodářského prospěchu“. Nicméně právě přidružená výroba byla mnohdy ekonomickou nutností pro vlastní existenci družstva. Zvláště v osmdesátých letech byla ekonomicky úspěšná zemědělská družstva právě pokud měla rozvinutou přidruženou výrobu.

Bylo-li potřeba nějaké povolení k přidružené výrobě, mohlo družstvo „podnikat“, jen získalo-li toto povolení vydávané okresním národním výborem po vyjádření okresní zemědělské správy. Povolená přidružená výroba se zapisovala do podnikového rejstříku¹⁸⁵ a měla být provozována „v přiměřeném, společensky žádoucím rozsahu“

Ustanovení § 14 - Hospodaření družstva a rozdělování důchodu již v prvním odstavci konstatovalo, nikdy nezpochybňovanou skutečnost, že družstvo buď hospodaří s vlastním majetkem a nebo s majetkem v užívání (užívání bylo upraveno zvláštním zákonem, na rozdíl od předchozí právní úpravy)

Druhá část zákona byla zákonodárcem věnována právní úpravě členství v družstvu. Členem družstva se mohl stát každý občan po ukončení povinné školní docházky, přičemž požádat o přijetí za člena družstva bylo možné již od počátku kalendářního roku, v němž ukončí povinnou školní docházku (striktně patnáctiletá hranice z minulé právní úpravy byla tedy opuštěna).

Členství vznikalo standardně na základě písemné přihlášky občana a následného rozhodnutí družstva o jeho přijetí za člena družstva. Podmíněný vstup byl zakázán. O přijetí občana za člena družstva rozhodovala členská schůze na návrh představenstva a v období mezi členskými schůzemi pak samotné představenstvo.

Podle této právní úpravy členství zanikalo na základě těchto právních skutečností: dohodou, vystoupením, vystoupením se zkrácenou lhůtou, vyloučením, smrtí člena nebo zánikem družstva v důsledku jeho přechodu do státní zemědělské organizace nebo trvalé ztráty půdní základny. Dohodu o ukončení členství muselo družstvo uzavřít písemně s vystupujícím členem, přičemž musela obsahovat den ukončení členského vztahu a pokud to požadoval vystoupivší člen tak i důvod, pro který dochází ke skončení členství.

V této právní úpravě se objevuje v ustanovení § 21 i pojem odhláška, který ač neexistující v dnešní právní úpravě je natolik vžitým termínem, že jej uvádí i současná judikatura. Vystoupení člena z družstva bylo možné pouze ke konci kalendářního roku, přičemž bylo určeno, že písemná odhláška člena musí být doručena družstvu nejpozději do 30. června toho konkrétního roku. Zkrácení této lhůty bylo možné jen za speciálních podmínek, jejichž rozbor je mimo rámec této práce.

Odhláška doručená družstvu mohla být odvolána jen písemně a se souhlasem

¹⁸⁵ Strahal, M. a kol.: Zákon o zemědělském družstevnictví a předpisy související, Panorama Praha 1978, s.28

družstva a o souhlasu družstva s odvoláním odhlášky musel být člen družstva písemně vyrozuměn.

Vyloučení z družstva členskou schůzí přicházelo do úvahy pouze byl-li člen pravomocně odsouzen pro úmyslný trestný čin nepodmíněně k trestu odnětí svobody na dobu delší než jeden rok eventuálně porušil-li opětovně hrubým způsobem družstevní kázeň a dříve uložené kárné opatření nevedlo k nápravě, nebo porušil-li družstevní kázeň zvláště hrubým způsobem, a když by další trvání jeho členství ohrožovalo řádné plnění úkolů družstva. Pro vyloučení byla stanovena maximálně tříměsíční lhůta¹⁸⁶. Nesouhlasil-li vyloučený s rozhodnutím členské schůze mohl podat žalobu k soudu.

Zákon o zemědělském družstevnictví z roku 1975 relativně podrobně (a ve spojení s níže uváděnými vzorovými stanovami) upravoval problematiku týkající se orgánů družstva. Formálně dominantním orgánem byla samozřejmě členská schůze a dále volené orgány, kterými byly sbor zástupců, představenstvo, předseda, revizní komise, sociální komise, komise bezpečnosti a ochrany zdraví při práci a smírčí komise případně další orgány zřízené v souladu se vzorovými stanovami

Členská schůze byla nejvyšším orgánem družstva a jejím hlavním úkolem podle zákona bylo spravovat záležitosti družstva a kontrolovat činnost družstva. Členská schůze se musela scházet minimálně jednou za šest měsíců, popřípadě - byli v družstvu zvoleni sbor zástupců - aspoň jednou za rok. Členská schůze musela být svolána, požádali-li o to aspoň jedna třetina všech členů družstva, revizní komise, okresní národní výbor nebo okresní zemědělská správa.

Konkrétní pravomoc členské schůze byla upravena v § 28 zákona o zemědělském družstevnictví a mezi možnostmi vyčleněnými pro členskou schůzi uváděla např. volbu a odvolání orgánů družstva nebo jejich jednotlivých členů, přijímání stanov družstva, jejich změn a doplňků, přijímání pracovního, organizačního a jednacího řádu družstva, jejich změn a doplňků, schvalování střednědobých a prováděcích hospodářských plánů, schvalování účetních uzávěrek, rozhodování o sloučení, rozdělení nebo zániku družstva, další pokud si je schůze vyhradila.

Určitou novinkou byl tzv. sbor zástupců, který nesměl být početně nižší než pětinasobek počtu členů představenstva, který mohl být zřízen v družstvu s velkým počtem členů. Tento sbor potom měl práva členské schůze, vyjma volby a odvolání orgánů družstva, přijímání stanov a pracovního řádu družstva, schvalování účetních uzávěrek a rozhodování o sloučení, rozdělení nebo zániku družstva.

Představenstvo družstva bylo statutárním a výkonným orgánem družstva, který v období mezi členskými schůzemi, eventuálně mezi schůzemi sboru zástupců, řídil činnost družstva a zabezpečoval a kontroloval plnění přijatých usnesení.

¹⁸⁶ Suchánek, J.: Práce v zemědělství, Orbis, Praha, 1978, s. 59

Dalším orgánem družstva byl předseda, který řídil běžnou činnost družstva a hlavně jednal za družstvo navenek. Vedle toho také řídil jednotlivé úseky činnosti a jednotlivá hospodářství, jakož i jiné organizační jednotky v družstvu, a to prostřednictvím vedoucích odborných pracovníků. Předseda odpovídal za svou činnost členské schůzi a představenstvu. Rozdělení pravomocí mezi představenstvo a předsedu bylo „.... v podstatě založena na tom, že představenstvo jako statutární výkonný orgán družstva je orientováno na celkové řízení hospodářské a společenské činnosti družstva a na celkové usměrňování práce vedoucích funkcionářů a odborných pracovníků družstva. ... Předsedovi náleželo v mezích daných rozhodnutím kolektivních orgánů družstva řídit běžnou činnost družstva, uvádět v život usnesení přijatá kolektivními orgány družstva a bezprostředně řídit a kontrolovat práci ostatních vedoucích funkcionářů a odborných pracovníků družstva“.¹⁸⁷

Posledním obligatorním orgánem družstva byla revizní komise, jejíž náplní práce bylo kontrolovat veškerou činnost družstva a projednávat stížnosti jeho členů.

Družstvo mohlo zřizovat i další komise v rámci organizace činnosti družstva. Členy těchto komisí volil nebo jmenoval, popřípadě odvolával orgán, který je zřídil. Vládním nařízením vydané vzorové stanovy mohly ale stanovit obligatornost těchto orgánů.

Novým orgánem bylo tzv. hospodářské vedení – orgán sui generis – který se objevil v právních předpisech upravujících zemědělství poprvé. Podle ustanovení § 24 si členská schůze mohla ustavit hospodářské vedení jako pomocný orgán předsedy, přičemž hlavní náplní práce tohoto orgánu bylo projednávat opatření k zabezpečení výrobně organizačních a ekonomických úkolů družstva.

Podle ustanovení § 35 zákona o zemědělském družstevnictví podrobnosti o působnosti orgánů, dalších komisí a hospodářského vedení družstva, jejich volbě a odvolávání, složení, jednání a rozhodování, jakož i o výrobních poradách organizačních jednotek jako nástroji řízení a aktivní účasti členů družstva na správě družstevních záležitostech, upravovaly – jak je detailně uvedeno níže - vzorové stanovy a stanovy družstva. Vzorové stanovy také stanovily, které družstvo se považuje za družstvo s velkým počtem členů a kteří další vedoucí funkcionáři (vedoucí odborní pracovníci) družstva, popřípadě za jakých podmínek, mohou činit některé právní úkony jménem družstva.

Ani zákon o zemědělském družstevnictví z roku 1975 nemohl z principiálních důvodů opomenout právní úpravu sdružování pozemků a združstevňování ostatních výrobních prostředků. Členové družstva byli povinni sdružit ke společnému družstevnímu hospodaření veškeré pozemky (včetně lesních pozemků a

¹⁸⁷ www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/020schuz/s020028.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1971-1976, Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly, vystoupení RSDr. Večeři, ministra zemědělství a výživy ČSSR

vodních ploch), které vlastnili (a vlastnictví jim ani tentokrát nebylo odňato) nebo na kterých hospodařili v době vstupu do družstva, stejně jako pozemky, které získali později za trvání členství. Naopak do vlastnictví družstva museli odevzdat ostatní výrobní prostředky, pokud je družstvo potřebovalo

Povinnost sdružit pozemky se logicky netýkala pozemků a ostatní výrobní prostředky, které jsou již v době vstupu člena do družstva užívalo jiné družstvo nebo jiné socialistické zemědělské organizace. Povinnost sdružení se dále netýkala pozemků, na nichž byly zřízeny stavby, které mohly být v osobním vlastnictví, nádvoří, jakož i zahrady, které souvisejí s pozemkem, na němž je obytná budova, nebo jsou v zastavěné části obce, jestliže jejich výměra byla maximálně 0,1 ha. Hypoteticky se nemusela družstvu poskytnout i zahrada ve výměře nad 0,1 ha, to ovšem musely stanovit vzorové stanovy.

Systémově a právně teoreticky, již od počátku kolektivizace, bylo zemědělské družstevnictví postaveno na právním institutu družstevního užívání (zejména)¹⁸⁸. Proto i v této právní úpravě byl tomuto institutu věnován poměrně značný prostor. V ustanoveních § 37 a násl. bylo stanoveno, že k pozemkům sdruženým ke společnému družstevnímu hospodaření, popřípadě k pozemkům daným za ně do náhradního užívání při provedené hospodářsko-technické úpravě pozemků (dále jen "sdružené pozemky"), náleží družstvu právo družstevního užívání.

Toto právo družstevního užívání bylo zřízeno jako bezúplatné a časově neomezené a hlavně opravňovalo družstvo k tomu, aby v souladu s právními předpisy užívalo sdružené pozemky pro plnění všech úkolů, které jsou předmětem jeho činnosti. Družstvo tedy na základě zákonného zmocnění mohlo provádět na sdružených pozemcích úpravy potřebné k zajištění nebo zvýšení zemědělské výroby, měnit podstatu sdružených pozemků a čerpat z ní, zřizovat na sdružených pozemcích stavby potřebné pro činnost družstva i obytné domy v rámci podnikové bytové výstavby a družstvu jako uživateli z toho vyplývala „veškerá oprávnění a povinnosti, jaká jinak přísluší vlastníkov“¹⁸⁹

Na rozdíl od tradiční právní úpravy (tedy obecných právních předpisů) veškeré porosty, vzešlé na sdružených pozemcích, byly ve vlastnictví družstva. Družstvo bylo zmocněno a povinno chránit své právo družstevního užívání proti každému, kdo do něj neoprávněně zasahoval

Pouze v odůvodněných případech bylo možné, aby se souhlasem okresního národního výboru, vydaným po předchozím vyjádření okresní zemědělské správy, družstvo umožnilo resp. přenechalo sdružené pozemky k užívání jiné socialistické zemědělské organizaci. Stejná situace byla u lesních pozemků, také nemusely být

¹⁸⁸ JZD mohlo být samozřejmě také vlastníkem půdy (přídělcem v rámci pozemkové reformy), ale později se od této praxe, vytvořením institutu práva trvalého užívání, upustilo – in ¹⁸⁸ Drobník, J. a kol. Zemědělskodružstevní právo, Univerzita Karlova Praha 1988, s. 44

¹⁸⁹ Strahal, M. a kol.: Zákon o zemědělském družstevnictví a předpisy související, Panorama Praha 1978, s. 73

výlučně užívány družstvem do kterého člen vstoupil, ale v odůvodněných případech mohlo družstvo přenechat sdružené lesní pozemky k užívání organizaci lesního hospodářství, popřípadě sdružené rybníky s chovem ryb k užívání organizaci státního rybářství. V každém případě však musela být uzavřena na přenechání pozemků do užívání jiném subjektu písemná smlouva.

Podle ustanovení § 40 zákona o zemědělském družstevnictví sdružené pozemky, které nelze hospodárně a účelně využít pro socialistickou zemědělskou velkovýrobu bylo možné po obdržení souhlasu okresního národního výboru, vydaným po předchozím vyjádření okresní zemědělské správy, přenechat k dočasnému užívání státní nebo družstevní organizaci pro zemědělské i nezemědělské využití, společenské organizaci pro zemědělské využití, případně písemnou smlouvou členům, kteří nemají vlastní zahradu, pro zemědělské využití (s maximální rozlohou 0,1 ha).

Změna vlastnictví ke sdruženým pozemkům v žádném případě neznamena jakýkoli následek pro uživatele (družstvo navíc muselo k takové změně – mimo dědění, samozřejmě- dát souhlas) s výjimkou převodu nebo přechodu sdruženého pozemku do socialistického společenského vlastnictví. Právo družstevního užívání mohlo zaniknout „jen převodem nebo přechodem půdy do vlastnictví státu nebo družstva.¹⁹⁰

Právní úprava byla opět v zákoně o zemědělském družstevnictví z roku 1975 věnována i záhumenkovému hospodaření (byť podrobnější právní úpravu obsahovalo vládní nařízení – vzorové stanovy. Družstvo se mohlo rozhodnout, zda nebude záhumenky zřizovat nebo zda je zřídí. Pro ty členy, kteří neměli záhumenek, muselo družstvo poskytnout zemědělské výrobky jak pro potřebu jimi chovaného hospodářského zvířectva tak i pro osobní spotřebu.

Tak jako předchozí právní úpravy, tak i zákon o zemědělském družstevnictví z roku 1975 upravoval združstevňování ostatních výrobních prostředků. Živý a mrtvý inventář, osivo, sadba a krmivo, hospodářské budovy a jiné stavby, popřípadě řemeslnické potřeby odevzdané členem do společného družstevního hospodářství, změnilly vlastníka z člena družstva se jím stalo družstvo. Tak jako v předchozí právní úpravě dvacet procent přejímací ceny živého a mrtvého inventáře, popřípadě řemeslnických potřeb i přejímací cena osiva, sadby a krmiva, hospodářských budov a jiných staveb, se ze zákona staly povinným nenávratným vkladem člena do družstva. Zbývající část přejímací ceny živého a mrtvého inventáře, popřípadě řemeslnických potřeb, muselo družstvo odkoupit (zaplatilo) družstvo svému členovi za podmínek a ve lhůtách, určených ve stanovách družstva.

Právní úprava z roku 1975 opět upravovala i pracovněprávní vztahy. Práci v družstvu měly podle zákona provádět zásadně jeho členové, přičemž zákon stanovil

¹⁹⁰ Drobniček, J.: Základy pozemkového práva, nakladatelství IFEC- Eva Roztočková, Praha 2005, s.82

povinnost osobně pracovat v družstvu jako základním povinností vyplývající z členství. Opět bylo připuštěno, že výjimečně může družstvo zaměstnávat občany i v pracovním poměru, popřípadě v jiném pracovněprávním vztahu.

Vzhledem k panující koncepci zcela samostatného právního odvětví zemědělsko-družstevního práva (a samozřejmě i práva pracovního) musel tento zákon upravit zemědělské družstevnictví komplexně, tedy včetně norem týkající se výkonu práce v družstvu. Zákoník práce byl totiž použitelný, jen pokud to výslovně stanovil tento zákon, zákoník práce nebo jiný právní předpis (což znamenalo „nepřímou novelizaci ustanovení §3 odst. 2 zákoníku práce, které počítalo s tím, že může být platnost některých ustanovení zákoníku práce vztažené na pracovní vztahy členů družstev také stanovami družstva“¹⁹¹).

Vzorové stanovy byly zmocněny určit, kdy se nevyžaduje na členovi družstva plnění povinnosti osobně pracovat v družstvu a za jakých podmínek může družstvo zaměstnávat občany i v pracovním poměru.

Zákon pamatoval i na podpůrné předpisy v oblasti právní úpravy pracovních poměrů a stanovil, že členská schůze musí přijmout pracovní řád družstva (vydaný samozřejmě ve vzorové formě federálním ministerstvem zemědělství a výživy v dohodě s ministerstvy zemědělství a výživy České socialistické republiky a Slovenské socialistické republiky) který by byl je závazný pro družstvo a jeho členy i pracovníky.

Právním úkonem, který provádělo družstvo a člen s úmyslem založit pracovněprávní vztah byla tzv. dohoda o pracovních podmínkách. O uzavření dohody o pracovních podmínkách mohlo družstvo jednat s občanem již v souvislosti s jeho přijímáním za člena družstva. Dohoda o pracovních podmínkách mohla být platně uzavřena jen písemně. Jedno vyhotovení písemné dohody o pracovních podmínkách bylo družstvo povinno vydat členovi a dohoda musela obsahovat ujednání o druhu práce (funkci), kterou bude člen družstva vykonávat, místu výkonu práce - obci, hospodářství, provozu, farmě, popřípadě jinak určeném místě a dni nástupu do práce. Nebylo-li sjednáno něco jiného, byla vytvořena zákonná fikce, že tato dohoda byla uzavřena na dobu neurčitou.

Ode dne, který byl v dohodě o pracovních podmínkách sjednán jako den nástupu do práce, bylo družstvo povinno přidělovat svému členovi práci podle této dohody a platit mu za vykonanou práci odměnu podle předpisů o odměňování za práci v družstvech a na druhou stranu člen družstva (nikoli tedy už družstevník, jak zněla legislativní zkratka v minulých právních úpravách) byl povinen podle pokynů družstva konat osobně práce podle této dohody v pracovní době stanovené pro družstvo a dodržovat pracovní kázeň. Další detaily dohody o pracovních podmínkách stanovilo nařízení vlády

¹⁹¹ Strahal, M. a kol.: Zákon o zemědělském družstevnictví a předpisy související, Panorama Praha 1978, s. 89

Nemělo-li družstvo pro nového člena práci, muselo mu umožnit, aby dočasně pracoval pro jinou organizaci a přitom mu napomáhal. Zákon o zemědělském družstevnictví z roku 1975 dále podrobně upravoval i institut dovolené na zotavenou (základní doba činila 3, týdny, po 15 letech práce v družstvu 4 týdny), dále aspekty náhrady odměny za práci za dovolenou a problematiku odměňování za práci.

Zákon o zemědělském družstevnictví z roku 1975 upravoval dále i záležitosti týkající se tzv. družstevní kázně. Družstevní kázní se rozumělo "uvědomělé plnění úkolů a povinností, které pro každého člena družstva vyplývají z jeho členství v družstvu, zejména pak v souvislosti s jeho účastí na společné práci, na řízení a správě družstva a na společenské činnosti družstva" (§ 60 odst.1 zákona o zemědělském družstevnictví); nedílnou součástí družstevní kázně byla "pracovní kázeň a ochrana socialistického vlastnictví" (§ 60 odst.3 zákona o zemědělském družstevnictví). Mělo-li být porušení družstevní kázně právně postižitelné jako důvod k vyloučení ze zemědělského družstva, muselo být členem zemědělského družstva zaviněno (alespoň z nedbalosti) a muselo dosahovat určitý stupeň intenzity. Důvodem k vyloučení ze zemědělského družstva bylo buď opětovné porušení družstevní kázně hrubým způsobem, jestliže dříve uložené kárné opatření nevedlo k nápravě, nebo porušení družstevní kázně zvlášť hrubým způsobem, obojí za podmínky, že by další trvání členství ohrožovalo řádné plnění úkolů zemědělského družstva.

Zákon o zemědělském družstevnictví nedefinoval, co je třeba rozumět pod pojmy "porušení družstevní kázně hrubým způsobem" a "porušení družstevní kázně zvlášť hrubým způsobem"; jejich vymezení tedy přenechával v každém jednotlivém případě na úvaze soudu. Při zkoumání intenzity porušení družstevní kázně soud měl přihlížet zejména k osobě člena, k funkci, kterou zastává, k jeho dosavadnímu postoji k plnění pracovních úkolů a jiných členských povinností, k době a situaci, v níž došlo k porušení družstevní kázně, k míře zavinění člena, ke způsobu a intenzitě porušení konkrétních povinností člena, k důsledkům porušení družstevní kázně pro družstvo, k tomu, zda svým jednáním člen způsobil družstvu škodu, apod. Zákon zde ponechával soudu širokou možnost uvážení, aby rozhodnutí o platnosti vyloučení ze zemědělského družstva odpovídalo tomu, zda po družstvu lze spravedlivě požadovat, aby členství u něj nadále trvalo.¹⁹²

Za závažné nebo opětovné porušení družstevní kázně, která mohla být porušena povinností stanovená právním předpisem, stanovami družstva nebo jinými vnitrodružstevními předpisy, popřípadě usneseními nebo opatřeními orgánů anebo pracovními příkazy vedoucích funkcionářů družstva, mohlo být členovi družstva uloženo některé z těchto kárných opatření: důtka, veřejná důtka, snížení, popřípadě odnětí premií, podílů na hospodářských výsledcích nebo jiných pohyblivých součástí

¹⁹² Srov. usnesení Nejvyššího soudu ze dne 15.11.2007 zn.sp. 21 Cdo 2663/2006

odměny za práci, vyjadřujících osobní ohodnocení, až do celkové výše 500 Kčs, případně převedení na méně placenou práci na dobu až tří měsíců, popřípadě snížení základní měsíční odměny za práci až o 10 % na dobu až tří měsíců.

Kárné opatření mohlo být uloženo jen do jednoho měsíce ode dne, kdy se družstvo dovědělo o porušení družstevní kázně, nejpozději však do jednoho roku ode dne, kdy k porušení družstevní kázně došlo. Kárné opatření ukládalo představenstvo, eventuálně v případě předsedy, člena představenstva nebo revizní komise, členská schůze. Proti rozhodnutí předsedy se mohl člen družstva odvolat (podat námitky) členské schůzi. Měl-li člen družstva za to, že při uložení kárného opatření byl porušen právní předpis, stanovy družstva nebo jiné vnitrodružstevní předpisy anebo že kárné řízení zůstalo neúplné, měl 30 dnů od doručení rozhodnutí členské schůze o námitkách, popřípadě - jde-li o předsedu (místopředsedu), člena představenstva nebo člena revizní komise - od doručení rozhodnutí členské schůze o kárném opatření, možnost podat návrh na přezkoumání tohoto rozhodnutí soudem; podání návrhu na přezkoumání mělo ze zákona odkladný účinek.

Zvláštní úpravu, stejně jako v případě pracovněprávního vztahu člena družstva k družstvu měla i oblast odpovědnosti za škodu. Zákon o zemědělském družstevnictví z roku 1975 upravoval jednak povinnost předcházení hrozícím škodám. Tato povinnost se týkala jak družstva (družstvo je povinno vytvářet svým členům takové podmínky, aby mohli řádně plnit své členské povinnosti bez ohrožení zdraví a majetku; zjistí-li závady, je povinno učinit opatření k jejich odstranění), tak členů - člen družstva je povinen počínat si tak, aby nedocházelo ke škodám na zdraví a majetku ani neoprávněnému majetkovému prospěchu na úkor společnosti, družstva nebo jednotlivce.

Hrozila-li družstvu škoda, člen družstva byl povinen upozornit na to příslušného vedoucího funkcionáře (vedoucího odborného pracovníka) družstva, popřípadě příslušné orgány (za vědomé neohlášení mohl být uznán spolupovinným škodu uhradit). Případně byl člen družstva povinen odvrátit škodu svým zákrokem, ovšem za podmínky že by tím nevystavil vážnému ohrožení sebe nebo jiné členy nebo pracovníky družstva, popřípadě osoby sobě blízké.

Zvláštní konstrukci, byť obdobnou jako v právu pracovním, měla odpovědnost člena družstva za škodu způsobenou při plnění členských povinností nebo v přímé souvislosti s ním. Muselo se jednat o zaviněné způsobení škody porušením právní povinnosti při plnění členských povinností nebo v přímé souvislosti s ním s tím, že pokud byla škoda způsobena také porušením povinností ze strany družstva, odpovědnost člena družstva se poměrně omezila.

Vedle této obecné odpovědnosti existovala v právní úpravě zemědělského družstevnictví i odpovědnost za svěřené hotovosti, ceniny, zboží, zásoby materiálu nebo jiné hodnoty, které je povinen vyúčtovat, v případě že člen uzavřel s družstvem dohodu o hmotné odpovědnosti odpovídá za vzniklý schodek. Člen družstva navíc

odpovídal ze zákona za ztrátu nástrojů, ochranných pracovních prostředků a jiných podobných předmětů, které mu družstvo svěřilo na písemné potvrzení (důkazní břemeno, že škodu nezavinil, leželo na členovi).

Výslovný odkaz na zákoník práce obsahoval zákon o zemědělském družstevnictví z roku 1975 právě v této části zákona konkrétně odkaz na rozsah odpovědnosti za škodu. Určování výše družstvem požadované náhrady škody, jakož i případné upuštění od vymáhání zbylé částky náhrady škody, upravovaly vzorové stanovy.

Dále zákon obsahoval (vedle úpravy smírčího řízení) právní úpravu odpovědnosti družstva, které odpovídalo za škodu vzniklou členovi družstva při plnění členských povinností nebo v přímé souvislosti s ním, kterou mu způsobilo porušení právní povinnosti. Škoda způsobená družstvem byla škoda, která byla způsobena v rámci plnění úkolů družstva těmi, kteří tyto úkoly plnili. O rozsahu odpovědnosti družstva za škodu vzniklou členovi družstva při plnění členských povinností nebo v přímé souvislosti s ním platila obdobně příslušná ustanovení zákoníku práce o rozsahu odpovědnosti organizace za škodu vzniklou pracovníkovi při plnění pracovních úkolů nebo v přímé souvislosti s ním.

Jak již bylo řečeno sedmdesátá léta znamenala rozvoj zemědělství zejména slučováním družstev a zavedením skutečné velkovýroby. Zákon odlišoval dva stupně kooperace. Jako nižší stádium bylo zákonem uvádělo kooperační sdružení. Toto sdružení bylo založeno tzv. smlouvou o spolupráci, při níž ovšem nevznikla nová organizace. Smlouvou se zapojené subjekty zavazovaly plánovat a zajišťovat dohodnutou činnost, popřípadě že si budou v rámci dohodnuté činnosti poskytovat výrobky, práce a služby. Smlouvu musela schválit okresní eventuálně krajská zemědělská správa.

Vyšším stádiem spolupráce byl společný zemědělský podnik zapisovaný do podnikového rejstříku. Ten mohl vzniknout až po schválení ministerstvem zemědělství a výživy.

Vedle toho zákon předpokládal i slučování družstev, upravené v části zákona spolu s úpravou zániku družstva. Při slučování družstev se buď ze dvou nebo více družstev ustavovalo jedno nové družstvo, nebo jedno, popřípadě více družstev, vplynulo do družstva již ustaveného. Ke slučování se však mělo přistoupit „...jen za předpokladu, že přinese vyšší společenskou efektivnost výroby, že dojde ke zdokonalení její vnitřní organizace ...“¹⁹³

Členská schůze se mohla nadpoloviční většinou všech členů družstva usnést, že družstvo zanikne přechodem do státní zemědělské organizace, pro trvalou ztrátu půdní základny nebo rozdělením. V prvním případě bylo třeba souhlasu ministerstva zemědělství a výživy republiky k účinnosti usnesení členské schůze o

¹⁹³ Drobník, J. a kol. Zemědělskodružstevní právo, Univerzita Karlova Praha 1988, s. 44

zániku družstva přechodem do státní zemědělské organizace. K účinnosti usnesení členské schůze o zániku družstva pro trvalou ztrátu půdní základny nebo o zániku družstva jeho rozdělením bylo třeba „pouze“ souhlasu okresního národního výboru, vydaného po vyjádření okresní zemědělské správy.

Právní úprava dohledu na činnost družstev a ostatních organizací byla v zákoně situována na závěr. Tyto ustanovení konstatovala, že stát dohlíží svými orgány na činnost družstev a ostatních organizací v zájmu trvalého růstu výroby, prohlubování družstevní demokracie, upevňování socialistické zákonnosti a včasného odstraňování nedostatků.

Shledala-li okresní zemědělská správa, že usnesení vyjma pracovní právního, o tom rozhodoval soud) nebo jiné opatření družstva bylo v rozporu s právními předpisy nebo stanovami, smlouvou o spolupráci nebo o zřízení společného zemědělského podniku, anebo prováděcím hospodářským plánem, vyzvala je, aby v přiměřené lhůtě zjednalo nápravu. Zůstala-li výzva okresní zemědělské správy nebo okresního národního výboru bezvýsledná, mohl okresní národní výbor rozhodnutím zastavit výkon usnesení nebo jiného opatření družstva. Proti takovému rozhodnutí bylo ale možné podat odvolání podle předpisů o správním řízení.

5.3 Zákon č. 123/1975 Sb. o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby

Na rozdíl od předchozí právní úpravy, kdy bylo užívání zemědělské půdy upraveno jak v právních předpisech upravujících vlastní družstva, tak i v nařízení vlády č. 50/1955 Sb. o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby, bylo v rámci komplexní právní úpravy československého zemědělství přikročeno k vydání samostatného zákona č. 123/1975 Sb. o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby (tento zákon byl později změněn ještě v souvislosti s vydáním zákona č. 90/1988 Sb. a poté, v rámci právních změn po roce 1990.

Vedle práva družstevního užívání opět upraveného v zákoně o zemědělském družstevnictví č. 122/1975 Sb., bylo tímto zákonem upraveno zejména právo užívání půdy a jiného majetku k zajištění zemědělské výroby (zkráceně též „právo k zajištění výroby“).

Zákon byl projednáván současně se zákonem o zemědělském družstevnictví, jeho předkladatel Dr. Večeřa ve svém projevu odůvodňoval potřebu tohoto nového zákona takto: „... na prvním místě je to ta skutečnost, že nové právo užívání půdy je konstruováno jako právo věcné¹⁹⁴, to je právo váznoucí na majetku bez ohledu na změnu v osobě vlastníka, a je současně časově neomezené. Socialistické zemědělské organizace při hospodaření na této půdě, ale i při přípravě dlouhodobých opatření

¹⁹⁴ Tento názor ovšem nebyl obecně přijímán

koncepční povahy, nebudou tak nuceny brát zřetel na změny v osobě vlastníka.“¹⁹⁵

Úvodem bylo, jako důvod vydání nového předpisu, v tomto zákoně konstatováno, že zrovnoprávnění všech forem vlastnictví vyžaduje, aby vlastníci mohli v plném rozsahu užívat svou zemědělskou půdu a jiný zemědělský majetek a aby byly odstraněny veškeré překážky, které brání ve výkonu tohoto jejich práva.

Skutečným důvodem vydání tohoto zákona ovšem byl krajně neutěšený (nezřídka užívaných bez právního důvodu) stav právních vztahů zemědělských podniků ke kolektivizované (nepřesně řečeno) půdě.

Subjektem práva užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby mohlo být nejen JZD, ale i jiná socialistická zemědělská organizace nebo státní organizace, které plní vědeckovýzkumné úkoly nebo úkoly výuky pro odvětví zemědělství. Předmětem užívacího práva podle ustanovení § 1 zákona č. 123/1975 Sb. mohl být (rozdílně od práva družstevního užívání) vedle půdy, která není v družstevním nebo náhradním užívání, i jiný zemědělský majetek ve vlastnictví občanů a jiných než socialistických organizací.

Užívací právo ve smyslu ustanovení § 1 zákona č. 123/1975 Sb. vzniklo podle ustanovení § 5 odst. 1 téhož zákona k majetku uvedenému v ustanovení § 1 zákona č. 123/1975 Sb., který zemědělské organizace užívaly ke dni počátku účinnosti tohoto zákona, tj. ke dni 1. 1. 1976. V tomto ustanovení, které doslova legalizovalo faktický stav užívání zemědělské půdy i jiného majetku, byla podstata uvedeného zákona. Socialistické zemědělské organizace užívaly půdu a stavby ve vlastnictví fyzických osob (v jejich tzv. „holém“ vlastnictví) často jen na základě faktického stavu nebo po uplynutí 6 let, na které byl takový majetek přikázán do užívání podle vládního nařízení č. 50/1955 Sb. a další přikázání se již v praxi neobnovovalo. Tento stav se stal natolik neúnosným, že musel být řešen zvláštním zákonem.

Předmětem této právní úpravy bylo tedy užívací právo (právo k zajištění výroby) těch subjektů, které plnily vědeckovýzkumné úkoly a úkoly výuky pro odvětví zemědělství (tzv. "zemědělské organizace"). Takto užívaná půda tedy nebyla ani v družstevním užívání ani v náhradním užívání. Náhradní užívání bylo ovšem upraveno odkazem v tomto zákoně ve stejné míře, neboť zákon v ust. § 4 konstatoval, že stejná oprávnění a povinnosti, jaká vyplývají z práva užívání podle tohoto zákona, přísluší zemědělské organizaci i k pozemkům, které má v náhradním užívání.

Právo užívání k zajištění výroby bylo ze zákona zřízeno jako právo bezúplatné a opravňovalo zemědělskou organizaci k tomu, aby hospodařila s půdou a jiným zemědělským majetkem ve stejném rozsahu, jako by byla vlastníkem, a využívala ji v souladu s právními předpisy pro plnění všech úkolů, které byly předmětem její činnosti.

¹⁹⁵ www.psp.cz/eknih/1971fs/slsn/stenprot/020schuz/s0200.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1971-1976, Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly, vystoupení RSDr. Večeři, ministra zemědělství a výživy ČSSR

Podle ustanovení § 13 odst. 2 zákona č. 123/1975 Sb. zůstaly nedotčeny smluvní závazky zemědělských organizací vzniklé před účinností tohoto zákona z odkupu živého inventáře a zásob podle ustanovení § 4 dříve platného vládního nařízení č. 50/1955 Sb. Toto ustanovení bylo jedinou zákonnou výjimkou ze zásad vyplývajících ze základních ustanovení § 1 a § 2 odst. 1 zákona č. 123/1975 Sb., že totiž socialistické zemědělské organizace, jakož i státní organizace, které plní vědeckovýzkumné úkoly a úkoly výuky pro odvětví zemědělství, užívají půdu, kterou nemají v družstevním nebo náhradním užívání, jakož i jiný zemědělský majetek ve vlastnictví občanů a jiných než socialistických organizací, na základě práva užívání k zajištění zemědělské výroby a že jde o právo bezúplatné a časově neomezené, opravňující zemědělskou organizaci k tomu, aby hospodařila s půdou a jiným zemědělským majetkem ve stejném rozsahu, jako by byla vlastníkem.

Příslušná zemědělská organizace byla oprávněna na pozemcích užívaných v režimu práva k zajištění výroby provádět úpravy, potřebné k zajištění nebo zvýšení zemědělské výroby, měnit jejich podstatu a čerpat z ní, zřizovat na nich stavby, potřebné pro činnost zemědělské organizace.

Výslovně bylo konstatováno, že veškeré porosty na pozemcích, užívaných státní zemědělskou organizací, jsou ve vlastnictví státu a naopak veškeré porosty na pozemcích, užívaných družstevní zemědělskou organizací, jsou v jejím vlastnictví. Co se týkalo o užívání staveb, mohla zemědělská organizace zejména provádět na nich úpravy potřebné pro jejich účelné využití, ovšem pouze se souhlasem vlastníka.

Zemědělská organizace bylo povinna o půdu řádně pečovat, chránit jí, řádně na ní hospodařit, zvyšovat úrodnost této půdy apod.

Vznik práva užívání podle tohoto zákona vycházel z předpokladu, že vlastník zemědělské půdy, která není v užívání socialistické organizace, je povinen zajistit v souladu s dosaženým stupněm rozvoje zemědělské výroby její „řádne obdělávání ve shodě se zájmy společnosti a využívat ji k zajištění produkce společensky žádoucích zemědělských výrobků“.

Nemohl-li vlastník zemědělské půdy tyto povinnosti plnit, pak musel oznámit tuto skutečnost bezodkladně prostřednictvím místního národního výboru okresnímu národnímu výboru.

Příslušný okresní národní výbor měl podle zákona přesvědčovat takovéhoho vlastníka zemědělské půdy, k tomu, své zemědělské pozemky daroval státu nebo uzavřel se zemědělskou organizací písemnou dohodu, kterou jí odevzdá své zemědělské pozemky, popřípadě i jiný zemědělský majetek, který zemědělská organizace potřebuje, do užívání podle tohoto zákona. Pokud vlastník dohodu odmítal mohl mu to nařídit svým rozhodnutím okresní národní výbor. Právo užívání nešlo ale tímto způsobem zřídit u staveb v osobním vlastnictví a také k pozemkům, na nichž jsou tyto stavby zřízeny, k nádvořím, jakož i k zahradám, které souvisejí s pozemkem, na kterém je obytná budova, nebo jsou v zastavěné části obce,

jestliže jejich výměra nepřesahuje 0,10 ha. Výjimečně se nezřídí právo užívání k zahradě, přesahující tuto výměru, jsou-li pro to důvody hodné zvláštního zřetele, zejména pokud by zbývající část pozemku, přesahující 0,10 ha, nemohla být zemědělskou organizací účelně využita. Zde tedy právní úprava kopírovala právo družstevního užívání.

Tato právní úprava vzniku práva k užívání byl ovšem v souvislosti s novým zákonem o zemědělském družstevnictví z roku 1988 zrušena.

Naopak v platnosti zůstala úprava dalšího právního titulu užívání pozemků (a staveb), a to úprava práva dočasného užívání. Právo dočasného užívání se týkalo pozemků, které nebylo možné hospodárně a účelně využít pro socialistickou zemědělskou velkovýrobu. V tom případě mohla zemědělská organizace, které k nim náleželo právo užívání, přenechat do dočasného užívání státní nebo družstevní organizaci.

Dočasné užívání vzniklo písemnou smlouvou, uzavřenou se souhlasem okresního národního výboru po vyjádření příslušného orgánu státního hospodářského řízení zemědělství. Smlouva musela obsahovat i způsob a dobu dočasného užívání včetně případné finanční satisfakce.

Dočasné užívání skončí uplynutím sjednané doby nebo dohodou. Právo dočasného užívání bylo možné i převést smluvně

Změna vlastnického práva k pozemku neznamena zánik práva užívání (stejně jako v případě práva družstevního užívání). Právo užívání však zaniklo přechodem nebo převodem užívaného majetku do socialistického společenského vlastnictví, nebo byly pozemky zalesněny.

5.4 Nařízení vlády č. 137/1975 Sb. kterým se vydávají Vzorové stanovy jednotných zemědělských družstev a upravuje postup při vypracování a schvalování stanov družstva, jejich změn a doplňků

Stejně jako v předchozích právních úpravách i v případě zákona č. 122/1975 Sb. o zemědělském družstevnictví byly vydány ve smyslu ust. §10 odst. 2 zákona č. 122/1975 Sb. o zemědělském družstevnictví formou vládního nařízení vzorové stanovy, podstatně rozšiřující právní úpravu fungování zemědělského družstva.

Tak jako v případě minulých právních úprav „asistoval“ při přijímání stanov družstva státní orgán – v tomto případě okresní zemědělská správa

Při aplikaci vzorových stanov do stanov konkrétního družstva byly vzorové stanovy v zásadě nezměnitelné (resp. měnitelné jen za určitých okolností). To koneckonců stanovoval již § 2 vzorových stanov, který určoval, že při vypracování svých stanov vychází družstvo z toho, že některá ustanovení vzorových stanov, jež

upravují základní otázky života a činnosti družstva a jsou stejně závazná pro všechna družstva, musí být převzata do stanov družstva beze změny, jiná po konkretizaci a podrobnějším rozvedení, popřípadě i doplnění a přizpůsobení místním podmínkám; některá ustanovení vzorových stanov převezme družstvo do svých stanov jenom tehdy, vyžadují-li to místní podmínky, popřípadě v takovém alternativním řešení, jež odpovídá místním podmínkám. Jinými slovy komentáře k nařízení vlády „mnohá ustanovení jsou přísně kogentní, neměnné podobě závazná pro všechna družstva, jiná ustanovení pamatují na diferencované poměry...“¹⁹⁶ Následoval taxativní výčet nezměnitelných, konkretizovatelných, drobně měnitelných ustanovení a ustanovení respektujících místní specifika.

Opět bylo stanoveno, že případné výjimky z jednotlivých ustanovení vzorových stanov mohou být družstvu povoleny ve zvlášť odůvodněných případech ministerstvem zemědělství a výživy republiky. Družstvo mohlo své stanovы doplnit dalšími ustanoveními, vyplývajícími z doporučení Komunistické strany Československa, vlády Československé socialistické republiky a federálního ministerstva zemědělství a výživy, popřípadě i z vlastního podnětu.

Všechna družstva musela povinně přizpůsobit své stávající stanovы novým právním předpisům, nejpozději do poloviny roku 1976, tedy maximálně po půl roce účinnosti zákona o zemědělském družstevnictví.

Všechny přijaté stanovы musely být povinně předloženy k vyjádření okresní zemědělské správě, která je v součinnosti s okresním výborem Svazu družstevních rolníků přezkoumala zejména z toho hlediska, zda jsou v souladu s právními předpisy a zda odpovídají jak celospolečenským zájmům, tak politickým a ekonomickým potřebám a možnostem družstva. Poté, pokud byly shledány vyhovujícími postoupila je okresní zemědělská správa okresnímu národnímu výboru ke schválení a zapsání do evidence tohoto orgánu.

Následně, jako příloha tohoto nařízení, byl specifikován vlastní text vzorových stanov. Nejprve a prakticky shodně se zákonem byly deklarovány cíle, úkoly a činnost družstva, kde hlavním předmětem činnosti družstva byla opět označena zemědělská velkovýroba. Stejně jako v předchozí právní úpravě byla připuštěna za prakticky stejných podmínek i přidružená výroba.

V rámci úpravy hospodaření družstva bylo opět vyzdviženo, že družstvo hospodaří s půdou a ostatním majetkem, jež má ve vlastnictví nebo v užívání a bylo povinno ji řádně obhospodařovat, činit opatření k jejímu zvelebování a neustálému zvyšování její úrodnosti a chránit ji před erozí i jinými nepříznivými vlivy. Dále bylo specifikováno, co družstvo je povinno provést v souvislosti s rozdělováním celkového zisku, kde musí vytvářet a doplňovat tyto fondy kulturních a sociálních potřeb, fond odměn, obrátový fond, fond výstavby, rezervní fond a fond bytové

¹⁹⁶ Strahal, M. a kol.: Zákon o zemědělském družstevnictví a předpisy související, Panorama Praha 1978, s. 89

výstavby.

Stejně tak prakticky shodně s předchozí úpravou byly upraveny aspekty členství v družstvu i práva a povinnosti člena družstva, a také problematika organizace, řízení a správy družstva. Bylo opět určeno, že volenými orgány (na pět let) družstva jsou: sbor zástupců, představenstvo, předseda, revizní komise, sociální komise, komise bezpečnosti a ochrany zdraví při práci a smírčí komise.

Nově se objevila (ve srovnání s minulými vzorovými stanovami, zákon tento termín znal) možnost pořádat tzv. dílčí členské schůze tam, kde pro značný počet členů a s přihlédnutím k místním podmínkám nelze konat členskou schůzi, tak mohly stanovy určit, že místo členské schůze budou konány dílčí členské schůze. Stejně tak byl upraven ve vzorových stanovách i tzv. sbor zástupců.

V dalším textu vzorových stanov bylo opětovně specifikováno jaké pravomoci mají předseda, představenstvo, revizní komise a sociální komise jako orgán sociálního zabezpečení plnění úkolů, které vyplývají pro družstvo z předpisů o sociálním zabezpečení i o zabezpečení družstevních rolníků v nemoci a o zabezpečení matky a dítěte. Sociální komise především podávala v řízení o dávkách důchodového zabezpečení příslušnému národnímu výboru návrh na zápočet doby pracovní činnosti a na zápočet kalendářního roku, v němž člen družstva neodpracoval stanovený počet pracovních dnů, podle příslušných předpisů, vyjadřovala se k žádostem o dávky a služby a o lázeňskou léčbu, o nichž rozhodovaly orgány sociálního zabezpečení národních výborů nebo příslušný orgán důchodového zabezpečení republiky, atd. .

Dalším obligatorním orgánem byla i komise bezpečnosti a ochrany zdraví při práci, která organizovala výchovu členů, popřípadě pracovníků družstva, ke zvyšování úrovně bezpečnosti a ochrany zdraví při práci a k dodržování zásad bezpečnosti, ochrany zdraví a hygieny práce, kontrolovala a projednávala stav bezpečnosti a ochrany zdraví při práci v družstvu, prověřovala, zda pracoviště, zařízení, stroje a stanovené pracovní postupy odpovídají předpisům o bezpečnosti a ochraně zdraví při práci, zúčastňovala se vyšetřování a hodnocení příčin pracovních úrazů, nemocí z povolání a provozních nehod, atd.... Komise bezpečnosti a ochrany zdraví při práci měla 3-7 členů, a volila jí členská schůze. Předsedu komise bezpečnosti a ochrany zdraví při práci volila členská schůze zpravidla z členů představenstva.

Nově se objevil i orgán – smírčí komise a to pro řešení sporů mezi družstvem a jeho členy ve věci pracovněprávních sporů, ale i dalších sporů majetkové povahy, pokud vznikly v souvislosti s výkonem členských práv a povinností. Smírčí komise mohla vzniknout jen u družstev nad 300 členů, a měla 5 až 9 členů.

Vzorové stanovy obsahoval možnost družstva si zřídit ještě další orgány, a to buď trvalé - např. komise pro rozvoj iniciativy pracujících, kulturně výchovná komise, komise pro normování a odměňování práce, komise ochrany proti požárům,

nebo dočasné pro splnění určitého úkolu, přičemž byly odpovědny za svou činnost tomu orgánu, který je vytvořil.

Vedle toho mohlo družstvo (resp. jeho členská schůze potažmo sbor zástupců), jak je již uvedeno výše, vytvořit i hospodářské vedení jako pomocný orgán předsedy, s nímž projednává předseda potřebná opatření k zabezpečení hlavních výrobně organizačních a ekonomických úkolů družstva.

Detailněji se vzorové stanovy také věnovaly a dále rozváděly problematiku sdružování pozemků a združstevňování ostatních výrobních prostředků. Vzorové stanovy uváděly, že ke společnému družstevnímu hospodaření se nesdružují pozemky, které jsou již v době vstupu člena do družstva (popřípadě v době, kdy je později získal) v užívání družstva nebo jiné socialistické zemědělské organizace a pozemky, na nichž jsou zřízeny stavby, které mohou být v osobním vlastnictví, nádvoří a zahrady, které souvisejí s pozemkem, na němž je obytná budova, nebo jsou v zastavěné části obce, jestliže jejich výměra nepřesahuje 0,1 ha, a pouze výjimečně větších.

Vzorové stanovy dále opakovaly, že k pozemkům sdruženým ke společnému družstevnímu hospodaření a k pozemkům daným za ně do náhradního užívání při provedení hospodářsko-technické úpravy pozemků má družstvo právo družstevního užívání a to bezplatně a časově neomezeně a může na nich provádět prakticky neomezeně jakékoli zemědělské činnosti, včetně zušlechťování a tvorby staveb. A detailní úpravu dostala i problematika záhumenků i ocenění živého a mrtvého inventáře.

Vzorové stanovy instruktivně upravovaly i problematiku pracovních vztahů v družstvu a konstatovaly zejména, že práci v družstvu vykonávají zásadně jeho členové. Pouze výjimečně mohli v družstvu pracovat i nečlenové (pouze šlo –li o osoby „s odbornými znalostmi a průpravou, jež nelze získat z řad členů, anebo jde-li o zabezpečení naléhavých (zejména sezónních) prací, jež nelze bez takové pomoci vykonat řádně a včas ani při racionálním využití práce členů a techniky“. Jak konstatoval poslanec Sněmovny národů Gantcl při projednávání předlohy zákona o zemědělském družstevnictví „za povšimnutí stojí, že v nové právní úpravě se upouští od dosavadní pracovní kategorie, tj. tzv. trvale pracujících nečlenů družstva. Všichni víme, že existence této kategorie pracujících v družstvech nám v praxi nadělala dost starostí. Můžeme proto bez výhrad s novou úpravou souhlasit, zejména když ustanovení § 112 umožňuje těmto osobám, aby se do konce roku 1976 staly řádnými členy toho či onoho JZD. Je namístě, abych poukázal na významný a dle mého názoru správný aspekt vyjádřený v novém zákonu. Je zcela v souladu s družstevními principy, s družstevní demokracií, zdůrazňuje-li nový návrh zákona o zemědělském družstevnictví, že v družstvu vykonávají práci zásadně jeho členové. Členská základna JZD svou ideovou, pracovní a kulturní vyspělostí je přece postačující zárukou, že v družstvu budou zvládnuty všechny pracovní úkoly, které z

vlastní zemědělské činnosti družstva vyplývají. Jedině ve výjimečných případech, jak to má na mysli § 45 návrhu, bude možno, aby družstvo přijalo do pracovního poměru občany, jejichž odborných pracovních schopností nezbytně potřebuje a nemůže je získat za členy družstva. I zde však bude žádoucí působit v průběhu doby na tyto pracovníky, aby se stali členy družstevního kolektivu. Bude to vyžadovat trpělivost funkcionářů a citlivý přístup k těmto pracovníkům.“¹⁹⁷

Detailní úpravě vzorových stanov byla podrobena problematika náhrady škody (v rámci ochrany družstevního majetku) a tzv. družstevní kázně, kterou se rozumělo uvědomělé plnění úkolů a povinností, které pro každého člena družstva vyplývalo z jeho členství v družstvu, zejména pak v souvislosti s jeho účastí na společné práci, na řízení a správě družstva a na společenské činnosti družstva. Součástí družstevní kázně je pracovní kázeň a ochrana socialistického vlastnictví. Za porušení kázně mohlo být uděleno kárné opatření, a to pouze představenstvem družstva. Důtku, jako druh pokárání mohl uložit i předseda a místopředseda družstva. Stanovy družstva mohou určit, že důtku mohou ukládat i vedoucí odborní pracovníci pověřeni řízením jednotlivých úseků činnosti a jednotlivých hospodářství, popřípadě i dalších organizačních jednotek v družstvu.

5.5 Zákon č. 90/1988 Sb. o zemědělském družstevnictví

Posledním zákonem, který upravoval jednotná zemědělská družstva byl zákon. č. 90/1988 Sb. o zemědělském družstevnictví. Tento zákon byl přijat v době tzv. přestavby (perestrojky) národního hospodářství. Na rozdíl od předchozí právní úpravy není explicitně v tomto zákoně uveden princip státního vedení zemědělských družstevních organizací. Jak uvádí J. Drobník, tak důvod tohoto vypuštění nebyl uveden a ni v důvodové zprávě, z čehož bylo možné usoudit „... že se tak stalo ve snaze zdůraznit záměr zákona posílit samostatnost družstevních zemědělských organizací a nově vyjádřit vztah těchto organizací k socialistickému státu ovšem pouze ve snaze oprostít tento vztah od přemíry administrativních zásahů do činnosti zemědělskodružstevních organizací...“¹⁹⁸.

Zákon o zemědělském družstevnictví z roku 1988 byl doplněn následně i o podzákoné právní předpisy. Zejména se jednalo o nařízení vlády ČSSR č. 127/1988 Sb. o finančním hospodaření státních podniků zemědělsko-potravinářského komplexu, jednotných zemědělských družstev a společných podniků, dále vyhlášky Federálního ministerstva zemědělství č. 130/1988 Sb. o zásadách prodeje zemědělských výrobků členům a pracovníkům socialistických organizací se zemědělskou výrobou. Dále byl vydána stejným orgánem i vyhláška č. 203/1988 Sb.

¹⁹⁷, www.psp.cz/eknih/1971fs/sln/stenprot/020schuz/s020032.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1971-1976, Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly, z projevu poslance Gratcla

¹⁹⁸ Drobník, J. a kol.: Zemědělskodružstevní právo, Univerzita Karlova, Praha 1989, s.12

o usměrňování mzdových prostředků státních podniků do zemědělsko-potravinářského komplexu, jednotných zemědělských družstev a společných podniků.

Tak jako předcházející právní předpisy upravující kolektivizované československé zemědělství i zákon o zemědělském družstevnictví z roku 1988 definoval jednotné zemědělské družstvo jako socialistickou organizaci, právnickou osobu i společenskou organizaci. Družstvo bylo podle toho o zákona dobrovolným sdružením členů k provozování zemědělské, jakož i potravinářské výroby a jiné činnosti.

Zákon (na rozdíl od předcházejících) již obsahuje pojem podnikatelská činnost, když uváděl, že podnikatelskou činnost provozuje v souladu se státním plánem hospodářského a sociálního rozvoje, zásadou úplného chozrascotu¹⁹⁹ a zásadou družstevní demokracie.

Družstvo mohlo hospodařit s majetkem ve svém vlastnictví nebo v družstevním užívání, popřípadě v jiném společenském užívání a mělo právo a povinnost tento majetek „rozmnožovat, zkvalitňovat, plně, účelně a hospodárně využívat, nakládat s ním a chránit v zájmu dosažení co nejlepších hospodářských výsledků a plného uspokojování potřeb socialistické společnosti“²⁰⁰. Majetkem družstva byla rovněž majetková práva, jichž družstvo nabylo. Družstvo mohlo také spolupracovat ve formě společných podniků a kooperačních sdružení.

Družstva mohou organizovat mezi sebou i s dalšími socialistickými organizacemi účelnou spolupráci v zájmu vytváření lepších předpokladů k plnění svých úkolů podle zásad rovnosti a vzájemné ekonomické výhodnosti a ostatních zásad zemědělského družstevnictví (§ 67 až 77).

Stát mohl ovlivňovat chod družstev jednak prostřednictvím státního plánu, dotací, limitů nebo normativů, nicméně proti zásahům orgánu hospodářského řízení do činnosti družstva, které byly v rozporu s obecně závaznými právními předpisy, se družstvo a společný podnik mohly domáhat ochrany u hospodářské arbitráže a orgán řízení byl povinen případnou škodu nahradit (s určitými výjimkami).

Zajímavou právní úpravou nepochybně mířící na konkrétní subjekty tehdejšího hospodářství bylo ustanovení, které zakazovalo družstvu nebo společnému podniku nadřazovat své zájmy nad zájmy celospolečenské, a zejména družstvo nesmělo zneužívat svého hospodářského postavení na úkor jiných subjektů, nebo jiným způsobem jednat proti zájmům společnosti.

Atmosféra uvolňování státního dirigismu se objevila i v ustanovení § 7 – Ceny, který stanovil odkazem na cenové předpisy za jaké ceny mohou družstva své výrobky nebo služby prodávat a nově se v zákoně o zemědělském družstevnictví (na

¹⁹⁹ v centrálně řízeném hospodářství metoda plánovitého vedení podniku – in: <http://slovník-cizich-slov.uzdroje.com/?s=chozrascot>

²⁰⁰ Viz ustanovení § 1 z.č. 90/1988 Sb. o zemědělském družstevnictví

rozdíl od předcházejících) objevila také oblast životního prostředí. Družstvo a společný podnik zodpovídaly za racionální využívání a ochranu přírodních zdrojů a zdraví občanů.

V úvodní ustanoveních byla také zákonem zmíněna možnost svolání celostátních konferencí a sjezdů družstev k projednání hospodářské, sociální a společenské činnosti družstev. Celostátní sjezd družstev svolávala vláda Československé socialistické republiky na návrh ústředního výboru Svazu družstevních rolníků a to obvykle jednou za pět let.

Právní úprava založení JZD byla omezena na jediné ustanovení (§11), což mělo být odrazeno skutečností, ...že proces kolektivizace byl v našich zemích prakticky ukončen a vznik nových JZD proto prakticky nepřicházel v úvahu²⁰¹ Nová právní úprava podstatně zvýraznila roli státu oproti nahrazované právní úpravě. Konstatovala totiž, že ke vzniku družstva je třeba předchozího souhlasu orgánu hospodářského řízení a usnesení ustavující schůze o jeho založení, přijetí stanov družstva a zvolení orgánů družstva. Družstvo se muselo zapsat do podnikové rejstříku.

Nový zákon opustil koncepci vzorových stanov („Prohloubení družstevní demokracie spatřujeme též v tom, že všechny vnitrodružstevní předpisy včetně stanov JZD, pracovního, organizačního, jednacího a volebního řádu jsou výlučně v působnosti družstevních orgánů bez vnějších zásahů²⁰²). Základním požadavkem však je dodržování socialistické zákonnosti a stanovil, že základním vnitrodružstevním předpisem jsou stanovy družstva, které družstvo bylo povinno vypracovat v souladu s tímto zákonem a dalšími obecně závaznými právními předpisy.

Stanovy musely obsahovat:

- a) název družstva, ve kterém musí být výslovně uvedeno, že jde o jednotné zemědělské družstvo, a sídlo družstva,
- b) předmět hospodářské a společenské činnosti družstva,
- c) práva a povinnosti členů,
- d) ustanovení o péči o členy - důchodce a zabezpečení podmínek pro společenské a pracovní uplatnění členů se změněnou pracovní schopností,
- e) organizaci, řízení a orgány družstva a
- f) určení orgánů družstva činných v kárném řízení a jejich pravomoc.

Zcela přepracovaná byla i ustanovení o předmětu hospodářské činnosti družstva. Družstvo totiž bylo povinno především provozovat zemědělskou výrobu. Dále družstvo mohlo zpracovávat zemědělské a lesní suroviny a vyrábět z nich potravinářské výrobky, vykonávat činnosti a vyrábět výrobky sloužící potřebám

²⁰¹ Drobník, J. a kol.: Zemědělskodružstevní právo, Univerzita Karlova, Praha 1989, s. 32

²⁰² www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/010schuz/s010013.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1986-1990, Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly, Z projevu federálního ministra zemědělství Ing. Miroslava Tomana

zemědělské a potravinářské výroby, poskytovat práce a služby pro občany a prodávat vlastní vyrobené zboží.

Zemědělská výroba byla tedy „zákonem povinností družstva ... a kladl se důraz především na další rozvoj družstva, racionální a efektivní hospodaření na zemědělské půdě, v lesích, vodních plochách a rybnících s chovem ryb, které družstvo užívá“²⁰³.

Ovšem současně mohla být předmětem hospodářské činnosti družstva, po předchozím souhlasu orgánu hospodářského řízení, i jiná činnost, pokud nebyla provozována na úkor racionálního využívání půdního fondu a vlastní zemědělské výroby. Družstvo hospodařilo podle vlastního hospodářského plánu, a eventuální zisk zbylý po provedení odvodů a daní mohlo družstvo použít a nebylo možné mu jej odejmout. Na rozdíl od minulé právní úpravy tak nebyl právními předpisy určen poměr mezi zemědělskou a nezemědělskou činností. Nepoužívaly se proto Pojmy zemědělská a přidružená činnost

Zcela novým jevem v zákoně byl i odkaz na zahraniční hospodářskou činnost (především –ne tedy výlučně - v rámci socialistické ekonomické integrace.). Pro tyto účely mohlo zřizovat devizový fond. Prostředky pro něj mohlo získat podle devizového normativu z devizové tržby získané z vývozu zboží, ze salda kooperačních dodávek a z prodeje licencí a z úspor poskytovaných devizových prostředků, případně z devizových dotací a úvěrů.

Tato finanční aktiva vytvořená družstvem nebylo možné státem z družstva odčerpat. Družstvo o jejich použití mohlo rozhodovat v souladu s obecně závaznými právními předpisy, přičemž zůstatek devizového fondu bylo možné převádět do dalších kalendářních let bez omezení.

Také tzv. „zvláštní režim hospodaření družstva“ byl novým institutem zákona. Tato úprava měla pomoci družstvům, která nejsou schopna samostatně hospodařit. Zejména se jednalo o uplatnění konsolidačního programu na stanovenou dobu a sledování jeho plnění. Těmto subjektům mohl orgán hospodářského řízení poskytnout finanční prostředky a vázat jejich použití na jím stanovený zvláštní režim hospodaření družstva.

Na rozdíl od předchozí právní úpravy, která zánik družstva upravovala až v posledních ustanovení zákona, tak nový zákon o zemědělském družstevnictví z roku 1988 upravoval tuto problematiku hned v úvodu.

Důvodem zániku družstva byl stejně jako v zákoně z roku 1975 trvalá ztráta půdní základny, sloučení a rozdělení ale nově i ztráta schopnosti hospodařit. Naproti tomu chyběl jako důvod zániku přechod do státní zemědělské organizace. Likvidace družstva přicházela do úvahy podle zákona jak pro ztrátu půdní základny, tak z důvodu ztráty schopnosti hospodaření. V tomto případě pak likvidátora musela

²⁰³ Slimák P.: Zákon o zemědělském družstevnictví a jeho výklad, Státní zemědělské nakladatelství Praha, Praha 1989, s.37

ustanovit členská schůze a tato skutečnost musela být zapsána do podnikového rejstříku. Likvidátor byl oprávněn jednat jménem družstva ve věcech spojených s likvidací.

Likvidátor v průběhu likvidace zpravidla soustředil peněžní prostředky na jednom účtu u jednoho peněžního ústavu, měl za úkol dokončit běžné záležitosti, zpeněžoval majetek družstva, odvedl příslušné daně a předkládal členské schůzi příslušná hlášení. Ke dni skončení likvidace byl likvidátor povinen sestavit účetní závěrku a předložit ji členské schůzi ke schválení spolu s konečnou zprávou o průběhu likvidace.

Novou textaci víceméně stejného obsahu dostala i ustanovení o sloučení a rozdělení družstva

Zákon o zemědělském družstevnictví z roku 1988 samozřejmě upravoval i pravomoci a působnost orgánů družstva. Počínaje členskou schůzí, která byla nejvyšším orgánem družstva, na které slovy zákona uplatňovali členové své právo řídit záležitosti družstva a kontrolovat jeho činnost.. členská schůze se musela sejít minimálně jednou za půl roku. Pravomoci členské schůze zůstaly od minulé právní úpravy prakticky nezměněny. Stanovy mohly dále určit, že místo členské schůze budou konány dílčí členské schůze.

Zákon dále specifikoval volené orgány družstva (s funkčním obdobím pět let), kterými byly

- a) sbor zástupců,
- b) představenstvo,
- c) předseda,
- d) kontrolní a revizní komise,
- e) rozhodčí komise,
- f) sociální komise,
- g) komise bezpečnosti a ochrany zdraví při práci.

Podle zákona měl být počet členů sboru zástupců alespoň pětinasobkem počtu členů představenstva. Představenstvo mělo 7 až 29 členů, komise měla mít 3 až 11 členů. Konkrétní číslo měly určit stanovy.

Fakultativním orgánem byl sbor zástupců, který měl prakticky práva členské schůze, s výjimkou volby, popřípadě odvolání orgánů družstva, přijímání stanov, pracovního, volebního a jednacího řádu družstva, schvalování ročních účetních závěrek, rozhodování o zániku družstva, schvalování pětiletých hospodářských plánů a koncepcí rozvoje družstva, rozhodování o tvorbě a pravidlech používání fondů družstva a přijímání zvláštního režimu hospodaření družstva.

Představenstvo bylo statutárním orgánem družstva a rozhodovalo o všech záležitostech družstva, pokud nebyly svěřeny členské schůzi nebo jiným voleným orgánům družstva. Předseda družstva řídil jednání představenstva a zajišťuje plnění

jeho usnesení, organizoval a řídil běžnou činnost družstva a hlavně byl oprávněn jednat jménem družstva ve všech věcech.

Můstkem mezi dnešní právní úpravou a právní úpravou do roku 1988 byl název kontrolní a revizní komise, která kontrolovala veškerou hospodářskou, sociální a společenskou činnost družstva a projednávala stížnosti jeho členů a pracovníků.

Rozhodčí komise projednávala a rozhodovala spory mezi družstvem a jeho členy o nároky z pracovních a jiných vztahů vyplývajících z členství, návrhy členů na zrušení uloženého kárného opatření, spory o náhradu škody způsobené družstvem trestným činem, přečinem nebo přestupkem člena, pokud nebylo řízení o náhradu škody započato nebo o náhradě škody již rozhodnuto jiným orgánem a spory mezi družstvem a jeho pracovníky o nároky vyplývající z pracovního poměru.

Dále v družstvu působila, již v předchozí právní úpravě předjímaná sociální komise, která měl možnost podávat v řízení o dávkách důchodového zabezpečení příslušnému národnímu výboru návrhy na započtení doby pracovní činnosti a vyjadřovat se k žádostem o dávky a služby a o lázeňskou léčbu, o nichž rozhodují orgány sociálního zabezpečení národních výborů nebo příslušný orgán důchodového zabezpečení republiky nebo rozhodovat o peněžitých dávkách zabezpečení v nemoci a o dávkách zabezpečení matky a dítěte.

Posledním obligatorním orgánem (vyjma sboru zástupců) byla komise bezpečnosti a ochrany zdraví při práci zajišťující výchovu a kontrolu dodržování bezpečnosti práce.

Další komise mohly být zřízeny fakultativně. Členství a pracovní vztahy v družstvu byl upraveny v podstatě shodně s předchozí úpravou. Členem družstva se mohl stát každý občan po skončení povinné školní docházky. O přijetí za člena rozhodovalo představenstvo družstva. Následně byla s novým členem uzavřena obligatorně písemná dohoda o pracovních podmínkách. Členství vznikalo dnem, který byl sjednán v dohodě o pracovních podmínkách jako den nástupu do práce.

V této dohodě o pracovních podmínkách, představující speciální úpravu obdoby pracovní smlouvy podle zákoníku práce, bylo třeba, tak jako v minulé právní úpravě stanovit druh práce, kterou bude člen vykonávat, místo výkonu práce (obec, organizační jednotka nebo jinak určené místo), den nástupu do práce, rozsah pracovní účasti člena v průběhu kalendářního roku. Případně mohly být tyto náležitosti pracovněprávního vztahu stanoveny při jmenování nebo při volbě.

Zákon výslovně ještě rozšířil možná ujednání o možnost upravit vzájemné závazky ke zvyšování a rozšiřování kvalifikace, o výhody, které bude družstvo poskytovat členovi a o další podmínky, na nichž má družstvo nebo člen zájem a na kterých se dohodnou.

Zákon výslovně - oproti bývalé právní úpravě – upravoval základní práva a povinnosti člena družstva, mezi která patřila zejména právo na práci v družstvu a na

odměnu za výsledek práce, právo na odpočinek po vykonané práci a na dovolenou na zotavenou nebo právo podílet se na výhodách, které družstvo poskytuje svým členům podle stanov a obecně závazných právních předpisů. Mezi základní povinnosti člena patřila povinnost svědomitě a řádně osobně pracovat v družstvu a plně využívat pracovní doby, pokud člen nebyl z výkonu práce uvolněn, povinnost dodržovat stanovy, usnesení a opatření orgánů družstva, pokyny nadřízených a dodržovat zásady soudružské spolupráce, také ale povinnost ručit za případnou ztrátu družstva způsobem upraveným ve stanovách a hlavně povinnost sdružit pozemky ke společnému družstevnímu hospodaření.

Standardně byl také upraven zánik členství v podobě zániku členství dohodou, zrušením ve zkušební době, vystoupením, okamžitým vystoupením, zrušením, vyloučením, úmrtím, a zánikem samotného družstva. Potom bylo družstvo povinno provést vyúčtování a vypořádání vzájemných práv a závazků do jednoho měsíce po schválení účetní závěrky za kalendářní rok, v němž členství zaniklo

Z dnešního pohledu nezvyklý, ale pro komplexní úpravu pracovních podmínek členů družstva nutný, byl institut zákazu zrušení členství. Družstvo nesmělo zrušit členství pro nesplnění předpokladů stanovených obecně závaznými právními předpisy pro výkon dohodnuté práce, nebo pro nezaviněné nesplnění požadavků družstva, které jsou nezbytnou podmínkou pro řádný výkon jeho práce a tyto nedostatky nebyly odstraněny. A to:

- a) těhotné ženě, ani člence nebo osamělému členovi, pokud trvale pečují o dítě mladší než tři roky,
- b) v době, kdy je člen uznán dočasně neschopným práce pro nemoc nebo úraz, pokud si tuto nemoc úmyslně nevyvolal nebo nezpůsobil v opilosti nebo po požití jiných omamných prostředků, a v době od podání návrhu na ústavní ošetřování nebo od povolení lázeňského léčení až do dne jejich ukončení; při onemocnění tuberkulózou se tato ochranná doba prodlužuje o šest měsíců po propuštění z ústavního ošetřování,
- c) při povolání ke službě v ozbrojených silách ode dne, kdy byl členovi doručen povolávací rozkaz, nebo kdy byla uveřejněna vyhláška obsahující hromadný povolávací rozkaz, až do uplynutí 15 dnů po jeho propuštění z takové služby,
- d) v době, kdy je člen dlouhodobě uvolněn z družstva pro výkon veřejné funkce.

Nesouhlasil-li člen s rozhodnutím představenstva o zrušení členství nebo s rozhodnutím o vyloučení, nebo družstvo s okamžitým vystoupením člena, mohl do jednoho měsíce od doručení písemného rozhodnutí nebo od doručení odhlášky

podat u soudu návrh na určení, že zrušení nebo vyloučení nebo okamžité vystoupení je neplatné.

Soudní ochrana se tedy v tomto zákoně dočkala samostatného ustanovení – na rozdíl od právních úpravy předcházející. Jak uváděla dobová literatura²⁰⁴, tak „neplatnost skončení členství může spočívat, vyjma nedostatku písemné formy nebo doručení, v neprokázání (neexistenci) důvodu skončení, v nedodržení postupu podle ust. §47 odst. d)“ zákona o zemědělském družstevnictví.

Obsahově zůstala nezměněna úprava pracovních vztahů v družstvu v tom směru, že práci v družstvu vykonávali zásadně jeho členové a pouze výjimečně občané také v pracovním poměru nebo v jiném pracovněprávním vztahu.

Zatímco v předcházejícím zákoně o zemědělském družstevnictví platila pro pracovní vztahy zásada, že pracovní vztahy, které vznikají mezi družstvem a jeho členy, se řídí zákoníkem práce, popřípadě dalšími předpisy, jen pokud to výslovně stanoví zákon o zemědělském družstevnictví, zákoník práce nebo jiný právní předpis, tento zákon zvolil již opačnou koncepci: pracovní vztahy mezi družstvem a jeho členy se řídí zákoníkem práce, pokud tento zákon nestanovil něco jiného. Výjimkou bylo i to, že byla vyloučena ze spolurozhodování o pracovních vztazích odborová organizace Revolučního odborového hnutí.²⁰⁵ Detailně byla vyjmenována ta ustanovení zákoníku práce, která nesměla být pro pracovní vztah v družstvu použita. Mezi další prameny právní úpravy pracovněprávních vztahů patřil bezesporu také pracovní řád.

Relativně úsporný byl ale zákon o zemědělském družstevnictví z roku 1988 v otázce družstevní kázně, kde se omezil v podstatě pouze na procesní záležitosti, což odpovídá nově upravenému vztahu tohoto právního předpisu k zákoníku práce.

Standardně bylo upraveno tzv. právo družstevního užívání. K pozemkům sdruženým ke společnému družstevnímu hospodaření a k pozemkům daným za ně do náhradního užívání při provedené hospodářsko-technické úpravě pozemků (dále jen "sdružené pozemky"), mělo družstvo právo družstevního užívání. Toto právo bylo časově neomezené a bezúplatné a bylo opět koncipováno jako právo věcné²⁰⁶. Družstvo jej mohlo používat k provozování všech svých činností a zejména mohlo měnit podstatu této půdy a zřizovat na těchto pozemcích stavby a to i trvalé.

Oproti tradiční a dnešní právní úpravě (vyjma úpravy vycházející ještě ze zákona o půdě č. 229/1991 Sb.) byly veškeré porosty na sdružených pozemcích ve vlastnictví družstva, avšak vlastnické právo bylo důsledkem a nikoli obsahem práva družstevního užívání.²⁰⁷

²⁰⁴ Slimák P.: Zákon o zemědělském družstevnictví a jeho výklad, Státní zemědělské nakladatelství Praha, Praha 1989, s.88

²⁰⁵ Drobník, J. a kol.: Zemědělskodružstevní právo, Univerzita Karlova, Praha 1989, s. 78

²⁰⁶ Slimák P.: Zákon o zemědělském družstevnictví a jeho výklad, Státní zemědělské nakladatelství Praha, Praha 1989, s.101

²⁰⁷ tamtéž s. 102

V odůvodněných případech mohlo družstvo, na základě usnesení členské schůze (sboru zástupců), přenechat zemědělskou půdu k užívání jinému písemnou smlouvou. Tuto smlouvu o přenechání sdružených pozemků k užívání bylo možné pak vypovědět pouze s roční výpovědní lhůtou k dni 31. prosince běžného roku, pokud nebylo ve smlouvě ujednáno něco jiného

Zákon znal i institut dočasného užívání sdružených pozemků. V tomto režimu mohly být pozemky nevhodné pro socialistickou zemědělskou velkovýrobu na základě usnesení členské schůze (eventuálně sboru zástupců) přenechány písemnou smlouvou (v níž mohla být sjednána i přiměřená úplata a způsob majetkového vypořádání po skončení dočasného užívání) do dočasného užívání v tomto pořadí členům nebo pracovníkům družstva k zemědělskému využití, státní nebo družstevní organizaci k zemědělskému, výjimečně i k nezemědělskému využití, společenské organizaci k zemědělskému využití nebo dokonce jiným občanům k zemědělskému využití.

Fyzické osoby však nesměly nabýt k dočasnému užívání sdružené lesní pozemky, sdružené vodní plochy a rybníky s chovem ryb.

Uživatel, kterému byly pozemky do dočasného užívání k zemědělskému využití přenechány, na nich mohl provádět úpravy, avšak zřizovat na nich mohl pouze dočasné stavby potřebné z hlediska zemědělského využití a to jen s předchozím souhlasem družstva.

Nebyla-li doba sjednána, skončil tento právní vztah uplynutím doby, v níž bylo anebo mohlo být dosaženo účelu, ke kterému byl pozemek do dočasného užívání přenechán. Užívání mohlo také skončit výpovědí s šestiměsíční výpovědní lhůtou k 31. prosinci běžného roku. O smlouvy bylo možné ze strany družstva také odstoupit.

Právo družstevního užívání zanikalo převodem nebo přechodem sdruženého pozemku do socialistického společenského vlastnictví a to pouze se souhlasem družstva, pokud se nedaroval pozemek přímo státu nebo družstvu do vlastnictví. Určité výjimky platily u pozemků určených k zastavení. Tam se družstvo mohlo práva družstevního užívání vzdát (zde byl ale nutný pro změnu souhlas národního výboru. Zánik práva družstevního užívání bylo družstvo povinno ohlásit příslušnému orgánu geodézie a kartografie.

Zpětný převod vlastnictví byl možný i u budov. Konkrétně mohly být převedeny zpět budovy (hospodářské), které družstvo už nepotřebovalo, mohlo bezplatně převést na člena, který tuto budovu odevzdal do vlastnictví družstva (eventuálně musel nový nabyvatel ještě doplatit zhodnocení budovy družstvem), případně na vlastníka pozemku zastavěného hospodářskou budovou. Tímto převodem vlastnictví zaniklo právo družstevního užívání k pozemku zastavěnému touto hospodářskou budovou.

Skočení práva družstevního užívání byl nově možné i na základě tzv. vzdání se tohoto práva družstvem. Ustanovení § 64 odst. 3 určovalo, že se to může týkat ovšem pouze pozemku v družstevním užívání, který je podle zvláštních předpisů určen k zastavění, a to po předchozím souhlasu okresního národního výboru, pokud pozemek vzhledem ke svému určení a výměře by mohl být předmětem práva osobního užívání. Takto se mohlo družstvo vzdát práva družstevního užívání jen k jednomu pozemku ve prospěch vlastníka.

Tak jako minulá právní úprava i tato úprava znala institut záhumenkového hospodářství. Opět mohlo družstvo přidělit svým členům (zákon upustil od pojmu rodina člena, stejně jako bylo upuštěno od taxativně určeného počtu hospodářských zvířat, která může člen chovat pro potřeby své rodiny²⁰⁸) záhumenek v maximální výměře 0,25 ha zemědělské půdy na člena (včetně výměry speciálních kultur); v horských nebo podhorských oblastech nejvýše 0,50 ha zemědělské půdy, z toho nejvýše 0,25 ha orné půdy (včetně výměry speciálních kultur). Součástí záhumenku ale nesměly být lesní pozemky, vodní plochy a rybníky s chovem ryb.

Zákon upravoval, stejně jako zákony předchozí, i různé formy družstevní spolupráce. Nejvolnější formou byla smlouva o družstevní spolupráci. Družstva odpovídala za společnou činnost z této smlouvy vyplývající, a to podle velikosti podílů nebo vkladů. Stejně se i dělil hospodářský prospěch. Smlouva musela být uzavřena písemně a jen se souhlasem členské schůze.

Také druhá forma spolupráce - společný podnik, mohl a být založena pouze písmeno smlouvou. Společný podnik byl právnickou osobou; vystupoval v právních vztazích svým jménem a nesl odpovědnost z těchto vztahů. Společný podnik měl i své orgány, kterými byly představenstvo, předseda a kontrolní a revizní komise. Nikoli tedy ještě vrcholný orgán - sbor zástupců. Určitou roli hrál ještě ve struktuře společného podniku pracovní kolektiv společného podniku, mezi jehož pravomoci patřilo delegovat do představenstva své zástupce.

Další, z pohledu zákonné úpravy novou, formou kooperace bylo kooperační sdružení. Také bylo zakládáno smlouvou, byť nikoli obligatorně písemnou a jejím smyslem bylo sdružit prostředky případně sdružit družstva k určité činnosti.

Až na samém závěru zákona o zemědělském družstevnictví byla upravena povinnost člena družstva sdružit své pozemky ke společnému družstevnímu hospodaření veškeré pozemky (a to včetně lesních pozemků, vodních ploch a rybníků s chovem ryb), které vlastní, nebo na kterých hospodaří v době vstupu do družstva, i pozemky, které získají později za trvání členství. tato povinnost vznikla dnem vzniku členství. Pokud byla sjednána zkušební doba v dohodě o pracovních podmínkách, vznikla tato povinnost až po jejím uplynutí, pokud v ní nebylo členství zrušeno.

²⁰⁸ Slimák P.: Zákon o zemědělském družstevnictví a jeho výklad, Státní zemědělské nakladatelství Praha, Praha 1989, s.114

Tuto povinnost neměl člen, jehož pozemky už družstvo užívalo a u pozemků zastavěných obytnými budovami, hospodářskými budovami spolu s nádvořím, pokud družstvo tyto budovy nepřevzalo, jakož i zahrady v zastavěném území obce, jejichž výměra nepřesahovala 0,1 ha.

ČÁST DRUHÁ

TRANSFORMACE

6. Právní regulace začátku transformace (rok 1990)

6.1 Východiska a počátky právní regulace transformace československého zemědělství

Transformace (trans-formatio, pře-tvoření) je termín, který se používá ve více významech, obvykle však znamená podstatnou změnu, proměnu. V případě českého zemědělství jde o podstatnou změnu právních předpisů upravujících základní právní vztahy podnikání v zemědělství.

V roce 1989 socialistický sektor (jednotná zemědělská družstva, státní statky a jiné státní organizace) obhospodařoval 98,7% veškeré zemědělské půdy v České republice (přesně řečeno v České socialistické republice). Jednotná zemědělská družstva, včetně záhumenků, hospodařila na 67,8% zemědělské půdy a státní sektor hospodařil na 30,9% výměry zemědělské půdy. Pouze 1,3 % výměry zemědělské půdy bylo obhospodařováno jednotlivě hospodařícími rolníky a drobnými držiteli půdy.

Procesem koncentrace a kooperace, který vrcholil v sedmdesátých letech, se postupně snížil počet JZD, takže těchto družstev bylo v České republice v roce 1989 1 657, přičemž průměrná výměra obhospodařované půdy na družstvo činila 2 598 ha zemědělské půdy. 12% JZD ovšem hospodařilo na výměře větší než 4000 ha. Rovněž počet státních statků se postupně snížil do roku 1989 na necelých 200, přičemž jejich průměrná výměra vzrostla až na 6 800 ha zemědělské půdy.

Postupný růst vybavenosti zemědělských podniků mechanizací a změny v technologiích se projevily ve značném poklesu počtu pracovníků v zemědělství, takže v roce 1989 jich pracovalo v zemědělství České republiky jen 902 tisíc zaměstnanců.²⁰⁹

Zatímco v padesátých letech zemědělci jako celek patřili k největším oponentům komunistického režimu a vesměs se bránili kolektivizaci, pak v sedmdesátých a osmdesátých letech tomu bylo právě naopak. Družstevní rolníci (opět jako celek) se nejen smířili s kolektivizací²¹⁰, ale do značné míry patřili

²⁰⁹ Regionální geografické aspekty transformace zemědělství České republiky, www.geografie.webzdarma.cz/transformace.htm

²¹⁰ Slova pamětníka: „ Ani nevím, kdy jsme přestali hledat cestu, jak se dostat z družstva pryč. Když nad tím tak přemýšlím, asi bylo v našich povahách, že jsme se nechtěli smířit s postavením druhořadých občanů. Těžká práce nikdy nepřitahovala kariéristy. Tím vznikal prostor k tomu, aby přirozeně vystoupily na povrch skutečné schopnosti jednotlivých lidí. Postupně se našly vhodné osobnosti na všechna místa –od předsedy až po hlídače . Práce dostávala řád a smysl. Řečí v hospodě se začaly měnit. Chlapi přestávali rozebírat minulé křivdy a více bylo slyšet, jak se povedl nový kravín, který stroj by se měl koupit a kdo už doma přestavěl chlév na garáž. I když jsme původně do družstva nechtěli, tím, jak jsme ho stavěli na nohy, zvedali jsme se i my. Žáda shrbená nejen od dřiny se začala narovnávat.“ : in kolektiv autorů: Zemědělské družstvo v Polance nad Odrou 1955 – 2005, Ostrava 2005, cit. podle publikace Blažek, P. Kubálek M. „Kolektivizace venkova v Československu 1948-1960 a středoevropské souvislosti, Dokořán a Česká zemědělská univerzita v Praze, 2008, s.243.

k oporám režimu. Celostátní sjezd jednotných zemědělských družstev v prosinci 1989 nejenže nepodpořil politické změny, ale v podstatě jako jediný reprezentant významné sociální skupiny byl (opět jen jako celek, nehovoříme o jednotlivcích) ochoten se víceméně postavit za stávající režim.

Do stejné kategorie historického paradoxu lze patrně zařadit i skutečnost, že v druhé polovině sedmdesátých let a v osmdesátých letech nastupuje do vedení zemědělských družstev zcela nová garnitura jejich předsedů a vedoucích pracovníků, kteří často (více než 50% předsedů JZD v každém okrese)²¹¹ pocházeli ze zemědělských rodin, které před kolektivizací vlastnily větší statky velikosti až 25 ha a kteří získali, byť někdy i komplikovanou cestou, potřebné vzdělání v uvolněnější atmosféře šedesátých let.

Právě tito představitelé zemědělských družstev a jejich management měli velký zájem na tom, aby se zbavili státního řízení a mohli dál hospodařit a podnikat s již vytvořenými a stabilizovanými velkými zemědělskými podniky. Ochota někdejších samostatných rolníků vrátit se k soukromému hospodaření byla po roce 1989 minimální, protože jejich zájmy byly v zemědělských družstvech osmdesátých let v podstatě saturovány, zatímco obtíže a rizika soukromého podnikání na zemědělské půdě po uplynutí dlouhé doby od jejich samostatného hospodaření (resp. zpravidla jejich předků) byly příliš velké.

Ostatně i výměra zemědělské půdy v jejich vlastnictví byla pro úspěšné zemědělské podnikání na konci 20. století příliš malá. Proto noví soukromí podnikatelé v zemědělství pocházeli nikoli z původních rolníků, ale především z managementu zemědělských družstev a státních statků, který rezignoval na stávající právní formy.

Úvodní směr a rámec právní úpravy transformace českého, respektive československého zemědělství, byl dán programovým prohlášením polistopadové vlády ČSSR. Jak uvedl předseda vlády JUDr. Marián Čalfa dne 19.12.1989 ve Federálním shromáždění, programové prohlášení ve své ekonomické části vycházelo z nové historické situace, která v ČSSR vznikla po 17. listopadu 1989 a současně z kritické analýzy dosavadního vývoje československé ekonomiky v uplynulých více než padesáti letech. Ekonomický program vlády představoval zásadní a důsledný rozchod s tím typem hospodaření, který u nás převládal v minulých desetiletích a prokazatelně selhal.

Dlouhodobým ekonomickým cílem vlády národního porozumění bylo proto připravit přechod na tržní ekonomiku, „protože jen ta je schopna zabezpečit ekonomickou racionalitu, zvyšování životní úrovně obyvatel a rozumné využívání přírodních zdrojů...“²¹². Prvořadým úkolem vlády pro přechod k tržnímu

²¹¹ Zdroj: interní materiály Zemědělského svazu ČR

²¹² www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018001.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1986-1990, Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly

hospodářství bylo zrovnoprávnění všech forem vlastnictví, protože „trh může efektivně existovat jen tehdy, je-li vždy zřejmé, kdo nese plnou majetkovou odpovědnost za hospodaření a komu připadne hospodářsky výsledek“.²¹³

6.2 Zákon č. 114/1990 Sb. , kterým se mění a doplňuje zákon č. 123/1975 Sb., o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby

V souladu s uvedeným strategickým záměrem transformace byl v resortu zemědělství jako prvním důležitý krok vytyčeným směrem²¹⁴ připraven a dne 19.4.1990 schválen zákon č. 114/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 123/1975 Sb., o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, ve znění zákona č. 95/1988 Sb. Příprava tohoto zákona začala hned od počátku roku 1990²¹⁵.

Novela navazovala na články 7 až 15 ústavního zákona č. 100/1960 Sb. , Ústavy Československé socialistické republiky, které byly změněny den předtím, 18.4.1990, přijetím ústavního zákona č. 100/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé federativní republiky, a ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o Československé federaci. Ke zdůraznění významu posílení práv vlastníků k jejich půdě byl návrh zákona v souladu s požadavkem

²¹³ www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/018schuz/s018001.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1986-1990, Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly

²¹⁴ Zákon č. 95/1988 Sb., kterým se mění a doplňuje zákon č. 123/1975 Sb., o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, ze dne 15. června 1988, již alespoň umožňoval, aby pozemky nevhodné pro zemědělskou velkovýrobu zemědělská organizace, které k nim náleží právo užívání, přenechala do dočasného užívání v tomto pořadí

- a) svým členům anebo svým pracovníkům k zemědělskému využití,
- b) státní nebo družstevní organizaci k zemědělskému a výjimečně i k nezemědělskému využití,
- c) společenské organizaci k zemědělskému využití,
- d) jiným občanům k zemědělskému využití.

Touto novelou bylo dále umožněno, aby právo užívání pozemku nebo jeho části okresní národní výbor zrušil na návrh jeho vlastníka se souhlasem zemědělské organizace, pokud by šlo o nezastavěný stavební pozemek a pokud by pozemek vzhledem ke svému určení a výměře mohl být předmětem práva osobního užívání. Právo užívání hospodářské budovy nebo jiné stavby, kterou zemědělská organizace již nepotřebovala, mohl okresní národní výbor zrušit na návrh zemědělské organizace se souhlasem vlastníka. Rozhodnutím o zrušení práva užívání hospodářské budovy muselo být zrušeno i právo užívání zastavěné plochy s nádvořím nebo přilehlou zahradou, přičemž výměra zahrady nesměla přesáhnout 400 m². Nejvyšší přípustná výměra zahrady může být výjimečně překročena, jen kdyby jinak vznikl pozemek nevhodného tvaru anebo zbylá část pozemku byla zcela nevhodná pro hospodaření zemědělské organizace. Byla-li hospodářská budova na náklady zemědělské organizace zhodnocena, byl vlastník povinen poskytnout náhradu zemědělské organizaci odpovídající účelnému a trvalému zhodnocení podle stavu v době zrušení práva užívání.

²¹⁵ Z projevu poslance Sněmovny lidu Karla Novosáda: Vážené předsednictvo, vážení kolegové, rád bych řekl několik poznatků. Za prvé chci říci, že první, co mě přivedlo k tomu, že jsem se dostal na tuto tribunu, byla diskuse, v níž jsem slyšel pana ministra Burského v televizi o přípravě zákona. Od začátku tvoření tohoto zákona uplynula doba asi čtyř měsíců. Změny od původního zákona byly v tom, že bylo vypuštěno slovo "socialistické" a bylo provedeno několik dalších kosmetických úprav. Stejný návrh byl předložen i k projednání výborům sněmoven. Pak došlo k tomu, že sněmovny vlastně vytvářely nový zákon v určitých diskusích s ministerstvem zemědělství. Nedošlo tedy k tomu, že by byl předložen zákon, který by bylo možné posoudit a jen k němu vznést připomínky. Iniciativní návrhy poslanců nebyly přijaty vládou." In: www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027030.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1986-1990, Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly ze dne 19.4.1990

výborů pro zemědělství a výživu doplněn o preambuli, která vysvětluje cíl novely, a to posílit vlastnická práva a vztahy zemědělců k půdě.

Právní úprava provedená novelou zákona č. 123/1975 Sb. O zemědělském družstevnictví se bezprostředně dotýkala asi 20 % zemědělské půdy a předpokládalo se, že ostatní půda bude řešena jinými zákony, zákonem o zemědělském družstevnictví a řešením problematiky rehabilitací. Restituce nebyly v této souvislosti uváděny.²¹⁶

Novela nadále ponechala v právním řádu institut práva užívání k zajištění zemědělské výroby, ovšem již nikoli jako časově neomezené právo, když stanovila, že: „zemědělské organizace, jakož i státní organizace, které plní vědeckovýzkumné úkoly a úkoly výuky pro odvětví zemědělství, užívají půdu, kterou nemají v družstevním nebo náhradním užívání, jakož i jiný zemědělský majetek, které nejsou vlastnictvím státu, družstev nebo společenských organizací, na základě práva užívání k zajištění výroby, pokud toto právo nezanikne“²¹⁷.

Právo užívání ovšem zůstalo bezúplatné a opravňovalo zemědělskou organizaci k tomu, aby hospodařila s půdou a jiným zemědělským majetkem ve stejném rozsahu, jako by byla vlastníkem, a využívala ji pro plnění všech úkolů, které jsou předmětem její činnosti. Zemědělská organizace byla při užívání pozemků nadále oprávněna na nich provádět úpravy potřebné k zajištění nebo zvýšení zemědělské výroby, měnit jejich podstatu a čerpat z nich a zřizovat na nich stavby potřebné pro činnost zemědělské organizace. V praxi oprávnění zřizovat stavby již v roce 1990 nebyla využívána, nicméně např. právo měnit podstatu a čerpat z ní bylo nadále zemědělskými organizacemi využíváno například při těžbě písků.

Možnost přenechat pozemky užívané na základě tohoto právního institutu citelně rozšířená již dříve zákonem č. 95/1988 Sb., byla dále uvolněna vypuštěním původního omezení, podle kterého přenechání pozemků do dočasného užívání bylo možné jen tam, kde šlo o pozemky nevhodné pro „socialistickou zemědělskou velkovýrobu“.

Podle původního obsahu práva užívání k zajištění zemědělské výroby stanoveného zákonem č. 123/1975 Sb., šlo-li o užívání staveb, mohla na nich zemědělská organizace provádět úpravy potřebné pro jejich účelné využití nebo, po projednání s příslušným orgánem státního hospodářského řízení zemědělství, požádat stavební úřad o povolení odstranit stavbu na vlastní náklady.

Novelou však byla zrušena uvedená možnost zemědělské organizace nechat stavbu odstranit a pro jakékoli úpravy stavby potřebné pro jejich účelné využití zemědělská organizace potřebovala souhlas vlastníka pozemku.

²¹⁶ www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027029.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1986-1990 | Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly, projev předsedy zemědělského výboru Sněmovny lidu Ing. Josefa Luxe

²¹⁷ Ustanovení §1 zákona č. 123/1975 Sb. ve znění zákona č. 114/1990 Sb.

Nejvýznamnější a v praxi z pochopitelných důvodů nejhojněji aplikovaná byla nová úprava zrušení práva užívání k zajištění zemědělské výroby. Okresní národní výbor podle této úpravy měl povinnost zrušit právo užívání pozemku, navrhl-li to jeho vlastník. Zemědělské pozemky bylo možno vrátit jen k zemědělskému využití, přičemž doba skončení práva užívání zemědělského pozemku byla stanovena až po sklizni, pokud se vlastník nedohodl se zemědělskou organizací jinak. Vracela se celá výměra pozemku, opět pokud se vlastník nedohodl se zemědělskou organizací jinak.

Okresní národní výbor, nedošlo-li k jiné dohodě mezi vlastníkem a uživatelem, byl povinen nezrušit právo užívání pozemku, šlo-li o pozemky zastavěné stavbou ve vlastnictví organizace nebo státu, nebo o pozemky, na nichž byly trvalé porosty vzešlé v době trvání práva užívání, anebo meliorace zřízené zemědělskou organizací, pokud nedošlo k finančnímu vyrovnání, nebo šlo -li o pozemky nepřístupné. V případě nepřístupných pozemků bylo zemědělské družstvo povinno na žádost vlastníka vyměnit jeho pozemek za jiný vhodný pozemek ve vlastnictví družstva a státní zemědělské organizace za jiný vhodný pozemek ve vlastnictví státu.

Jestliže zemědělská organizace takový pozemek neměla, byla povinna vlastníkovi přenechat jiný vhodný pozemek k dočasnému bezplatnému užívání. Pokud zemědělská organizace nemohla přenechat vlastníkovi vhodný pozemek k dočasnému užívání, anebo vlastník s přenecháním takového pozemku nesouhlasil, zemědělská organizace byla povinna s vlastníkem uzavřít dohodu o dočasném užívání jeho pozemku za úplatu. Takovou dohodu bylo možno vypovědět k 31. 12. běžného roku s pětiletou výpovědní lhůtou.

Novum byla i úprava, že rozhodnutí okresního národního výboru, kterým byl zamítnut návrh vlastníka na zrušení práva užívání pozemku, přezkoumával na návrh vlastníka soud.

Pokud šlo o právo užívání hospodářských budov či jiných staveb okresní národní výbor na návrh vlastníka hospodářské budovy byl povinen právo užívání zrušit současně se zrušením práva užívání zastavěné plochy s nádvořím, popřípadě s přilehlou zahradou. V takovém případě zemědělská organizace byla povinna vlastníkovi vrátit hospodářskou budovu ve stavu odpovídajícím obvyklému opotřebení. Byla-li ovšem hospodářská budova na náklady zemědělské organizace zhodnocena, byl vlastník povinen poskytnout zemědělské organizaci náhradu odpovídající účelnému a trvalému zhodnocení budovy podle stavu v jakém byla v době zrušení práva užívání.²¹⁸

Při projednávání návrhu tohoto zákona ve Federálním shromáždění se objevily námítky, že předložený návrh představuje pouze drobné změny a že je potřebná komplexní právní úprava problematiky půdy.

²¹⁸ Ustanovení § 12a zákona č. 123/1975 Sb. ve znění zákona č. 114/1990 Sb.

Předkladatel k těmto námitkám uvedl²¹⁹, že vláda vycházela z názoru, že sice nejde o rozsáhlé změny, ale že navržená úprava zániku užívacího práva zemědělské organizace je natolik zásadní, že ve svém důsledku povede k postupnému úplnému zániku celého zákona. Nebylo možné vyhovět ani požadavkům na úplné zrušení zákona č. 123/1975 Sb., což se odůvodňovalo tím, že zrušení zákona by vedlo k mnoha neřešitelným problémům vlastníků v souvislosti s povinností obdělávat zemědělské pozemky.

Nehledě na to, že ihned nalézt konkrétní vlastníky a v přírodě vytyčit hranice jejich pozemků by bylo v mnoha případech spojeno s objektivními problémy. Pokud se při projednávání návrhu zákona velmi často hovořilo o potřebě komplexní právní úpravy problematiky půdy, všechny zúčastněné strany dospěly k závěru, že přijetím předloženého návrhu novelizace se nijak neoddláčí příprava pozemkového kodexu, ale naopak případné odmítnutí této novely by zabránilo okamžitému vrácení těch pozemků, o něž projeví vlastníci zájem.

Zákon č. 114/1990 Sb. byl tedy chápán pouze jako přechodné a dočasné řešení, jehož hlavním cílem je umožnit vlastníkovu užívat svou zemědělskou půdu a jiný zemědělský majetek a odstranit překážky, které brání realizaci tohoto práva při současném respektování nutnosti zachování stability zemědělské výroby jako celku. Problematika souvisejících ekonomických nástrojů, jako je cena půdy a výše úplaty za užívání byla předmětem právní úpravy v právních předpisech nižší právní síly, které v této souvislosti vláda uložila v nejbližší době novelizovat.

Vlastník půdy uvedenou novelou získal možnost požádat o zrušení práva užívání zemědělskou organizací. Učinil-li tak, okresní národní výbor toto užívací právo zrušil a vlastník pozemku měl povinnost tuto půdu zemědělsky obhospodařovat, k čemuž měl být nepřímo nucen placením daně z pozemku.

Mohl hospodařit sám, pozemek prodat nebo pronajmout. Nepožádal-li vlastník půdy o zrušení užívacího práva, ukládal novelizovaný zákon č. 123/1975 Sb. zemědělské organizaci povinnost tuto půdu obhospodařovat. Toto povinné užívání půdy, o kterou její vlastník neprojevil zájem s cílem na ní hospodařit, muselo „být bezplatné“, což „na jedné straně umožňuje hospodaření a podnikání majitelům půdy, a na straně druhé zajišťuje hospodaření na veškeré půdě - a tak napomůže překlenout období, kdy není dosaženo optimální právní úpravy“ a zajišťuje hospodaření na veškeré půdě, „jelikož si nemůžeme dovolit nechat část půdy ladem.“²²⁰

²¹⁹ www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027029.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1986-1990, „Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly, projev ministra zemědělství a výživy ČSFR MVDr. Oldřicha Burského, dne 19.4.1990

²²⁰ www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027029.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1986-1990, „Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly, projev předsedy zemědělského výboru Sněmovny lidu Ing. Josefa Luxe

Poměrně vážnou námitkou při projednávání tohoto zákona byla námitka²²¹, že princip „bezplatnosti“ užívání je v rozporu s novelou ústavního zákona č. 100/1960 Sb., Ústava Československé socialistické republiky, provedenou dne 18.4.1990, přijetím ústavního zákona č. 100/1990 Sb., kterým se mění a doplňuje ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé federativní republiky, a ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o Československé federaci, která novým zněním článku 9 stanovila, že vyvlastnění nebo jiné nucené omezení vlastnického nebo jiného majetkového práva je možné jen za náhradu.

Tato námitka byla sice nepochopením podstatného rozdílu mezi vyvlastněním půdy za náhradu a jejím pouhým užíváním s oprávněním vlastníka toto užívání zrušit. Proti uvedené námitce ale nebylo argumentováno uvedeným, právně podstatným, rozdílem obou institutů, ale poslanec Ing. Josef Lux²²² argumentoval tím, že „jestliže na jedné straně chceme nebo umožňujeme fakticky zrušit právo užívání a hospodařit soukromníkům, na druhé straně ukládáme zemědělským podnikům povinnost na této půdě hospodařit dokud majitel nezruší právo užívání, tak přece nemůžeme po nich ještě chtít, abychom je zatěžovali finančně, protože to je zemědělských podniků povinnost.“

Přijetím zákona č. 114/1990 Sb., kterým se mění zákon č. 123/1975 Sb., o užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby, bylo poprvé v nových společenských poměrech, které se u nás začaly formovat po listopadu 1989, vyjádřeno opuštění dosud státem v oblasti pozemkových vztahů důsledně prosazované zásady "nezvratnosti vztahů společenského užívání půdy, v soukromém vlastnictví".

Bezprostředně po schválení uvedené novely zákona č. 123/1975 Sb. se ovšem začal rozvíjet nový fenomén, institucionální podpora soukromě hospodařících zemědělců na úrovni státní správy. Tuto podporu ministr zemědělství a výživy ČSFR MVDr. Oldřich Burský²²³ odůvodnil tím, že „vznikne nový počet zemědělských závodů v soukromém vlastnictví. Proto bude vytvořen na federálním ministerstvu zemědělství a výživy útvar, který se bude zabývat rozvojem tohoto sektoru, včetně přípravy podmínek pro zajištění potřeb soukromě hospodařících zemědělců.“

Tato podpora a stimulace „**soukromě hospodařících zemědělců**“ a její odůvodnění je velmi zajímavým jevem, protože vlastně opět, **bez ohledu na změnu ústavy provedenou ústavním zákonem č. 100/1990 Sb.**, kterou bylo zrušeno rozlišování vlastnictví na soukromé, osobní a socialistické a kterou byla všem

²²¹ www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/030schuz/s027029.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1986-1990, „Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly, vystoupení poslance Václava Bendy

²²² www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027027.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1986-1990, „Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly, projev předsedy zemědělského výboru Sněmovny lidu Ing. Josefa Luxe

²²³ www.psp.cz/eknih/1986fs/slsn/stenprot/027schuz/s027027.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1986-1990, „Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly, projev ministra zemědělství a výživy ČSFR MVDr. Oldřicha Burského

vlastníkům zaručena stejná ochrana, **znovu ožívá termín „soukromé vlastnictví“** a objevuje se ve veřejné správě preferování určité skupiny vlastníků a podnikatelů. Tato skupina vlastníků a podnikatelů poté podniká v podobě různých právních forem podnikání.

6.3 Zákon č. 162/1990 Sb. o zemědělském družstevnictví

Dalším zásadním krokem transformace právních vztahů v zemědělství na počátku devadesátých let bylo přijetí nového zákona o zemědělském družstevnictví. Zákon č. 162/1990 Sb. o zemědělském družstevnictví byl schválen Federálním shromážděním ČSFR dne 3. května 1990 po diskusi, která – na rozdíl od diskuse při schvalování zákona č. 114/1990 Sb. – vyjadřovala jednoznačnou podporu novému zákonu o zemědělském družstevnictví a jeho koncepci.

Návrh zákona o zemědělském družstevnictví²²⁴ vycházel z tehdy ještě v politické reprezentaci převažujícího názoru, že zemědělství a v jeho rámci zemědělská družstva, jsou stabilizujícím prvkem národního hospodářství a bylo proto třeba vytvořit jim takové podmínky, aby svůj základní úkol - výživu lidu - mohla v podmínkách tržního mechanismu plnit lépe než dosud. Návrh zákona respektoval změněnou ústavně politickou situaci provedenou ústavním zákonem č. 135/1989 Sb. a vycházel i z dalších ústavních změn provedených ústavním zákonem č. 100/1990 Sb. kterým se mění a doplňuje ústavní zákon č. 100/1960 Sb., Ústava Československé federativní republiky, a ústavní zákon č. 143/1968 Sb., o československé federaci. Záměrem autorů návrhu bylo odstranění deformací, k nimž postupně docházelo v zemědělském družstevnictví v posledních čtyřiceti letech, především v oblasti vlastnických vztahů a svobody podnikání družstva. Ve vazbě na tyto skutečnosti návrh zákona odstraňoval obsah i strukturu administrativně direktivního řízení družstevnictví. Na návrhu zákona pracovali též zástupci Svazu družstevních rolníků a zákon nesporně odrážel zkušenosti, požadavky a názory zemědělských družstev, prezentované samozřejmě jejich managementem²²⁵, ale byl nesporně v souladu s náladami a zájmy i „řadových“ členů zemědělských družstev.

226

²²⁴ www.psp.cz/eknih/1986fs/tisky/t0397_01.htm, digitální knihovna, FS ČSSR 1986-1990 - tisky, tisk 397/1990

²²⁵ Názor Jana Rychlíka (Rozpad Československa, AEP Bratislava 2002, s.257), že nový zákon o zemědělském družstevnictví vycházel vstříc managementu JZD, protože „jim umožňoval i nadále hospodařit s majetkem v jejich dosavadním držení“, skutečnou motivací podpory tomuto zákonu zřetelně příliš zjednodušuje a tím i zkresluje; podle poznatků autora z osobních rozhovorů z tehdejšími členy zemědělských družstev a jejich managementu motivací uvedené podpory byly především a hlavně prosté ekonomické úvahy o zemědělské výrobě, ale i, možno-li tak říci, historicky vzniklé „citové“ vazby na družstvo. Ostatně i po přijetí nové právní úpravy družstev zákonem č. 513ú1991 Sb. obchodní zákoník, družstva samozřejmě nadále hospodaří s majetkem v jejich dosavadním držení (pochopitelně mimo vydání nemovitostí v restituci), neboť stanovení majetkových podílů v tzv. transformaci nic nemění na rozsahu majetku, se kterým družstva hospodaří.

²²⁶ Rozhovory autora s členy zemědělských družstev okresu Kolín, Kutná Hora, Plzeň- sever, Jindřichův Hradec, Semily, Vyškov, Hodonín a Znojmo.

Cílem zákona byla komplexní úprava právních poměrů zemědělského družstva. Při úpravě vnitřních poměrů družstva byl zákon koncipován tak, že obsahoval ve značné míře ustanovení dispozitivní povahy, zejména s ohledem na sociální práva členů. Záměrem bylo podstatně posílit vliv členů při řešení vlastních vnitrodružstevních problémů, což zvýrazňovalo význam stanov družstva jako základní vnitrodružstevní normy vyjadřující potřeby a zájmy družstev a jejich členů. Zákonnou podmínkou však bylo, že stanovy nesmí být v rozporu s právním řádem.

Úprava vztahů družstva a státu byla založena především na principu svobody podnikání na straně jedné a možnosti státu ovlivňovat činnost družstev na straně druhé. Tato možnost je však omezena jen obsahem a způsobem, které určují obecné závazné právní předpisy. To znamená, že všechna opatření státních orgánů, která by neměla oporu v obecně závazném právním předpisu, jsou vůči družstvům právně neúčinná.

V souladu se změněnými ústavními principy zachovával tento zákon institut práva družstevního užívání (pozemků a staveb), avšak dával mu nový obsah. Tento institut byl aplikovatelný jen k pozemkům a stavbám, které sdružili členové družstva. Ostatní pozemky (tak, jako i jiný nemovitý majetek, který nebyl sdružen) mělo družstvo výhledově užívat na základě smlouvy.

Zákon zcela uvolnil možnost vzniku družstev, jejich podnikatelskou aktivitu (nadále k jejich vzniku nebylo třeba předchozího souhlasu orgánu hospodářského řízení, nepředepisuje se mu trvalá tvorba používání vlastních zdrojů) a odstraňuje administrativní řízení.

Významné změny přinesl zákon v pohledu na zemědělskou půdu, kde oproti dosavadní úpravě vyjádřil rovnoprávnost individuálního a kolektivního a státního vlastnictví a dal vlastníkům zemědělské půdy právo nakládat s ní podle svých ekonomických zájmů. Umožnil předně, aby ti vlastníci, kteří chtěli na své půdě hospodařit společně, v družstvu, zhodnotili svou půdu formou podílů na zisku družstva, odpovídajících množství a bonitě vnesené půdy. O tomto způsobu finanční účasti členů - vlastníků půdy - se mohlo družstvo usnést a zakotvit jej ve stanovách. V tomto smyslu je třeba chápat i bezúplatnost práva družstevního užívání - člen nemá nárok na nájemné, které by vlastně platil jako vlastník sám sobě, ale na podíl na hospodářských výsledcích družstva.

Lze shrnout, že změna politických a společenských poměrů v první etapě transformace sice nevedla k tomu, aby právní úprava družstevnictví byla sjednocena, stále bylo odděleno zemědělské družstevnictví od ostatního, ale že nové právní úpravy přinesly velmi podstatné změny, zejména

- možnost volby předmětu činnosti družstva bez omezení,
- zrušení předchozího povinného povolovacího režimu při vzniku družstva
- zrušení povinnosti ke členství
- obnovení institutu členských podílů (bez jejich bližšího zákonného vymezení)

- dobrovolnost sdružování družstev, včetně možnosti sdružování se zahraničními subjekty.

Současně nutno konstatovat, že nová právní úprava zemědělských družstev byla – ve srovnání s pozdější jednotnou právní úpravou družstev provedenou zákonem č. 513/1991 Sb. obchodní zákoník - poměrně dobře promyšlená a důkladně propracována .

7. Právní regulace transformace československého a českého zemědělství (1991-2004)

7.1 Zákon č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku (zákon o půdě)

7.1.1 K procesu přijetí zákona o půdě

Proces zemědělských restitucí byl odstartován zákonem č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku (dále uváděn také jen jako „zákon o půdě“). Tento zákon představoval další z významných obecných restitučních právních předpisů, vedle dříve přijatých zákonů č. 403/1990 Sb. o zmírnění následků některých majetkových křivd přijatého dne 2.10.1990 a zákona č. 87/1991 Sb. o mimosoudních rehabilitacích přijatého 21.2.1991 a dalších speciálních restitučních zákonů.²²⁷

Zákon o půdě se ovšem od citovaných dvou dalších, ale dříve přijatých, restitučních zákonů výrazně odlišuje rozsahem restituce, respektive rozsahem poskytovaných náhrad, rozsahem, který byl postupně dále rozšiřován cestou novel zákona o půdě a zejména judikaturou. Jsou na něm totiž velmi patrné postupné změny ve skladbě, názorech a síle polistopadových politických a lobystických skupin.

Hlavním účelem těchto restitučních předpisů, tedy především zákona č. 403/1990 Sb., zákona č. 87/1991 Sb., zákona č. 229/1991 Sb. a zákona č. 243/1992 Sb., byla náprava či zmírnění majetkových křivd, jichž se dopustil československý stát protiprávním odnětím vlastnického práva k nemovitým, popřípadě i movitým věcem v letech 1948 až 1989. Ze skutečnosti, že zákonodárce vymezil časově, věcně a personálně okruh vztahů, na něž se vztahují restituční oprávnění, plyne, že měl vůli zasáhnout do existujících majetkových poměrů pouze v omezené míře a jen u těch vztahů, jichž nápravu považoval za žádoucí a možnou. Tento účel vyplýval z převažujícího názoru na restituce, který vyjádřil již v odůvodnění návrhu zákona č. 403/1990 Sb. za předkladatele ve svém projevu ve Federálním shromáždění akademik Milan Čič „návrh zákona neobsahuje ustanovenie, ktoré by umožnili uplatnenie zásady rímskeho práva: restitutio ita facienda est, ut unusquisque integrum ius suum restitutio ita facienda est, ut unusquisque integrum ius suum recipiat. Prepáčte tento latinský citát, ktorý v preklade znamená navrátenie do

²²⁷ Česká republika je jednou z nemnoha zemí bývalého socialistického bloku, v níž bylo k realizaci restitucí vůbec přikročeno. Rozsah restitucí je přitom oproti jiným státům značný. Do skupiny restitučních předpisů patří dále speciální restituční zákony, na jejichž základě došlo k navrácení majetku úzkému okruhu právnických osob - tělovýchovným organizacím (zákon č. 173/1990 Sb), řeholním řádům, kongregacím a olomouckému arcibiskupství (zákon č. 298/1990 Sb.) obcím (zákon č. 172/1991 Sb), přičemž v případě církevních osob šlo pouze o navrácení přesně specifikovaných nemovitostí.

pôvodného stavu - reštitúciu, ktorú treba urobiť tak, aby každý znovu mal svoje neporušené právo. Návrh si nekladie za cieľ zadosť učiť princípu spravodlivosti v takejto dokonalej podobe. Jednoducho to fyzicky a ľudsky nie je možné.“²²⁸

Návrh zákona č. 403/1990 Sb. o zmírnění následků některých majetkových křivd předložila skupina poslanců Federálního shromáždění Jozefa Bakšaye, Milana Čiče, Petra Kučery, Jana Sokola, Miloslava Soldáta, Petra Uhla a Ivana Fišery. Podle tohoto zákona mohly žádat fyzické a soukromé právnické osoby vydání věcí, které jim byly odňaty podle speciálních právních norem v 50. a 60. letech. Pokud byly takto odňaté stavby zdemolované, předpis zakládal právo na finanční náhradu. Oprávněnou osobou mohl být jak občan ČSFR, tak i cizinec, dříve čs. občan. Zákon stanovil šestiměsíční prekluzivní dobu na uplatnění nároku, jejím uplynutím právo zaniklo.

Návrh zákona č.87/1991 Sb. o mimosoudních rehabilitacích předložila federální vláda. Jeho přijetí předcházela parlamentní diskuse o významu restitucí v privatizačním procesu. Nakonec převládla myšlenka o tom, že navrácení majetku původním vlastníkům (ev. jejich právním nástupcům) je jednou z nejrychlejších metod privatizace a tento zákon byl schválen ve znění prakticky shodném s předloženým vládním návrhem. Tento předpis upravil podmínky odškodnění fyzických osob, které jsou čs. státními občany a mají trvalý pobyt na území ČSFR (Ústavní soud nálezem v r. 1994 druhou podmínku zrušil). Podle tohoto zákona byly vydávány věci, které v tzv. rozhodném období (po 25. únoru 1948) přešly do vlastnictví státu některým ze stanovených důvodů (např. znárodněním, vyvlastněním, darováním v tísní, kupní smlouvou uzavřenou v tísní za nápadně nevýhodných podmínek). Pro uplatnění nároků byla stanovena propadná lhůta v délce šesti měsíců, která uplynula 1. 10. 1991 (určité problémy vznikly v návaznosti na nález Ústavního soudu, kdy šestiměsíční lhůta počala běžet nově oprávněným osobám od účinnosti nálezu, tj. od 1. 11. 1994).

Návrh zákona o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku rovněž předložila federální vláda tak, že byl vypracován zcela ve shodě s úpravou ostatních restitučních zákonů, tj. zcela v duchu koncepce, že jde o nápravu či zmírnění „jen“ některých majetkových křivd, jichž se dopustil československý stát protiprávním odnětím vlastnického práva k nemovitým, popřípadě i movitým věcem v letech 1948 až 1989 a že se zásadně nenahrazují jiné křivdy.

Návrhy zákonů č. 403/1990 Sb. a č.87/1991 Sb. byly také v navržené koncepci a znění přijaty; nikoli však zákon o půdě. Mezi přijatým zákonem č. 87/1991 Sb. (a zákonem č. 403/1990 Sb a ostatními speciálními restitučními zákony) a přijatým zákonem č. 229/1991 Sb. je totiž zásadní rozdíl.

²²⁸ Digitální knihovna | FS ČSFR 1990-1992, 6. Schůze, stenoprotol ze dne 2.10.1990, projev poslance Milana Čiče

Zatímco zákon č. 87/1991 Sb. (stejně jako další restituční předpisy) sleduje výlučně, případně převážně, jen účel zmírnění křivd, v případě zákona č. 229/1991 Sb. v konečné přijaté podobě byl tento účel doplněn i o aspekty hospodářské a (okrajově) i krajinyotvorné. Jak uvádí preambule zákona č. 229/1991 Sb. „Federální shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky, ve snaze zmírnit následky některých majetkových křivd, k nimž došlo vůči vlastníkům zemědělského a lesního majetku v období let 1948 až 1989, dosáhnout zlepšení péče o zemědělskou a lesní půdu obnovením původních vlastnických vztahů k půdě a upravit vlastnické vztahy k půdě v souladu se zájmy hospodářského rozvoje venkova i v souladu s požadavky na tvorbu krajiny a životního prostředí.

Jak mohly být upraveny vlastnické vztahy k půdě „v souladu s požadavky“ na tvorbu krajiny a životního prostředí zůstalo zřejmě tajemstvím autorů zákona.

Jak uvádí důvodová zpráva „Předkládaný návrh zákona si klade rovněž za cíl vyřešení vztahů k nemovitostem s původními vlastníky, jimž byly bez náhrady odňaty v důsledku různých zásahů státu v letech 1948 až 1989. Těmto vlastníkům budou původní pozemky včetně budov převedeny urychleně do vlastnictví, popřípadě poskytnuta náhrada přidělením jiné státní půdy. Návrh zákona byl doplněn o úpravu peněžních náhrad za pozemky, budovy a náhrad za živý a mrtvý inventář a zásoby proto, že současně s přípravou návrhu zákona probíhaly práce na návrzích některých dalších zákonů, např. zákona o mimosoudních rehabilitacích a zákona o převodu státního majetku do vlastnictví fyzických a právnických osob, ve kterých není restituce půdy a dalšího zemědělského majetku obsažena. Důvodem jsou výrazná specifika vztahů k půdě.“

Zájmy hospodářského rozvoje venkova, jako jeden z proklamovaných účelů zákona o půdě uvedených v jeho ustanovení §1, se tak promítly především do „poskytnutí peněžních náhrad za pozemky, budovy a náhrad za živý a mrtvý inventář a zásoby“ z důvodu nedefinovaných „specifik vztahů k půdě“ a dalšího nepřiliš srozumitelného důvodu, totiž „proto, že současně probíhaly práce na návrzích některých dalších zákonů“. Najít uvést „specifika vztahů“ vyžadující náhradu movitých věcí je zřejmě nemožné, protože by to současně předpokládalo najít zásadně odlišná „specifika vztahů“ k nezemědělskému majetku a tak odůvodnit, proč vyvlastnění živnostníci a továrníci – na rozdíl od zemědělců, kteří více či méně dobrovolně nebo nuceně vstoupili do JZD, či jim majetek byl vyvlastněn nebo konfiskován - nárok na náhradu za odňatý inventář a zásoby nedostali.

Zásadní rozdíl v rozsahu restitucí podle zákona č. 87/1991 Sb. (a zákona č.403/1990 Sb.) a restitucí podle zákona o půdě totiž spočívá v tom, že původní vlastníci (či jejich dědici) znárodněných, konfiskovaných, či jinak státem odňatých továren, živnostenských podniků a jiného nezemědělského majetku neměli nárok na jakoukoli náhradu za odňatý movitý majetek (inventář, zásoby a pod) nacházející se v jejich objektech, které si přivlastnil stát (s výjimkou fyzického vydání těch

movitých věcí, které se i po uplynutí několika desetiletí v ojedinělých případech zachovaly a bylo známo, kde se nacházejí).

Naproti tomu restituentům zemědělského majetku zákon o půdě stanovil nárok na výraznou náhradu za jejich státem odňatý inventář a zásoby. Tato náhrada v cenách odňatého inventáře a zásob platných nikoli ke dni odnětí majetku, ale ke dni 24.6.1991) se dále zvýšila stanovením paušální náhrady nařízením vlády č. 20/1992 Sb. a zejména úpravou dalšího nároku na podíl na majetku nově vytvořeném zemědělskými družstvy jako uživateli původního majetku restituentů zákonem č.42/1992 Sb.

Na rozdíl od restituentů nezemědělského majetku zákon o půdě restituentům přiznal rovněž výrazně vyšší náhradu za znehodnocení či opotřebení restituovaného nemovitého majetku; zatímco restituenti nezemědělského majetku obdrželi zpět odňaté nemovitosti bez pozemků (parcel), na kterých byly po odnětí vlastnictví postaveny stavby, a bez jakékoli náhrady za inventář (zařízení a zásoby továren a živností restituenti zemědělského majetku obdrželi odňaté nemovitosti i s pozemky (parcelami) zastavěnými nově postavenými stavbami a zejména obdrželi náhrady za odňatý inventář a zásoby v cenách ke dni 24.6.1991. Tento nárok na náhradu inventáře a zásob, zákonem o půdě výslovně vázán jen na rozsah přiměřený výměře zemědělské půdy, na které restituent zajišťuje zemědělskou výrobu a tedy sám hospodaří, cestou velmi extenzivního výkladu judikatura tento nárok rozšířila, když „dovodila“, že zajišťováním zemědělské výroby je i pronájem zemědělské půdy jinému zemědělskému podnikateli.

Jak uváděl ve Federálním shromáždění při projednávání vládního návrhu zákona o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému majetku za předkladatele ministr hospodářství Ing.Vladimír Dlouhý, CSc., „tento vládní návrh se snaží být maximálně konzistentní s celkovou agrární politikou nejen federální vlády, ale všech tří vlád. Agrární politika vlády v oblasti privatizace a transformace v zemědělství předpokládá naprosto rovnoprávně postavení všech podnikatelských subjektů zemědělské výroby. ... Transformace zemědělství je bez transformace a restrukturalizace současných výrobních i vlastnických podmínek nemyslitelná. Naopak - cílem vládní politiky musí být vznik pestré škály podnikatelských subjektů, kde kritériem jejich úspěšnosti bude schopnost ekonomicky obstát v tržních podmínkách, a to i při evidentní potřebě respektovat zemědělská specifika²²⁹.“

Přijetí zákona č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku (dále jen „zákon o půdě“) předcházela velice složitá jednání, z nichž vyplynulo rozhodnutí, že tento zákon bude restituční a že transformace bude ponechána na samostatný transformační zákon s tím, že družstva uhradí restituce a o

²²⁹ www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/015schuz/s015048.htm, digitální knihovna, FS ČSFR 1990-1992, Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly

další transformaci svého družstva či jeho organizačních změnách rozhodnou sami družstevníci.

Do konce roku 1990 se ve Federální shromáždění sešly tři návrhy zákona o půdě.²³⁰ Prvním byl návrh²³¹ zákona „o úpravě vlastnických vztahů a užívání půdy, budov a jiného zemědělského majetku“, (nedatovaný, ale podle časové posloupnosti parlamentních tisků podaný mezi 15. a 20. říjnem roku 1990) značně razantní, jak se posléze stále více ukazovalo, lobbystickou skupinou pravicových poslanců a dalších osob, vedenou poslancem Miroslavem Tylem (KDS), která nezakrytě reprezentovala zájmy především někdejších velkých vlastníků půdy. Tento návrh byl posléze běžně označován jako „návrh tří T“ (Tyl, Tomášek, Tlustý).

Druhým návrhem byl návrh zákona „o půdě, majetku a podnikání v zemědělství a potravinářství“²³², podaný počátkem (před 10.12.) prosince 1990 skupinou levicových a komunistických poslanců.

Vládní návrh zákona „o úpravě vlastnických vztahů k půdě“²³³ byl podán jako poslední a byl datovaný dnem 17.12.1990.²³⁴

Uvedené návrhy zákona „o půdě“ měly samozřejmě svůj vývoj a byly postupně doplňovány.

Z politických důvodů nebyl průchodný návrh zákona podaný levicovými a komunistickými poslanci. Tento návrh především vycházel z uznání platnosti všech tří etap pozemkových reforem, jež zahrnovaly konfiskaci půdy Němců, zrádců a kolaborantů, dále revizi první pozemkové reformy (zákon č. 142/1947 Sb.) a novou pozemkovou reformu (zákon č. 46/1948 Sb.). Zpochybnění výsledků těchto pozemkových reforem, byť v dílčích případech, návrh zákona považoval za vytvoření sotva řešitelné situace nejen co do fyzického navrácení půdy, nýbrž i finančního vypořádání. Důvodová zpráva k tomuto návrhu uvádí, že ze struktury přídělců vyplývalo, že 80 % zemědělské půdy přešlo do vlastnictví soukromých osob a bylo řádně proplaceno. Návrh zákona proto, na rozdíl od jiných návrhů obdobného zákona, počítal se zachováním platnosti zákona o revizi první i nové pozemkové reformy, neboť např. revize první pozemkové reformy byla odhlasována Ústavodárným národním shromážděním v roce 1947, kde měla KSČ jen 36 %

²³⁰ Jak uvádí Jan Rychlík (Rozpad Československa, AEP Bratislava 2002, s.258) návrhů bylo více - byly vypracovány ještě další dva, z nichž jeden pocházel z dílny KSČM, kromě toho na Slovensku vznikl již v prosinci 1990 návrh koalice na podporu radikální ekonomické reformy v zemědělství, který byl koncepčně shodný s návrhem 3 T; tyto návrhy však nebyly formálně předloženy Federálnímu shromáždění ČSFR.

²³¹ www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t0225_01.htm, digitální knihovna, FS ČSFR 1990-1992 - tisky, Tisk 225/1990 ; šlo o návrh skupiny poslanců Federálního shromáždění M. Tyla, D. Němcové, P. Zahrádky, M. Tejkla, T. Kopřivy, L. Kudláčka, J. Laciny, S. Kučery, J. Selnera, J. Cuhry, S. Devátého a A. Anderka

²³² www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t0380_00.htm, digitální knihovna, FS ČSFR 1990-1992 - tisky, Tisk 380/1990; šlo o návrh skupiny poslanců Federálního shromáždění M. Borguly, J. Gebase, J. Oleje, J. Sedláka, P. Serenčese, M. Šidíka, V. Tolara, J. Vodehnala a dalších

²³³ www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t0393_01.htm, digitální knihovna, FS ČSFR 1990-1992 - tisky, Tisk 393/1990

²³⁴ Mýlí se proto Jan Rychlík (Rozpad Československa, AEP Bratislava 2002, s.258) když uvádí, že „návrh 3T“ byl podán jako protinávrh vládního návrhu zákona, který údajně (podle názoru předkladatelů,) „fakticky posvěcoval nucenou kolektivizaci .

zastoupení. Předložený návrh v tom respektoval scénář ekonomické reformy, kde se uvádělo, že "obnovení výkonu práv pozemkového vlastnictví vyžaduje zrušit a upravit veškeré zákonné normy, které znemožňují, aby se vlastníci půdy ujali svých vlastnických práv, a provést soudní rehabilitaci těch občanů, kteří byli protiprávně svých vlastnických práv k půdě a jinému hospodářskému majetku zbaveni. Přitom se vychází z výsledků pozemkových reforem".

Tento návrh zákona dále upravoval nájemní vztah k zemědělským pozemkům a „cesty přechodu současných podniků agropotravinářského komplexu na formy vlastnictví přibližující se potřebám jejich přizpůsobení zásadám tržní ekonomiky.“

Není bez zajímavosti, že uvedený návrh rovněž upravoval – na rozdíl od ostatních restitučních předpisů - náhradu za odňatý movitý majetek, pokud nebyl zaplacen, uvedením „v předešlý stav nebo v penězích podle dohody mezi původním vlastníkem a uživatelem“ (§10 odst.3) .

Vládní návrh zákona „o půdě“ předpokládal, že původním vlastníkům nebo jejich dědicům bude vydána půda nebo jiný zemědělský majetek, pokud je pozbyli po únoru 1948 v důsledku rozhodnutí o propadnutí majetku, pokud takové rozhodnutí bylo zrušeno, nebo "pokud jím byl majetek zabrán v pozemkové reformě, avšak vlastníkům nebyla vyplacena zákonem předpokládaná náhrada. Půdu nebylo možné převést do vlastnictví devizových cizozemců, tedy ani československých občanů žijících trvale v cizině, neboť – stejně jako v ostatních restitučních zákonech - podmínkou restitučního nároku bylo československé státní občanství a trvalý pobyt na území Československa. Vrácení pozemkového majetku bylo možné jen do výměry stanovené pozemkovou reformou z roku 1919, tj. do 150 ha půdy zemědělské nebo 250 ha půdy vůbec, a jen tehdy, pokud byl vlastníkem pozemku stát nebo obec a pokud nebyl zastavěn; v případě vydávání budov dále jen tehdy, pokud přestavbou neztratila původní stavebně technický charakter. Opět tedy řešení zcela v souladu s ostatními „nezemědělskými“ restitučními zákony. Nebylo-li možné vrátit původní pozemky, měly být vlastníkovu převedeny jiné ve vlastnictví státu, nebo vyplacena peněžitá náhrada. Nárok na vrácení pozemků musel původní vlastník uplatnit do tří let, což již byla podstatě delší lhůta, než u zemědělských restitucí. Restituce se vůbec netýkala nároků právnických osob a otázku církevního pozemkového a jiného zemědělského majetku měl řešit zvláštní zákon.

Návrh zákona dále upravoval základní záležitosti provedení pozemkových úprav a výměna vlastnických práv k dotčeným pozemkům. Návrh zákona proto obsahuje ustanovení opravňující státní orgán v působnosti republik k rozhodování o vlastnických právech. Těmito orgány měly být pozemkové úřady, které by podle výchozích úvah měly být republikami zřízeny z dosavadního systemizovaného stavu pracovníků územních orgánů ministerstev zemědělství republik (bývalé okresní a krajské zemědělské správy), které disponovaly i úředními místnostmi.

Vládní návrh zákona – zcela v souladu s restitucí nezemědělského majetku – však nepočítal s náhradou za odňaté movité věci, ale, jak uvádí důvodová zpráva „návrh zákona byl doplněn o úpravu peněžních náhrad za pozemky, budovy a náhrad za živý a mrtvý inventář a zásoby proto, že současně s přípravou návrhu zákona probíhaly práce na návrzích některých dalších zákonů např. zákona o mimosoudní rehabilitaci a zákona o převodu státního majetku do vlastnictví fyzických a právnických osob, ve kterých není restituce půdy a dalšího zemědělského majetku obsažena. Důvodem jsou výrazná specifika vztahů k půdě.“

„Návrh 3 T“ předpokládal prosté vrácení „vlastnického práva k věci, kterou vlastníci pozbyli na základě správních aktů vydaných po 24. 2. 1948, které se odvolávají na právní předpisy, vydané po 31. 3. 1947, darováním nebo převodem do socialistického vlastnictví mezi 24. 2. 1948 a 31. 12. 1989, nebo výrokem o propadnutí nebo zabránění věci v trestním řízení, případně v trestním řízení správním podle dřívějších předpisů, pokud byl výrok zrušen“. Oprávněnými osobami měly být původní vlastníci - fyzické ale i soukromé právnické osoby, nebo dědici fyzických osob, přičemž návrh podstatně rozšiřoval okruh oprávněných osob nad rámec dědické posloupnosti ze zákona, když za oprávněné osoby uznával v případě, že již nežily děti původního vlastníka a jeho rodiče, i sourozence původního vlastníka, případně děti těchto sourozenců. Každý vlastník si pak mohl s půdou naložit podle vlastního uvážení.

Tento návrh neopomněl velmi problematicky řešit restituční nároky včetně vrácení inventáře. Z titulu majetku vneseného do družstev měli mít restituenti právo na příslušný podíl družstevního majetku, zatímco členové družstev, kteří do JZD nevnesli žádný majetek, byli z jakýchkoli nároků vyloučeni.

Jak vládní návrh zákona, tak zejména „návrh 3T“ vycházel především z poměrů v zemědělství v České republice. Vlastníci půdy, podporující „návrh 3 T“ se také skutečně rekrutovali především z České republiky. Jak uvádí Rychlík²³⁵ na Slovensku ovšem „zemědělská lobby“⁴⁴ ještě více než v českých zemích potřebovala v nějaké formě udržet pohromadě majetky družstev a zajistit pro ně státní podporu. Příčiny podle jeho názoru spočívaly v tom že Slovensko má pro zemědělství celkově horší podmínky než Česká republika, proto zemědělská výroba je tam více závislá na podpoře státu. Vývoj půdního fondu byl také na Slovensku dlouhodobě historicky odlišný již od raného novověku a středních a velkých vlastníků bylo proto na Slovensku nejen absolutně, ale i relativně méně než v českých zemích.

Další problém, podle Rychlíkova názoru, spočíval v odlišném vývoji pozemkové držby na Slovensku v letech druhé světové války. Na území Protektorátu Čechy a Morava byla půda židovských vlastníků arizována ve prospěch Němců. Těm byla po válce opět zabavena a němečtí arizátoři byli vystěhováni do Německa. Na

²³⁵ Rychlík, J. : Rozpad Československa, AEP Bratislava 2002, s.259

Slovensku byla naproti tomu zákonem číslo 46/1940 Sl. z. provedena na židovské půdě další pozemková reforma ve prospěch slovenských občanů a ti na Slovensku samozřejmě zůstali i po válce. Prostá restituce pozemkového majetku podle stavu k 25. únoru 1948 by tak na Slovensku znamenala vrácení arizované půdy přídělčům z luďáky provedené pozemkové reformy, tedy slovenským arizátorům. Stejný problém ostatně existoval už u zákona o mimosoudních rehabilitacích.

K uvedeným příčinám odlišného přístupu k úpravě vztahů k zemědělské půdě v České republice a na Slovensku, příčinám nepochybně objektivně existujícím, podle našeho názoru je třeba přidat ještě dosti odlišnou strukturu politické reprezentace české a slovenské.

Spor o konečné znění osnovy zákona ve výborech byl značně vyhrocený, lobbystické skupině kolem „návrhu 3T“ se do vládního návrhu podařilo prosadit většinu svých požadavků, a ve výborech se rozpor o konečné znění osnovy zákona nepodařilo vyřešit. Proto se návrh zákona 2x dostal na pořad jednání v plénu a 2x byl vrácen znovu k projednání v hospodářském výboru s pozměňujícími návrhy. Nakonec se 21. května 1991 návrh znovu dostal na pořad 5. dne jednání 15. schůze Federálního shromáždění, které ještě téhož dne schválilo zákon s „O úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku“. Publikován byl ve Sbírce zákonů pod č. 229.

Z hlediska pojetí a rozsahu restitucí byla prosazena zásadně jiná podoba restituce a „transformace“ zemědělství, než byla podoba restituce a transformace českého průmyslu a služeb. Jak uvedl při vystoupení ve Federálním shromáždění ministr hospodářství Vladimír Dlouhý²³⁶ „V souvislosti s § 15 a § 15 a) je třeba vysvětlit stanovisko vlády k vrácení živého a mrtvého inventáře podle § 14. Vláda si je plně vědoma toho, že jde o **průlom do zásad ostatních restitučních zákonů**, které již byly přijaty, a podle nichž se neposkytuje náhrada za movité věci, které už neexistují.“ Naproti tomu, jak posléze dovedil Nejvyšší soud²³⁷, právo na vydání veškerých movitých věcí, odňatých původnímu vlastníku, zákon o půdě neupravuje.

Na rozdíl od jiných restitučních předpisů, zejména zákona č. 87/1991 Sb., o mimosoudních rehabilitacích, neobsahuje ani možnost vydání existujících movitých věcí; ohledně nich přichází v úvahu nároky jen podle těchto restitučních předpisů. Na rozdíl od nich stojí úprava obsažená v ustanovení § 20 zákona o půdě na jiných principech; u movitého majetku, spadajícího do jeho věcné působnosti, spočívá na principu náhradního plnění, jež má sloužit obnově hospodaření na půdě oprávněných osob. Inventářem se proto míní pouze věci, které přímo sloužily zemědělské nebo lesní výrobě. Takovými věcmi není např. bytové zařízení, knihovny, ani zařízení, které

²³⁶ www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/015schuz/s015056.htm, digitální knihovna, FS ČSFR 1990-1992, Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly

²³⁷ Srov. Ema Barešová Název: Zemědělské restituce v rozhodování Nejvyššího soudu (2. část), in Soudní rozhledy č. 1/2000, str. 1

sloužilo potravinářské a jiné výrobě (např. lihovarům, pilám, mlýnům, pekárnám, cukrovarům, elektrárenským zařízením apod.).

Šlo dále²³⁸ o to, že na rozdíl od restitucí nezemědělských nemovitostí podle zákonů č. 403/1990 Sb. a č.87/1991 Sb., kdy náhrady za znehodnocení či odstranění staveb nesl stát a náhrady v penězích byly limitovány částkou 30 000,-Kč a další náhrady poskytovány ve formě akcií Restitučního fondu, obdobné náhrady v případě restituce zemědělského a lesního majetku stát hradil jen ve značně omezené míře (prakticky jen za Státní statky) a v rozhodující většině povinnost hradit tyto náhrady stíhala zemědělská družstva, přičemž výše peněžitých náhrad nebyla vůbec limitována a náhrady zahrnovaly podstatně větší rozsah (náhrady za znehodnocení budov, náhrady za živý a mrtvý inventář, zásoby, náhrady za trvalé porosty). Tato zásadní odchylka úpravy restitucí v zemědělství od režimu restituce v ostatních oblastech měla a má dalekosáhlé důsledky a působila a stále působí na rozdílné podmínky vývoje v transformovaném průmyslu (a službách) a v zemědělství.

7.1.2 Obsah zákona o půdě, základní právní instituty upravené zákonem o půdě

Zákon č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku (zkráceně nazývaném „zákon o půdě“) vznikl tedy za velmi bouřlivých diskusí v zákonodárném sboru (nejenom ve Federálním shromáždění, ale i na půdě České národní rady²³⁹ a nejen tam; byl rozčleněn do čtyř částí.

a)

V první části zákon o půdě vymezuje svou věcnou působnost (§1) a v ustanovení § 2 pak víceméně deklaroval základní postuláty vlastnictví a užívání půdy, jinak vyplývající z jiných právních předpisů, a zajímavým způsobem upravil vlastnictví porostů vzrostlých na půdě.

Ustanovení § 1 obsahuje poměrně přesné definice na jaký majetek se tento zákon vztahuje; ustanovení § 1 odst.3 ovšem uvádí normu velmi zvláštní: „Pokud tento zákon nestanoví jinak, řídí se právní vztahy k majetku uvedenému v odstavci 1 právními předpisy“. Tvůrci zákona zřejmě přehlédli, že „právní“ vztahy se řídí vždy právními předpisy a že ani tento zákon (ostatně také právní předpis) nemůže stanovit, že se **právní vztahy právními předpisy** neřídí. Rozumný smysl tohoto ustanovení zákona proto nalézt nelze. Prohřešků proti legislativní technice a logice práva ovšem v zákonu lze nalézt více.

²³⁸ Čerpáno ze statě Hraba, Z.: Proces narovnávání užívacích vztahů k zemědělským nemovitostem po roce 1989, In Bažantová, I. (ed.). K institucionálním základům tržní ekonomiky a k jejich vývoji. Praha : Prospektrum, 2005, s. 23-43.

²³⁹ Např. www.psp.cz/eknih/1990cnr/stenprot/015schuz/s015013.htm#r6 , digitální knihovna, ČNR 1990-1992, stenoprotokoly ze dne 28. února 1991

Podle ustanovení § 2 odstavec 2 zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o půdě“), vlastník pozemku je vlastníkem porostů na něm vzešlých; tím není dotčeno vlastnické právo zemědělského družstva k porostům na pozemcích jejich členů podle předpisů o zemědělském družstevnictví. Podle § 2 odstavec 3 citovaného zákona „**u pozemků daných smluvně do užívání je vlastníkem jiných než trvalých porostů uživatel, pokud se s vlastníkem nedohodne jinak.**“

Podle ustanovení § 2 odstavec 1 zákona o půdě „**kromě vlastníka mají právo užívat půdu jiné osoby jen na základě smlouvy** uzavřené s vlastníkem nebo na základě smlouvy uzavřené s pozemkovým fondem, **není-li zákonem stanoveno jinak.**“

Dikce ustanovení § 2 odstavec 2 zákona o půdě, když v souvislosti s vlastnictvím jiných než trvalých porostů hovoří pouze o „**pozemcích daných smluvně do užívání**“ je zcela jistě jen produktem pouhé legislativně technické chyby (nikoli jediné) autorů tohoto zákona a evidentně je vyloučeno znění tohoto ustanovení interpretovat doslovně; je totiž mimo jakoukoli pochybnost, že „**právo užívat půdu jiné osoby**“ a **brát z ní užítky** vzniká nejen **na základě smlouvy („smluvně“)**, ale i **na základě zákona (ex lege)** nebo **na základě rozhodnutí soudu** nebo **správního úřadu** nebo jako **důsledek oprávněné držby**, vzniklé na základě jiné právní skutečnosti. Na základě takové jiné právní skutečnosti (nikoli smlouvy) může vzniknout například věcné břemeno užívání.

Z hlediska četnosti ale daleko největší počet případů užívání zemědělské půdy bez uzavření smlouvy, tedy nikoli „smluvně“ představovalo a stále ještě představuje užívání na základě nájemního vztahu vzniklého „ze zákona“

Podle ustanovení § 22 odstavec 2 zákona o půdě „**nedošlo-li mezi dosavadním uživatelem a vlastníkem zemědělského pozemku k jiné dohodě, vznikne dnem účinnosti tohoto zákona** nebo dnem, kdy byl pozemek podle části druhé tohoto zákona vydán, mezi nimi **nájemní vztah**, který lze vypovědět k 1. říjnu běžného roku. **Výpovědní lhůta činí jeden rok, pokud nebude dohodnuto jinak; v případě, že pozemek je pro vlastníka nepřístupný, nemůže výpovědní lhůta skončit dříve, než budou provedeny pozemkové úpravy.**“

Uvedené ustanovení²⁴⁰ je zcela nepochybně speciální právní úpravou (lex specialis) k ustanovením § 671 a následujícím občanského zákoníku, upravujícím nájemní vztah obecně. Speciální právní úprava nájemního vztahu k pozemkům, k nimž zanikl předchozí užívací vztah podle zákona o půdě, se odlišuje od obecné právní úpravy úpravou vzniku nájemního vztahu k zemědělským pozemkům a zániku nájemního vztahu k těmto pozemkům výpovědí; nájemní vztah

²⁴⁰ Čerpáno z Hraba, Z.: Ukončení nájemního vztahu vzniklého podle ustanovení § 22 odstavec 2 zákona č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, in Pocta Doc., JUDr. Jaroslavu Drobníkoví, CSc. K jeho 70. narozeninám, PFUK, Praha 2007, ISBN: 978-80-85889-85-7

k zemědělským pozemkům, k nimž ke dni 24.6.1991 zanikl předchozí užívací vztah podle zákona o půdě, **nevzniká smlouvou („smluvně“)**²⁴¹, ale přímo **„ze zákona**. Zákon o půdě, jako speciální předpis, upravuje u nájemního vztahu vzniklého ze zákona odchylně od obecné úpravy pouze vznik nájemního vztahu, zánik takového nájemního vztahu výpovědí a výši nájemného (§ 22 odstavec 9 zákona o půdě); jinak pro obsah nájemního vztahu platí normy občanského zákoníku, **což v dané souvislosti znamená, že i pro nájemní vztah k zemědělským pozemkům, vzniklý „ex lege“ platí ustanovení § 663 občanského zákoníku, tedy oprávnění (nárok) nájemce** pozemek užívat a **brát z něho užítky**.

Totéž konstatování platí i pro užívání půdy na základě institutů **časově omezeného nájmu pozemků jiných vlastníků**, který mohl být použit v případě, kdy nebylo možné vlastníkovi k zajištění zemědělské výroby vyčlenit z technických důvodů jeho vlastní pozemky (do zákona o půdě doplněný zákonem č. 93/1992 Sb. , § 19 odst. 4, 5 zákona o půdě), **a posléze** do zákona o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech zakotvený (§ 8 odst. 7 až 9) institut **přidělení do zatímního bezúplatného užívání scelených pozemků** navrhovaných k výměně vlastnických práv v průběhu pozemkových úprav (ve smyslu legislativní zkratky „přidělení do zatímního užívání“ - zákonem ČNR č. 38/1993 Sb. ČR a následně novelizován zákon o půdě zákonem č. 183/1993 Sb. ČR , § 19 odst. 5).²⁴²

Ustanovením § 2 odst. 2 věta první se zákon o půdě tedy přihlásil k obecné zásadě, že porosty na pozemku jsou součástí pozemku a sdílí s ním proto i vlastnický režim. Jinými slovy řečeno, patří vlastníkovi pozemku. Současně však zákon o půdě z tohoto pravidla připustil tři výjimky.

První, mající jen dočasný charakter, se týká porostů na pozemcích členů zemědělských družstev, k nimž zůstalo družstvu ještě i po účinnosti zákona o půdě zachováno právo družstevního užívání. Vlastnické právo k porostům na těchto pozemcích zůstalo rovněž zachováno družstvům (srov. § 2 odst. 2 zákona o půdě). Trvání tohoto právního stavu je podmíněno trváním práva družstevního užívání půdy, které zákon o půdě v ust. § 22 odst. 1 písm. a) nezrušil.

Druhou výjimku rovněž upravuje cit. § 2 odst. 2 zákona o půdě . Týká se jiných než trvalých porostů vzešlých na pozemcích, které jejich vlastník dal smluvně do užívání (nájmu) jinému subjektu. Tyto porosty jsou ve vlastnictví uživatele, pokud se vlastník s uživatelem nedohodli jinak.

Třetí výjimka se vztahuje na trvalé porosty vzešlé na pozemcích v době jejich užívání zemědělskými nebo lesními organizacemi podle zvláštních předpisů. Těmito zvláštními předpisy se rozumí, jak vyplývá i z poznámky pod čarou, na niž je v textu

²⁴¹ Na rozdíl od obecné právní úpravy § 663 občanského zákoníku, podle kterého „Nájemní smlouvou pronajímatel přenechává za úplaty nájemci věc, aby ji dočasně (ve sjednané době) užíval nebo z ní bral i užítky.“ a na rozdíl od znění § 2 odstavec 3 zákona o půdě § 2 odstavec „u pozemků daných smluvně do užívání je vlastníkem jiných než trvalých porostů uživatel, pokud se s vlastníkem nedohodne jinak.“

²⁴² rozsudek Vrchního soudu v Praze ze dne 31. července 1998 č. 7 A 54/95 – 36

zákonu odkázáno, zákon č. 123/1975 Sb. , ale nepochybně i předpisy, které tomuto zákonu předcházely a upravovaly stejný pozemkově právní užívací institut - právo užívání k zajištění výroby, zákon č. 61/1977 Sb. o lesích, zákon č. 162/1990 Sb. o zemědělském družstevnictví i zákony, které mu předcházely a upravovaly institut práva družstevního užívání (v tomto posledním případě jde ovšem jen o družstevní užívání půdy občanů - nečlenů družstva).

Uvedené trvalé porosty se stávají vlastnictvím vlastníka pozemku dnem skončení práva užívání zemědělské organizace (srov. § 24 odst. 1 zákona o půdě).

Na určení dne přechodu vlastnictví trvalých porostů na vlastníka pozemků existují různé názory; jeden názor tento den spojuje se dnem zániku užívacích práv podle ustanovení § 22 odst.1 zákona o půdě, tj. den 24.6.1991, zatímco druhý názor tento přechod vlastnictví k trvalým porostům spojuje až se zánikem užívacího vztahu, který původní užívací vztah zemědělské organizace dne 24. 6. 1991 nahradil, tj. vztahu nájemního; tento posléze uvedený názor je třeba považovat za adekvátnější.²⁴³

b)

V druhé části zákona o půdě je upraveno vydávání nemovitostí (podle ustanovení § 6), které přešly na stát nebo na jinou právnickou osobu v důsledku:

a) výroku o propadnutí majetku, propadnutí věci nebo zabránění věci v trestním řízení, případně v trestním řízení správním podle dřívějších předpisů, jestliže výrok byl zrušen podle zvláštních předpisů,

b) odnětí bez náhrady postupem podle zákona č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy, nebo podle zákona č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě,

c) postupu podle § 453a občanského zákoníku nebo podle § 287a zákona č. 87/1950 Sb., o trestním řízení soudním (trestní řád), ve znění zákona č. 67/1952 Sb.,

d) odnětí bez náhrady postupem podle zákona SNR č. 81/1949 Sb. SNR, o úpravě právních poměrů pastvinářského majetku bývalých urbáriátníků, komposesorátů a podobných útvarů,

e) odnětí bez náhrady postupem podle zákona SNR č. 2/1958 Sb. SNR, o úpravě poměrů a obhospodařování společně užívaných lesů bývalých urbáriátníků, komposesorátů a podobných útvarů,

f) prohlášení a smlouvy o postoupení pohledávek pro případ vystěhování (tzv. renunciační prohlášení),

g) toho, že občan zdržující se v cizině nemovitost zanechal na území republiky nebo jehož majetek přešel na stát podle zákona č. 183/1950 Sb., o majetku zanechaném na území Československé republiky osobami, které optovaly pro Svaz sovětských socialistických republik a přesídlily na jeho území,

h) smlouvy o darování nemovitostí uzavřené dárce v tísni,

²⁴³ Srov. Metodický pokyn pro postup při vypořádání náhrad za srovnatelné porosty podle zákona č. 229/1991 Sb. , který vydalo 11. 6. 1992 Ministerstvo zemědělství ČR pod čj. 792/92-650 a publikovalo ve Věstníku MZe ČR roč. 1992 v částce 3

- i) dražebního řízení provedeného na úhradu pohledávek státu,
- j) soudního rozhodnutí, kterým byla prohlášena za neplatnou smlouva o převodu majetku, kterou občan před odchodem do ciziny převedl věc na jiného, bylo-li důvodem neplatnosti opuštění republiky, popřípadě uznání takovéto smlouvy účastníky za neplatnou; v takovém případě je oprávněnou osobou nabyvatel podle uvedené smlouvy, a to i pokud tato smlouva nenabyla účinnosti,
- k) kupní smlouvy uzavřené v tísní za nápadně nevýhodných podmínek,
- l) odmítnutí dědictví v dědickém řízení učiněného v tísní,
- m) vyvlastnění za náhradu, pokud nemovitost existuje a trvale neslouží účelu, pro který byla vyvlastněna,
- n) vyvlastnění bez vyplacení náhrady,
- o) znárodnění nebo zestátnění vykonaného v rozporu s tehdy platnými zákonnými předpisy nebo bez vyplacení náhrady,
- p) převzetí nemovitostí bez právního důvodu,
- r) politické perzekuce nebo postupu porušujícího obecně uznávaná lidská práva a svobody,
- s) odevzdání do vlastnictví družstva podle zvláštních předpisů
- t) příkázání do užívání právnické osoby na základě zákona č. 55/1947 Sb., o pomoci rolníkům při uskutečňování zemědělského výrobního plánu, nebo vládního nařízení č. 50/1955 Sb., o některých opatřeních k zajištění zemědělské výroby,
- u) převodu společně užívaných singulárních lesů a lesních družstev na území České republiky, pokud členy družstva byly výlučně fyzické osoby.

Oprávněnou osobou pro účely tohoto zákona byl státní občan České a Slovenské Federativní Republiky, jehož půda, budovy a stavby, patřící k původní zemědělské usedlosti, v období od 25. února 1948 do 1. ledna 1990 přešly na stát nebo na jiné právnické osoby způsobem uvedeným v § 6 odst. 1. (podmínka trvalého pobytu byla posléze zrušena nálezem Ústavního soudu č. 29/1996 Sb.)

Povinnou osobou podle této právní úpravy stát případně právnická osoba, která restituovanou nemovitost k 24.6.1991 drží. Tato právní úprava se ale netýkala podniků se zahraniční majetkovou účastí a obchodních společností, jejichž společníky nebo účastníky byly výhradně fyzické osoby vyjma a cizích států.

Z ustanovení § 5 odst. 1 zákona o půdě tedy vyplývalo, že povinnou osobou je stát nebo právnická osoba, která ku dni účinnosti zákona o půdě nemovitost drží, přičemž ustanovením § 9 odst. 1 druhá věta je stanoveno, že povinná osoba uzavře s oprávněnou osobou do 60 dnů od podání výzvy dohodu o vydání nemovitosti, Jestliže si ale uvědomíme, že povinná osoba (např. státní statek nebo zemědělské družstvo) měla po dni účinnosti zákona o půdě k většině nemovitostí podléhajícím restitucím (vyjma víceméně ojedinělých případů ve vlastnictví družstev) pouze nájemní vztah ze zákona (s pozemkovým fondem), pak je otázkou, zda vůbec taková

povinná osoba mohla zřizovat vlastnické právo k nemovitostem dohodou, která podle dalších ustanovení zákona o půdě podléhá schválení (resp. správnímu řízení o jejím schválení) u pozemkového úřadu.

V této souvislosti nutno připomenout, že novela zákona o půdě (zákon č. 93/1992 Sb.) v ustanovení § 5 odst. 2 doplnila definici povinné osoby, když ve shodě se zákonem č.87/1991 Sb. a vlastně celým čl. právním řádem výslovně uvedla, kdo je osobou, která nemovitost "drží". Takovou osobou je proto jen ta státní organizace (zpravidla státní statek), která ke dni účinnosti zákona o půdě měla k nemovitosti právo hospodaření podle § 69 hospodářského zákoníku nebo zemědělské družstvo či společenská organizace, která měla k nemovitosti právo trvalého užívání podle § 70 hospodářského zákoníku. Za "držitele" bylo možno nadále považovat jen takovou právnickou osobu, která se mohla prokázat příslušnou hospodářskou smlouvou o převodu správy nebo převodu práva hospodaření nebo hospodářskou smlouvou o zřízení práva trvalého užívání. Tento závěr sice již před novelou zákona o půdě (a zákona č.87/1991 Sb.) vyplýval z principu jednotnosti právního řádu, kdy stejný právní pojem by měl mít zásadně stejný právní obsah a význam ve všech právních předpisech, nicméně tento princip byl v normotvorbě devadesátých i následujících let stále častěji porušován.

V této souvislosti stojí za zmínku dokonce zřetelně jen účelový výklad téže definice (právnická osoba, která nemovitost drží či držela) v dalších ustanovení zákona o půdě, když Nejvyšší soud²⁴⁴ dovodil, že „ § 16, který upravuje poskytování náhrad za nemovitosti, obsahuje vlastní, tedy zvláštní ustanovení o tom, kdo je povinnou osobou k poskytnutí náhrad - je jí právnická osoba, která věc drží nebo držela ke dni zákona o půdě (případně převedla na osobu, která osobou povinnou není). Držba v tomto smyslu je vykládána v judikatuře Nejvyššího soudu tak, že pokud právnické osobě, která věc užívala, nesvědčí právo odpovídající této držbě, postačuje držba faktická, spojená s užíváním věci a braním užitků z ní; dle obsahu spisu není o takové držbě na straně žalovaného sporu.“ Proč termín „drží“ v jednom ustanovení téhož zákona znamená držení jako oprávněné nakládání s věcí na základě existujícího právního titulu a ve druhém ustanovení znamená jen faktické, a tudíž neoprávněné, užívání věci, Nejvyšší soud nevysvětlil.

Z uvedeného ovšem dále vyplývá, že vydávat nemovitosti podle druhé části zákona o půdě mohl a měl toliko čl. stát, který je v době uzavření dohody o vydání spravuje a v jeho zastoupení jen právnické osoby, zřízené podle § 17 odst. 1 zákona o půdě. Domyslíme-li v této souvislosti znění § 9 odst. 4 zákona o půdě, kde je uvedeno, že nedojde-li k dohodě, rozhodne o vlastnictví oprávněné osoby k nemovitosti pozemkový úřad, byla zákonem o půdě upravená dohoda o vydání věci zjevně nadbytečným právním úkonem. A to se navíc přirozeně nabízí otázka, proč by dohodu

²⁴⁴ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky sp.zn. 28 Cdo 1255/2002, ze dne 22.10.2002

uzavřenou jednou státní organizací měl ještě schvalovat další správní úřad.

Bylo by nad rozsah této práce podrobněji rozebírat jednotlivé restituční důvody a právní problematiku, kterou přinášely a kterou musela řešit poměrně rozsáhlá judikatura. Řada sporných otázek vycházela nepochybně ze složitosti právních vztahů s tím spojených, řadu problémů však přinesla především sama aplikační praxe.

Záměrem, který zákonodárce zákonem o půdě sledoval a který je vyjádřen v jeho preambuli je v první řadě zmírnit následky některých majetkových křivd, k nimž došlo vůči vlastníkům zemědělského a lesního majetku v období let 1948 až 1989, dosáhnout zlepšení péče o zemědělskou a lesní půdu obnovením původních vlastnických vztahů k půdě a upravit vlastnické vztahy k půdě v souladu se zájmy hospodářského rozvoje venkova i v souladu s požadavky na tvorbu krajiny a životního prostředí. Jak uváděla zpráva Nejvyššího státního zastupitelství²⁴⁵ „Následná praxe však ukázala, že tyto vznešené cíle zůstaly v některých směrech pouze a jenom nenaplněnou proklamací. Pod heslem odstraňování těchto křivd se však otevřel prostor pro páchaní křivd nových, a to zejména na obyvatelích venkova a zprostředkovaně i na obyvatelstvu celé republiky, spočívajících zejména v protiprávním restituci rozsáhlého zemědělského a lesního majetku“ .

Mechanismů porušování práva při vydávání nemovitostí podle této zprávy bylo několik:

Nárok na zemědělské restituce měli pouze státní občané České a Slovenské Federativní republiky. Jak pozemkové úřady tak i povinné osoby vycházely při posuzování státního občanství oprávněné osoby toliko z deklaratorních správních aktů, kterými byly v první řadě občanské průkazy, cestovní pasy ale i např. rodné listy, osvědčení o státním občanství apod. V drtivé většině oprávněných osob z okruhu drobných zemědělců to zcela postačovalo. Ne tak jednoznačné to již bylo v případě původních velkých vlastníků půdy z řad emigrantů, zejména pak zahraniční šlechty, jejíž příslušníci disponovali více státními občanstvími, které někteří z nich měnili v přímé závislosti na změnách v politické situaci v České republice. Zde docházelo v jednotlivých případech i k vydávání nemovitostí tam, kde sice oprávněná osoba deklaratorním aktem prokázala své státní občanství, ale tento deklaratorní správní akt, nejčastěji občanský průkaz nebo pas, byl posléze zrušen a odebrán, neboť se prokázalo, že byl vydán protiprávně. V převážné většině případů se příslušné oprávněné osoby a pozemkové úřady nedaly tu práci aby přezkoumaly z dostupných dokladů, zda-li nástupnická linie stran státního občanství oprávněných osob skutečně existuje a spoléhaly se na předložené deklaratorní akty. To by jim nebylo možno vytknout tam, kde se jednalo o nevýznamné nemovitosti, avšak v případech rozsáhlých pozemkových ploch a nemovitostí zvláštního významu by bylo rozsáhlejší ověření existence státního občanství oprávněné osoby zcela namístě.

²⁴⁵ "K teorii a praxi restitucí podle zákona o půdě" - Sborník vědecké konference právnické fakulty MU Brno, dne 12.5.1998.

Nejčastějším případem protiprávních restitucí podle uvedené zprávy státního zastupitelství byly případy, kdy se oprávněné osoby domáhaly vydání nemovitostí z důvodu, že je dárce daroval v tísní popř. nebo, že byly převedeny v tísní a za nápadně nevýhodných podmínek. V tomto případě jak povinné osoby tak příslušné pozemkové úřady v drtivé většině případů nezkoumaly, zda tíseň a nápadně nevýhodné podmínky skutečně existovaly a většinou nemovitosti bez dalšího podrobnějšího zkoumání vydaly.

Dalším, a častým případem protiprávních restitucí byly případy, kdy nemovitosti přešly na stát ze zákona před 25.2.1948, avšak tento přechod byl deklarován správním aktem vydaným po tomto datu. Jak povinné osoby tak i pozemkové úřady tento deklaratorní akt osvědčující přechod vlastnického práva považovaly za akt konstitutivní, tento přechod zakládající, a nemovitosti vydávaly aniž si většinou uvědomily, že tímto fakticky prolamují restituční hranici danou datem 25.2.1948.

Podle citované zprávy státního zastupitelství velmi často byly dále vydávány stavby, které zásadní přestavbou ztratily svůj původní stavebnětechnický charakter a již nesouvisely s předmětem zemědělské výroby. Takto tomu bylo zpravidla v případě nejrozumnějších kulturních a rekreačních zařízení zemědělských družstev a jiných subjektů vybudovaných v původních zemědělských usedlostech a stavbách.

c)

Třetí část „zákona o půdě“ je věnována pozemkovým fondům (pro hospodaření s pozemky ve vlastnictví státu, případně vydávání náhrad pokud byly povinnými stát nebo municipality) a pozemkovým úpravám, které měly do skončení restitučních procesů alespoň zatímně upravit vlastnické a užívací vztahy k zemědělským pozemkům.

Ustanovení § 22 odst. 1 písm. e) a f) zákona o půdě stanovilo, že dnem (samozřejmě prvním) jeho účinnosti zaniká ohledně majetku uvedeném v § 1 odst. 1 cit. zákona (tj. nemovitého zemědělského a lesního majetku tam specifikovaného) právo trvalého užívání a právo hospodaření k nemovitostem ve vlastnictví státu. Tyto nemovitosti, u nichž byl výkon vlastnického práva státu doposud zajišťován prostřednictvím práva trvalého užívání nebo práva hospodaření, byly ustanovením § 17 odst. 1 zákona o půdě dány do správy Pozemkovému fondu. Problém (opět vada zákona) ovšem vznikl tím, že ke dni účinnosti zákona o půdě (tj. k 24. 6. 1991) ale žádný Pozemkový fond ještě neexistoval. Ten vznikl později na základě zákona č. 569/1991 Sb., o Pozemkovém fondu České republiky až 1.ledna 1992.

Do vzniku Pozemkového fondu musela praxe proto řešit právní osud tohoto majetku státu tak, že na něj, pokud šlo o jeho užívání, provizorně aplikovala ustanovení § 22 odst. 2 (pozdější text odst. 3) zákona o půdě bez toho, že by „existoval“ pronajímatel takového majetku. Pokud šlo o některé dispozice s tímto

majetkem, muselo se dokonce uplatňovat ustanovení § 65 odst. 3 hospodářského zákoníku, což ovšem vyžadovalo jisté ignorování hranice, které pro výkon prozatímní správy stanovovala vyhláška č. 61/1986 Sb.

Vznikem Pozemkového fondu ale pochybnosti nezmizely. Problematické bylo již samotné použití pojmu "správa" v zákoně o půdě. Není třeba zde rozebírat peripetie institutu správy národního majetku, resp. práva hospodaření s tímto majetkem, který právo správy, v roce 1988 nahradil. "Správa" ve smyslu § 17 odst. 1 zákona o půdě má zřejmě představovat něco sui genesis, jen se neví přesně co (tento jev se ale v normotvorbě transformačního období zemědělství objevuje častěji)

Zřetelně jde o určitou dobu práva hospodaření (či dřívější správy národního majetku), když obsah této "správy" je třeba hledat především v ustanovení § 17 odst. 2 zákona o půdě.

d)

Čtvrtá část, ačkoli byla nazvána „Zvláštní, přechodná a závěrečná ustanovení“, měla mít zcela zásadní vliv na „život“ a tím i na transformaci zemědělských podniků . Tato část zákona totiž v ustanovení §20 a §21 především upravovala náhrady za živý a mrtvý inventář odňatý státem či vnesený do zemědělských družstev při vstupu člena do družstva a jednak v ustanoveních §22 a §23 stanovovala právní režim ukončení „některých“ užívacích práv.

Dále pak tato ustanovení určovala, jakým režimem bude probíhat náhrada za trvalé porosty (§24) a stanovila i práva vlastníků a uživatelů budov a pozemků (§25 - §35).

Ve vazbě na předchozí kapitoly je nutné zvlášť zmínit ustanovení § 32 – nazvané zvláštní ustanovení o pozemkových reformách, které ke dni účinnosti zákona o půdě stanovilo, že se nepoužije ustanovení zákona č. 215/1919 Sb., o zabránění velkého majetku pozemkového, ve znění pozdějších předpisů, zákona č. 142/1947 Sb., o revizi první pozemkové reformy, ve znění pozdějších předpisů, a zákona č. 46/1948 Sb., o nové pozemkové reformě, včetně definice, že za okamžik přechodu na stát nebo jinou právnickou osobu postupem podle zákona č. 142/1947 Sb. se považuje den faktického převzetí nemovitostí státem nebo jinou právnickou osobou, což mělo výrazný vliv na některé restituční nároky, zejména na jejich uplatnitelnost.

Na výsledek transformace zemědělských družstev měla ²⁴⁶⁾ nesporně důležitý vliv ustanovení zákona o půdě upravující náhradu za živý a mrtvý inventář.

7.1.3 Náhrada za živý a mrtvý inventář a zásoby

Zcela zásadním i z hlediska transformace zemědělských družstev podle zákona

²⁴⁶ Např. Rozhodnutí Nejvyššího soudu č.j. 26 Cdo 1045/2008 -123

č. 42/1992 Sb. se jeví ustanovení § 20 zákona o půdě, upravující náhradu živého a mrtvého inventáře a zásob.

Podle aktuálního znění tohoto ustanovení měl původní vlastník živého a mrtvého inventáře, jakož i zásob, pokud je vnesl do zemědělského družstva nebo mu byly odňaty, případně jinak bezúplatně převedeny v období od 25. února 1948 do 1. ledna 1990 a jsou užity k zajištění provozu zemědělské nebo lesní výroby, právo na jejich náhradu. Zemřel-li původní vlastník nebo byl-li prohlášen za mrtvého, měla právo požadovat náhradu k zajištění provozu zemědělské výroby další oprávněná osoba uvedená v § 4 odst. 2. zákona o půdě.

Ustanovení § 4 odstavce druhého upravovalo povinnost poskytnout náhradu podle § 20 odstavce 1. té právnické osobě, která tyto věci převzala, případně jejímu právnímu nástupci, a to ve lhůtě 60 dnů, nedohodli-li se účastníci jinak. V případě, že tato právnická osoba uhradila státu hodnotu živého a mrtvého inventáře a zásob, měla nárok na proplacení částky, kterou jako náhradu zaplatila vůči státu. Nebylo-li možné zjistit právnickou osobu, která věci převzala, nebo jejího právního nástupce nebo jestliže tato právnická osoba zanikla, poskytl náhradu dle odstavce 1 pozemkový fond způsobem uvedeným v § 18a odst. 2. zákona o půdě.

Náhrada se podle zákona o půdě poskytovala ve věcech téhož nebo srovnatelného druhu, jakosti a v množství přiměřeném převzaté části nemovitosti k zajištění provozu zemědělské výroby

Nebylo-li to možné, poskytovala se náhrada ve službách pro zabezpečení zemědělské výroby, případně podílem na jmění právnické osoby uvedené v odstavci 2, a to až do výše hodnoty odňatých věcí v cenách ke dni účinnosti tohoto zákona, případně náhrada v jiné formě. Od stanovené náhrady se dále odečetla náhrada za živý a mrtvý inventář a za zásoby vyplacená před účinností tohoto zákona. Nedošlo-li k dohodě, pak rozhodoval soud.

V případě, že nemovitosti byly v užívání právnické osoby podle odstavce 2, která má poskytnout náhradu podle odstavce 1, mohla oprávněná osoba žádat od této právnické osoby náhradu odňatého živého a mrtvého inventáře k zajištění zemědělské výroby bez omezení uvedených v odstavci 3. Pro uplatnění náhrady byly zákonodárcem zvoleny prekluzivní lhůty stanovené v ustanovení § 13 zákona o půdě.

Podle ustanovení § 20 odst.3 náhrada – ve všech formách náhrady, t.j. ve věcech, ve službách, v podílu na jmění či v penězích, náležela oprávněné osobě do a do výše hodnoty odňatých věcí v cenách ke dni účinnosti zákona o půdě, t.j. ke dni 24.6.1991.

V praxi z různých důvodů často zneužívaným ustanovením, se stalo ustanovení odstavce 5 (resp. po přečíslování odstavce 6) § 20 zákona o půdě, které stanovovalo, způsob výpočtu výše náhrad za věci uvedené v odstavci 1 pro případ, kdy nelze prokázat odnětí nebo vnesení těchto věcí nebo nelze určit jejich současnou hodnotu, stanoví výši náhrady vláda České republiky a vláda Slovenské republiky.

Vláda České republiky stanovila výši náhrad v těchto případech dne 4.12.1991 nařízením vlády č.20/1992 Sb. ze dne 4. prosince 1991, kterým se stanoví způsob výpočtu výše náhrad za živý a mrtvý inventář a zásoby. Podle tohoto nařízení se náhrady za odňatý inventář a zásoby stanovilo podle normativů stanovených na jeden hektar zemědělské nebo lesní půdy obhospodařované (t.j. vlastní i najaté) původním vlastníkem inventáře ke dni jeho odnětí nebo vnosu do družstva.

Normativem na jeden hektar zemědělské půdy se rozumělo množství živého inventáře vyjádřené ve velkých dobytčích jednotkách, množství zásob krmiv, steliv, osiv, sadby, sádí a statkových hnojiv v cenách zachycených v účetnictví a množství mrtvého inventáře v jeho zůstatkových cenách.

Normativ mrtvého inventáře na jeden hektar zemědělské půdy se stanovoval podle vzorce uvedeného v příloze č. 2, tohoto nařízení z ceny majetku povinné osoby stanovené podle účetních předpisů. Normativ krmiv a steliv na jeden hektar zemědělské půdy byl stanoven ve výši 8500 Kčs. Normativ osiv, sadby a sádí na jeden hektar neoseté nebo neosázené zemědělské půdy byl stanoven ve výši 1700 Kčs a normativ statkových hnojiv na jeden hektar zemědělské půdy se stanovuje ve výši 10 tun.

Důvodem zneužívání ustanovení § 20 odst.5 zákona o půdě byla skutečnost, že náhrada ve výši hodnoty odňatých věcí v cenách ke dni účinnosti zákona o půdě, t.j. ke dni 24.6.1991, byla zhruba o jednu třetinu až o jednu polovinu nižší než výše náhrady stanovená podle nařízení vlády č.20/1992 Sb.

Na druhou stranu bylo nařízením vlády č.20/1992 Sb. v praxi nezákonně aplikováno povinnými osobami v případech, že měly k dispozici přesný seznam věcí a zásob, které byly původnímu odňaty či vneseny do družstva, a to z důvodů jisté administrativní jednoduchosti. Nedošlo-li k náhradě formou vydání věcí a zásob téhož nebo obdobného druhu a v množství, které bylo skutečně odňato nebo vneseno do družstva, výpočet náhrady podle ustanovení §20 odst.3, t.j. v cenách odňatých věcí nebo věcí téhož druhu v cenách k 24.6.1991 totiž zpravidla vyžadoval vyhotovení znaleckého posudku o těchto cenách. To bylo samozřejmě administrativně náročné a proto se povinné osoby uchýlovaly ke stanovení výše náhrady podle nařízení vlády č.20/1991 Sb. nejen v případech, kdy nebylo lze prokázat odnětí nebo vnesení věcí nebo nebylo možno určit jejich současnou hodnotu. Zájímům oprávněných osob naopak tento nezákonný postup pochopitelně vyhovoval.²⁴⁷

Uvedený nezákonný postup „paušálního“ stanovení výše náhrady za odňatý či vnesený živý a mrtvý inventář a zásoby podle nařízení vlády č.20/1992 Sb. byl poté masově použit v transformaci družstev při stanovení výše základního podílu podle

²⁴⁷ „Vzorovým“ příkladem tohoto zneužití je případ, kdy osoba vnášející majetek do JZD byla totožná s osobou předsedy JZD tehdy přebírajícího tento majetek. Z celé transakce se dokonce zachovaly i tzv. „vnosové listy“ – tedy konkrétní „oběma“ stranami podepsaný seznam vloženého majetku. Přesto Okresní soud v Jihlavě v této věci vedené pod zn.sp. 8C 691/2002 judikoval, že je nutné určit hodnotu právě podle ustanovení §20 odst.6 zákona o půdě, neboť prý není možné prokázat odnětí nebo vnesení těchto věcí .

ustanovení § 7 odst.4 , věta první zákona č. 42/1992 Sb. o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstvech²⁴⁸

Dobová praxe a posléze judikatura musela řešit řadu otázek spojených s poskytováním náhrady za živý a mrtvý inventář a zásoby. Především šlo o to, že zákon o půdě jasně hovoří o tom, že restituční náhrada se „poskytne (...) v množství přiměřeném převzaté části nemovitosti“. Z této dikce zákona plyne, že náhrada se poskytne pouze v alikvotní části k oprávněnou osobou (zpět) převzatým pozemkům.

Nutno konstatovat, že judikatura byla značně rozporná a zpočátku vycházela z dikce zákona o půdě, teprve později převážil velmi extenzivní výklad. Tak například Krajský soud v Hradci Králové dospěl k závěru²⁴⁹, že: „Předpokladem nároku podle § 20 zákona č. 229/1991 Sb. (...) nemusí být vlastnictví k půdě. Může ho proto úspěšně uplatnit i ten, kdo půdu obhospodařuje z jiného právního důvodu, např. jako nájemce, pokud je osobou oprávněnou podle § 20 odst. 1 cit. zákona. Naproti tomu Krajský soud v Plzni dospěl k odlišnému závěru²⁵⁰. K předmětné otázce totiž uvedl, že: „Zákonodárce v ustanovení § 20 zákona o půdě měl na mysli vrácení živého a mrtvého inventáře jen těm oprávněným osobám, které aktivně provozují zemědělskou či lesní výrobu na vlastních pozemcích za účelem dosažení zisku a na základě řádného oprávnění.“ Obdobně – a stále v intencích dikce zákona – judikoval Krajský soud v Brně²⁵¹, když ve svém rozhodnutí k otázce poskytnutí náhrady za živý a mrtvý inventář vyložil právní názor, že: „... další podmínkou pro použití ustanovení § 20 zákona (mimo podmínky, že fyzická osoba je v postavení oprávněné osoby dle § 4 zákona) je, aby oprávněná osoba zajišťovala zemědělskou výrobu (...). Zákon o půdě tím má na mysli osobu, která je sama majitelem zemědělské půdy, na které buď hospodaří osobně nebo zprostředkovaně tak, že dává tuto půdu k dispozici jiným osobám. Není zde tedy podmínka osobního výkonu zemědělské činnosti, ovšem podmínka vlastnictví půdy, ke které se tento nárok váže.“

Nejvyšší soud²⁵² vyložil formulaci „převzaté části nemovitosti“ (ust. § 20 odst. 3 zákona o půdě) tak, že se tím míní „taková jejich část, která je nyní po jejím převzetí menší ve srovnání s rozsahem nemovitostí v době jejich odnětí (kupř. výměra půdy nyní převzaté je menší ve srovnání s výměrou obhospodařované v době odnětí půdy a inventáře)“. A naopak Nejvyšší soud²⁵³ uvedl, že v případě, kdy nemovitosti nebyly v užívání právnické osoby (srov. cit. ust. § 20 odst. 4 zákona o půdě) „... není vázáno na vrácení zemědělské půdy (náhrada za živý a mrtvý inventář může náležet i tomu, kdo v době jeho odnětí hospodařil na pronajaté půdě); jde o pozemky, které

²⁴⁸ Cit. ustanovení zní: „ Nároky na náhrady podle zvláštních předpisů a majetkové vklady oprávněných osob tvoří základní podíl na majetku družstev. “

²⁴⁹ Rozsudek ze dne 3. 3. 1993 sp. zn. 12 Co 15/93 publikovaný v časopise Právní rozhledy č. 5/1996, na s. 230

²⁵⁰ Rozsudek ze dne 19. 6. 1995 sp. zn. 12 Co 315/95 publikovaný v časopise Právní rádce č. 8/1997, na s. 40

²⁵¹ Rozsudek v příslušné pasáži citovaný v Právním rádci č. 2/1996, na s. 48.

²⁵² Stanovisko občanskoprávního kolegia Nejvyššího soudu ČR ze dne 15. 7. 1993 Cpjn 50/93

²⁵³ Stanovisko občanskoprávního kolegia Nejvyššího soudu ČR ze dne 19. 12. 1995 Cpjn 36/95

právnícká osoba převzala, ale již nemá v užívání (např. je pronajala)”. K tomu v tomto stanovisku Nejvyšší soud dodal, že “Předpokladem uplatnění nároku na náhradu živého a mrtvého inventáře je zpravidla již zahájený provoz zemědělské nebo lesní výroby (§ 20 odst. 1 zákona č. 229/1991 Sb.); srov. k tomu č. 34/1993, str. 125/259 /Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek. Postačí však i přesvědčivé doložení toho, že žadatel je připraven uvedený provoz zahájit.”

Rovněž Ústavní soud²⁵⁴ se k této otázce vyjádřil a uvedl, že „Pokud jde o náhradu za inventář a zásoby a její konkrétní specifikování, má se podle § 20 odst. 3 zákona o půdě poskytnout ve věcech téhož nebo srovnatelného druhu, jakosti a v množství přiměřeném převzaté části (nemovitosti) k zajištění provozu zemědělské výroby. Teprve není-li to možné, má se náhrada poskytnout v jiné formě.

V praxi je tedy třeba postupovat tak, že se zjistí výměra půdy, převzaté k zajištění provozu zemědělské výroby, a podle jejího rozsahu se provádí vypořádání inventáře a zásob za použití dokladů o výši vnosů a o movitostech, které byly oprávněným osobám odňaty. Pokud tyto doklady nejsou, nastupuje postup podle nařízení vlády č. 20/1992 Sb., kterým se stanoví způsob výpočtu výše náhrad za živý a mrtvý inventář a zásoby, ve znění nařízení vlády č. 57/1993 Sb. ČR, tedy podle normativů stanovených za 1 hektar zemědělské půdy. Nárok na náhradu inventáře a zásob a způsob zjištění a určení její výše je takto stanoven zcela jednoznačně.”

Judikatura posléze dospěla k závěru, že za zajištění zemědělské výroby se považuje i pronájem zemědělské půdy, případně i zemědělská výroba na jiné půdě, než byla půda, jejímž obhospodařování původní inventář sloužil. Tak například Nejvyšší soud ČR judikoval²⁵⁵: „Ustanovení § 20 odst. 1 zákona o půdě nevyklučuje, aby nárok na náhradu zemědělského inventáře byl vázán i na budoucí zajišťování zemědělské výroby (kterou je i nájem zemědělské půdy vlastníkem nebo hospodaření na pronajaté půdě) ; splnění podmínky budoucího zajišťování zemědělské výroby však musí být spolehlivě prokázáno.”

Nejvyšší soud ČR dále dovodil²⁵⁶, že: „Podmínku zajišťování zemědělské výroby musí splňovat oprávněná osoba; tato podmínka není splněna pracovním zapojením v zemědělském hospodářství jiného subjektu”. Z posledně citovaného rozhodnutí tedy vyplývá, že pouhé zaměstnání oprávněné osoby v zemědělství nelze posuzovat jako zajištění zemědělské výroby coby podmínky pro vydání náhrady za živý a mrtvý inventář. Zajímavé z uvedeného hlediska je též odůvodnění rozsudku Nejvyššího soudu²⁵⁷, podle kterého „Slovní spojení ‚k zajištění provozu zemědělské výroby‘, použité v ustanovení § 20 zákona o půdě, zahrnuje nejen případy, kdy osoba uplatňující nárok na vydání inventáře vykonává, resp. je připravena vykonávat

²⁵⁴ Nález Ústavního soudu ze dne 14. září 1999 sp. zn. II. ÚS 24/96

²⁵⁵ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 28. 4. 1997 sp. zn. 2 Cdon 295/97

²⁵⁶ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 17. 12. 1997 sp. zn. 3 Cdon 1219/96

²⁵⁷ Rozsudku Nejvyššího soudu ČR ze dne 28. 11. 1996 sp. zn. 2 Cdon 1203/96

činnost spočívající v zajišťování provozu zemědělské výroby sama osobně, ale vztahuje se i na situace, kdy toto zajišťování provozu se děje (je připraveno) pronajímáním zemědělské půdy jiným osobám”.

V pozdější judikatuře se pak v uvedené argumentaci zejména akcentoval rozdíl mezi dikcí ustanovení § 20 zákona o půdě “k zajištění provozu zemědělské výroby” a zněním ustanovení § 13 odst.2 zákona č. 42/1992 Sb. “provozování zemědělské výroby” . Pojem „zajištění zemědělské výroby,“ jak je užit v ustanovení § 20 zákona o půdě, je širší než pojem „provozování zemědělské výroby“, užitý v zákoně č. 42/1992 Sb. Zajišťování zemědělské výroby podle ustanovení § 20 odst. 1 zákona o půdě zahrnuje mimo vlastní provozování zemědělské výroby i další formy včetně nájmu zemědělského pozemku, přičemž splnění podmínky zajišťování zemědělské výroby není vázáno na den uplatnění nároku u povinné osoby.²⁵⁸

Máme zato, že uvedená interpretace § 20 zákona o půdě jde nad dikci a smysl zákona. Zákonodárce byl totiž nesporně veden snahou zajistit obnovu soukromého hospodaření na zemědělské a lesní půdě, jehož obnova vyžaduje inventář nutný k jejímu obhospodařování. Vysloveně proto stanovil, že náhrada původního inventáře náleží pro účely zajištění zemědělské výroby, a to v rozsahu, v jakém osoba oprávněná z tohoto nároku zemědělskou výrobu zajišťuje.²⁵⁹ Inventář (jeho náhrada zejména ve věcech) je totiž potřebný právě a jen k provozu zemědělského hospodářství a nikoli k pronájmu pozemků. Je jistě akceptovatelný výklad, že oprávněná osoba hospodaří nebo bude hospodařit na najatých pozemcích. Snad ještě – z hlediska smyslu zákona – je rovněž akceptovatelné, že pozemky byly po jejich převzetí oprávněnou osobou pronajaty jinému zemědělci, kterému byl oprávněnou osobou získaný inventář (jeho náhrada) prodán či byla postoupena pohledávka na náhradu za živý a mrtvý inventář a zásoby.

V praxi se však tato interpretace, t.j. že zajišťováním zemědělské výroby může za určitých okolností být i pouhý pronájem zemědělské půdy, téměř masově “zvrhla” (zejména později v transformaci družstev při výkladu ustanovení § 7 odst.4 zákona č.42/1992 Sb. ve vztahu k ustanovení § 20 zákona o půdě) v evidentně nezákonnou interpretaci, že zajišťováním zemědělské výroby je i pronájem pozemků oprávněnou osobou povinné osobě a tudíž že oprávněná osoba má i v tomto případě nárok na náhradu za odňatý či vnesený inventář od povinné osoby, samozřejmě již jen v penězích či v podílu na jmění. Že šlo o výklad zcela v rozporu se zcela zřejmým smyslem ustanovení § 20 zákona o půdě, bylo přehlíženo i v judikatuře.

K otázce **formy plnění náhrady za živý a mrtvý inventář**, je nutno připomenout, že zejména v počátcích aplikace zákona o půdě, vyvstávala u mnoha oprávněných osob především otázka, zda se mohou - pokud nebylo dosaženo dohody s povinnou osobou - domáhat poskytnutí náhrady v penězích.

²⁵⁸ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR sp.zn. , 28 Cdo 966/99, publikovaný v časopise Právní rozhledy č. 10/1999 str. 551

²⁵⁹ Rozsudek Nejvyššího soudu sp. zn.: 28 Cdo 1883/2006 ze dne: 27. 6. 2007

Ze strany obecných soudů již z počátku aplikace zákona o půdě nebylo ovšem žádných pochyb o tom, že nárok na vyplacení peněžní náhrady oprávněným osobám podle § 20 cit. zákona bez dalšího nepřisluší, ledaže by bylo mezi povinnou a oprávněnou osobou v tomto směru dosaženo dohody. Tak např. Krajský soud v Hradci Králové²⁶⁰ dovodil, že: „Prvotním způsobem vypořádání podle § 20 odst. 3 cit. zák. (pozn. autora: zákona o půdě) je poskytnutí náhrady ve věcech téhož nebo srovnatelného druhu. Nelze proto přiznat náhradu v penězích, jestliže oprávněná osoba naturální náhradu bezdůvodně odmítá“. Nejvyšší soud ČR²⁶¹ dospěl k právnímu závěru, že: „Rozhodnutí soudu o náhradě za živý a mrtvý inventář je určitým způsobem vypořádání vztahů mezi účastníky; návrh na náhradu by bylo možno zamítnout pro nedostatek dohodnuté formy v penězích jen tehdy, kdyby soud zjistil, že k dohodě o finančním plnění mezi účastníky nedošlo a žalobce by jinou formu plnění odmítl.“

Řada soudních sporů o náhradu inventáře byla totiž vyvolána tím, že povinná a oprávněná osoba nebyly s to se dohodnout na formě plnění náhrady. Jestliže některé oprávněné osoby se neoprávněně domáhaly vyplacení náhrad za živý a mrtvý inventář, je rovněž pravdou, že některé povinné osoby nabízely náhradu pouze ve formě poskytnutí služeb, přičemž v jiné formě náhrady odmítaly vydat. Uvedený postup však neměl hmotněprávní opodstatnění. V právě citovaném (odkaz č.54) rozsudku Nejvyššího soudu se uvádí - bohužel bez jakékoli argumentace, jen jako konstatování, že „Vzhledem ke zvláštnosti právní úpravy obsažené v ustanovení § 20 odst. 3 zákona č. 229/1991 Sb. nelze tu použít obecného ustanovení § 561 občanského zákoníku o právu volby dlužníka co do způsobu úhrady dluhu“.

Povinné osoby později, v důsledku novely zákona o půdě provedené zákonem č. 183/1993 Sb., měly uloženou povinnost vypracovat soupis všech věcí nebo souborů věcí v jejich vlastnictví a povinnost umožnit osobám oprávněným k poskytnutí náhrady podle zákona o půdě, aby oprávněné osoby mohly uplatnit případně u soudu konkrétní návrh²⁶² na formu náhrady za živý a mrtvý inventář a zásoby. Porušení této povinnosti pak mělo být sankcionováno na základě zákona ČNR č. 39/1993 Sb. (tzv. sankční zákon), což se v praxi ovšem nevžilo a bylo využíváno jen velmi ojediněle.

²⁶⁰ Rozsudku Krajského soudu v Hradci Králové ze dne 3. 3. 1993 sp. zn. 12 Co 15/93, publikovaný v Právních rozhledech č. 5/1996 na s. 230

²⁶¹ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 26. 11. 1997 sp. zn. 2 Cdon 91/97

²⁶² Srov. stanovisko Nejvyššího soudu ČR Cpjn 36/95: „Nárok na náhradu živého a mrtvého inventáře (...) lze v občanském soudním řízení uplatňovat žalobou na plnění (...) spočívající buď ve vydání 2 dosud existujících věcí vlastníka (např. mrtvého inventáře; není-li to možné, pak v poskytnutí služby či podílu na majetku, případně i v peněžitém plnění. Žalobní návrh musí být formulován co nejkonkrétněji (nestačí jen žalobní návrh na ‚poskytnutí náhrady‘).“ Tomu odpovídaly i Nejvyšším soudem v tomto stanovisku uváděné formulace žalobních petitů, resp. meritorních výroků, jako např.: „Žalovaný je povinen do 30 dnů od právní moci rozsudku poskytnout (vydat, popřípadě dodat, nebo předat) žalobci tyto věci 5 (...). Žalovaný je povinen převést na žalobce spoluvlastnický podíl jedné ideální (...) na domě čp. (...) v (...) a na pozemcích parc. č. (...) v (...) do (...). Žalovaný je povinen zaplatit žalobci (...) Kč do (...)“.

Patrně nejproblematictější (zejména s ohledem na interpretaci v souvislosti s aplikací ustanovení § 7 odst. 4 zákona č. 42/1992 Sb. v transformaci družtev, ale i z hlediska provázanosti s právním řádem) formou náhrady za živý a mrtvý inventář a zásoby byla forma upravená v ustanovení § 20 odst.3 zákona o půdě, podle kterého se náhrada mohla poskytnout "případně podílem na jmění právnické osoby uvedené v odstavci 2".

Vzhledem k tomu, že povinnými osobami uvedenými v odstavci 2 ustanovení § 20 zákona o půdě mohly být v roce 1991 pouze státní podniky (téměř výlučně Státní statky) a zemědělská družstva, nelze než konstatovat, že právní úprava ke dni účinnosti zákona o půdě prakticky neumožňovala oprávněným osobám poskytnout "podíl na jmění" takové povinné osoby. Jedinou výjimkou snad byla možnost přijetí oprávněné osoby za člena zemědělského družstva s tím, že jeho nárok na náhradu za živý a mrtvý inventář a zásoby by byl jeho členským vkladem a že by takovému členu byl podle zákona č.162/1990 Sb. o zemědělském družstevnictví stanoven členský podíl (ovšem bez jeho bližšího zákonného vymezení).

Aplikací historického výkladu, vycházejícího ze skutečnosti, že zákon o půdě a transformační zákon (zákon č. 42/1992 Sb.) byly vládou připraveny a měly následovat vzápětí po sobě, nutně dospějeme k závěru, že poskytnutím náhrady za živý a mrtvý inventář a zásoby „popřípadě podílem na jmění právnické osoby“ podle zákona o půdě byla zamýšlena náhrada podílem na jmění družstva stanoveným v transformaci. Leč stalo se nepředvídané, a vládní návrh transformačního zákona se stal předmětem poměrně rozsáhlých pozměňujících poslaneckých návrhů, jejichž přijetím byla dosavadní koncepce a zejména návaznost uvedených dvou zákonů, zákona o půdě a transformačního zákona, značně narušena. Tato legislativní nepředvídanost později způsobila „lege artis“ prakticky neřešitelné problémy, protože zákon č.42/1992 Sb. ve svém ustanovení §14 písmeno c) za účastníky transformace „bez přihlášky“ prohlásil „osoby, kterým se podíl na jmění družstva stanoví podle zvláštních předpisů“, tj. podle ustanovení § 20 odst.3 zákona o půdě. Problém nastal tím, že tento podíl na jmění se žádné osobě nemohl stanovit před zahájením transformace (a účastí v transformaci) a mohl se stanovit až při skončení transformace. Řešení, které pro tyto problémy našly soudy (o něm podrobně v kapitole týkající se transformačního zákona) lze jen stěží označit za souladné s psaným právem.

7.1.4 Uživací vztahy k zemědělské půdě

Podle ustanovení § 22 odstavce zákona o půdě, dnem účinnosti tohoto zákona, tj. dnem 24.6.1991, k půdě, která tvoří zemědělský půdní fond nebo do něj náleží, k obytným budovám, hospodářským budovám a jiným stavbám, patřícím k původní zemědělské usedlosti, včetně zastavěných pozemků, **zanikla**, mimo jiné, tato **práva** :

- a) právo družstevního užívání ke sdruženým pozemkům **vlastníků, kteří nejsou členy zemědělského družstva,**
- b) právo užívání půdy a jiného zemědělského majetku k zajištění výroby,
- e) právo trvalého užívání nemovitosti ve vlastnictví státu,
- f) právo hospodaření k nemovitostem ve vlastnictví státu.

Podle § 22 odstavec 2 zákona o půdě „nedošlo-li mezi dosavadním uživatelem a vlastníkem **zemědělského pozemku** k jiné dohodě, **vznikne dnem účinnosti tohoto zákona** nebo dnem, kdy byl pozemek podle části druhé tohoto zákona vydán, mezi nimi **nájemní vztah**, který lze vypovědět k 1. říjnu běžného roku. **Výpovědní lhůta činí jeden rok, pokud nebude dohodnuto jinak; v případě, že pozemek je pro vlastníka nepřístupný, nemůže výpovědní lhůta skončit dříve, než budou provedeny pozemkové úpravy.**

V případě, že oprávněné osobě mají být vydány také budovy a stavby nebo poskytnuty náhrady podle tohoto zákona, nemůže výpovědní lhůta u výpovědi dané nájemcem skončit dříve, než tyto nároky vypořádá. V roce 1991 až 1993 mohou vlastníci vypovědět nájemní vztah k 1. říjnu výpovědi doručenou nejpozději do jednoho měsíce před tímto dnem. Po nabytí právní moci rozhodnutí pozemkového úřadu o schválení dohody o vydání nemovitosti nebo rozhodnutí o vlastnictví oprávněné osoby k nemovitosti může vlastník vypovědět nájem k této nemovitosti k 1. říjnu výpovědi doručenou nejpozději jeden měsíc před tímto dnem.“

Citované ustanovení je klíčovým ustanovením zákona o půdě z hlediska úpravy užívacích vztahů k zemědělské půdě, je klíčové tím že

- ruší vyjmenované dosavadní užívací právní vztahy
- zakládá nájemní právní vztah „ze zákona“
- upravuje speciální obsah tohoto nájemního vztahu

Uvedené ustanovení je zcela nepochybně speciální právní úpravou (lex specialis) k ustanovením §671 násl. zákona č.40/1964 Sb. občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „občanský zákoník“), upravujícím nájemní vztah obecně. Speciální právní úprava zvláštním zákonem má přednost před úpravou obecnou, neboť platí obecná právní zásada lex specialis derogat generalis (aplikace zvláštního zákona brání užití předpisu obecného).

Toto konstatování vztahu obecného a zvláštního zákona znamená, že nájemní vztah k zemědělským pozemkům (přesně řečeno k majetku uvedenému v §1 odst.1 zákona o půdě), k němuž ke dni 24.6.1991 existovalo některé z užívacích práv uvedených v §22 odst.1 zákona o půdě), se řídí obecnou úpravou §671 a násl. občanského zákoníku a pokud je úprava tohoto vztahu v zákoně o půdě odlišná od úpravy občanského zákoníku, řídí se tento vztah úpravou zákona o půdě.

Uzavírají-li subjekty tohoto nájemního vztahu „ze zákona“ později mezi sebou

úkony označované jako „nájemní smlouva“, v nichž předmětem nájmu jsou tytéž pozemky, které jsou předmětem nájmu ze zákona, nejde samozřejmě o skutečnou nájemní smlouvu, nejde o dvoustranný právní úkon, kterým by se zakládala práva a povinnosti účastníků takové smlouvy, nájemní vztah takovou „smlouvou“ totiž nevzniká, protože již vznikl ze zákona a stále existuje. Tyto „nájemní smlouvy“ mezi subjekty nájemního vztahu vzniklého ze zákona tak mají zřetelně povahu dohody o změně obsahu závazku, povahu dohody o kumulativní novaci ve smyslu § 516 občanského zákoníku.

Toto konstatování vztahu obecného a zvláštního zákona znamená, že nájemní vztah k zemědělským pozemkům (přesně řečeno k majetku uvedenému v §1 odst.1 zákona o půdě), k němuž ke dni 24.6.1991 existovalo některé z užívacích práv uvedených v §22 odst.1 zákona o půdě), se řídí obecnou úpravou §671 a násl. občanského zákoníku a pokud je úprava tohoto vztahu v zákoně o půdě odlišná od úpravy občanského zákoníku, řídí se tento vztah úpravou zákona o půdě.

Speciální právní úprava nájemního vztahu k pozemkům, k nimž zanikl předchozí užívací vztah podle zákona o půdě, se odlišuje od obecné právní úpravy úpravou výpovědi; podle § 22 odst.2 zákona o půdě je výpovědní lhůta stejně jako podle § 677 odst.2 občanského zákoníku jednorozhodčí ke dni 1. října, ovšem s velmi podstatným doplňkem, že v případě, kdy pozemek je pro vlastníka nepřístupný, nemůže výpovědní lhůta skončit dříve, než budou provedeny pozemkové úpravy.

Uvedená speciální úprava, týkající se pozemků pro vlastníka nepřístupných (rozumí se z veřejné – státní, místní či účelové – komunikace, nebo nepřístupných proto, že je zastavěný stavbou jiného vlastníka), platí zcela zřetelně pro všechny nájemní vztahy k pozemkům, ke kterým zaniklo některé z užívacích práv podle § 22 odst.1 zákona o půdě ke dni 24.6.1991 a to do doby provedení pozemkových úprav k těmto pozemkům.

Tato speciální právní úprava výpovědi platí pro všechny nájemní vztahy k uvedeným pozemkům, vzniklé v návaznosti na zrušení užívacích práv podle § 22 odst.1 zákona o půdě., tedy

- jak pro nájemní vztahy vzniklé „ze zákona“ ustanovením § 22 odst.2 zákona o půdě,
- tak pro nájemní vztahy, kde nájemní vztah vzniklý „ze zákona“ byl modifikován pozdějším uzavřením nájemní smlouvy mezi vlastníkem a nájemcem (§22 odst.2 zákona o půdě tuto modifikaci přímo předpokládá – viz dikci cit. ustanovení „nedojde-li k jiné dohodě“ či „nebude-li dohodnuto jinak“).

Vyplývá to nejen z doslovného znění ustanovení § 22 odst.2 zákona o půdě, ale pro tento závěr svědčí velmi silně samotné ratio legis, rozum či smysl zákona; užívání pozemků (navíc v terénu přesně neznámých hranic), k nimž není přístup z veřejné komunikace, nebo zastavěných stavbou jiného vlastníka, je totiž pro jejich vlastníka

před provedením pozemkových úprav prakticky nemožné.

Přestože uvedené ratio legis, důvody pro neskončení výpovědní lhůty k nepřístupným pozemkům před provedením pozemkových úprav by evidentně bylo velmi „racionálním“ i pro nájemní vztahy ke stejným pozemkům, uzavřené mezi vlastníky pozemků a jinými osobami, než které byly uživateli těchto pozemků ke dni 24.6.1991, je pro tyto nájemní vztahy jen obtížně dovoditelné; uplatnění uvedené normy i pro tyto vztahy lze totiž dovést jen pomocí analogie legis a ze skutečnosti, že výkon všech atributů vlastnického práva, tj. zejména práva vlastníka pozemek užívat, je nemožný a nevykonatelný.

Nicméně proto, že obecné předpisy o nájmu vůbec neřeší problém objektivní nemožnosti užívání pronajaté věci vlastníkem po ukončení nájmu, aplikace uvedené normy, §22 odst.2 zákona o půdě i na tyto nájemní vztahy per analogia legis, je zřejmě potřebná.

Další speciální právní úpravu obsahuje ustanovení § 22 odst.7 zákona o půdě. Podle tohoto ustanovení „je-li na pozemku vlastníka stavba ve vlastnictví jiné právnické osoby, která zajišťuje zemědělskou výrobu, nebo stavba ve vlastnictví státu,“ a pokud vlastník pozemku nevyužil práva, aby soud rozhodl o převodu stavby vlastníkovi pozemku:

- a) „vymění pozemkový fond na návrh vlastníka jeho pozemek za jiný pozemek ve vlastnictví státu; v tomto případě uhradí vlastník stavby cenu pozemku pozemkovému fondu, nebo
- b) na návrh vlastníka prodá zastavěný pozemek vlastníku budovy nebo stavby, nebo
- c) na návrh vlastníka pronajme zastavěný pozemek vlastníku budovy nebo stavby bez možnosti výpovědi. Nájemce má předkupní právo k tomuto pozemku.“

Uvedené ustanovení (tj. § 22 odst.7 zákona o půdě) je ovšem mimořádně nesrozumitelná a nedomyšlená a v praxi se prakticky nemohlo uplatnit. Konkrétně jde o to:

- a) jak, jakým právním aktem by vlastně mohl pozemkový fond, tj. nevlastník, „prodat“ pozemek vlastníku budovy;
- šlo by o jakési zvláštní správní rozhodnutí (?), když o vyvlastnění ve prospěch vlastníka budovy by asi jít nemohlo, protože to by nebyl „prodej“, jak vyžaduje dikce § 22 odst.7 zákona o půdě, nebo
- šlo by o jakousi zvláštní „kupní smlouvu“ uzavřenou pozemkovým fondem jménem vlastníka pozemku na základě zákonného zmocnění? Pak ale vzniká otázka jakou kupní cenu by taková kupní smlouva obsahovala? A proč by vlastně vlastník pozemku „navrhoval“ pozemkovému fondu uzavření kupní smlouvy s vlastníkem budovy, když takovou kupní smlouvu může uzavřít sám přímo?

- b) jak, jakým právním aktem, by mohl pozemkový fond, zřejmě opět v zastoupení vlastníka pozemku (na základě zákonného zmocnění?) „pronajmout“ vlastníku budovy pozemek, když ke stejnému pozemku již mezi stejnými účastníky (vlastníkem budovy a vlastníkem pozemku) existuje ze zákona vzniklý nájemní vztah (§22 odst.2 zákona o půdě“); jaký by pak měl být i vztah těchto obou nájemních vztahů ke stejnému předmětu nájmu, když jejich jediným rozdílem, že nájemní vztah podle § 22 odst.7 písmeno c) zákona o půdě není možno ukončit výpovědí. Kdyby pozemkový fond uzavíral nájemní smlouvu (a jinak „pronajmout“ nelze), musel by stávající nájemní vztah nejprve zaniknout dohodou.

Uvedená oprávnění pozemkového fondu „prodat“ či „pronajmout“ zastavěný pozemek tak znamenají, že by pozemkový fond (pokud by nebyl pouhý zmocněnec vlastníka pozemku) převáděl více práv, než má sám, a jsou zjevně obsolentní, jsou nepoužitelná.

Za této situace je ovšem velmi zajímavou otázkou, zda zákonné, nikoli smluvní, předkupní právo nájemce k pozemku, na kterém je stavba ve vlastnictví jiné právnické osoby zajišťující zemědělskou výrobu, existuje jen k pozemku, pronajatém pozemkovým fondem podle § 22 odst.7 písm. a) zákona o půdě, anebo ke všem pozemkům tohoto druhu, ke kterým vznikl nájemní vztah podle § 22 odst.2 zákona o půdě. Přestože doslovné znění uvedeného ustanovení svědčí o tom, že se předkupní právo vztahuje jen k pozemkům pronajatým vlastníku budovy „prostřednictvím“ pozemkového fondu, ze smyslu uvedeného ustanovení a ze skutečnosti, že veškeré takové pozemky zastavěné stavbou jiného vlastníka, již se týká ustanovení § 22 odst.7 zákona o půdě jsou již „pronajaty“ na základě nájemního vztahu vzniklého ze zákona, lze dovozovat, že uvedené zákonné předkupní právo by se mělo týkat všech takto vzniklých nájemních vztahů k zastavěným pozemkům. Při zmíněné nesrozumitelnosti a nedomyšlenosti rozebíraného ustanovení zákona o půdě je ovšem takový závěr nutně sporným a vyžadoval by ověření v soudní praxi. Judikatura ovšem takový případ nezaznamenává.

V případě, že se vlastník a nájemce nedohodli o výši nájemného ustanovení § 22 odst. 9 zákona o půdě určuje výši ročního nájemné za pozemky, náležející do zemědělského půdního fondu, s výjimkou pozemků lesního půdního fondu, na 1 % z ceny pozemku. Cenou pozemku se v tomto případě rozumí „přiřazená průměrná základní cena“ zemědělského pozemku podle vyhlášky ministerstva zemědělství, kterou se stanoví seznam katastrálních území s přiřazenými průměrnými základními cenami, vydané podle zmocnění v ustanovení §17 zákona č. 338/1992 Sb. o dani z nemovitostí. Výše nájemného je tedy v těchto případech, t.j. v případech nájmu pozemků náležejících do zemědělského půdního fondu, nedošlo-li k jiné dohodě, přímo stanovena právním předpisem

Jiná je však situace u pozemků zastavěných stavbami jiného vlastníka a u manipulačních ploch při takových stavbách. Podle Ústavního soudu²⁶³ „Při stanovení výše nájemného v případě, že nájemní vztah vznikl podle § 22 odst. 2 zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, (dále jen „zákon o půdě“), je třeba vycházet z náhrady za dočasné užívání pozemku, neboť tento právní vztah je vztahu nájemnímu nejbližší již z toho důvodu, že do nabytí účinnosti zákona o půdě (24. 6. 1991) náš právní řád nájemné k pozemkům neupravoval, takže nebylo možno jednoznačně zjistit nájemné obvyklé v daném místě i čase. Výše nájemného za zastavěné pozemky (nenáležící do pozemkového půdního fondu) musí vycházet ze znění vyhlášky č. 182/1988 Sb., o cenách staveb, pozemků, trvalých porostů, úhradách za zřízení práva osobního užívání pozemků a náhradách za dočasné užívání pozemků, ovšem ve znění platném v době vzniku nájmu, tj. k datu 24. 6. 1991.“ Výše nájemného se bez dohody vlastníka a nájemce se pak (po 24.6.1991) již nemohla měnit.

Podle ustanovení § 16 odst. 1 vyhl.č.182/1988 Sb. ,ve znění vyhl.č.316/1990 Sb., „výše náhrady za dočasné užívání pozemku se vypočte procentní sazbou z úhrady, kterou by bylo možno požadovat za zřízení práva osobního užívání, není-li v odstavci 2 stanoveno jinak. Procentní sazba činí u pozemků přenechávaných pro účely podnikání 5% ročně z dále uvedené úhrady za zřízení práva osobního užívání.

Výše úhrady, kterou by bylo možno požadovat za zřízení práva osobního užívání (a tedy určující pro výpočet uvedených 5%) byla stanovena ustanovením § 14 odst.1 cit. vyhlášky. Podle tohoto ustanovení pro stanovení ceny pozemku (a tím podle §15 cit. vyhl. pro stanovení výše úhrady za zřízení práva osobního užívání) je určující charakter pozemku.

Podle ustanovení § 14 uvedené vyhlášky cena za 1 m² pozemku vedeného v evidenci nemovitostí jako zastavěná plocha a nádvoří, činí:

- 100, - Kčs v ostatních městech, v nichž působí národní výbory první kategorie
- 70, - Kčs v dalších městech, v nichž působí MěNV,
- 20, - Kčs v ostatních obcích.

Problémem ovšem je skutečnost, že v době účinnosti vyhlášky č. 182/1988 Sb. v evidenci nemovitostí neexistoval pojem ostatní plocha – manipulační plocha, ale pouze pojem ostatní plocha. Lze ale z této skutečnosti dovozovat, že úhradu za užívání (nájemné) v těchto případech podle vyhlášky č.182/1988 Sb. stanovit nelze a že tudíž právní názor Ústavního soudu není aplikovatelný na užívání pozemků, které jsou dnes evidovány jako ostatní plocha-manipulační plocha a před 1.1.1993 v evidenci nemovitostí byly evidovány jen jako ostatní plocha?

²⁶³ Nález Ústavního soudu ze dne 18. prosince 2002 sp. zn. II. ÚS 696/01

Domníváme se, že takový závěr není správný, není přijatelný a pojmově nebyl přijatelný ani v době přísné cenové regulace, pro kterou byla vyhláška č.182/1988 Sb. určena; nelze totiž připustit a zejména nebylo lze připustit, že náhradu za dočasné užívání některých pozemků nelze stanovit, protože to odporuje samotnému pojetí práva jako úplného normativního systému.

V citovaném nálezu ze dne 18. prosince 2002 sp. zn. II. ÚS 696/01 Ústavní soud v podstatě dovedl pro dané případy nutnost aplikace ustanovení § 671 odst.1 zákona č.40/1964 Sb., občanský zákoník, ve znění pozdějších předpisů.

Podle ustanovení § 16 odstavec 1, věta první vyhl.č. 182/1988 Sb. „Výše náhrady za dočasné užívání pozemku se vypočte procentní sazbou z úhrady, kterou by bylo možno požadovat za zřízení práva osobního užívání, není-li v odstavci 2 stanoveno jinak.“

Aplikace odstavce 2 §16 cit. vyhlášky pro řešení daného případu nepřichází v úvahu, protože výši nájemného za pozemky, náležející do zemědělského půdního fondu, upravuje ustanovení § 22 odst. 9 zákona o půdě. Podle ustanovení § 15 vyhl.č. 182/1988 Sb. „Výše úhrady za zřízení práva osobního užívání pozemků se zjistí podle sazeb uvedených v § 14 odst. 1 a 2, vzhledem k účelu ke kterému je pozemek do osobního užívání přenecháván, případně ke kterému je již užíván.“

Účelem užívání pozemku podle dovětku citovaného ustanovení je nutně to, co tímto účelem užívání skutečně (fakticky) bylo ke dni 24.6.1991, protože k tomuto datu se určuje výše náhrady za dočasné užívání jako obvyklé nájemné v době vzniku nájemního vztahu.

Ustanovení §15 cit. vyhlášky tak odkazuje jen na sazby §14 odst.1 a 2, ale podle skutečného účelu užívání, zatímco ostatní text §14 odst.1 a 2 vychází ze stavu v evidenci nemovitostí. V ustanovení § 14 odstavec 1 vyhl.č.182/1988 Sb. je uvedeno, že „Cena za 1 m² nebo jeho části určeného pro stavbu nebo ke zřízení zahrady a nebo pozemku vedeného v evidenci nemovitostí jako zastavěná plocha a nádvoří, zahrada, nejde-li o pozemek oceňovaný podle odstavce 2, činí: „

Aplikace ustanovení § 14 odstavec 2 vyhl.č.182/1988 Sb. v daném případě nepřichází v úvahu, protože se vztahuje jen na pozemky, souhrnně řečeno, související se stavbami pro individuální rekreaci. Podle odkazu v ustanovení §14 odst.1 vyhl.č.182/1988 Sb. pojem nádvoří je definován v části B., položka č.4 přílohy vyhlášky Ústřední správy geodézie a kartografie č. 23/1964 Sb. , kterou se provádí zákon č. 22/1964 Sb., o evidenci nemovitostí .

Podle uvedené položky přílohy nazvané „Charakteristiky účelu užívání jednotlivých druhů pozemků (kultur) zemědělské a nezemědělské půdy“ je nádvoří definováno jako pozemek „náležející k obytným, hospodářským nebo průmyslovým budovám jako jejich příslušenství“ .

Vzhledem k tomu, že položkou č. 5 uvedené přílohy vyhlášky č. 24/1964 Sb. je ostatní plocha definována jako pozemky určené výrazně k jiným účelům, než jako

příslušenství náležející k hospodářským budovám, je zcela zřetelné, že pozemky v předmětném areálu byly k 24.6.1991 skutečně (fakticky) užívány jako zastavěné plochy a jako nádvoří ve shora uvedeném významu legální definice, tj. jako příslušenství náležející k hospodářským budovám.

Podle ustanovení §15 vyhlášky č. 182/1988 Sb., tj. podle uvedeného faktického účelu užívání, by tak měla být použita sazba §14 odst.1 vyhlášky č. 182/1988 Sb. za nádvoří; způsob evidování těchto pozemků v evidenci nemovitostí je podle výslovného ustanovení § 15 cit. vyhlášky pro stanovení úhrady za osobní užívání (na které odkazuje §16 cit. vyhlášky pro stanovení náhrady za dočasné užívání) je proto irelevantní.

Souvisejícím problémem je stanovení výše obvyklého nájemného v případě užívání zastavěných pozemků (včetně nádvoří a manipulačních ploch) bez právního důvodu; jde o velmi praktickou otázku, protože právní důvody užívání pozemků zastavěných zemědělskými stavbami jiného vlastníka jsou v důsledku historického vývoje často značně sporné. Podle Nejvyššího soudu²⁶⁴ „V případech užívání cizí věci bez platné nájemní smlouvy spočívá obohacení uživatele právě v tom, že vykonával právo nájmu k této cizí věci. Uživatel přirozeně není schopen takto spotřebované plnění vrátit a proto podle posledně citovaného ustanovení (ust. §458 odst.1 věta druhá obč.zák.) je povinen nahradit bezdůvodné obohacení ve formě peněžité náhrady, která musí odpovídat peněžitému ocenění získaného obohacení. Majetkovým vyjádřením tohoto prospěchu je peněžitá částka, která odpovídá částkám vynakládaným obvykle v daném místě a čase na užívání věci, zpravidla právě formou nájmu, a kterou by nájemce byl povinen plnit podle platné nájemní smlouvy; důvodně se tedy tato náhrada poměřuje s obvyklou hladinou nájemného (srov. rozhodnutí Nejvyššího soudu ČR publikované pod č.53 ve Sbírce soudních rozhodnutí a stanovisek, ročník 2000).“

Soudy uvedený problém zpravidla řešily a řeší ustanovením znalce, jemuž je velmi často ukládáno: **stanovit obvyklé nájemné**. Takový úkol znalce je ale nemožný a zásadně nesprávný. Obvyklé nájemné lze jen zjistit, nikoli stanovit.

Obvyklost čehokoli, nájemné nevyjímaje, je záležitost zjištění převažující četnosti daného jevu v místě a čase. Jiný smysl v českém jazyce termín „obvyklý“ nemá. Zjištění četnosti určitého jevu (tj. výše nájemného v daném místě a čase) je záležitost, která vlastně nevyžaduje žádné zvláštní odborné znalosti, ale vyžaduje provedení běžného dokazování ke zjištění uvedené četnosti (výše nájemného) soudem. Obvyklost nájemného se zjišťuje porovnáním a nikoli kvazi výpočtem.

Poměrně přesnou definici obvyklé ceny (tedy i ceny nájmu- nájemné) uvádí ustanovení § 2 odst. 1 zákona č. 151/1997 Sb. o oceňování majetku, ve znění pozdějších předpisů : obvyklou cenou se rozumí cena, která by byla dosažena při prodeji

²⁶⁴Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 14. listopadu 2002 zn.sp.25 Cdo 2715/2000

stejného, popřípadě obdobného majetku nebo při poskytování stejné nebo obdobné služby v obvyklém obchodním styku v tuzemsku ke dni ocenění. Přitom se zvažují všechny okolnosti, které mají na cenu vliv, avšak do její výše se nepromítají vlivy mimořádných okolností trhu, osobních poměrů prodávajícího nebo kupujícího ani vliv zvláštní obliby.

Rozhodující pro správné zjištění obvyklého nájemného (jako jakékoli jiné obvyklé ceny) je porovnávání dosaženého nájemného v daném místě a čase za nájem věcí skutečně srovnatelného druhu a vlastností. V případě nájmu zastavěných pozemků je výše nájemného nesporně a pochopitelně ovlivňována dosahovanou výnosností staveb na takových pozemcích postavených. Zemědělské stavby patří mezi stavby s nejnižší výnosností a proto také pozemky zastavěné zemědělskými stavbami jsou pronajímány za ceny podstatně nižší než například pozemky zastavěné stavbami pro obchod. Porovnávat lze výši nájemného dosahovanou za pronájem pozemků zastavěných stavbami stejného nebo obdobného druhu.

Nerespektování této základní zásady porovnatelnosti je v praxi častým zdrojem chybných znaleckých posudků o výši obvyklého nájemného. K tomu se druží i přehlížená skutečnost, že znalec se specializací „ceny a odhady nemovitostí, odvětví stavby obytné a průmyslové“ má jistě odborné znalosti ke stanovení ceny staveb a pozemků, ale že lze úspěšně pochybovat, zda každý znalec s touto specializací má také odborné znalosti ke zjištění obvyklosti nájemného (což nepochybně není cena nemovitosti, natož cena stavby). Uvedené odborné znalosti (tedy odborné znalosti ke zjištění, a nikoli „stanovení“ obvyklé výše nájemného za nájem pozemků) totiž má a objektivně může mít spíše ten, kdo se v daném místě a čase zabývá pronájmem pozemků a zná tedy skutečně dosahované (tedy obvyklé) ceny nájmu.

Pokud jde o stanovení obvyklého nájemného za zastavěné plochy stavbami sloužícími k zajištění zemědělské výroby (rozhodující je samozřejmě jejich právní stav, který nemusí být totožný konkrétním využitím stavby) lze podpůrně odkázat na již neplatnou vyhlášku č. 316/1990 Sb., na kterou ovšem odkazovalo i sdělení ministerstva financí č.151/1997 Sb., podle které obvyklá výše nájemného zastavěných pozemků pro účely podnikání činila (v roce 1997) 4 – 5 % z ceny zastavěného pozemku za metr čtverečný a rok. (srov. Kropáč, O. : Nájemné za užívání pozemků, in Právní rádce 1/2002, s.30 – 31)

Z citovaného článku ostatně vyplývá, že nejrozsáhlejší databázi k obvyklé výši nájemného za užívání pozemků zastavěných stavbami sloužícími zemědělské výrobě (což jsou samozřejmě i administrativní budovy zemědělských podniků) má Pozemkový fond České republiky.

Teprve v případě, že v daném místě a čase neexistují porovnatelné případy pronajímaných zastavěných pozemků (jde o pozemek zastavěný ojedinělou stavbou, například zámkem apod.) a proto obvyklé nájemné nelze zjistit, může se znalec pokusit o stanovení výše nájemného, která by odpovídala dobrým mravům. Ani

v takovém případě však nelze vycházet z výpočtu tzv. ekonomického nájemného, protože ekonomické nájemné znamená kategorii přítomnou přijatelnou jen na straně nabídky, ale bez jakéhokoli vztahu k poptávce.

S problematikou užívacích vztahů k zemědělské půdě po přijetí zákona o půdě úzce, ba neoddělitelně souvisí problematika „**vyčleňování, pozemků a problematika tzv.náhradních pozemků:**

Zákon o půdě zásadně vychází z toho, že vlastníkům pronajatých pozemků jejich pozemky budou a musí být vydány ke dni skončení nájemního vztahu. Jestliže nájemní vztah k nepřístupným pozemkům neskončí před provedením pozemkových úprav, tito vlastníci zásadně nemají nárok na jiné „vyčleněné“ pozemky. Jediným řešením takové situace jsou pozemkové úpravy.

Jak uvedl Vrchní soud v Praze²⁶⁵ dočasné a přechodné užívací právo může být zřízeno **jen po** zahájení řízení o pozemkových úpravách a kdykoli v jeho průběhu, není-li možné z technických důvodů vyčlenit vlastníkovi k zajištění zemědělské výroby jeho vlastní pozemky.

Právní základ pozemkových úprav je obsažen v ustanovení § 19 zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku. Citované ustanovení v odst. 1 definuje pojem pozemkových úprav tak, že pozemkovými úpravami jsou změny v uspořádání pozemků v určitém území, a to k dosažení zákonem stanoveného účelu - vytvoření půdně ucelených hospodářských jednotek podle potřeby jednotlivých vlastníků půdy a s jejich souhlasem a podle celospolečenských požadavků na tvorbu krajiny, životního prostředí a na investiční výstavbu. Na základě zmocnění uvedeného v odst. 3 téhož ustanovení byl přijat zákon ČNR č. 284/1991 Sb., o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech, kterým bylo mimo jiné upraveno řízení a organizování pozemkových úprav, a stanoveny potřebné podmínky pro urychlené vytváření ucelených hospodářských jednotek jak pro okamžité zájemce o provozování soukromého hospodaření na půdě, tak i pro vlastníky, kteří půdu pronajali transformovaným zemědělským družstvům nebo jiným nově vzniklým zemědělským podnikům.

K dosažení uvedeného cíle ustanovení § 19 odst. 4 a 5 zákona o půdě upravuje (od počátku roku 1992, po novele provedené zákonem č.93/1992) institut časově omezeného nájmu pozemků jiných vlastníků, který mohl být použit v případě, kdy nebylo možné vlastníkovi k zajištění zemědělské výroby vyčlenit z technických důvodů jeho vlastní pozemky. Posléze byl do zákona o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech zákonem ČNR č. 38/1993 Sb. (ustanovení § 8 odst. 7 až 9) a novelou zákona o půdě provedenou zákonem č. 183/1993 Sb. institut **přidělení do zatímního bezúplatného užívání scelených pozemků** navrhovaných k výměně vlastnických práv v průběhu pozemkových úprav (ve smyslu legislativní zkratky

²⁶⁵ Rozsudek Vrchního soudu v Praze ze dne 31. července 1998 čj. 7 A 54/95 – 36

„přidělení do zatímního užívání“ . Ve stejném smyslu bylo zákonem č. 183/1993 Sb. ČR novelizováno ustanovení § 19 odst. 5 zákona o půdě.

Z uvedené právní úpravy § 19 odst. 4 a 5 zákona o půdě pak vyplývalo, že pro řízení o pozemkových úpravách zákonem tehdy zakotvený institut časově omezeného nájmu pozemků jiných vlastníků (§ 19 odst. 4) i institut zatímního užívání pozemků jiných vlastníků (§ 19 odst. 5) se vztahoval na případy, kdy není možné vlastníkovi k zajištění zemědělské výroby vyčlenit z technických důvodů jeho vlastní pozemky. Oba zákonem upravené instituty, které bylo lze použít pouze v rámci vedeného řízení o pozemkových úpravách, měly dočasný a přechodný charakter.

Podle ustanovení § 8 odst. 7 a 8 dříve platného zákona o pozemkových úpravách a pozemkových úřadech v zájmu urychleného vytvoření a využití půdně ucelených hospodářských jednotek mohl okresní pozemkový úřad v průběhu pozemkových úprav přidělit vlastníkům pozemků do jejich zatímního bezúplatného užívání scelené pozemky navrhované k výměně vlastnických práv, tyto pozemky zůstávají i nadále předmětem pozemkových úprav. Zatímní užívání zanikalo (právním důvodem užívání je ovšem v četných případech ještě dodnes) výměnou vlastnických práv, nejpozději ukončením komplexních pozemkových úprav. Přidělení do zatímního užívání musel pozemkový úřad odsouhlasit s vlastníky předmětných pozemků, v případě jejich nesouhlasu s přidělením pozemků do zatímního užívání dohodou rozhodne okresní pozemkový úřad o přidělení ve správním řízení. Změnily-li se podmínky prováděných pozemkových úprav, mohl pozemkový úřad změnit své rozhodnutí o přidělení pozemků do zatímního užívání v souladu s novou skutečností.

Zatímní bezúplatné užívání pozemků upravené v citovaných ustanoveních bylo tedy svou povahou přechodným užívacím právem, které bylo lze založit v průběhu pozemkových úprav a které mohlo být zřízeno pro vlastníky pozemků za účelem urychleného využití vytvořených půdně ucelených hospodářských jednotek k zajištění zemědělské výroby. Toto dočasné a přechodné užívací právo mohlo být zřízeno po zahájení řízení o pozemkových úpravách a kdykoli v jeho průběhu, nebylo-li možné z technických důvodů vyčlenit vlastníkovi k zajištění zemědělské výroby jeho vlastní pozemky. Zákon preferoval přidělení pozemků jinému až po dohodě s jejich vlastníky, zároveň však umožňoval správnímu orgánu v případě, kdy k této dohodě nedorazí, rozhodnout o přidělení i bez souhlasu vlastníků rozhodnutím vydaným ve správním řízení. V tomto druhém případě šlo o dočasný zásah do vlastnického práva uvedených vlastníků, vlastnické vztahy i dříve vzniklé nájemní vztahy k těmto pozemkům však zůstávaly nedotčeny a byly a jsou zákonem chráněny.

Je skutečností, že institutu takto založených časově omezených nájmu či zatímních bezúplatných užívání pozemků se v praxi užívalo relativně zřídka. V naprosté většině případů nájemci zemědělské půdy vlastníkům pozemků při ukončení nájmu, ale zpravidla i za nepřístupné pozemky, ke kterým nájemní vztah neskončil, protože nebyly provedeny pozemkové úpravy, „vyčleňovali“ a poskytovali

(a pro neprovedení pozemkových úprav poskytují dosud) tzv. „náhradní“ pozemky z jiných pozemků, které mají v nájmu, tak, aby byly respektovány ucelené hospodářské jednotky.

Z hlediska právního takové vyčlenění „náhradních“ pozemků bylo možné jen dohodou a svým obsahem je zpravidla vzájemným nájmem a podnájmem.

Žádný právní předpis neobsahoval povinnost dosavadního uživatele vyměřit po ukončení užívání pozemky a vytýčit v terénu jejich hranice. Situace nastala v důsledku změn dosavadních užívacích vztahů v zemědělství, založených do té doby vesměs na užívání pozemků zemědělskými organizacemi, nejen nebyla neobvyklá, ale týkala se převážně většiny zemědělských pozemků. S ní také počítal zákon o půdě v ustanovení § 19 odst. 2, které předpokládalo provádění pozemkových úprav, včetně vytýčení hranic pozemků pozemkovými úřady, jednak i v ustanovení § 21a odst. 3, které výslovně stanovilo, že nezbytné náklady spojené s oceněním věcí, identifikací parcel a vyměřením pozemků hradí stát. Důvodem byla zřejmě úvaha zákonodárce, že situace nastala v důsledku násilné kolektivizace v předchozích letech a s tím spojeného odstranění hranic soukromého vlastnictví zemědělských pozemků byla způsobena tehdejší politikou a legislativou státu v oblasti zemědělství, takže řešení důsledků spojených s obnoveným vlastnictvím a užíváním pozemků vlastníky, spočívajících mj. v nutnosti určit hranice jednotlivých pozemků, případně v provedení potřebných pozemkových úprav, proto uložil státu. Uvedená ustanovení zákona o půdě nemají výslovnou vazbu na některé právní vztahy zákonem upravené, jako je vydání pozemků podle části druhé zákona, nebo ukončení užívacích práv podle části čtvrté, a je třeba vztáhnout je na všechny potřebné pozemkové úpravy včetně úpravy pozemků vyčleněných po zániku užívacích práv podle ustanovení § 22 odst.1 zákona o půdě.

7.2 Zákon č. 42/1992 Sb. o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstvech (transformační zákon)

7.2.1 K procesu přijetí transformačního zákona²⁶⁶

Vlastní transformace zemědělských družstev (tedy nikoli už jednotných zemědělských družstev, jak je možné číst v důvodových zprávách některých návrhů novel transformačního zákona, předkládaných prakticky až do současné doby) respektive proces dramatického zvratu majetkových poměrů zemědělských družstev, byl proveden na základě zákona č. 42/1992 Sb. o úpravě majetkových vztahů a

²⁶⁶ Některé pasáže jsou citovány z článku autora - Hraba, Z.: K některým právním a ekonomickým problémům transformace zemědělských družstev v České republice, in: Mílniky práva v stredoEurópskom priestore, Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Vydavateľské oddelenie, Bratislava 2007, s. 14-23

vypořádání majetkových nároků v družstvech ze dne 21. prosince 1991 (v textu je tento právní předpis označován jen jako tzv. transformační zákon).

Jak uváděl ve Federálním shromáždění při projednávání návrhu tohoto zákona za předkladatele ministr hospodářství Ing. Vladimír Dlouhý, CSc.,²⁶⁷ „tento vládní návrh se snaží být maximálně konzistentní s celkovou agrární politikou nejen federální vlády, ale všech tří vlád. Agrární politika vlády v oblasti privatizace a transformace v zemědělství předpokládá naprosto rovnoprávně postavení všech podnikatelských subjektů zemědělské výroby. ... Transformace zemědělství je bez transformace a restrukturalizace současných výrobních i vlastnických podmínek nemyslitelná. Naopak - cílem vládní politiky musí být vznik pestré škály podnikatelských subjektů, kde kritériem jejich úspěšnosti bude schopnost ekonomicky obstát v tržních podmínkách, a to i při evidentní potřebě respektovat zemědělská specifika.“ Účelem transformačního zákona ale bylo něco trochu jiného: citujme pro přesnost opět ministra Dlouhého: „Účelem předkládaného zákona je zajistit nejprve vzájemné vypořádání nároků družstev a státu plynoucích z restitučních zákonů, zajistit uspokojení uplatněných restitučních nároků občanů, zbývající čisté jmění družstva rozdělit na majetkové podíly oprávněným osobám a poté družstvo buď přeměnit na družstvo podle standardních družstevních kritérií nebo je přeměnit na jinou podnikatelskou formu, jakou umožňuje obchodní zákoník. To znamená, že jejich transformace je pouze právní transformací.“

Již přijetí zákona č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku předcházela velice složitá jednání, z nichž vyplynulo rozhodnutí, že tento zákon bude restituční a že transformace bude ponechána na samostatný transformační zákon s tím, že družstva uhradí restituce a o další transformaci svého družstva či jeho organizačních změnách rozhodnou sami družstevníci. Dlouho očekávaná předloha vládního návrhu zákona²⁶⁸ sice navrhla další restituce, ale v kompromisním rozsahu. Avšak závěrečná zpráva hospodářských výborů²⁶⁹ obsahují politickou dohodu o konečném znění transformačního zákona, měla s původním vládním návrhem společného velmi málo. Snad pouze to, že z majetku zemědělských družstev nebude oprávněným osobám majetek pouze restituován, jako tomu je v jiných restitučních zákonech, nýbrž že nečlenům družstev, vlastníkům půdy a jiného majetku užívaného družstvem, bude rozdělen ostatní majetek družstva ve formě dalšího podílu na majetku družstva. Tato práva však kupodivu transformační zákon použil pouze proti zemědělským družstvům, nikoliv však proti výrobním a spotřebním družstvům. Vlastníci hospodářského inventáře užívaného těmito spotřebními a výrobními družstvy a zejména vlastníci půdy a

²⁶⁷ www.psp.cz/eknih/1990fs/slsn/stenprot/019schuz/s019100.htm a násl., Digitální knihovna, FS ČSFR 1990-1992, Společné schůze SL a SN - stenoprotokoly z 21.a 22.12.1991

²⁶⁸ www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t01047_00.htm, digitální knihovna, FS ČSFR 1990-1992 - tisky, tisk 1047

²⁶⁹ www.psp.cz/eknih/1990fs/tisky/t01144_00.htm, digitální knihovna, FS ČSFR 1990-1992 - tisky, tisk 1144

zemědělského inventáře užívaného státem prostřednictvím státních statků podle transformačního zákona neměli obdržet a neobdrželi vůbec žádné odškodnění za užívání svého majetku.

Transformační zákon tak dále rozšířil povinnosti zemědělských družstev k restituci bez možnosti vyrovnání se státem. Šlo zejména o vypuštění možnosti náhrad za vydání nemovitostí oprávněným osobám podle zákona č. 229/1991 Sb. Není bez zajímavosti, že když zemědělská družstva řadu těchto nemovitostí přebírala na základě nařízení státu, bylo argumentováno - přece nebude stát doplácet na neprosperující státní majetek, ať to jde na konto tehdejších JZD. Nyní stejný argument byl použit opačně: když to zemědělská družstva převzala, ať to zaplatí ze svého.

Čisté jmění družstva pro stanovení majetkových podílů se zjišťovalo k poslednímu dni čtvrtletí předcházejícího vypracování transformačního projektu (§9 odst.4, písm. d) transformačního zákona) Transformační zákon v ustanovení § 9 odst.1 uložil představenstvu družstva ocenit majetek družstva, ale nestanovil způsob takového ocenění. Na základě stanovisek státních orgánů (ministerstva zemědělství a financí) se postupovalo výlučně tak, že ocenění majetku družstva pro transformaci bylo shodné s cenami v účetní evidenci ke dni účetní závěrky. „Přecenění majetku za účelem přiblížení cen účetních k cenám tržním je vyloučeno“ (viz ustanovení §38 zákona č.563/1991 Sb. o účetnictví).²⁷⁰ Tento postup ovšem vedl k naprostému odtržení výše vypočtených majetkových podílů od ekonomické reality českého zemědělství a byl jednou ze základních a zásadních příčin nevypořádávání majetkových podílů.

Proti stanovení čistého jmění družstva v účetních cenách se totiž základní podíly na majetku (§7 odst.4 transformačního zákona) družstva určovaly zásadně nikoli v účetních cenách, ale v cenách zcela odlišných (**výrazně vyšších**), zpravidla podle nařízení vlády č.20/1992 Sb., kterým se stanoví způsob výpočtu výše náhrad za živý a mrtvý inventář a zásoby či podle tržních cen zemědělského inventáře v roce 1991.

Více či méně nucené použití účetních cen současně znamenalo, že do čistého obchodního jmění byly zahrnuty (a z nich vypočítávám majetkový podíl) i položky, o kterých sice bylo účtováno, ale které nebyly ve vlastnictví družstva tedy jeho majetkem; šlo především o položky jako meliorace, komunikace a zpevněné plochy apod., které pojmově nejsou samostatnými nemovitými věcmi, ale součástí pozemku, který zpravidla ve vlastnictví družstva nebyl. Účetní cena těchto položek byla ovšem velmi vysoká.

Důsledkem uvedené koncepce transformace zemědělských družstev byl a musel být obrovský – a v podstatě uměle vytvořený – nárůst jejich zadluženosti. Výchozí (1993) objem závazků zemědělských družstev z transformace činil podle

²⁷⁰ Čáp, J., Koníř, V.: Družstva a jejich transformace (komentář zákonné úpravy) , SEVT 1992, s.179, 180

údajů Výzkumného ústavu zemědělské ekonomiky cca 108 mld. Kč. Z této ohromné částky

- cca 60 mld. Kč představovalo členské vklady oprávněných osoby do majetku (do základního kapitálu) družstev a společností,
- cca 20 mld. Kč bylo do konce roku 1998 zemědělskými družstvy a jinými povinnými osobami vydáno oprávněným osobám pro jejich skutečné (či někdy jen předstírané) soukromého podnikání a
- 28 mld. Kč mělo být podle zákona vypořádáno až po sedmi letech ode dne schválení transformačního projektu družstva, tj. vesměs nejdříve až roce 1999.

Jestliže v průměru připadalo na jedno zemědělské družstvo více než 50 milionů Kč závazků na vypořádání majetkových podílů, pak předpoklad, že zemědělská družstva za sedm let ode dne schválení transformačního projektu vytvoří zdroje na úhradu těchto závazků (a ještě budou investovat do rozvoje a zvýšení konkurenceschopnosti) nemohl být nikdy míněn vážně. Lze poměrně spolehlivě usuzovat, že časově limitované vypořádání všech majetkových podílů oprávněných osob, které neprovozují zemědělskou výrobu, nejen v peněžní formě, ale i převodem vlastnictví k věcem v majetku družstev, tedy splnění nároků oprávněných osob podle dosavadního znění zákona č.42/1992 Sb., je v zásadě neslučitelné s dalším zachováním existujících družstevních zemědělských podniků tak, aby byly schopny další činnosti. Skutečnost toto konstatování samozřejmě potvrdila.

Vypořádání majetkových podílů bylo dále ovlivněno kumulovanou ztrátou zemědělské výroby za období 1991 – 2003 ve výši cca 44 mld. Kč, přestože autoři zákona č.42/1992 Sb. údajně předpokládali (a pro věrohodné zdůvodnění zvolené konstrukce museli předpokládat) alespoň 5% rentabilitu zemědělství. Vypořádávání majetkových podílů bylo ovlivněno také tím, že za uplynulé období poklesla zemědělská produkce o 1/3 a tím se znehodnotil nemovitý majetek povinných osob. Ostatně obdobné problémy měl a má i Pozemkový fond ČR, který spravuje cca 15 tis. budov většinou po státních statcích, které se dodnes nevyužívají a nemají hodnotu, navíc budou vyžadovat peníze na demolici.

Jestliže výše majetkových podílů byla určena z účetních cen obchodního jmění zemědělských družstev, pak skutečnost, že - pro chybějící jakoukoli právní úpravu - tyto majetkové podíly měly být v nominální výši vypořádávány v penězích byla ve zřejmém rozporu se další skutečností, totiž s tím, že tyto peníze představovaly již nikoli pouhou účetní hodnotu, ale hodnotu zcela tržní, neboť je družstva nemohla získat jinak, než uplatněním své produkce na trhu. Rovněž naturální plnění na vypořádání majetkových podílů se poskytovalo v tržních cenách. Na jedné straně nominální hodnota majetkových podílů se stanovila podle naprosto nereálných účetních cen (podstatně vyšších, než byly ceny v té době obvyklé, tržní), a naproti tomu majetkové podíly byly vypořádávány zásadně v tržních hodnotách a cenách a tedy za

mnohem více produkce, než z jaké byly (obrazně) vypočteny. Tím se již tak široce rozevřené nůžky mezi hodnotou rozdělovaného majetku a výší majetkových podílů dále rozevíraly.²⁷¹

Jestliže v průměru připadalo na jedno zemědělské družstvo více než 50 milionů Kč závazků na vypořádání majetkových podílů, pak předpoklad, že zemědělská družstva za sedm roků vytvoří zdroje na úhradu těchto závazků (a ještě budou investovat do rozvoje a zvýšení konkurenceschopnosti) nebyl a nemohl být reálný.

Zemědělská družstva spoléhala na to, že jim vypořádání majetkových podílů oprávněných osob usnadní novela transformačního zákona. Na druhé straně oprávněné osoby se rovněž spoléhaly na to, že jim novela transformačního zákona usnadní vypořádání jejich majetkových podílů, byť samozřejmě zájmy povinných a oprávněných osob nebyly zcela shodné. Návrhů těchto novel byla předložena celá řada²⁷².

- Návrh Ministerstva zemědělství z jara 1997 předpokládal, že každé oprávněné osobě bude z prostředků Pozemkového fondu vyplacena částka do 10 tis. Kč a dále předpokládal možnost dohody vypořádat pohledávku na vypořádání majetkového podílu dluhopisem družstva, eventuálně majetkovým listem družstva (obdobně jako na Slovensku). Tento návrh nebyl ovšem již schválen ani vládou, a to z důvodu povodní v roce 1997.
- Návrh Ministerstva zemědělství z podzimu 1997 předpokládal, že každé oprávněné osobě bude z prostředků Pozemkového fondu vyplacena částka do 10 % z výše vypořádávaného majetkového podílu a celkové vypořádání mělo být řešeno dluhopisy Pozemkového fondu s povinností družstva odkoupit majetkový list za nominální hodnotu. Poslanecká sněmovna v prvním čtení návrh zamítla v souvislosti s předložením poslaneckého návrhu poslance Ing. Karla Machovce).
- Poslanecký návrh Ing. Karla Machovce z podzimu 1997 byl založen na principu přeměny pohledávek na vypořádání majetkových podílů na majetkové listy družstva. Návrh byl v dubnu roku 1998 poslaneckou sněmovnou schválen. V květnu však tuto novelu neschválil Senát. Při opakovaném hlasování v Poslanecké sněmovně zákon nebyl schválen přesto, že pro přijetí zákona se výrazně angažoval zejména poslanec Ing. Josef Lux.

²⁷¹ Stát v téže době skupinu zemědělských podnikatelů, nabyvatelů privatizovaného majetku státních statků, naproti tomu všemožně zvyhodňoval stanovením podmínek pro určení kupní ceny a zejména pro její splatnost. Jak stanoví Příloha č. 2 k usnesení vlády ČR č. 393 ze dne 13. července 1994 „ZÁSADY DALŠÍHO POSTUPU PŘI PRIVATIZACI“ podle zákona č. 92/1991 Sb. a zákona č. 171/1991 Sb. ve znění pozdějších předpisů „bod 19), „Pokud je prodáván majetek podniků zemědělské prvovýroby a privatizaci realizuje Pozemkový fond, může být umožněn zvláštní režim splácení a) kupní cena musí být splacena nejpozději do 20 let, b) jednotlivé splátky nejsou úročeny., (později, usnesením vlády ze dne ze dne 1. listopadu 2000 č. 1078, byla lhůta splatnosti kupní ceny prodloužena na 30 let)

²⁷² Uváděno podle osobního archivu autora; nejsou uváděny změny transformačního zákona, které se netýkaly zemědělských družstev.

- Poslanecký návrh poslance Ing. Jaroslava Palase z podzimu 1998 předpokládal přeměnu pohledávek na vypořádání majetkových podílů na majetkové listy družstva a zahrnoval daňové úlevy pro subjekty, které majetkové podíly vypořádávaly již před uplynutím sedmileté lhůty k vypořádání. V průběhu projednávání byl návrh doplněn o příspěvek do výše 10 tis. Kč od Pozemkového fondu a o možnost vypořádání dluhopisy Pozemkového fondu s dobou splatnosti 20 let a s úročením 2 % per annum. Návrh byl po určitých úpravách a změnách v dubnu 1999 Poslaneckou sněmovnou schválen, poté zamítnut Senátem, Poslaneckou sněmovnou opět schválen, prezidentem republiky vrácen Poslanecké sněmovně a opět Poslaneckou sněmovnou schválen a publikován jako zákon č. 144/1999 Sb.
- Poslanecký návrh poslanců Ing. Vladimíra Tlustého, CSc. a Pavla Peška byl předložen současně s návrhem Ing. Jaroslava Palase a předpokládal stanovení povinnosti Pozemkovému fondu odkoupit pohledávky na vypořádání majetkových podílů od oprávněných osob a za tyto pohledávky do 3 let zaplatit oprávněným osobám jejich nominální hodnotu. Současně stanovoval povinnost družstva pohledávky na vypořádání majetkových podílů do 5 let splatit Pozemkovému fondu v ročních splátkách včetně inflace. Návrh neprošel v prvním čtení.
- Ústavní soud dne 1.12.1999 rozhodující ustanovení zákona č. 144/1999 Sb. zrušil nálezem č. 3/2000 Sb. a právní stav vrátil do stavu roku 1992.
- Nález ústavního soudu vyvolal iniciativu poslanců téměř všech politických stran situaci řešit. Celkem vznikly v letech 2000 – 2002 4 návrhy:
- Návrh poslance Ing. Ladislava Skopala se snažil o dosažení rovnováhy v uspokojení oprávněných osob při zachování podmínek pro další podnikatelskou činnost družstva a navrhoval zejména určité daňové úlevy pro družstva.
- Návrh poslanců Ing. Vladimíra Tlustého, CSc. a Pavla Peška předpokládal přeměnit majetkové podíly na dluhopisy Pozemkového fondu, proplácené ve třech splátkách po dvou, pěti a deseti letech
- Návrh poslanců Ing. Miroslava Kučery a Ing. Stanislava Němce mimo jiné „nutil“ dosud nevyrovnané povinné osoby k aktivnímu a rychlému vypořádání majetkového podílu stanovením různých samůkčí, od povinného krácení dotací až po exekuční vypořádání. Návrh rovněž obsahoval některé daňové úlevy.
- Návrh poslance Ing. Jana Grůzy opětovně navrhoval vypořádání majetkových podílů řešit přes dluhopisy Pozemkového fondu se splatností dvou, pěti a deseti let. Rovněž navrhoval některé daňové úlevy pro zemědělská družstva.

- Z důvodu názorové roztržitosti a zejména politické rivality se žádný z uvedených čtyř návrhů z let 2000 – 2002 nedostal do prvního čtení, nebo přes první čtení v Poslanecké sněmovně neprošel.
- Návrhy na novelu transformačního zákona ovšem neustaly ani v následujících letech:
- V rámci projednávání novely zákona č. 148/1998 Sb. o utajovaných skutečnostech, posléze publikované jako zákon č. 310/2002 Sb. zákon č. 310/2002 Sb., kterým se mění zákon č. 148/1998 Sb. ČR, o ochraně utajovaných skutečností a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 18/1997 Sb. ČR, o mírovém využití jaderné energie a ionizujícího záření (atomový zákon) a o změně a doplnění některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 38/1994 Sb. ČR, o zahraničním obchodu s vojenským materiálem a o doplnění zákona č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání (živnostenský zákon), ve znění pozdějších předpisů, a zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 283/1993 Sb. ČR, o státním zastupitelství, poslanec Ing. Miroslav Kučera formou přímo ukázkového „přílepku“ k novele zákona o utajovaných skutečnostech prosadil novelu zákona č. 42/1992 Sb., spočívající v tom, že právo na vypořádání majetkového podílu se promlčí nikoli v obecné promlčecí lhůtě 3 roků, ale až za deset let ode dne uplynutí sedmileté lhůty od schválení transformačního projektu.
- Poslanecký návrh poslankyně Miloslavy Vostřé a poslanců Ing. Pavla Kováčika a Ing. Ladislava Skopala z 19.12.2003, jehož podstatou bylo vypořádání majetkových podílů naturálním plněním z majetku družstev byl sice Poslaneckou sněmovnou schválen, ale obsahoval ustanovení, podle kterého k vypořádání majetkového podílu měla oprávněná osoba vyzvat družstvo do 30.9.2004, tedy dříve, než Senát tento zákon neschválil a nové hlasování Poslanecké sněmovny se tak stalo nemožným
- Návrh na změnu zákona o daních z příjmů předložený poslancem Ing. Ladislavem Skopalem, spočívající v tom, že poplatník daně je oprávněn si od základu odečíst částku, kterou vypořádal oprávněným osobám majetkový podíl, byl schválen jako součást (přílepek) novely zákona o zemědělství publikované jako zákon č. 441/2005 Sb.
- Předkládání návrhů na novely transformačního zákona neustalo ani po roce 2004

Zřejmě nejvýrazněji mohla uplatňování transformačního zákona nepochybně ovlivnit novela provedená zákonem č. 144/1999 Sb., z května 1999.

Podle tohoto zákona, kterým se měnil nejen zákon č. 42/1992 Sb. o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstvech, ale i související ustanovení zákona č. 586/1992 Sb., o daních z příjmů a zákona č. 569/1991 Sb., o Pozemkovém fondu České republiky, měly být transformační podíly do výše 10 tis. Kč na oprávněnou osobu vypořádány z prostředků Pozemkového fondu ČR. Byly by tak plně vypořádány transformační pohledávky více než 2/5 oprávněných osob-nečlenů (u dalších osob by se dosavadní pohledávky o uvedenou částku snížily). Zákon č. 144/1999 Sb. dával dále věřiteli (oprávněné osobě-nečlenu družstva) možnost, aby do tří měsíců od uplynutí sedmileté lhůty od schválení transformačního projektu příslušného družstva požádal o vypořádání svého nároku na vydání majetkového podílu formou dluhopisu Pozemkového fondu. Dluhopis měl mít dobu splatnosti 20 let, s úrokovou sazbou 2 % ročně. Družstva by tak přestala být dlužníky oprávněných osob – nečlenů a stala by se dlužníky Pozemkového fondu ČR.

Zákon přitom nadále preferoval dohodu mezi oprávněnou osobou a družstvem. Pokud by k této dohodě nedošlo a oprávněná osoba by nepožádala o dluhopis Pozemkového fondu ČR, mělo družstvo nebo jeho právní nástupce, právo vypořádat pohledávku oprávněné osoby, sníženou o příspěvek z prostředků Pozemkového fondu ČR, majetkovými listy jako specifickými cennými papíry.

Současně tento zákon (novelou zákona o daních z příjmů) významně daňově zvýhodňoval zemědělská družstva (ale i jiné zemědělské podnikatele, kteří převzali tyto závazky) v případě, že majetkové podíly oprávněných osob vypořádala.

Zákon č. 144/1999 Sb. byl inspirován řešením, kterým byla zbavena rozhodující části transformačních závazků zemědělská družstva na Slovensku. Novela transformačního zákona provedená zákonem č. 264/1995 Z.z. umožnila přeměnu majetkových podílů oprávněných osob v družstevní podílnické listy. Došlo tak k určité (kvazi) akcionizaci slovenských zemědělských družstev, což se projevilo i v jejich kapitálové struktuře. Zatímco poměr závazků z transformace k vlastnímu kapitálu družstev v roce 2001 činil v ČR 58,5 %, na Slovensku to bylo 8,0 %. Poměr celkového cizího kapitálu k vlastnímu kapitálu družstev činil přitom v ČR 101,9 % a na Slovensku relativně příznivých 56,7 %.

Ústavní soud Slovenské republiky ve svém nálezu sp.zn. PL. ÚS 6/96 ze dne 16.6.1997, zveřejněný ve sbírce zákonů Slovenské republiky pod číslem 218/1997 Z.z. konstatoval, že „Uplatneniu ústavnej zásady o „rovnakom zákonnom obsahu a ochrane vlastníckeho práva všetkých vlastníkov“ nebráni modifikácia obsahu vlastníckeho práva, ktorá vyplýva priamo zo zákonov a možno ju považovať za pojmové obmedzenia vlastníckého práva. V dôsledku uplatnenia tejto ústavnej zásady bolo teda možné nahradit' majetkové podiely oprávněných osôb v družstvech ich kapitalizáciou do cenných papierov, predstavujúcich zodpovedajúcu majetkovú účasť oprávněných osôb v družstvech“ a – až na zrušení ustanovení § 17f třetí věty

zákona č. 264/1995 Z. z. - nevyhověl návrhu skupiny 30 poslanců Národní rady slovenské republiky na zrušení zákona č. 264/1995 Sb.

Ústavní soud Slovenské republiky přitom zásadně odmítl právní názor skupiny poslanců o jakémisi věcně právním charakteru majetkových podílů a konstatoval, že „Vydanie podielnických listov družstiev ako osobitného druhu cenných papierov, v ktorých sú inkorporované práva oprávnených osôb jako podielnikov družstva, zodpovedá reálnej potrebe a základnému zmyslu majetkovej transformácie družstiev, t. j. ich premene na podielnické právnické osoby.“

Naproti tomu v České republice citovaná novela transformačního zákona, zákon č. 144/1999 Sb., byla velmi brzy a jednoduše (snad až příliš brzy a příliš jednoduše na to, aby se nevnucovalo podezření, že šlo především o politické rozhodnutí) zrušena nálezem Ústavního soudu České republiky sp.zn Pl. ÚS 17/99 ze dne 1. 12. 1999, publikovaném pod č. 3/2000 Sb.

Plénium Ústavního soudu České republiky dne 1.12.1999 rozhodlo, že „ustanovení §13 odst.4, 5, 6, 7, 8, 9, a 10, §13a až 13c a §16 odst.4 zákona č.42/1992 Sb. o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstev, ve znění pozdějších předpisů, §4 odst.1, písm.zd, §24 odst.2 písm.zd), § 34 odst.3 písm.f) a § 40 odst.25 zákona č.586/1992 Sb. o daních z příjmů, ve znění dalších předpisů, § 2 odst.5 (správně 7) zákona č.569/1991 Sb. o Pozemkovém fondu České republiky, ve znění pozdějších předpisů, a čl.IV. zákona č.144/1999 Sb., se zrušují dnem vyhlášení nálezu ve Sbírce zákonů“.

Tímto rozhodnutím byl tak zrušen celý zákon č.144/1999 Sb. s výjimkou ustanovení, kterým se slova "vydán" a "vydání" v ustanovení § 13 odst.2 a 3 zákona č.42/1992 Sb. ve znění pozdějších předpisů nahrazují slovy "vypořádán" a "vypořádání".

Rozhodnutím Ústavního soudu České republiky tak byl zrušen:

- nárok oprávněných osob na vypořádání jejich majetkového podílu úročenými státními dluhopisy Pozemkového fondu České republiky;
- nárok oprávněných osob na vypořádání jejich majetkového podílu majetkovými listy opravňujícími oprávněné osobě ke stejnému podílu na zisku družstev a na případném likvidačním zůstatku jako mají členové družstev a na povinné odkoupení majetkových listů po 15 letech Pozemkovým fondem České republiky;
- nárok oprávněných osob na úhradu 10% jejich nároku na vypořádání majetkového podílu v hotovosti Pozemkovým fondem České republiky;
- nárok na osvobození příjmů z prvního prodeje majetkového listu od daně z příjmů;
- nárok podnikatelů provozujících zemědělskou výrobu na zahrnutí výdajů vynaložených jimi na nákup majetkového listu nebo pohledávky na vypořádání majetkového podílu nebo na nákup pohledávky na vypořádání náhrady za zemědělský inventář jako daňově uznatelných výdajů.;
- nárok družstev na odpočet 20% z hodnoty skutečně vypořádaných majetkových podílů z daňového základu daně z příjmů;

- nárok družstev, která do konce roku 1999 uzavřela se všemi oprávněnými osobami dohodu o vypořádání majetkových podílů, na prominutí daně z příjmů za období let 1999 a 2000;

Proč Ústavní soud České republiky zrušil nejen nárok na vypořádání majetkového podílu majetkovými listy, ale i ostatní uvedené nároky a práva z odůvodnění rozhodnutí bohužel není možno vůbec zjistit. Přestože se to zdá téměř neuvěřitelné, rozhodnutí Ústavního soudu skutečně neobsahuje ani jediné slovo odůvodňující zrušení ustanovení upravujících uvedené nároky, mimo ustanovení o vydání majetkových listů!

Takovýto postup, tedy nedostatek jakéhokoli odůvodnění rozhodnutí, je ovšem sám o sobě velmi vážným nedostatkem. Z ustanovení § 57 odst.2 a § 59 odst.3 zákona č.182/1993 Sb. o Ústavním soudu ve znění předpisů pozdějších totiž přímo vyplývá, že náleží Ústavního soudu musí obsahovat "...odůvodnění, ze kterého je zřejmé, jaký je právní názor Ústavního soudu a jaké důvody k němu vedly."

Rozhodnutí Ústavního soudu České republiky o zrušení části zákona č.144/1999 Sb. upravující nároky oprávněných osob na vypořádání majetkových podílů vydáním státních dluhopisů nebo majetkových listů bylo pak odůvodněno v podstatě prakticky stejnými argumenty, jaké uváděla skupina poslanců Národní rady slovenské republiky ve svém návrhu na zrušení zákona č. 218/1997 Z.z . a které naopak dosti přesvědčivě odmítl ve svém shora citovaném nálezu Ústavní soud Slovenské republiky (byť i k jeho argumentaci lze mít určité výhrady).

Důvodem ke zrušení zákona č.144/1999 Sb. tak nebyla jeho právní a sociální nedokonalost (předurčená a vynucená ovšem zásadní nedokonalostí samotného zákona č. 42/1992 Sb.), ale argumenty, které vycházely z objektivně nesprávných a nepravdivých premis o věcně právním charakteru majetkových podílů - dokonce v dikci, že majetek družstva je ve skutečnosti majetkem oprávněných osob a družstvo jej jen spravuje a že zákonnou povinností družstev bylo vydat majetkové podíly oprávněným osobám již před uplynutím 7 let po schválení transformačního projektu (což je jediný logicky možný závěr vyplývající z tvrzení Ústavního soudu, že právně poctivě jednala jen ta družstva, která majetkové podíly ke dni přijetí zákona č. 144/1999 Sb. již vydala (tj. vypořádala)

Poslední významných z návrhů novely zákona č. 42/1992 Sb., předložený – jak shora uvedeno - skupinou poslanců dne 19.12.2003, ²⁷³ se snažil řešit alespoň požadavek, aby forma vypořádání majetkových podílů odpovídala formě majetku, ze kterého tyto podíly při svém vzniku vycházely. Tyto podíly totiž nevznikly rozdělením peněžní hotovosti, ale čistého jmění družstev v určité věcné skladbě.

Navrhována proto byla výslovná úprava způsobu vypořádání majetkového podílu v naturální podobě, protože peněžní forma vypořádání majetkových podílů,

²⁷³ www.psp.cz/sqw/historie.sqw?o=4&T=553, digitální knihovna, PSP ČR 2002 - 2006, tisk 553

vzhledem k výši majetkových podílů představující v průměru cca 50 % čistého obchodního jmění družstev, představovala úkol nesplnitelný a ekonomicky neodůvodnitelný.

Protože transformační zákon formu a způsob vypořádání majetkových podílů přímo nestanovil, návrh novely v roce 2003 definoval majetkový podíl z transformace jako závazkový právní vztah mezi oprávněnou a povinnou osobou a vycházejí z toho, že majetkové podíly nevznikly rozdělením peněžní hotovosti, předpokládal jejich vypořádání tak, aby svou majetkovou skladbou toto vypořádání odpovídalo skladbě majetku družstva (podle účetní závěrky za kalendářní rok bezprostředně předcházející uplatnění nároku na vypořádání).

Majetkový podíl měl být přitom vypořádán převodem vlastnického práva k věcem nebo k jinému majetku z vlastnictví družstva na oprávněné osoby v cenách podle dohody nebo podle zákona o oceňování majetku č. 151/1997 Sb.

Při schvalování tohoto návrhu ovšem došlo k obtížně pochopitelné legislativní nehodě. Návrh upravoval nové znění ustanovení §13 odst.2 transformačního zákona tak, že měl nově znít:

"(2) Majetkový podíl je družstvo povinno vypořádat do tří měsíců ode dne, kdy oprávněná osoba družstvo písemně vyzve k jeho vypořádání. K vypořádání majetkového podílu oprávněná osoba vyzve družstvo do 30. září 2004, jinak její nárok zaniká."

Poslanecká sněmovna tento návrh, i s prekluzivní lhůtu 30. září 2004, schválila dne 24.září 2004. Senát si samozřejmě tohoto lapsu nemohl nepovšimnout a zákon vrátil sněmovně, ovšem aniž by provedl změnu uvedeného data. Při novém hlasování dne 23.11.2004 zákon přijat nebyl, neboť poslancům, kteří pro něj hlasovali v září 2004 za této situace nezbylo, než zdržet se hlasování.

7.2.2 Obsah transformačního zákona

Zákon o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstvech byl přijat dne 21. prosince 1991 (tedy v sobotu) a má poněkud zvláštní strukturu. Po úvodních ustanoveních byla celá druhá část věnována postupu transformace družstev (nejen zemědělských). Zemědělským družstvům bylo naopak výslovně určena část třetí zákona, kde byly upraveny některé specifické otázky zemědělských družstev. Část čtvrtá byla určena výrobním a spotřebním družstvům, část pátá družstvům bytovým, část šestá pak družstvům jiným.

Dominantní částí se tak stala ustanovení části druhé, kde byl stanoven postup transformace včetně ustanovení speciálních orgánů.

Nejprve byly rámcově definovány oprávněné osoby, s tím, že detailněji, pro každý typ družstva, jsou upraveny v jednotlivých částech zákona věnovaným

speciálně tomu kterému typu družstva (ustanovení §§ 14, 19 a 23 transformačního zákona).

Ustanovení § 5 určovalo povinnost představenstva svolat všechny oprávněné osoby na valnou hromadu k volbě transformační rady družstva a to do jednoho měsíce po uplynutí lhůty pro přihlášení oprávněných osob, což bylo 28. dubna 1992.

Zákon stanovil i to, co se řádným svoláním rozumí: „Valná hromada je řádně svolána, jestliže pozvánky byly odeslány doporučenými dopisy na adresu oprávněných osob nebo doručeny proti potvrzení o převzetí“. Valná hromada mohla volit transformační radu – zvláštní orgán – jen byla-li přítomna více než polovina oprávněných osob. Každý měl jen jeden hlas.

V transformační radě, minimálně pětičlenné, musely být rovnoměrně zastoupeny tzv. skupiny oprávněných osob, které určovalo ustanovení § 15 transformačního zákona. Tyto skupiny byly ze zákona definovány takto:

- a) členové družstva, kteří jsou vlastníky půdy a ostatního majetku užívaného družstvem,
- b) ostatní členové družstva,
- c) vlastníci půdy a vlastníci ostatního majetku uvedení v § 14 písm. b), kteří nejsou členy družstva.

Zdánlivě jednoduchá definice je však značně rozporuplná. Proč bylo záměrem zákonodárce neumožnit účast v transformační radě oprávněným osobám uvedeným v ustanovení § 14 písmeno c) ?, tedy těm občanům, kteří se stali oprávněnými osobami, neboť jim byl podíl na jmění družstva stanoven podle zvláštních předpisů.

Jediným logickým důvodem může být, že tyto osoby nebyly ještě známy, což zase odporuje výše citovanému ustanovení §5 odstavec 1, kdy představenstvo mělo ze zákona povinnost svolat všechny oprávněné osoby, ne jen ty které jsou známy.

Jako z jiného právního světa působí ustanovení odstavce 5, které stanovilo i přiměřenou dobu na „dohodnutí se“ – dvě hodiny měly oprávněné osoby na volbu členů transformační rady, poté přišel na řadu los.

Transformační rada mohla a měla podle ustanovení §6 zvolit místopředsedu a předsedu, dohlížet na dodržování povinností družstva stanovených pro transformaci transformačním zákonem, případně dalšími předpisy z hlediska správnosti zpracování soupisu majetku družstva, úplnosti identifikace majetku vlastníků a dodržování podmínek pro výpočet majetkových podílů.

Další významnou funkcí transformační rady bylo posoudit předložené transformační projekty zpracované jednak povinně představenstvem družstva a jednak projekty předložené oprávněnými osobami a k těmto projektům posléze vyhotovit pro transformační valnou hromadu stanovisko a stanovit termín „druhé transformační valné hromady“.

7.2.3 Základní právní instituty transformačního zákona

(a) Čisté jmění družstva

Aby bylo možné vypočítat majetkové podíly v transformaci, bylo v ustanovení § 7 definováno tzv. „čisté jmění družstva“. Toto čisté jmění bylo tvořeno věcmi, pohledávkami a jinými právy a jinými penězi ocenitelnými hodnotami a podílem na majetku společného podniku. Od této hodnoty se musely odečíst závazky. Výsledná částka byla určena oprávněným osobám k rozdělení

Čisté jmění bylo dále zmenšeno o majetek, na který byl uplatněn nárok podle zvláštních předpisů (např. z.č. 403/1990 Sb. nebo z.č. 229/1991 Sb.) a majetkové vklady vymezené pro zemědělské družstvo v ustanovení § 16. Toto ustanovení (§16 transformačního zákona) upravovalo, že majetkovým vkladem člena se rozumí.

a) zaplacený peněžní vklad,

b) movitý a nemovitý majetek vnesený členem v cenách platných ke dni účinnosti zákona č. 229/1991 Sb., po odečtení proplacených vnosů, nebo podle zvláštního předpisu vydaného na základě § 20 odst. 5 uvedeného zákona,

c) ocenitelné nehmotné vklady členů v cenách při jejich složení.

Dále se čisté jmění družstva určené pro výpočet majetkových podílů (ne tedy rozdělení, jak bývá občas uváděno) snižovalo o částku, která bude použita pro uspokojení případných dalších restitučních nároků u zemědělských družstev ve výši nároků, které mohou být uplatněny podle zvláštních předpisů (například opět tzv. zákon o půdě č. 229/1991 Sb.) a nebyly uplatněny ke dni schválení transformačního projektu.

Výše náhrad za movitý majetek se podle tohoto ustanovení určila podle zvláštního předpisu vydaného na základě § 20 odst. 5 zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku.

Zemědělská družstva dále musela z takto určeného čistého jmění odečíst částku ve výši 25 %, která byla určena ke stanovení majetkových podílů formou prodeje oprávněným osobám.

Čisté jmění družstva²⁷⁴ pro **stanovení majetkových podílů** se podle ustanovení 7 odst.1 a odst.2 transformačního zákona tedy **určovalo odchylně od obecné úpravy** tohoto pojmu v ustanovení § 6 odst.3 obchodního zákoníku.

Odchylka spočívala v tom, že od obchodního majetku družstva se odečítaly nejen závazky vzniklé v souvislosti s podnikáním, ale navíc (oproti obecné definici čistého obchodního jmění podle obchodního zákoníku) i majetkové vklady členů a závazky z možných, leč dosud neuplatněných, nároků na restituční náhrady, tj

²⁷⁴ Srov. Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (1.). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 4, s. 2-12. ISSN 1210-8278., Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (2). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 5, s. 2-11. ISSN 1210-8278 a Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (3.). část. In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 6, s. 2-16. ISSN 1210-8278.

nároků na náhrady za živý a mrtvý inventář a zásoby podle ustanovení § 20 zákona o půdě ve výši stanovené podle nařízení vlády č.20/1992 Sb. , nároků na náhrady za znehodnocení nemovitostí podle ustanovení § 14 a § 23 zákona o půdě, nároků na náhradu za trvalé porosty podle ustanovení § 15 a § 24 zákona o půdě.

Do čistého jmění se dále nezahrnoval majetek na jehož vydání byl uplatněn nárok podle zákona č.403/1990 Sb., podle zákona č. 87/1990 Sb. a podle zákona o půdě.

Čisté jmění se zjišťovalo k poslednímu dni čtvrtletí předcházejícího vypracování transformačního projektu (§9 odst.4, písm. d) transformačního zákona.

Transformační zákon v ustanovení § 9 odst.1 uložil představenstvu družstva **ocenit** majetek družstva, ale nestanovil **způsob takového ocenění**.

V praxi, na základě ovšem nezávazného stanoviska ministerstva zemědělství, se postupovalo výlučně tak, že ocenění majetku družstva pro transformaci bylo shodné s cenami v účetní evidenci ke dni účetní závěrky. „Přecenění majetku za účelem přiblížení cen účetních k cenám tržním je vyloučeno“ (viz ustanovení §38 zákona č.563/1991 Sb. o účetnictví).²⁷⁵

Tento postup ovšem vedl k naprostému odtržení výše vypočtených majetkových podílů od ekonomické reality českého zemědělství a byl jednou z příčin nevypořádání majetkových podílů. Uvedený způsob ocenění cenami shodnými s účetními cenami byl sice možný, ale rozhodně nebyl jediným možným způsobem ocenění majetku. Ostatně, kdyby přecenění majetku za účelem přiblížení cen účetních k cenám tržním bylo skutečně zákonem o účetnictví vyloučeno, bylo by ustanovení 9 odst.1 transformačního zákona, ukládající majetek družstva ocenit, zcela nesmyslné a neaplikovatelné, protože veškerý majetek družstva musel být a také byl již dávno oceněn účetními cenami. .

Argumentace ustanovením § 38 zákona č. 563/1991 Sb., které jiný způsob ocenění majetku údajně zakazovalo, byla totiž velmi nepatřičná. Především zákon o účetnictví se vztahoval jen a pouze na „rozsah a způsob vedení účetnictví“²⁷⁶. Ustanovení § 38 odst.1 zákona o účetnictví pak pouze a jen stanovilo, že v účetním období 1992 účetní jednotky ocení majetek a závazky způsobem vyplývajícím z dosavadních předpisů.²⁷⁷

Uvedená ustanovení znamenají, že zákon o účetnictví se vztahuje a vztahoval pouze na vedení účetnictví, nikoli na jiné právní vztahy (a tedy ani na vztahy podle transformačního zákona). Pro tyto jiné právní vztahy je možno použít a používají se

²⁷⁵ Čáp, J., Koníř, V.: Družstva a jejich transformace (komentář zákonné úpravy) , SEVT 1992, s.179, 180

²⁷⁶ Ustanovení §1 odst.1 zákona č. 563/1991 Sb zní: Tento zákon stanoví rozsah a způsob vedení účetnictví a jeho průkaznosti pro všechny právnické osoby a dále pro fyzické osoby, které provozují podnikatelskou nebo jinou výdělečnou činnost podle zvláštních předpisů, pokud prokazují pro daňové účely své výdaje vynaložené na dosažení, zajištění a udržení příjmů.

²⁷⁷Ustanovení §38 odst.1 zákona č. 563/1991 Sb zní: V účetním období roku 1992 účetní jednotky použijí účtové osnovy a postupy účtování, ocení majetek a závazky v účetnictví i v účetní uzávěrce a sestaví účetní závěrku způsobem vyplývajícím z dosavadních právních předpisů.

různé způsoby oceňování věcí, práv a dalších hodnot. Pouze příkladmo připomeňme ocenění cenou obvyklou, ocenění nákladovým, výnosovým či porovnávacím způsobem, ocenění podle jmenovité, kurzové nebo účetní hodnoty, podle sjednané ceny nebo na základě kombinace uvedených způsobů.

Jestliže ustanovení § 9 odstavec 1 transformačního zákona ukládalo představenstvu družstva „zpracovat ocenění majetku družstva“ a zákon přitom neuvedl žádný z citovaných způsobů ocenění, představenstvo družstva mělo možnost pro transformační projekt použít kterýkoli z možných způsobů ocenění, nejvhodněji cenou obvyklou. Proti nucenému použití jediné účetních cen ostatně svědčí i skutečnost, že při stanovení čistého jmění (v účetních cenách) se určily základní podíly na majetku (§7 odst.4 transformačního zákona) zásadně nikoli v účetních cenách, ale v cenách zcela odlišných (výrazně vyšších) podle nařízení vlády č.20/1992 Sb., kterým se stanoví způsob výpočtu výše náhrad za živý a mrtvý inventář a zásoby.

Použití (více či méně nucené) **účetních cen současně znamenalo**, že do čistého obchodního jmění byly zahrnuty i položky (a z nich vypočítáván majetkový podíl), o kterých sice bylo účtováno, ale které nebyly ve vlastnictví družstva, tedy jeho majetkem; šlo především o položky jako meliorace, komunikace a zpevněné plochy apod., které pojmově nejsou samostatnými nemovitými věcmi, ale součástí pozemku, který zpravidla ve vlastnictví družstva nebyl. Účetní cena těchto položek byla ovšem velmi vysoká.

(b) Majetkový podíl

Obecně řečeno, majetkové podíly rozhodně nejsou čistým restitučním nárokem. Jsou totiž

- cca **ze dvou třetin** výše každého majetkového podílu **náhradou za převzatý (odňatý či vnesený) živý a mrtvý zemědělský inventář**, ovšem oceněný cenami roku 1991 (či ještě vyššími, podle nařízení vlády č.20/1992 Sb.), a to přesto, že vlastníci zemědělského inventáře, dříve samostatně hospodařící **na cca 90% půdy** - tedy ti, kteří do družstev ať již dobrovolně či nedobrovolně vstoupili - **již** v šedesátých a sedmdesátých letech obdrželi **80% z tehdy obvyklé ceny** tohoto převzatého inventáře a přesto, že podle judikatury Evropského soudu pro lidská práva rovnováha mezi požadavky obecného zájmu společnosti a imperativy ochrany základních práv jednotlivce je zachována, pokud náhrada vyplacená vyvlastněnému je v rozumném poměru k "tržní" hodnotě majetku v době, kdy k odnětí vlastnictví došlo²⁷⁸.

²⁷⁸ Vlastníci zemědělského inventáře hospodařící na zbylé výměře cca 10% půdy oněch 80% tehdy obvyklé ceny neobdrželi jednak proto, že nebyli členy družstev a jednak proto, že jejich majetek byl státem, správním či jiným rozhodnutím, vyvlastněn (konfiskován) či daleko nečastěji bez náhrady nuceně přikázán do užívání družstev či státních statků. Takovou náhradu

- cca z **jedné třetiny** výše každého majetkového podílu **majetkem, který byl v roce 1992 bez náhrady odňat zemědělským družstvům**, jsou rozdělením ostatního majetku zemědělských družstev nad rámec náhrady za odňatý majetek.

Nárokem, představujícím nápravu křivd **způsobených ovšem státem**, jsou tak – zhruba řečeno - jen **dvě třetiny** výše majetkových podílů. Tuto náhradu ovšem **neposkytl stát, který ony křivdy způsobil**, ale zemědělská družstva jako osoby soukromého práva ze soukromého majetku jejich členů poté, kdy již jejich postavení osob soukromého práva a ochranu jejich upravoval ústavní zákon č.100/1990 Sb (tj. novelizovaná Ústava), zákon č.162/1990 Sb. o zemědělském družstevnictví, Listina základních práv a svobod a Úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod

Zcela zásadní normou transformačního zákona proto bylo ustanovení § 7 odstavec 4 , které definovalo pojem majetkového podílu, jeho základní a další části, a zejména ze kterých hodnot jsou tyto části vypočítávány. Základní podíl byl tvořen nároky na náhrady podle zvláštních předpisů a majetkové vklady oprávněných osob. Základní podíl se tedy číselně rovnal nároku podle zvláštních předpisů (nejčastěji zákona o půdě č. 229/1991 Sb.).

Další podíly oprávněných osob na majetku družstva pak byly vypočítány podle kritérií stanovených speciálně pro každý typ družstva. U zemědělských družstev byla kritéria stanovena v ustanovení § 17 transformačního zákona. Ten uváděl, že čisté jmění družstva po odpočtu částek uvedených v § 7 odst. 2 a 3 bude v transformačním projektu rozděleno na majetkové podíly takto:

- a) 50 % podle výměry půdy, kterou družstvo převzalo nebo užívalo ke dni účinnosti zákona č. 162/1990 Sb., nebo užívá,
- b) 20 % podle počtu odpracovaných let v družstvu,
- c) 30 % podle hodnoty ostatního majetku převzatého družstvem v cenách platných ke dni účinnosti zákona č. 229/1991 Sb.

Součet základního a dalšího podílu byl zákonem definován jako tzv. majetkový podíl. Nic víc transformační zákon k pojmu a obsahu majetkového podílu neříkal.

Pokud shrneme zákonnou úpravu, lze dovodit, že:

- a) majetkové podíly jsou rozdělením čistého jmění (pojmu, jehož obsah je specifikován transformačním zákonem) mezi oprávněné osoby
- b) majetkové podíly se skládají ze základního podílu a dalšího podílu na majetku družstva

neobdrželi ani zemědělci, kteří sice původně vstoupili do družstva, ale družstvo později přešlo do státního statku. Tyto křivdy byly napraveny zákonem č. 229/1991 Sb.

- c) základní podíl se stanoví ve výši nároků na náhrady podle zvláštních předpisů (tj. § 20 zákona č.229/1991 Sb. ve znění pozdějších předpisů) a (dřívějších) majetkových vkladů oprávněných osob
- d) další podíl na majetku družstva se stanoví rozdělením čistého jmění družstva podle kritérií
 - da) 50 % podle výměry půdy, kterou družstvo převzalo nebo užívalo ke dni účinnosti zákona č. 162/1990 Sb. , nebo užívá;
 - db) 20 % podle počtu odpracovaných let v družstvu,
 - dc) 30 % podle hodnoty ostatního majetku, převzatého družstvem v cenách platných ke dni účinnosti zákona č. 229/1991 Sb.
- e) nárok na vydání (zákonem č. 144/1999 Sb. změněno na nárok na vypořádání) majetkového podílu je pohledávkou. (Podle ustanovení § 33a odst.1 zákona č.229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „zákon o půdě“) „veškeré nároky na poskytnutí náhrad podle tohoto zákona a nároky na vydání podílu podle zákona č. 42/1992 Sb. (dále jen "zákon") jsou pohledávkami, které lze smluvně převádět na jiné osoby (dále jen "pohledávky"). Nabyvatel má postavení oprávněné osoby podle tohoto zákona a podle zákona.“)

Majetkový podíl²⁷⁹ se podle ustanovení §7 odst.4 a § 17 transformačního zákona stanovil jako součet dvou složek, dvou matematických veličin.

První složku, nazývanou zákonem "základní podíl", tvořila výše nároku oprávněné osoby na restituční náhrady podle zákona o půdě ve znění pozdějších předpisů (zdůrazňujeme, že touto veličinou je pouze matematické vyjádření "výše" nároku, nikoli snad nárok sám).

Druhou veličinu tvořil výsledek výpočtu podle ustanovení §17 transformačního zákona, přičemž jedním z kritérií výpočtu byla opět hodnota restitučních nároků oprávněné osoby, respektive hodnota jeho majetku převzatého družstvem.

Výsledkem této matematické operace bylo stanovení výše majetkového podílu oprávněné osoby na celkovém čistém jmění družstva ke dni výpočtu a to jako fixního, neměnného číselného údaje.

Skutečnost, že při výpočtu majetkového podílu je jednou z veličin výpočtu též hodnota nároku oprávněné osoby na restituční nároky podle zákona o půdě, zejména nároky na náhradu za živý a mrtvý inventář a za znehodnocení budov (a to

²⁷⁹ Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (1.). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 4, s. 2-12. ISSN 1210-8278., Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (2). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 5, s. 2-11. ISSN 1210-8278 a Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (3.). část. In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 6, s. 2-16. ISSN 1210-8278.

vlastně dvakrát, jednou jako tzv. základní podíl a jednou jako kritérium výpočtu tzv. dalšího podílu na majetku družstva) však rozhodně neznamena, že by se součástí (obsahem) majetkového podílu stal sám obsah restitučních nároků, tedy např. způsob, ceny a termíny vypořádání uvedených restitučních nároků. **Restituční nároky podle zákona o půdě a majetkový podíl podle transformačního zákona jsou nepochybně zcela samostatné právní vztahy, se zcela odlišným obsahem.**

Výše základního podílu je v transformačním zákoně (§7 odst.4) upravena zcela jednoznačně: základní podíl se rovná nárokům oprávněné osoby na náhradu podle zvláštních předpisů a majetkovému vkladu oprávněné osoby. „Nároky na náhradu“ podle zvláštních předpisů jsou prakticky výlučně nároky na náhrady podle zákona o půdě, tj. nároky na náhrady za budovy podle ustanovení § 14 zákona o půdě, nároky na náhradu za trvalé porosty podle ustanovení § 15 zákona o půdě a zejména (a v praxi převážně) nároky na náhradu za živý mrtvý inventář a zásoby podle ustanovení § 20 zákona o půdě.

Přestože zákon o půdě stanoví přesný postup pro určení výše těchto náhrad, v transformační praxi se při stanovení výše základního podílu zpravidla a masově porušovalo ustanovení § 20 odst. 3 zákona o půdě tím, že se při výpočtu výše náhrady za živý a mrtvý inventář a zásoby víceméně automaticky postupovalo podle nařízení vlády č.20/1992 Sb., kterým se stanoví způsob výpočtu výše náhrad za živý a mrtvý inventář a zásoby, ačkoli pro jeho aplikaci nebyla splněna základní podmínka stanovená ustanovením § 20 odst.5 zákona o půdě, tj. že musí jít o případ, kdy „nelze prokázat odnětí nebo vnesení těchto věcí nebo určit jejich současnou hodnotu“.

Soudní praxe toto porušování zákonného postupu dlouho „legalizovala“²⁸⁰ s argumentací, že takový postup výpočtu výše náhrady za živý a mrtvý inventář a zásoby a potažmo výše základního podílu zakotvil schválený transformační projekt, který je pro družstvo závazný. **Rozdíl mezi stanovením výše této náhrady „ve výši hodnoty odňatých věcí v cenách ke dni účinnosti“ zákona o půdě, tj. ke dni 24.6.1991, jak ukládalo ustanovení § 20 odst.3 zákona o půdě a mezi výši téže náhrady stanovené postupem podle nařízení vlády č.20/1992 Sb. je ovšem velmi výrazný; výše této náhrady „podle skutečnosti v cenách ke dni 24.6.1991 je zhruba poloviční oproti výši této náhrady vypočtené podle nařízení vlády č.20/1992 Sb.** Důvody tohoto poměrně výrazného rozdílu patrně nelze nespátřovat v konkrétních zájmech, které tvorbu nařízení vlády č.20/1992 Sb. vyvolaly či doprovázely.

V ustanovení § 9 odst.5 písmeno g) transformačního zákona se skutečně říká, že transformační projekt musí obsahovat kritéria pro výpočet majetkových podílů členů a jiných oprávněných osob. Ovšem citované ustanovení doslovně dále říká, že musí jít o kritéria „která jsou závazně stanovena v souladu s částí třetí a čtvrtou

²⁸⁰ Např. rozsudek Krajského soudu v Brně, zn.sp. 12Co 55/2001

tohoto zákona.“ Ustanovení § 7 odst.4 transformačního zákona o výpočtu základního podílu je ale v části druhé transformačního zákona.

V ustanovení § 9 odst.7 transformačního zákona se dále doslovně praví, že „Družstvo vypočte majetkové podíly **podle kritérií stanovených tímto zákonem** a seznámí s nimi oprávněné osoby“ Judikatura²⁸¹ dovodila, že samotný konkrétní výpočet výše majetkového podílu má jen pořádkovou povahu a je tudíž změnitelný. Tento konkrétní výpočet či „přepočet“ ale musí být proveden „podle kritérií stanovených zákonem.“ Závaznost každé právní normy a tedy i právní normy výslovně ukládající, že družstvo vypočte, tj. je povinno vypočítat, majetkový podíl podle kritérií stanovených zákonem, totiž vyplývá přímo z principu právního státu a z článku 2 Ústavy České republiky.

Budiž na tomto místě znovu uvedeno, že výpočet tzv. základního podílu na majetku družstva je v transformačním zákoně upraven jen jedinou větou a to v ustanovení § 7 odst.4 věta první tak, že „nároky na náhrady podle zvláštních předpisů ... tvorí základní podíl na majetku družstva“. Ve smyslu ustanovení § 20 odst.3 zákona o půdě se náhrada za živý a mrtvý inventář a zásoby poskytovaná v jakékoli formě včetně „podílu na jmění právnické osoby ...“ se poskytuje až do výše hodnoty odňatých věcí v cenách ke dni účinnosti“ zákona o půdě.

Uvedená ustanovení nelze vyložit jinak, než že základní podíl se rovná výši nároku na náhradu stanoveného podle zvláštních právních předpisů, v daném případě podle zákona č.229/1991 Sb.. Výpočet výše nároku na náhradu provedený podle tohoto zvláštního právního předpisu je totožný s výpočtem základního podílu na majetku družstva a že zákon nedovoluje stanovit výši základního podílu jinak.

To je také důvodem toho, že podle výslovného ustanovení § 7 odst.4 věty druhé transformačního zákona teprve „další podíly oprávněných osob na majetku družstva se stanoví podle kritérií v souladu s částí třetí ... „ transformačního zákona .

Proto také podle ustanovení § 9 odst.5 písm.g) transformačního zákona transformační projekt musí obsahovat „kritéria pro výpočet majetkových podílů ..., která jsou závazně stanovena v souladu s částí třetí a čtvrtou tohoto zákona“.²⁸²

V části třetí transformačního zákona jsou v ustanovení § 17 závazně stanovena pouze a jen kritéria pro výpočet tzv. dalšího podílu na majetku družstva a nikoli

²⁸¹ Usnesení Nejvyššího soudu ČR č.j. 29 Odo 60/2003-159 „Otázku povahy výpočtu majetkového nároku podle § 9 odst. 7 zákona Nejvyšší soud vyřešil již v rozsudku ze dne 21. dubna 1998, sp. zn. 2 Cdon 777/97, uveřejněném v časopise Soudní judikatura, číslo 1, ročník 1999, pod číslem 1, v němž formuloval a odůvodnil závěr, že takový výpočet má pouze pořádkovou povahu. Je-li výpočet tohoto podílu nesprávný, může se oprávněná osoba (rozuměj osoba dotčená nesprávností výpočtu) dovolat soudní ochrany. Rovněž pokud jde o řešení otázky, zda podmínkou pro stanovení podílu na jmění družstva podle § 14 písm. c) zákona je uplatnění nároku podle zvláštního předpisu (v daném případě podle zákona o půdě), Nejvyšší soud odkazuje na závěr obsažený v rozsudku ze dne 31. srpna 1999 sp. zn. 29 Cdo 447/99, uveřejněném v časopise Soudní judikatura, číslo 3, ročník 2000, pod číslem 28, dle kterého se podíl na jmění družstva osobám, oprávněným podle § 14 písm. c) zákona, vypočte pouze tehdy, jestliže na něj vznikl nárok podle zvláštního předpisu, tj. i že byl řádně a včas uplatněn (např. § 13 a § 20 zákona o půdě).“

²⁸² (Část čtvrtá cit. zákona se týká pouze výrobních a spotřebních družstev a proto není třeba se jí zabývat.)

kriteria pro výpočet základního podílu. Proto a jen proto ustanovení § 7 odst.4 věta druhá transformačního zákona, pokud jde o stanovení tzv. dalšího podílu na majetku družstva, odkazuje výslovně na část třetí, proto a jen proto ustanovení § 9 odst.5 písm.g) téhož zákona odkazuje na část třetí citovaného zákona. Jinak by totiž tyto odkazy byly naprosto nesmyslné.

Kriteria pro výpočet tzv. základního podílu v části třetí transformačního zákona zcela nepochybně upravena nejsou a nemohou být, protože tzv. základní podíl nelze podle ustanovení §7 odst.4 věta první transformačního zákona vypočítávat podle žádných kritérií (ať již stanovených transformačním zákonem, kde žádná stanovena nejsou, či transformačním projektem), ale jeho výše je závazně stanovena odkazem na nárok stanovený podle zvláštních právních předpisů

Výše náhrady za živý a mrtvý inventář podle ustanovení § 20 odst. 3 zákona č.229/1991 Sb. se poskytuje buď ve věcech téhož nebo srovnatelného druhu, jakosti a množství nebo v jiném plnění (včetně základního podílu na majetku družstva), avšak v takovém případě ve výši, která se rovná hodnotě převzatých věcí v cenách ke dni 24.6.1991. Postupem podle nařízení vlády č.20/1992 Sb. lze výši náhrady stanovit jen v případě, že nelze prokázat odnětí věcí nebo určit jejich hodnotu k 24.6.1991.

Není-li výpočet základního podílu proveden podle uvedených zákonných ustanovení, ale podle transformačního projektu jiným postupem, je transformační projekt v této části neplatný a družstvo je povinno takový základní podíl přepočítat podle zákonem stanoveného postupu.

Pozdější judikatura Nejvyššího soudu²⁸³ přinesla zásadní změnu v posuzování takového postupu. Nejvyšší soud uznal za správný shora uvedený právní názor, že závazná je ve smyslu ustanovení § 2 odst.2 transformačního zákona jen ta část transformačního projektu, která podléhá schválení valnou hromadou oprávněných osob, přičemž jde zejména o ty náležitosti transformačního projektu, které jsou vyjmenované v ustanovení § 9 odst.5 transformačního zákona²⁸⁴. Současně Nejvyšší soud uvedl, že „schválený transformační projekt je pro oprávněné osoby a orgány družstva závazný.jen za předpokladu, že tento projekt není v rozporu s platným právem.“²⁸⁵

²⁸³ Rozsudek Nejvyššího soudu ČR ze dne 10. listopadu 2004, zn.sp. 29 Odo 1175/2003 podle nařízení lze vypočítat náhradu podle zákona o půdě jen tehdy, nelze-li prokázat odnětí živého a mrtvého inventáře nebo jejich vnesení do družstva v rozhodném období nebo nelze-li určit jejich současnou hodnotu. Tento právní názor žalovaného shledal dovolací soud správným. Stane-li se náhrada podle zákona o půdě součástí majetkového podílu z transformace jako tzv. základní vklad, je výše tohoto základního vkladu dána výší náhrady, na kterou vznikl nárok podle zákona o půdě. Stanoví-li transformační projekt pro určení výše základního vkladu jiný postup, než vyplývá ze zákona o půdě, je v rozporu se zákonem, a tedy je v této části neplatný a družstvo má povinnost vypořádat základní vklad ve výši vyplývající ze zákona o půdě. V tom směru je tedy právní posouzení věci odvolacím soudem nesprávné, a proto Nejvyšší soud, aniž ve věci nařizoval jednání, rozsudek odvolacího soudu v části týkající se přiznaného nároku žalobce a) podle ustanovení § 243b odst. 2, věty za středníkem a odst. 3 o.s.ř. zrušil a věc mu vrátil k dalšímu řízení.“

²⁸⁴ rozsudek Nejvyššího soudu zn.sp. 24 Cdo 818/98

²⁸⁵ Nález Ústavního soudu č. 2035/1998 Sb.r.us, ze dne 28.4.1998,

Vzhledem k tomu, že se v průběhu let ode dne účinnosti transformačního zákona zákonná definice majetkového podílu – tedy materiální podstaty zákonné úpravy neměnila, na rozdíl od jeho chápání odbornou i laickou veřejností, musíme k pochopení pojmu majetkový podíl přistoupit z pohledu judikatury a literatury²⁸⁶.

Judikatura:

Nebudeme daleko od pravdy, když (s politováním) konstatujeme, že judikatura, Nejvyšší soud a Ústavní soud nevyjímaje, problém právní povahy majetkových podílů explicitně nikdy neřešila a neřeší. Náзор judikatury na právní povahu majetkových podílů lze tak jen nepřímou odvozovat ze soudního rozhodování a z odůvodnění takových rozhodnutí.²⁸⁷

Judikatura Ústavního soudu převážně vycházela z pojetí, že majetkové podíly mají charakter věcného práva, jsou předmětem vlastnictví oprávněných osob, které jsou jen omezeny v dispozicích s tímto majetkem ve prospěch družstva a družstva či jejich právní nástupci tak hospodaří a nakládají s cizím majetkem. Ústavní soud přitom zřejmě rozlišoval mezi majetkovým podílem a nárokem na vypořádání majetkového podílu, když posléze judikoval, že nárok na vypořádání majetkového podílu je pohledávkou vznikající ex lege a proto k jejímu vzniku není třeba podání žádosti o vydání majetkového podílu²⁸⁸. Pro toto své pojetí právní povahy majetkového podílu Ústavní soud prakticky nikdy neuvedl žádné argumenty, ale prostě jen konstatoval, že to tak je.²⁸⁹

Uvedené pojetí Ústavní soud nezastával důsledně, když jindy zase judikoval, že ve sporu, kde oprávněná osoba vůči povinné osobě uplatňuje pohledávku, nejde o právo věcné, tedy ani o právo vlastnické, takže jeho ochranu nelze podřadit pod ustanovení čl. 11 Listiny základních práv a svobod.²⁹⁰

²⁸⁶ Čerpáno z článku autora Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (1.). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 4, s. 2-12. ISSN 1210-8278., Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (2). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 5, s. 2-11. ISSN 1210-8278 a Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (3.). část. In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 6, s. 2-16. ISSN 1210-8278.

²⁸⁷ nález Ústavního soudu zn.sp. III. ÚS 161/01

- „Novelapopírá vlastnická práva oprávněných osob k majetkovým podílům a legalizuje právo družstev či obchodních společností nakládat s cizím majetkem podle jejich vlastních dispozic.“ (nález Ústavního soudu o zrušení zákona č. 144/1999 Sb. publikovaný pod č.3/2000 Sb.)
- „Z toho podle názoru Ústavního soudu vyplývá, že vlastníkem majetkového podílu i nadále zůstává člen družstva, pouze je omezena jeho dispozice s ním ve prospěch družstva.“ (nález Ústavního soudu zn.sp. I. ÚS 107/97) .
- „... člen družstva zůstává vlastníkem majetkového podílu, který však vstupem do družstva omezil dobrovolně svou dispozici s tímto majetkem ve prospěch družstva. Tyto úvahy jsou nesporné, platí ovšem pouze a výlučně tehdy, jestliže vlastník majetkového podílu zůstává nadále členem družstva. Pokud ovšem z družstva vystoupí (přestane být jeho členem) má nepochybně právo na vydání vloženého majetku. „ (nález Ústavního soudu zn.sp.III. ÚS 161/01)

²⁸⁸ Nález Ústavního soudu zn.sp. I. ÚS 25/98 „nároky na vydání podle zákona č. 42/1992 Sb. jsou - jak vyplývá z ustanovení § 33a zákona o půdě - pohledávkami vzniklými ex lege a k jejich vzniku proto nebylo třeba podání žádosti o vydání majetkového podílu“.

²⁸⁹ Do jaké míry a jak byly názory Ústavního soudu ovlivněny názory (dále uvedenými) Doc.JUDr.Ing.Milana Pekárka, CSc. z Masarykovy univerzity v Brně, lze jen nepřímou usuzovat ze souvislosti.

²⁹⁰ usnesení Ústavního soudu sp. zn. III. ÚS 44/1994

V duchu tohoto pojetí majetkového podílu jako věcného práva charakteru vlastnického práva pak některé obecné soudy²⁹¹ poměrně logicky judikovaly, že „oprávněná osoba je vlastníkem majetkového podílu, přičemž její vlastnické právo se nepromlčuje, resp. otázka promlčení zde vůbec nepřichází v úvahu“.

Uvedený názor judikatura obecných soudů (až na výjimky) ale nepřijala^{292,293} a v podstatě důsledně vychází z pojetí majetkových podílů jako závazkového právního vztahu, bohužel však opět bez podrobnější argumentace, respektive jen v rámci řešení problematiky postoupení majetkových podílů. Tento právní názor byl v právní praxi podepírán argumentací, že zákon o půdě v ust. § 33a odst. 1 jasně hovoří o tom, že veškeré nároky na vydání majetkového podílu mají charakter pohledávek, které lze také převádět na jiné fyzické nebo právnické osoby. Právní názory z tohoto odborného pole tedy neakceptují argumentaci, že majetkový podíl zakládá věcně právní vztah oprávněné osoby k transformovanému majetku a že teprve po výzvě o vydání majetkového podílu se z tohoto podílu „vytváří“ pohledávka, kterou lze převádět.²⁹⁴

Odlišné pojetí právní povahy majetkového podílu a poměrně důkladná argumentace se objevila v usnesení Ústavního soudu zn.sp. I ÚS 25/1998. „... pohledávka z majetkového podílu vznikne teprve na základě podané žádosti oprávněné osoby, tedy na základě právního úkonu učiněného příslušnou

²⁹¹ Rozsudek Krajského soudu v Hradci Králové zn.sp. 19Co 108/2001)

²⁹² Viz poznámka k publikovanému rozhodnutí Nejvyššího soudu sp. zn. 2 Odon 80/97 ze dne 31. 3. 1998, Soudní rozhledy č. 2/1999, s. 50.

²⁹³ srov. rozsudek Nejvyššího soudu ČR č.j. 29 Odo 232/2002 „Transformační zákon ukládá družstvům, aby v rámci své transformace vypočetla majetkové podíly oprávněných osob na transformovaném družstvu (dále jen „majetkové podíly“) a seznámila s nimi oprávněné osoby (§ 9 odst. 7 transformačního zákona) a aby těm oprávněným osobám, které se nestanou účastníkem právnické osoby podle transformačního projektu majetkové podíly vypořádala ve lhůtách a za podmínek stanovených zákonem (§ 13 odst. 2 a 3 transformačního zákona). Z uvedeného vyplývá, že jestliže oprávněná osoba splní podmínky stanovené transformačním zákonem, vzniká jí vůči družstvu nárok na vypořádání jejího majetkového podílu, tj. pohledávka za družstvem. Pro tuto pohledávku platí - v rozsahu ve kterém transformační zákon nemá odchýlnou úpravu - úprava pohledávek v občanském a obchodním zákoníku, tedy i úprava promlčení. Jinými slovy nárok na vypořádání (zaplacení) majetkového podílu z transformace se promlčuje. Zda bude v konkrétním případě aplikována úprava občanského nebo obchodního zákoníku pak závisí na tom, zda osoba, která nárok uplatňuje (popřípadě její právní předchůdce), byla či nebyla členem transformujícího se družstva. V této souvislosti je třeba poukázat na to, že pokud by se oprávněná osoba stala účastníkem právnické osoby podle transformačního projektu, představoval by její majetkový podíl vklad do základního jmění družstva a nárok na případné vypořádání členského podílu by členu družstva vznikl až ukončením členství v družstvu [§ 226 odst. 1 písm. d) obchodního zákoníku - dále též jen „obch. zák.“]. I v takovém případě by pak, od okamžiku, kdy mohl člen či jeho právní nástupce uplatnit nárok na vypořádání členského podílu u soudu, začala běžet promlčecí doba. Na uvedeném závěru nic nemění závěry, ke kterým dospěl Ústavní soud v nálezu, na který odkazuje odvolací soud. Je sice pravda, že v tomto nálezu Ústavní soud uzavřel, že novela transformačního zákona provedená zákonem č. 144/1999 Sb. „na jedné straně poškozují, zhoršují ekonomické postavení a popírá vlastnická práva oprávněných osob k majetkovým podílům a na druhé straně legalizuje právo družstev či obchodních společností nakládat s cizím majetkem podle jejich vlastních dispozic. Tím dochází i k porušení čl. 11. odst. 1 a odst. 4 Listiny základních práv a svobod, že vlastnické právo všech vlastníků má stejný zákonný obsah i ochranu.“ Z toho však nelze vyvozovat, že Ústavní soud dospěl k závěru, že majetkový podíl je předmětem vlastnického práva. Závěry Ústavního soudu v citovaném nálezu je třeba chápat v obecné poloze, v souvislosti s posuzováním ústavnosti citovaného předpisu, když ustanovení článku 11. Listiny základních práv a svobod používá pojem vlastnické právo ve vztahu k pojmu majetek, tedy k pojmu obecně chápanému jako soubor majetkových hodnot tj. věcí, pohledávek a jiných majetkových práv a penězi ocenitelných jiných hodnot (viz např. § 6 obch. zák.). To však nic nemění na tom, že, jak správně uzavřel dovolatel, předmětem vlastnického práva mohou být pouze věci (§ 123 a násl. obč. zák.).“

²⁹⁴ např. rozsudek Vrchního soudu v Praze sp. zn. 7 A 34/1994

oprávněnou osobou, jenž je adresována povinné osobě, pokud mezi oprávněnou a povinnou osobou není uzavřena dohoda o vypořádání majetkového podílu podle § 13 odst. 3 transformačního zákona ...“.

Srovnání pojmu "majetkový podíl" a "nárok na vydání majetkového podílu" lze do určité míry učinit s pojmy "obchodní podíl" a "vypořádací podíl" podle obchodního zákoníku, a to za účelem osvětlení vzniku pohledávky. Z hlediska tohoto srovnání by bylo možno vyslovit tezi, že majetkový podíl z transformace, resp. nárok na jeho vydání (vypořádání) není věcí v právním smyslu podle § 119 obč. zák., jak nesprávně dovozuje soud II. stupně (viz odůvodnění rozsudku odvolacího soudu - arg.: „V daném případě zákonodárce omezil výkon vlastnického práva pro určitou skupinu oprávněných osob delší lhůtou k vydání jejich pohledávek vůči povinným osobám. Dle soudu je toto omezení provedeno v souladu s veřejným zájmem společnosti na existenci plurality subjektů zemědělské výroby a zároveň v souladu s principem proporcionality, neboť nejde o omezení absolutní, ale pohledávkami lze disponovat a tyto smluvně převádět“), nýbrž (tzv. majetkový podíl) je jinou majetkovou hodnotou ve smyslu § 118 odst. 1 obč. zákoníku.

Majetkový podíl - v tomto světle - má bezpochyby povahu majetkového práva, na které se vztahují ustanovení občanského zákoníku. Za situace, kdy transformační zákon neupravuje právní režim majetkového podílu, ale pouze řeší podmínky pro jeho vydání, je nutno posuzovat právní režim podílu prostřednictvím ustanovení § 853 obč. zákoníku, podle kterého se občanskoprávní vztahy, pokud nejsou upraveny ani tímto, ani jiným zákonem, řídí ustanoveními tohoto zákona, která upravují vztahy s obsahem i účelem nejbližší (odtud patrně pramení právní názor - „... že je možno na majetkové podíly nahlížet analogicky jako na předmět právního vztahu, který náleží spíše do skupiny věcných práv a je tedy jakousi analogií spoluvlastnictví“).

Vrátíme-li se tudíž k pojmu "obchodní podíl", je nutno vycházet z toho, že obchodní podíl nepředstavuje nárok na vypořádání, nýbrž vyjadřuje míru účasti společníka na čistém obchodním jmění společnosti. Jakkoliv je evidentní, že oprávněná osoba z transformace, které byl vypočten majetkový podíl, nemůže způsobem obdobným, jako společník v obchodní společnosti, participovat na jmění transformovaného družstva (oprávněná osoba při splnění zákonných podmínek má pouze právo na jeho vydání, majetkový podíl může převádět na jiné osoby, avšak nemůže jakkoliv zasahovat do hospodaření transformovaného družstva), je nutno vysledovat rozdíl mezi obchodním podílem - coby nepochybně majetkovou hodnotou - a právem na jeho vypořádání. Rozlišení je zřejmé z ustanovení § 61 odst. 2 obch. zákoníku, které stanoví, že při zániku účasti společníka ve společnosti vzniká společníkovi právo na vypořádání (vypořádací podíl). Výše vypořádacího podílu se stanoví ke dni zániku účasti společníka ve

společnosti na základě mimořádné účetní závěrky a vyplácí se v penězích, neplyne-li ze společenské smlouvy nebo stanov něco jiného.“

Odborná literatura:

Odborná literatura rovněž o právní povaze majetkových podílů zpravidla mlčí. Prakticky jedinou výjimkou je práce Doc.JUDr.Ing.Milana Pekárka, CSc. ²⁹⁵ . Jeho pojetí právní povahy majetkových podílů je totiž zřetelnou inspirací (byť v judikatuře aplikovanou ve velmi zjednodušené interpretaci) k pojetí právní povahy majetkového podílu ovládajícím rozhodovací činností Ústavního soudu.

M. Pekárek právní povahu transformačního majetkového podílu vymezuje takto:

- jde o právní vztah mezi transformovaným družstvem a oprávněnou osobou - jde o majetkový právní vztah
- jde o právní vztah náležející svou povahou spíše do skupiny věcných práv
- jde o určitou analogii spoluvlastnictví, kdy oprávněné osoby jsou spoluvlastníky majetku družstva v rozsahu svých podílů, avšak bez vztahu k určitému konkrétnímu majetku družstva
- nejde o vlastnictví resp. spoluvlastnictví oprávněné osoby v pojetí současného českého práva
- předmětem právního vztahu je majetková hodnota vypočtená z majetku družstva podle zákonem stanovených kritérií
- majetková hodnota vyjádřená v penězích jako podíl na majetku družstva je majetkem oprávněné osoby, se kterým hospodaří družstvo
- z majetkového podílu oprávněné osobě nevyplývají žádná práva vůči družstvu
- z majetkového podílu družstvu nevyplývají žádné povinnosti vůči oprávněné osobě
- majetkový podíl jako věcné právo se mění na závazkový právní vztah (pohledávku) doručením žádosti oprávněné osoby o vydání majetkového podílu družstvu.

Uvedené vymezení právní povahy transformačního majetkového podílu pohřbíchu postrádá podrobnější argumentaci, respektive za argumentaci nelze zcela považovat pouhé tvrzení, že to tak je.

Lze přitom souhlasit s Pekárkovým konstatováním, že "nedostatkem právní úpravy transformačních majetkových podílů je, a to nedostatkem doslova fatálním, že neříká nic o jejich povaze". Skutečnost, že zákon neříká nic o právní povaze majetkových podílů, by snad bylo možno zkusit řešit cestou analogie ve smyslu § 853

²⁹⁵ Pekárek, M.: Majetková účast občanů v družstvech a její právní aspekty, Masarykova univerzita Brno, 1999.

občanského zákoníku, avšak touto cestou M. Pekárek nejde, zřejmě proto, že nalézt zákon, který by upravoval vztahy obsahem a účelem nejbližší, je téměř nemožné.

Podívejme se však podrobněji na jednotlivé postuláty Pekárkova pojetí právní povahy majetkových podílů.

a) Legitimní otázkou je již sama otázka, zda institut (transformačního) majetkového podílu je opravdu právním vztahem. Nauka pojem právní vztah definuje obvykle jako společenský vztah více subjektů, kteří mají (jsou nositeli) navzájem subjektivní práva a subjektivní povinnosti. Souhlasíme přitom s prof. Knappem, že pojem právního vztahu je vhodnější rezervovat je pro právní vztah zvaný relativní, a jde-li o absolutní právo, je lépe hovořit o absolutních právech či absolutních povinnostech, což koresponduje i s pojetím tradiční kontinentální právní nauky. V každém případě lze však považovat za nesporné, že pojem právního vztahu je vždy (mimo jiné, samozřejmě) spojen s právy a povinnostmi, které tvoří obsah právního vztahu. Jinak řečeno, právní vztah, jehož obsahem by nebyla žádná práva a žádné povinnosti je nonsens. Právě to však tvrdí M. Pekárek, když konstatuje, že z majetkového podílu oprávněné osobě nevyplývají žádná práva vůči družstvu a že z majetkového podílu družstvu nevyplývají žádné povinnosti vůči oprávněné osobě.

M. Pekárek uvádí jako charakteristický znak majetkových podílů, že s majetkovým podílem nejsou spojena žádná práva a žádné povinnosti s výjimkou možnosti - avšak až poté, kdy se majetkový podíl změnil v závazkový právní vztah - právo požadovat vypořádání majetkového podílu.

Jestliže ale s institutem majetkového podílu (stále hovoříme o majetkovém podílu v pojetí Pekárkově, tj. až do doby, kdy se věcné (v Pekárkově pojetí) právo mění na obligační právní vztah) není spojeno žádné právo a žádná povinnost, tak o jaký právní vztah, s jakým obsahem, by mohlo jít.

Domníváme se proto, že nespojuje-li zákon se samotným institutem majetkového podílu žádná práva a povinnosti, majetkový podíl není právním vztahem ve shora uvedeném Knappově pojetí právního vztahu jako relativního vztahu.

b) Majetkový podíl podle M. Pekárka je právní vztah, který svou povahou náleží do skupiny věcných práv (někdy dokonce citovaný autor přímo říká, že jde o **věcné právo**) a že jde o **analogii spoluvlastnictví**. Toto tvrzení pak citovaný autor upřesňuje tak, že jde o **spoluvlastnictví** majetku družstva, "**avšak bez vztahu ke konkrétnímu majetku družstva**".

Toto pojetí Pekárkovo, spočívající svou podstatou v úvaze, že majetkový podíl je předmětem vlastnictví, (byť jakéhosi jiného vlastnictví, než je známo současnému českému právu) zcela očividně nerespektuje, že majetkový podíl především není věcí a nemůže být ani věcným právem;

Doktrína pojem věcných práv definuje pomocí tří základních znaků, z nichž u majetkového podílu není splněn žádný z nich:

- a) věcná práva jsou právy absolutními, která působí vůči všem
- b) povinnost odpovídající věcným právům spočívá v nekonání něčeho, resp. ve strpění nějakého chování někoho jiného
- c) předmětem věcného práva (ve smyslu sekundárního předmětu práva) je věc hmotná nebo právo, jehož předmětem je hmotná věc (s výjimkou zástavního práva k pohledávce)
- d) výčet věcných práv v občanském zákoníku je taxativní, kdy tzv. numerus clausus by mohl být rozšířen jedině výslovným ustanovením zákona, že věcným právem je i jiný právní institut;

Že majetkový podíl není a nemůže být věcným právem, protože nespĺňuje žádný z uvedených definičních znaků věcných práv nauky, a zejména že družstvo není a nemůže být pouhým „správcem“ majetku jiných vlastníků - oprávněných osob – výmluvně prokazují i další nesporné skutečnosti.

Jak vyplývá z ustanovení § 222 a násl. zákona č.513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění pozdějších předpisů (dále jen „obchodní zákoník“) (a vyplývalo z předchozí právní úpravy družstev) družstvo je právnickou osobou soukromého práva a má vždy postavení podnikatele ve smyslu 2 odst. 1, písm.a) obchodního zákoníku. **Družstvo je jako samostatný subjekt vlastnického práva majetkově vždy zcela odděleno od majetku svých členů i od jiných subjektů, včetně oprávněných osob.** Majetek, se kterým družstvo hospodáří, je proto ve výlučném vlastnictví (samozřejmě s výjimkou explicitně smluvně upravených nájemních a obdobných právních vztahů) a ve výlučné dispozici družstva a nikoli někoho jiného.

Nakládání s majetkem družstev bylo omezeno nejprve ustanovením § 33 zákona o půdě, který byl zrušen § 34 transformačního zákona, a to ode dne jeho účinnosti, tj. ode dne 28. 1. 1992. Do schválení transformačního projektu pak bylo nakládání s majetkem družstva omezeno ustanovením § 30 transformačního zákona a družstvo nebylo oprávněno se svým majetkem disponovat a nakládat. **Okamžikem schválení transformačního projektu druhou valnou hromadou družstvo nepřestává být vlastníkem svého majetku, který tvoří tzv. „čisté jmění družstva“.**

Čisté jmění družstva se podle ustanovení §7 transformačního zákona určovalo výlučně pro účely stanovení majetkových podílů obdobně jako podle obecné úpravy tohoto pojmu uvedené v ustanovení § 6 odst.3 obchodního zákoníku, tedy jako obchodní majetek družstva (tj. ve vlastnictví družstva) po odečtení závazků družstva. Odchylka od obecné úpravy spočívala pouze v tom, že od obchodního majetku družstva se odečítaly nejen závazky vzniklé v souvislosti s podnikáním, ale navíc (oproti obecné definici čistého obchodního jmění podle obchodního zákoníku) i

majetkové vklady členů a závazky z existujících či možných nároků na restituční náhrady stanovené podle nařízení vlády č.20/1993 Sb.

Právním vlastnickým, které Pekárkovo pojetí vztahuje na majetkové podíly, nemůže být nic jiného, než vlastnické právo ve smyslu ustanovení 123 a následujících občanského zákoníku, tedy právo věcné, právo, jehož předmětem je **věc** ve smyslu § 119 občanského zákoníku. Hovoří-li ustanovení článku 11 odst.1 Listiny základních práv a svobod o právu **vlastnit majetek**, jde nejen o „neobvyklý výraz“ , jak to nazývá teorie ústavního práva, ale i zohlednění skutečnosti, že v právním řádu se vyskytují termíny „duševní vlastnictví“ apod. Je zcela evidentní, že obsah vlastnického práva jako institutu občanského práva se může vztahovat zase jen k vlastnickému právu jako institutu občanského práva, tedy k vlastnictví jako právu věcnému. Pro tento závěr svědčí nejen výklad systematický ale i argument historický.

Pohledávka (na vypořádání majetkového podílu) je sice zajiště majetkovým právem, a v tomto smyslu je tedy předmětem vlastnění majetku ve smyslu článku 11 odst.1 Listiny základních práv a svobod, pojmově však není věcí, není věcným právem, není právem upraveným částí druhou občanského zákoníku. Na pohledávku se proto nemohou vztahovat instituty občanského zákoníku upravené v části druhé občanského zákoníku. Pohledávka prostě nemůže být ve smyslu § 123 občanského zákoníku předmětem práva **věc** držet (ius possidendi), nemůže být předmětem **užívání** (ius utendi et fruendi), pohledávka nemůže být předmětem **vydržení**, na její ochranu se nevztahuje a nemůže vztahovat ustanovení § 126 občanského zákoníku a jeho režim.²⁹⁶

Pekárek si je samozřejmě vědom uvedeného rozporu mezi pojetím věcných práv v českém právním řádu a české právní doktríně a skutečným charakterem majetkového podílu, přičemž řešení tohoto rozporu našel v tvrzení, že:

- majetkový podíl náleží **spíše do skupiny věcných práv**;
- **nejde o vlastnictví** resp. spoluvlastnictví v **pojetí současného českého práva**;
- jde o určitou **analogii** spoluvlastnictví.

Takovéto řešení je sice jistě jednoduché a jistě i originální, ale právě proto se musí pohybovat jaksí mimo právo a mimo právní doktrínu.

Uvedené pojetí majetkového podílu jako „jakoby věcného práva, jakoby spoluvlastnictví“ Pekárek dovozuje vlastně jen z toho, že transformační zákon v ustanovení § 7 odst. 4 hovoří o „majetkovém podílu“, zatímco ustanovení § 13 transformačního zákona a posléze i ustanovení § 33a zákona č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, ve znění pozdějších

²⁹⁶ srov. v této souvislosti usnesení Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 131/2000, že „pohledávka je vztahem závazkovým a nikoli právem věcným a tudíž nemůže požívat ochrany, která je ústavně zaručena právu vlastnickému“.

předpisů (dále jen „zákon o půdě“) hovoří o „nároku na vydání majetkového podílu“.

Z rozdílu dikce „majetkový podíl“ a „nárok na vydání majetkového podílu“ Pekárek odvodil, že jde o rozdílné právní instituty; majetkový podíl je (jakoby) věcným právem, zatímco nárok na vydání majetkového podílu je obligační vztah. Ke změně věcného práva v obligační právní vztah je ovšem podle Pekárka nezbytná žádost oprávněné osoby o vydání majetkového podílu a teprve doručením žádosti oprávněné osoby o vydání majetkového podílu se věcné právo mění na závazkový právní vztah. Pekárek tuto složitou konstrukci přeměny věcného práva v obligační vztah dovozoval z dikce ustanovení § 13 odst.2 transformačního zákona, která skutečně vyžaduje písemnou žádost.

Nutnost rozlišování právního režimu majetkového podílu a pohledávky na vydání majetkového podílu M. Pekárek rozvinul až po novele zákona o půdě provedené zákonem č. 183/993 Sb. a ve svém komentáři k této novele zákona o půdě uvedl. "V případě zákona č. 42/1992 Sb. je však třeba si uvědomit, že je rozdíl mezi účastí oprávněné osoby na majetku družstva ve formě majetkového podílu na straně jedné a návrhem na jeho vydání na straně druhé. Nárokem, a tudíž i pohledávkou ve smyslu tohoto ustanovení, se majetkový podíl stává až v okamžiku, kdy oprávněná osoba o jeho vydání požádá.

Dokladem toho, že tento závazek neexistuje již před požádáním o vydání podílu, je opět srovnání se spoluvlastnictvím, kde rovněž toto spoluvlastnictví opravňuje spoluvlastníka kdykoliv požádat o jeho zrušení a vypořádání, a přesto nikoho nenapadne tvrdit, že spoluvlastnictví je vztahem nikoliv věcně právním, ale obligačním. Splatnou pohledávkou se pak tato pohledávka stane v okamžiku, kdy uplyne lhůta stanovená zákonem nebo stanovami... Jakmile majetková účast oprávněné osoby u osoby povinné se stane pohledávkou, lze ji smluvně převádět. Nabyvatel takovéto pohledávky získá postavení oprávněné osoby ve smyslu tohoto zákona... Podle ustanovení tohoto zákona mu bude příslušet lhůta, která odpovídá jeho vlastní pozici jako oprávněné osoby - zda provozuje zemědělskou výrobu, či nikoliv."²⁹⁷

M. Pekárek v duchu své uvedené koncepce „přeměny“ logicky důsledně vyžaduje žádost oprávněné osoby o vydání (vypořádání) majetkového podílu ke vzniku pohledávky nejen podle ustanovení § 13 odst.2 transformačního zákona (tedy u oprávněných osob, které přímo provozují zemědělskou výrobu), ale i ke vzniku pohledávky podle ustanovení § 13 odst.3 transformačního zákona (tedy u všech ostatních oprávněných osob). Naproti tomu Ústavní soud, který převzal onu „první část“ Pekárkovy teorie majetkového podílu jako věcného práva, nepřevzal již jeho

²⁹⁷ Pekárek, M.: Zemědělská družstva po transformaci - vypořádávání nároků z transformace, Časopis pro právní vědu a praxi č. 2/1993, s. 70 až 89.

druhou (a v této konstrukci logicky nezbytnou) část o přeměně majetkového podílu v pohledávku doručení žádosti o vydání (vypořádání) majetkového podílu, ale tvrdí, že tato pohledávka vzniká ex lege a bez žádosti (srov. nález citovaný v poznámce č.2). Ke kterému okamžiku a proč se majetkový podíl jako věcné právo (vlastnictví) mění v pohledávku, Ústavní soud nikde neuvedl a zřejmě ani uvést nemohl.

Uvedené pojetí majetkového podílu jako věcného práva a jeho „přeměnu“ v závazkový vztah teprve podáním žádosti o vydání argumentačně podpořil P.Vrcha, který argumentoval takto: „Přirovnání právního režimu majetkového podílu s právním režimem spoluvlastnictví však dostává - to vše stále za účelem rozlišení "majetkového podílu" a "nároku na vydání majetkového podílu" - zřetelnějšího argumentačního podkladu s ohledem na ustanovení § 853 obč. zákoníku ve vztahu k ustanovení § 114 odst. 3 in fine obč. zákoníku, které praví, že na vztahy mezi osobami, jimž náleží obchodní podíl, se použijí přiměřeně ustanovení občanského zákoníku o spoluvlastnictví. Z posledně citovaného ustanovení lze tedy dovodit, že obchodní podíl není bez dalšího pohledávkou, ale jeho právní režim (u spolumajitelství obchodního podílu) se řídí ustanoveními občanského zákoníku, ježto upravují právní institut spoluvlastnictví, tedy materii z oblasti věcných práv. Vzhledem k ustanovení § 853 obč. zák. proto nelze ani hovořit o tom, že stran právního režimu v procesu transformace zemědělských družstev vypočtených majetkových podílů je zde mezera v právu, resp. absence právní úpravy související s majetkovými podíly.“²⁹⁸

P.Vrcha tedy argumentuje ve prospěch věcně právního charakteru majetkového podílu (ale i obchodního podílu) v podstatě úvahou, že jestliže se vztahy dvou či více osob, které jsou „spolumajiteli“ obchodního podílu, přiměřeně řídí ustanoveními občanského zákoníku o spoluvlastnictví, je to důkaz toho, že jde o věcně právní materii a tedy o „jakési“ věcné právo. Je ovšem pravdou, že tato argumentace Vrchy není prvoplánová, a je toliko podpůrná k jeho argumentaci o převoditelnosti majetkových podílů.

P.Vrcha své pojetí dále opírá o Eliášovu argumentaci k právnímu pojetí obchodního podílu: „Z povahy věci plyne, že jde o právo absolutní, tedy takové právo, které působí vůči komukoliv... Fakt, že někdo má obchodní podíl ve svém majetku, působí vůči všem. Nyní jde o to, jaké konkrétní povahy toto absolutní právo je. Obecně platí, že každý může se svým podílem nakládat jako s vlastním majetkem ... může s obchodním podílem také disponovat, zejména jej tedy převést na jiného. To jsou základní atributy vlastnického práva (§ 123 obč. zákoníku). Běžnému jazykovému úzu se nebrání vyjádřit, že určitá osoba svůj obchodní podíl vlastní.

²⁹⁸ Vrcha, P.: Majetkový podíl, nárok na vydání majetkového podílu a otázka jeho převoditelnosti, První rádce 2001/3 - Příloha: VII

Právní nauka se však s většinovým názorem podobnému obratu brání; převážně se vychází z teorie vlastnictví jako (více méně) univerzálního právního panství nad věcí (tedy věcí hmotnou). To přesto, že základní vymezení vlastnictví v § 123 obč. zákoníku vychází z obecné konstrukce předmětu vlastnictví, nikoliv hmotného předmětu vlastnictví... Nicméně je třeba problém uzavřít tak, že obchodní podíl ve smyslu našeho práva věcí v právním smyslu není, a že tudíž podle ustáleného doktrinálního názoru předmětem vlastnictví být nemůže ... Proto si právo vypomáhá za dané situace závěrem, že osoba, které patří určitý nehmotný statek, není jeho vlastníkem, ale majitelem. Společník má svůj obchodní podíl v majetku, nikoliv ve vlastnictví ... Protože však úprava "majitelství" obchodního podílu je v obchodním zákoníku poměrně kusá - např. chybí výslovná generální úprava ochrany společníka před neoprávněnými zásahy do jeho práva k obchodnímu podílu, lze si patrně ve chvílích nouze... vypomáhat analogií (§ 853 obč. zákoníku)²⁹⁹.

Argumentace K. Eliáše k právní povaze obchodního podílu je jistě akceptovatelná. Zásadní otázkou ve vztahu k možnosti „přenesení“ tohoto pojetí na majetkový podíl však je, zda jsou skutečně tyto vztahy obsahem i účelem jim nejbližší. (§ 853 občanského zákoníku).

Obchodní podíl nepochybně není věcí, pokud budeme definovat věci jako hmotné předměty nebo ovladatelné přírodní síly, které slouží potřebám lidí, a rozlišovat jako jejich základní rozdělení věci movité a nemovité (ust. § 119 občanského zákoníku). Není ani pohledávkou, pokud ji budeme v rámci závazkového práva definovat jako právo jedné strany závazkového vztahu, věřitele, požadovat určité plnění od druhé strany závazkového vztahu, dlužníka.

Obchodní podíl představuje účast společníka ve společnosti a z ní plynoucí práva a povinnosti. (§61 odst.1 obchodního zákoníku). Jde o tato práva:

1.

Právo podílet se na jmění společnosti, již je daná osoba společníkem. Obvykle bývají tato práva dělena do tří základních skupin:

a) práva majetková - zejména právo na podíl na zisku, právo na vypořádací podíl při ukončení účasti na společnosti za trvání společnosti, právo na podíl na likvidačním zůstatku při zániku společnosti s likvidací,

b) práva na řízení a kontrolu společnosti - zejména právo rozhodovat hlasováním na valné hromadě o nejdůležitějších otázkách existence a činnosti společnosti, právo požadovat informace o činnosti společnosti a nahlížet do dokladů společnosti. I tato práva mají majetkovou povahu. Jde vlastně o práva, která se týkají správy majetku společnosti,

²⁹⁹ Eliáš; K.: Společnost s ručením omezeným, I. vydání, nakladatelství PROSPEKTRUM, Praha 1997, s. 73 až 74, 80 až 81.

c) práva menšinová - jde o specifickou skupinu práv, která přísluší společníkům s malými obchodními podíly, kteří by jinak mohli zasahovat do chodu společnosti jen velmi sporadicky. I výkon těchto práv však může ovlivnit celkovou majetkovou situaci společnosti.

2.

Právo podílet se na společnosti náleží výlučně společníkům společnosti, a to všem, rozdíly jsou jen v jeho kvantitativním rozsahu. Osoba stojící mimo společnost oproti tomu nemůže tohoto práva nikdy nabýt (dědicové zemřelého společníka nabývají obchodního podílu až tehdy, pokud se v zákonem stanovené lhůtě o účast ve společnosti přihlásí. Pokud tak neučiní, nabývají z titulu svého postavení jako dědicové pouze jednoho z dílčích majetkových práv, práva na vypořádací podíl, které řeší jen majetkové vyrovnání se zemřelým společníkem, ale neopravňuje k výkonu celého rozsahu práv společníka).

3.

Právo podílet se na společnosti vzniká na základě společenské smlouvy (popř. přístupu k této společenské smlouvě), v níž se společník zavazuje ke splacení určité části základního kapitálu společnosti (vklad). Poměr vkladu k základnímu kapitálu pak kvantifikuje rozsah obchodního podílu, tedy práva účasti na společnosti, a určuje tak vlastně intenzitu zásahů daného společníka do správy majetku společnosti.

Srovnáme-li uvedený rámcový „obsah“ obchodního podílu s obsahem majetkového podílu, je evidentní, že s majetkovým podílem je spojeno jen jediné právo, právo na vypořádání v případě splnění podmínky provozování zemědělské výroby nebo uplynutí zákonem stanovené lhůty. Jiná práva nejsou s majetkovým podílem spojena a proto lze již nyní konstatovat, že **obsah a ani účel obchodního podílu není ani vzdáleně (kromě části názvu) podoben obsahu a účelu majetkového podílu, a tím méně je obchodní podíl svým obsahem majetkovému podílu „nejbližší“**.

Přesto se domníváme, že pomocí ustanovení § 853 občanského zákoníku a zejména pomocí pozitivně právního určení obsahu institutu majetkového podílu lze a je třeba problematiku právní povahy majetkového podílu řešit. Pokusíme se o to na tomto místě:

Podle ustanovení § 853 občanského zákoníku „občanskoprávní vztahy, pokud nejsou zvláště upraveny ani tímto, ani jiným zákonem, se řídí ustanoveními tohoto zákona, která upravují vztahy obsahem i účelem jim nejblíží.“

Majetkový podíl, co do právní povahy a obsahu, nesporně není upraven žádným zákonem. Hledejme proto **právní vztah „obsahem i účelem nejblíží“ majetkovému podílu a porovnejme z těchto hledisek institutu obchodního podílu, vypořádacího podílu a majetkového podílu.**

Bylo by možné ještě uvažovat o členském podílu v družstvu, kterýžto pojem je použit v ustanoveních obchodního zákoníku o družstvu pouze na jediném místě. Jde o ustanovení § 226 odst. 1 písm. d) , kde v rámci výčtu obligatorních náležitostí stanov je uvedena též úprava "vypořádání členského podílu při zániku členství". Pojem "členský podíl" v obchodním zákoníku nelze ztotožňovat s pojetím členského podílu v dřívějším družstevním zákoně č. 176/1990 Sb. a č. 162/1990 Sb. , kde měl v podstatě stejný obsah jako současný pojem "členský vklad".

V obchodním zákoníku pojem "podíl" navazuje na obecný pojem "podíl" v obecných ustanoveních o obchodních společnostech (§ 61). V tomto smyslu je proto i členský podíl mírou účasti člena na čistém obchodním jmění družstva. Při zániku členství za trvání družstva vzniká bývalému členovi rovněž právo na vyplacení vypořádacího podílu, jehož výše se stanoví na základě roční účetní závěrky za období, v němž zaniklo členství člena v družstvu. Proto v dalším textu pojem členského podílu považujeme za obsažený v obecnějším pojmu obchodní podíl.

Porovnání znaků obchodního podílu (§ 61 odst.1 obchodního zákoníku), majetkového podílu (§7 odst.4 transformačního zákona) a vypořádacího podílu (§61 odst.2,3, obchodního zákoníku):

Kritérium	Obchodní podíl	Majetkový podíl	Vypořádací podíl
Způsob vyjádření	Relativně-poměrem k základnímu kapitálu a tím i k obchodnímu jmění společnosti	Fixně - pevnou peněžní částkou	Fixně -pevnou peněžní částkou
Práva	Vyjadřuje míru účasti společníka na čistém obchodním jmění společnosti a tomu odpovídající práva podílet s na řízení a hospodaření společnosti	Pouze právo na vypořádání v penězích; neopravňuje k jakékoli participaci na řízení a hospodaření družstva	Pouze právo na vypořádání v penězích; neopravňuje k jakkoli participaci na řízení a hospodaření společnosti či družstva
Povinnosti	Vyjadřuje míru účasti společníka	Žádné	Žádné

	na čistém obchodním jmění společnosti a tomu odpovídající povinnosti podílet s na řízení a hospodaření společnosti		
Promlčitelnost	Ne	Ano, promlčuje se	Ano, promlčuje se
Dispozice	Smlouvou o převodu obchodního podílu, pouze se souhlasem společníků nebo valné hromady	Smlouvou o postoupení pohledávky; postoupením nesmí dojít ke změně obsahu pohledávky	Smlouvou o postoupení pohledávky; postoupením nesmí dojít ke změně obsahu pohledávky
Způsob vzniku	Při vzniku společnosti, jako ekvivalent vkladu do základního kapitálu společnosti; je však rozdílný od vkladu. Zpravidla je větší než vklad, ale může být také menší.	„Vypočte se“ při transformaci družstev, jako část čistého jmění družstva	„Vypočte se“ při ukončení účasti ve společnosti, jako část obchodního jmění společnosti nebo družstva
Způsob zániku	Zánik účasti společníka ve společnosti	Všechny způsoby zániku pohledávky	Všechny způsoby zániku pohledávky
Exekvovatelnost	Postižením jiných majetkových práv podle § 320 o.s.ř.	Příkázáním jiných peněžitých pohledávek podle § 312 a násl. o.s.ř.	Příkázáním jiných peněžitých pohledávek podle § 312 a násl. o.s.ř.
Vypořádání	Nevypořádává se	Vypořádává se,	Vypořádává se,

Předmět zástavy	podle § 154 občanského zákoníku a §117a obchodního zákoníku	způsob není zákonem stanoven, výkladem dovozeno, že se vypořádává v penězích jako pohledávka	způsob vypořádání je stanoven zákonem, vypořádává se v penězích Jako pohledávka
-----------------	---	---	--

Tabulka č. 6 komparace obchodního, majetkového a vypořádacího podílu

Z uvedeného schematického přehledu jednotlivých znaků obchodního podílu, majetkového podílu a vypořádacího podílu je více než zřetelné, že majetkový podíl nemá s obchodním podílem prakticky žádné shodné znaky, zatímco s vypořádacím podílem se svým obsahem práv a povinností shoduje téměř ve všech porovnatelných znacích a shoduje se s ním i svým jednoznačným účelem.

Obchodní podíl má zřetelně specifické znaky majetkového práva sui generis: „obchodní podíl reprezentuje především určitou majetkovou hodnotu plynoucí z faktu, že s ním lze obchodovat (ale odlišnou od věci u práv, které jsou rovněž majetkovými hodnotami), má tedy ve smyslu § 118 odst. 1 obč. zákoníku in fine vlastnost jiné majetkové hodnoty. Z této právní povahy podílu neplyne jen to, že není věcí (nemá hmotnou podstatu) ani právem (protože reprezentuje skupinu práv); je jiným zcela specifickým předmětem, který - právě proto, že je převoditelný jedním úkonem (jednou smlouvou) - trápí jednotný a celistvý charakter... Z povahy věci plyne, že jde o právo absolutní, tedy takové právo, které působí vůči komukoliv... Fakt, že někdo má obchodní podíl ve svém majetku, působí vůči všem. Nyní jde o to, jaké konkrétní povahy toto absolutní právo je. Obecně platí, že každý může se svým podílem nakládat jako s vlastním majetkem... může s obchodním podílem také disponovat, zejména jej tedy převést na jiného. To jsou základní atributy vlastnického práva (§ 123 obč. zákoníku).“³⁰⁰

³⁰⁰ Eliáš, K.: Společnost s ručením omezeným, I. vydání, nakladatelství PROSPEKTRUM, Praha 1997, s. 73 až 74, 80 až 81.

Vypořádací podíl má naproti tomu všechny znaky závazkového vztahu, všechny znaky pohledávky, neboť je „...dluhem společnosti proti společníkovi vznikajícím na základě zákona a další právní skutečnosti. „³⁰¹

Vypořádací podíl je tedy závazkovým vztahem vznikajícím ve smyslu ustanovení § 489 občanského zákona na základě ustanovení § 61 odst. 2 obchodního zákoníku a další právní skutečnosti, kterou je zánik účasti společníka ve společnosti za trvání společnosti jinak, než převodem obchodního podílu .

Majetkový podíl ve shora uvedeném schematickém porovnání vykazuje téměř všechny porovnatelné znaky prakticky shodné s vypořádacím podílem; má tedy rovněž všechny znaky závazkového vztahu, všechny znaky pohledávky, je rovněž dluhem družstva vůči oprávněné osobě, vznikajícím na základě zákona a další právní skutečnosti.

Majetkový podíl vzniká ve smyslu ustanovení § 489 občanského zákoníku na základě ustanovení § 7 odst.4 transformačního zákona a další právní skutečnosti, kterou je účast osoby v transformaci družstva (přihlášením se nebo na základě členství v družstvu)

Ustanovení § 61 odst.2 a 3 obchodního zákoníku přitom promiskue používá evidentně ve stejném významu tři různé pojmy: **vypořádací podíl, právo na vypořádání a právo na vyplacení vypořádacího podílu**. Můžeme si být jisti, že z této rozdílné terminologie pro označení téhož zatím nikoho nenapadlo, že by právo na vypořádání či právo na vyplacení vypořádacího podílu bylo něco jiného než vypořádací podíl a že by se vypořádací podíl měnil v právo (nárok) na vypořádáním teprve požádáním o vypořádání nebo splatností vypořádacího podílu.

Obdobně u majetkového podílu, se v ustanovení § 13 odst. 2 a 3 transformačního zákona a v ustanovení §33a odst.1 zákona o půdě promiskue hovoří jednou o tom, že **musí(může) být majetkový podíl vypořádán** a jednou o tom, že **nárok na vydání majetkového podílu je pohledávkou**. Z pouhého rozdílu této terminologie se ovšem v tomto případě zrodila teorie o tom, že majetkový podíl je něco jiného, než právo na jeho vypořádání a že se majetkový podíl mění na právo (nárok) na vypořádání teprve požádáním o vypořádání.

Jak v této souvislosti argumentuje zastávce uvedeného názoru Vrcha,³⁰² „je nutno vycházet z toho, že obchodní podíl nepředstavuje nárok na vypořádání, nýbrž vyjadřuje míru účasti společníka na čistém obchodním jmění společnosti. Jakkoliv je evidentní, že oprávněná osoba z transformace, které byl vypočten majetkový podíl, nemůže způsobem obdobným, jako společník v obchodní společnosti, participovat na jmění transformovaného družstva (oprávněná osoba

³⁰¹ Pelikánová, I. : Komentář k §61 odst.3 zák.č.513/1991 Sb. (Obecná ustanovení) , ASPI : interní číslo 17040(LIT)

³⁰² Vrcha, P.: Majetkový podíl, nárok na vydání majetkového podílu a otázka jeho převoditelnosti, Právní rádce č.3/2001, příloha VII.

při splnění zákonných podmínek má pouze právo na jeho vydání, majetkový podíl může převádět na jiné osoby, avšak nemůže jakkoliv zasahovat do hospodaření transformovaného družstva), je nutno vysledovat rozdíl mezi obchodním podílem - coby nepochybně majetkovou hodnotou - a právem na jeho vypořádání.

Rozlišení je zřejmé z ustanovení § 61 odst. 2 obch. zákoníku, které stanoví, že při zániku účasti společníka ve společnosti vzniká společníkovi právo na vypořádání (vypořádací podíl). Výše vypořádacího podílu se stanoví ke dni zániku účasti společníka ve společnosti na základě mimořádné účetní závěrky a vyplácí se v penězích, neplyne-li ze společenské smlouvy nebo stanov něco jiného. Lze tedy uzavřít: „obchodní podíl má povahu tzv. nehmotného statku. Za určitých okolností se však mění ve statek hmotný. Lépe řečeno: obchodní podíl z určitých, zákonem upravených právních důvodů, nalézá svůj majetkový ekvivalent: a to zpravidla v penězích.“

Vypořádací podíl má ale zcela jiný charakter než **obchodní podíl**. „ ...oba podíly představují z právního hlediska **naprosto odlišné pojmy**, a že je tedy nelze směšovat nebo zaměňovat“³⁰³ Dodáme jen, že nelze ani tvrdit, že vypořádací podíl je jakousi pouhou metamorfózou obchodního podílu; vypořádací podíl je zcela jiný právní vztah než obchodní podíl, je právním vztahem se zcela jiným obsahem práv a povinností, ze zcela jinými podmínkami vzniku a zániku, se zcela odlišnými podmínkami převoditelnosti i případné exekvovatelnosti. Obchodní podíl se nerovná ani ve finančním vyjádření vypořádacímu podílu.

Právě srovnání majetkového podílu s obchodním podílem a s vypořádacím podílem ovšem velmi názorně ukazuje, že **majetkový podíl bez jeho vypořádání není vlastně vůbec nic**. Současně je evidentní, že majetkový podíl ve finančním vyjádření je totožný se svým vypořádáním. Tím vším se ovšem majetkový podíl velmi ostře odlišuje od obchodního podílu.

Protože není možno nalézt prakticky ani jediný znak v obsahu a účelu obchodního podílu, který by nalézal korespondující znak v obsahu a účelu majetkového podílu neexistuje naprosto žádný důvod pro závěr, že by se ve smyslu ustanovení § 853 občanského zákoníku právní charakter a obsah institutu **majetkového podílu** měl řídit právním charakterem a obsahem institutu **obchodního podílu**.

A jestliže současně zjišťujeme, že z **10 porovnávaných znaků majetkového podílu** se prakticky shoduje s **10 znaky vypořádacího podílu**, máme za to, že v souladu s ustanovením § 853 občanského zákoníku měly právní vztahy **majetkového podílu** řídit ustanoveními obchodního zákoníku o **vypořádacím**

³⁰³ Eliáš, K.: Obchodní společnost, C. H. Beck, Praha 1994, s. 238

podílu jako ustanoveními, která upravují vztahy obsahem i účelem jim nejbližší a tedy důsledně chápat **majetkový podíl jako závazkový právní vztah**.

Závěr, že právní charakter majetkového podílu je (per analogiam legis) obdobný právnímu charakteru vypořádacího podílu má ovšem významné důsledky jak pro úvahy, řekněme, právně politické, tak zejména pro výklad a aplikaci transformačního zákona

(c) Transformační projekt

Ustanovení § 9 transformačního zákona upravovalo tzv. transformační projekt. Jednalo se (jedná se) o úpravu spíše procesu přijímání projektu (musel být vypracován představenstvem - povinně - případně kýmkoli jiným, za povinné spolupráce představenstva z hlediska poskytnutí podkladů).

Transformační projekt musel obsahovat jednak účetní závěrku za poslední čtvrtletí ověřenou auditorem, dále dohodu s příslušným orgánem republiky o vypořádání finančních náhrad, určení majetku, který nebyl zahrnut do čistého jmění družstva, určení osob, na které se převádějí věci, se kterými jsou spojeny závazky, včetně vyjádření věřitele, údaje o počtu oprávněných osob k rozhodnutí o transformačním projektu, kritéria pro výpočet majetkových podílů členů a jiných oprávněných osob a časový harmonogram transformace družstva, včetně lhůt. Na závěr i odůvodnění návrhů obsažených v transformačním projektu.

Transformační projekt musel formou přílohy řešit i otázku budoucí právní formy – zda bude i nadále fungovat transformovaná právnická osoba jako družstvo, případě více družstev (musel být předložen i návrh stanov, výše nedělitelného fondu), případně návrh nové právní formy – obchodní společnosti a v případě rozdělení na více entit i určení, která bude povinna vypořádávat závazky z transformace.

Podle ustanovení §8 odstavce 7 muselo družstvo vypočítat majetkové podíly, seznámit s nimi oprávněné osoby do 30 dnů ode dne schválení transformačního projektu, přičemž tento soupis se stal přílohou schváleného transformačního projektu (k neudržitelnosti definice oprávněné osoby podle ustanovení § 14 písm. c) viz níže).

Velké spory vyvolala otázka závaznosti transformačního projektu. Judikatura nakonec přesvědčivě dovodila, že tam, kde byl byť schválený transformační projekt v rozporu se zákonem, není závazný – viz výše.

Kontroverze vyvolává ustanovení §10 - Schválení transformačního projektu. Podle tohoto ustanovení bylo představenstvo družstva povinno svolat oprávněné osoby na valnou hromadu k projednání a schválení transformačních projektů nejméně 60 dnů přede dnem jejího konání. Valná hromada byla způsobilá projednávat transformační projekt, byla-li přítomna nebo zastoupena více než polovina oprávněných osob.

Problémem však je – jak je pojednáno níže podrobněji, že oprávněné osoby podle ustanovení §14 zatím ani nevěděli, zda jim bude majetkový podíl přiznán na vypořádání jejich nároku podle zvláštního zákona, a přesto měly postavení oprávněných osob. Nadpoloviční většinou přítomných mohl být transformační projekt schválen.

Po schválení transformačního projektu (v Československu to bylo období září až leden 1992) musely být schváleny stanovy (ty byly schvalovány pouze členy družstva), případně jiné obligatorní dokumenty obchodních společností, pokud to bylo třeba. Návrh na zápis změny musel být pak podán na příslušný soud do 60 dnů ode dne schválení transformačního projektu.

Ustanovení § 12 určovalo definitivní konec možné transformace družstva na 28. leden 1993, resp. rok ode dne účinnosti transformačního zákona jak zní zákonný text.

Zcela zásadním ustanovením transformačního zákona je ustanovení § 13 a zejména jeho odstavce 2 a 3, resp. nově od roku 2003 doplněný odstavec čtvrtý. Ty totiž upravovaly lhůty a způsob vypořádání.

7.2.4 Oprávněná osoba³⁰⁴

Zcela stěžejním bodem celého transformačního zákona je pojem Oprávněná osoba. Kdo se mohl stát a za jakých podmínek oprávněnou osobou pro transformaci, určuje ustanovení § 14 transformačního zákona, které rozlišuje tři různé kategorie oprávněných osob.

(a) Člen družstva

Podle ustanovení § 14 písmeno a) transformačního zákona se oprávněnou osobou bez dalšího (ex lege) stala **fyzická osoba, která byla ke dni 30.11.1991 členem družstva**, které podléhalo transformaci podle transformačního zákona. Toto ustanovení a v něm uvedená právní skutečnost – členství v družstvu ke stanovenému datu - jsou celkem jednoznačné a nevzbuzují žádné výkladové problémy. Problém ovšem nastává v případě, že takový člen družstva zemřel ještě před počátkem transformace (přede dnem účinnosti transformačního zákona) nebo v jejím průběhu, ale přede dnem schválení transformačního projektu.

³⁰⁴ Čerpáno z článku autora: Hřaba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (1.). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 4, s. 2-12. ISSN 1210-8278., Hřaba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (2). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 5, s. 2-11. ISSN 1210-8278 a Hřaba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (3.). část. In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 6, s. 2-16. ISSN 1210-8278.

Ke dni úmrtí totiž zanikají práva a povinnosti, které byly nedílně svázány s jeho osobou.³⁰⁵ Patrně bude nesporné, že s oprávněnou osobou jako členem družstva ke dni 30.11.1991 je svázáno:

- právo účastnit se valné hromady k volbě transformační rady,
- právo být volen členem transformační rady,
- právo na odkoupení podílů podle ustanovení § 8 transformačního zákona,
- právo účastnit se a hlasovat na valné hromadě k projednání a schválení transformačního projektu,
- právo předložit vlastní transformační projekt,
- právo rozhodnout se, zda bude členem transformovaného družstva či nikoli,
- právo na to, aby mu byl vypočten majetkový podíl

a těmto jejím právům odpovídají příslušné povinnosti. Žádné z těchto práv není žádným způsobem převoditelné na třetí osobu – tedy jinými slovy oprávněná osoba nemůže učinit žádný úkon, kterým by výše zmíněná práva a povinnosti převedla na jinou osobu, neboť jsou to práva a povinnosti náležející výlučně oprávněné osobě a ani žádný právní předpis neupravuje možnost přechodu těchto práv na třetí osobu.

Pro rozsah majetku, majetkových práv a závazků je určující doba úmrtí. „Pohledávky patří do dědictví v tom rozsahu, v jakém **ke dni úmrtí existovaly**, bez ohledu na to, zda jsou již splatné nebo se stanou splatné v budoucnu“³⁰⁶. **Majetkový podíl**, resp. nárok (pohledávka) na jeho vypořádání, **ovšem existuje až ode dne schválení transformačního projektu druhou valnou hromadou oprávněných osob, ne dříve**. Ostatně transformační projekt nemusel být ani schválen a majetkový podíl tak nemusel být vůbec stanoven. Věc se ještě komplikuje tím, že u oprávněné osoby, která byla účastna transformace z titulu svého členství v družstvu k 30.11.1991, za předpokladu že zůstane i členem družstva po transformaci, by se majetkový podíl stal ex lege jeho členským vkladem v družstvu, což jsou zcela jiné právní vztahy než vypořádání podle § 13 zákona č.42/1992 Sb. Děděním se ale nemůže obsah zděděných práv a povinností měnit.

Argument, že by dědicové oprávněné osoby zemřelé před počátkem transformace nebo v jejím průběhu před schválením transformačního projektu vstupovali do práv a povinností oprávněné osoby, aniž by sami museli splnit podmínky ustanovení § 14 transformačního zákona, se prakticky nedá nalézt; neuplatní se ani argument, že v restitučních věcech je třeba zákonná ustanovení vykládat ve prospěch oprávněných osob, protože transformační zákon není restitučním předpisem a jeho podstatou je rozdělení nikoli odňatého majetku, ale veškerého majetku vytvořeného družstvem do roku 1992.

³⁰⁵ srov. Holub, M. a kol. : Občanský zákoník, komentář, Linde Praha a.s., 1. svazek s.558

³⁰⁶ Holub, M. a kol. cit. dílo s. 559

(b) Osoba, která podala přihlášku

Oprávněnou osobou podle ustanovení § 14 písm. b) transformačního zákona je **také fyzická osoba, která kumulativně** splnila tyto podmínky:

- družstvo muselo převzít nebo užívat její půdu nebo jiný majetek v hodnotě nejméně 30 000,- Kč
- musela se u družstva písemně přihlásit jako oprávněná osoba do tří měsíců od účinnosti transformačního zákona, tj. do 28.4.1992
- musela spolu s přihláškou (viz. „současně“) prokázat, že její majetek družstvo převzalo a užívá nebo užívalo ke dni účinnosti zákona č. 162/1990 Sb.

Z použití přítomného času slovesa „užívá“ v evidentní souvislosti s podáním přihlášky k transformaci vyplývá, že družstvo muselo majetek (tedy věci ve vlastnictví) takové oprávněné osoby užívat ke dni podání přihlášky do transformace (nešlo-li o situaci, kdy družstvo takový majetek užívalo ke dni účinnosti zákona č.162/1990 Sb. , tj. ke dni 15.5.1990).

Nesplnění byť jediné z těchto podmínek má nepochybně za následek, že osoba, která některou z podmínek nesplnila, není oprávněnou osobou podle ustanovení § 14 písm. b) transformačního zákona.

(c) Osoba, které se podíl na jmění družstva stanoví zvláštním předpisem

Podle ustanovení §14 písm. c) zákona č.42/1992 Sb. jsou oprávněnými osobami **dále osoby, kterým se podíl na jmění družstva stanoví podle zvláštních předpisů.**³⁰⁷ Tyto osoby se do transformace nepřihlašují.

Neprovázanost úprav zákona o půdě a tzv. transformačního zákona č. 42/1992 Sb. způsobila, že soudy ve spojení s diskutabilním stanoviskem Ústavního soudu o přípustnosti extenzivního výkladu zákonného textu ve prospěch restituentů, tedy ve prospěch jednoho účastníka sporu³⁰⁸ zaměňují pojmy majetkový podíl ve smyslu transformačního zákona a podíl na jmění právnické osoby podle zákona o půdě.

Elementární zákonnou podmínkou pro vznik nároku na majetkový podíl na majetku družstva a posléze pro vznik nároku na vypořádání takového majetkového

³⁰⁷ Zákon č. 403/1990 Sb., o zmírnění následků některých majetkových křivd, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 87/1991 Sb. , o mimosoudních rehabilitacích.

Zákon č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku.

³⁰⁸ Nález Ústavního soudu sp. zn. II. ÚS 277/99 ze dne 9.10.2001 : „Jsou-li k dispozici dva rovnocenné výklady, z nichž jeden je extenzivní a druhý restriktivní, musí soud zvolit ten z nich, jenž odpovídá dalším metodám výkladu, zejména pak úvaze teleologické (viz V. Knapp: Teorie práva. Praha,1995, str. 170). Ústavní soud připomíná, že primární ratio legis zákona o půdě figuruje v prvním odstavci preambule zákona č. 229/1991 Sb. Účelem tohoto zákona je "zmírnit následky některých majetkových křivd, k nimž došlo vůči vlastníkům zemědělského a lesního majetku v období let 1948 až 1989", tedy alespoň v určité míře reparovat následky porušení základních práv vlastníků v období totality. Ústavně konformním výkladem je tedy výklad extenzivní..."

podílu je totiž podmínka, aby se fyzická osoba stala osobou oprávněnou podle transformačního zákona.

Konkrétní přesný termín, ke kterému se fyzická osoba mohla stát oprávněnou osobou vyplývá z ustanovení § 5 odst.1 transformačního zákona: „Představenstvo družstva je povinno svolat oprávněné osoby na valnou hromadu k volbě transformační rady (dále jen "rada") družstva do jednoho měsíce po uplynutí lhůty pro přihlášení oprávněných osob. Valná hromada je řádně svolána, jestliže pozvánky byly odeslány doporučenými dopisy na adresu oprávněných osob nebo doručeny proti potvrzení o převzetí.“ Lhůta pro přihlášení oprávněných osob činila 3 měsíce ode dne účinnosti transformačního zákona, tj. uplynula dnem 28.4.1992.

O tom, že k tomuto dni musely být známy všechny oprávněné osoby velmi výrazně svědčí ustanovení §5 odst.2 transformačního zákona: „Valná hromada je způsobilá zvolit radu, je-li přítomna nebo zastoupena nadpoloviční většina oprávněných osob a byla-li řádně svolána podle odstavce 1 s tím, že každá oprávněná osoba má při volbě rady jeden hlas.“

Kdyby se fyzická osoba mohla stát oprávněnou osobou po datu 28.4.1992 a dokonce po konání první transformační valné hromady, valná hromada by nebyla řádně svolána, nemohla by platně zvolit transformační radu a veškeré na to navazující úkony transformace by byly vadné a nezákonné.

Kdyby se fyzická osoba mohla stát oprávněnou osobou po datu 28.4.1992, byla by výrazně porušena rovnost potenciálních oprávněných osob, protože pro některé z nich by platila prekluzivní lhůta 28.4. 1992, zatímco pro jiné takové osoby by žádná lhůta neplatila.

Kdo a za jakých podmínek se mohl stát oprávněnou osobou pro transformaci určuje ustanovení § 14 transformačního zákona, které rozlišuje tři různé kategorie oprávněných osob. Zde tedy musíme učinit nutný exkurs do úpravy transformace, které je jinak věnována jiná část této práce.

Podle ustanovení § 14 písmeno a) transformačního zákona se oprávněnou osobou bez dalšího (ex lege) stala fyzická osoba, která byla ke dni 30.11.1991 členem družstva, které podléhalo transformaci podle transformačního zákona. Toto ustanovení a v něm uvedená právní skutečnost – členství v družstvu ke stanovenému datu - jsou celkem jednoznačné a nevzbuzují žádné výkladové problémy.

Oprávněnou osobou podle ustanovení § 14 písm. b) transformačního zákona je také fyzická osoba, která kumulativně splnila tyto podmínky:

- družstvo muselo převzít nebo užívat její půdu nebo jiný majetek v hodnotě nejméně 30 000,- Kč
- musela se u družstva písemně přihlásit jako oprávněná osoba do tří měsíců od účinnosti transformačního zákona, tj. do 28.4.1992

- musela spolu s přihláškou („současně“) prokázat, že její majetek družstvo převzalo a užívá nebo užívalo ke dni účinnosti zákona č. 162/1990 Sb.

Z použití přítomného času slovesa „užívá“ v evidentní souvislosti s podáním přihlášky k transformaci vyplývá, že družstvo muselo majetek (tedy věci ve vlastnictví) takové oprávněné osoby užívat ke dni podání přihlášky do transformace (nešlo-li o situaci, kdy družstvo takový majetek užívalo ke dni účinnosti zákona č.162/1990 Sb. , tj. ke dni 15.5.1990).

Vzhledem k v zákoně jasně předepsané kumulaci podmínek, nesplnění byt' jediné z těchto podmínek mělo mít nepochybně za následek, že osoba, která některou z podmínek nesplnila, nebyla oprávněnou osobou podle ustanovení § 14 písm. b) transformačního zákona.

Zopakujme, že podle ustanovení §14 písm. c) zákona č.42/1992 Sb. jsou oprávněnými osobami dále „osoby, kterým se podíl na jmění družstva stanoví podle zvláštních předpisů.“³⁰⁹ Tyto osoby se do transformace nepřihlašovaly.

Z uznávaných pravidel výkladu právní normy, ale i z výslovných ustanovení Legislativních pravidel Vlády ČSR z roku 1987 (platných v době tvorby transformačního zákona) stejně jako podle Legislativních pravidel vlády České republiky platných (se změnami) od roku 1998 jednoznačně vyplývá, že:

„Odkazuje-li se v právním předpisu na jiné ustanovení téhož právního předpisu, použije se například obratu „odstavec 3“, a to v případě, že odkazuje na jiný odstavec v rámci téhož paragrafu. Odkazuje-li se na ustanovení jiného paragrafu, použije se například obratu „§ 3 odst. 3“.“

„Odkazuje-li se na jiný právní předpis (na zákon nebo na nařízení vlády či vyhlášku, které nejsou prováděcími právními předpisy k zákonu, v jehož ustanovení je odkazu použito), použije se slov „zvláštní právní předpis“.

Osobami, kterým se „podíl na jmění stanoví podle zvláštních předpisů“ jsou podle odkazu v § 14 písm. c) transformačního zákona zejména, ne-li výlučně, osoby, kterým se podle ustanovení §20 odst. 3 zákona o půdě náhrada za živý a mrtvý inventář a zásoby poskytla „popřípadě podílem na jmění právnické osoby uvedené v odstavci 2“ tohoto ustanovení³¹⁰

Tím zvláštním předpisem, na který odkazuje § 14 písm.c) transformačního zákona je tedy (s výše uvedenou výjimkou jen velmi hypotetické možnosti nároků podle zákonů č. 403/1990 Sb. a č. 87/1990 Sb.) jen zákon o půdě.

Kdyby se totiž – v rozporu s nesporným významem dikce „podle zvláštních předpisů - za „stanovení podílu na jmění podle zvláštních předpisů“ mělo považovat

³⁰⁹) Zákon č. 403/1990 Sb. , o zmírnění následků některých majetkových křivd, ve znění pozdějších předpisů.

Zákon č. 87/1991 Sb. , o mimosoudních rehabilitacích.

Zákon č. 229/1991 Sb. , o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku.

³¹⁰ Odkaz v § 14 písmeno c) transformačního zákona na zákon č. 403/1990 Sb. a č.87/1990 Sb. je jen akademický, protože v praxi prakticky nepřicházel v úvahu

stanovení základního podílu na majetku družstva podle ustanovení §7 odst. 4 transformačního zákona, pak byla zcela nadbytečná a tím i nesmyslná ustanovení § 14 písm.a) a b) transformačního zákona, protože i těmto osobám se posléze v transformaci stanoví podíl na majetku družstva. Totiž všem fyzickým osobám, které se staly oprávněnými osobami, se stanoví podíl na majetku družstva³¹¹.

Bylo-li by ustanovením § 14 písm. c) transformačního zákona myšleno stanovení majetkového podílu na majetku družstva podle transformačního zákona, pak by v textu nebyl odkaz na zvláštní předpis, ale bylo by – v souladu s legislativními pravidly i logickým významem použitých slov - bezesporu odkázáno na "tento předpis" (myšleno transformační zákon).

V uvedené souvislosti nelze přehlédnout, že:

- ustanovení § 14 písm. c) transformačního zákona hovoří o „podílu na jmění“ a
- ustanovení § 20 odst. 3 zákona o půdě rovněž hovoří o náhradě „podílem na jmění právnické osoby“, zatímco
- ustanovení §7 odst.4 transformačního zákona hovoří o něčem jiném, a to o „podílu (základním a dalším) **na majetku družstva**“.

Že jde o právní pojmy velmi rozdílného obsahu, které proto nelze promiskue používat a zaměňovat, vyplývá plasticky i z ustanovení § 6 zákona č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník, ve znění účinném v roce 1992:

„(1) Obchodním **majetkem** podnikatele, který je fyzickou osobou, se pro účely tohoto zákona rozumí majetek (**věci, pohledávky a jiná práva a penězi ocenitelné jiné hodnoty**), který patří podnikateli a slouží nebo je určen k jeho podnikání. **Obchodním majetkem podnikatele, který je právnickou osobou, se rozumí veškerý jeho majetek.**

(2) Pro účely tohoto zákona se soubor obchodního majetku a závazků vzniklých podnikateli, který je fyzickou osobou, v souvislosti s podnikáním označuje jako obchodní jmění (dále jen "jmění"). **Jměním** podnikatele, který je právnickou osobou, je **soubor jeho veškerého majetku a závazků.**“

Současně je ovšem zřejmé, že do vydání transformačního zákona žádný právní předpis neupravoval ani pojem a ani realizaci „stanovení podílu na jmění družstva“ .

Ustanovení § 226 odst.1, písm.d) zákona č. 513/1991 Sb., obchodní zákoník³¹² (dále jen „obchodní zákoník“) sice – jako jediné – zná pojem „ členský podíl“ a

³¹¹ ustanovení §7 odst.4 transformačního zákona rozlišuje a upravuje:

- „Nároky na náhrady podle zvláštních předpisů a majetkové vklady oprávněných osob tvoří základní podíl na majetku družstev. „
- „Další podíly oprávněných osob na majetku družstva plynoucí z transformace se stanoví podle kritérií v souladu s částí třetí až pátou tohoto zákona.“
- „Součet základního podílu a dalšího podílu na majetku družstva tvoří majetkový podíl oprávněné osoby na transformovaném družstvu.“

³¹² § 226 odstavec 1 obchodního zákoníku

ustanovení §61 odst.1 obchodního zákoníku³¹³, aplikovatelné podle ustanovení § 260 obchodního zákoníku ³¹⁴ upravuje obsah pojmu členský podíl, nicméně všechna tato ustanovení podíl na jmění družstva chápou jako součást práv a povinností člena družstva.

Jak již bylo dříve uvedeno , lze jistě připustit, že náhrada podle zákona o půdě mohla být poskytnuta ve formě členství v družstvu, neboť zákon o půdě to nevyklučuje. Ze skutečnosti, že zákon o půdě a transformační zákon byly vládou připraveny a měly následovat vzápětí po sobě, lze spolehlivě odvodit, že poskytnutím náhrady za živý a mrtvý inventář a zásoby „popřípadě podílem na jmění právnické osoby“ podle zákona o půdě bylo původně zamýšleno poskytnutí náhrady podílem na jmění družstva stanoveným v transformaci. Tím, že se vládní návrh transformačního zákona se stal předmětem poměrně rozsáhlých pozměňujících poslaneckých návrhů (skupina poslanců, označovaná jako „3T“ – Tlustý, Tyl, Tomášek), jejichž přijetím byla dosavadní koncepce a zejména návaznost uvedených dvou zákonů, zákona o půdě a transformačního zákona, značně narušena.

Vzhledem k uvedeným historickým souvislostem je proto ustanovení § 20 odst. 2 zákona o půdě „poskytne se náhrada případně podílem na jmění právnické osoby“ aplikovatelné zřejmě jen pro dobu po účinnosti transformačního zákona, respektive až při provedení transformace.

Ustanovení § 14 písm.c) transformačního zákona je tedy klasickou ukázkou definice (účastníka transformace) „kruhem“ a ustanovením zjevně obsoletním.

Účastníkem transformace podle ustanovení § 14 písm.c) transformačního zákona je „osoba, které se podíl na jmění družstva stanoví podle zvláštních předpisů“, protože ale zvláštní předpisy (§ 20 odst.3 zákona o půdě, na který citované ustanovení odkazuje) stanovení podílu na jmění sice předjímá, ale neumožňuje realizovat, je toto ustanovení neaplikovatelné. Ustanovení § 20 odst.3 zákona o půdě, v části věty, podle které se poskytne náhrada „podílem na jmění právnické osoby“, lze aplikovat, až v průběhu transformace družstva (nikoli jakékoli jiné právnické osoby). Ale aby v transformaci mohl být takové osobě poskytnut podíl

„Stanovy družstva musí obsahovat:

- a) firmu a sídlo družstva,
- b) předmět podnikání (činnosti),
- c) vznik a zánik členství, práva a povinnosti členů k družstvu a družstva k členům,
- d) výši základního členského vkladu, popřípadě i výši vstupního vkladu, způsob splácení členských vkladů a vypořádání členského podílu při zániku členství“

³¹³ § 61 odstavec 1 obchodního zákoníku

„Podíl představuje účast společníka ve společnosti a z ní plynoucí práva a povinnosti. Každý společník může mít pouze jeden podíl ve společnosti, ledaže jde o akciovou společnost. Podíl ve společnosti nemůže být představován cenným papírem, ledaže jde o akciovou společnost. Pro účely tohoto zákona se oceňuje podíl mírou účasti společníka na čistém obchodním majetku společnosti, jež připadá na jeho podíl, nestanoví-li zákon jinak.“

³¹⁴ § 260 obchodního zákoníku

„Nestanoví-li se v této hlavě jinak, použijí se na družstvo přiměřeně ustanovení hlavy I díl I (§ 56 až 75b) této části zákona.“

na jmění družstva, musí se stát oprávněnou osobou, účastníkem transformace, z jiného důvodu, než podle ustanovení § 14 písm.c) transformačního zákona.

Kritériem účasti v transformaci při dodržení pravidel logiky nemůže být jen to, že takovému účastníku se teprve má stanovit podíl na jmění transformovaného družstva - nota bene podle zvláštních, tj. od transformačního zákona odlišných předpisů, které navíc nic takového neupravují.

Uvedenou zjevnou logickou vadu ustanovení § 14 písm. c) transformačního zákona (v duchu principu, že vyložit je nutno i zjevně vadný text právní normy) se pokusila judikatura jak Ústavního soudu tak Nejvyššího soudu České republiky³¹⁵ překlenout výkladem, že aby se osoba oprávněná podle §20 odst. 3 zákona o půdě stala oprávněnou osobou podle ustanovení § 14 písmeno c) transformačního zákona, musí být mezi touto osobou a transformovaným družstvem shoda, výslovná či konkludentně uzavřená dohoda, že náhrada podle zvláštních předpisů má být poskytnuta podílem na jmění. Jak výslovně uvedl Ústavní soud v nálezu č.83/1998 Sb.r.us „nezakládá skutečnost, že družstvo k výzvě žadatele vyčíslilo z tohoto titulu určité majetkové nároky v rámci tzv. základního podílu oprávněné osoby na majetku družstva podle § 7 odst. 4 věty první zákona č. 42/1992 Sb. , že by taková osoba získala postavení oprávněné osoby podle § 14 písm. c) zákona č. 42/1992 Sb.“

V uvedené judikatuře – která ovšem je nucena „přehlédnout“ vpředu uvedený dosti zásadní obsahový rozdíl mezi podílem na majetku a podílem na jmění - však především chybí nezbytný údaj o tom, že tato dohoda musí být uzavřena nejpozději dne 28.4.1992, kdy skončila lhůta pro přihlášení se do transformace, neboť jinak by se fyzická osoba nemohla stát osobou oprávněnou a nabýt všech práv oprávněné osoby - mimo jiné být pozvána na první valnou hromadu, čímž by nemohla první valná hromada družstva být řádně svolána a zvolena transformační rada podle ustanovení § 5 transformačního zákona.

Aby se osobám oprávněným podle zákona o půdě náhrada za živý a mrtvý inventář a zásoby vůbec mohla poskytnout (aby jim vznikl právní nárok na tuto náhradu), tyto osoby musely o náhradu družstvo požádat, musely tedy toto právo na náhradu živého a mrtvého inventáře uplatnit.³¹⁶

Podle ustanovení §14 písm.c) transformačního zákona se tedy účastníky transformace ex lege staly pouze ty osoby,

- které uplatnily nárok na náhradu podle ustanovení § 20 odst.3 zákona o půdě u družstva a

³¹⁵ Např. Nález Ústavního soudu č. 83/1998 Sb.r.us, rozhodnutí Nejvyššího soudu 24 Cdo 818/98

³¹⁶ srov. ustanovení § 20 odst.5 zákona o půdě: „právo na náhradu zaniká, nebude-li uplatněno ve lhůtách uvedených v § 13. Závisí-li právo na náhradu na rozhodnutí pozemkového úřadu nebo soudu, končí tato lhůta uplynutím šesti měsíců ode dne právní moci rozhodnutí.

- které se s družstvem dohodly (výslovně či konkludentně, ale nesporně), že náhrada jim bude poskytnuta podílem na jmění v transformaci a
- které se tak dohodly s družstvem v době od účinnosti zákona o půdě 24.6.1991 do dne 28.4.1992

Účastníkem transformace (oprávněnou osobou) podle § 14 písmeno c) transformačního zákona, tedy tím, komu náleží:

- právo účastnit se valné hromady k volbě transformační rady,
- právo být volen členem transformační rady,
- právo na odkoupení podílů podle ustanovení § 8 transformačního zákona,
- právo účastnit se a hlasovat na valné hromadě k projednání a schválení
- transformačního projektu,
- právo předložit vlastní transformační projekt,
- právo rozhodnout se zda bude členem transformovaného družstva či nikoli,
- právo na to, aby mu byl vypočten majetkový podíl,

se nelze stát ex post, pouhým vypočtením majetkového podílu bez toho, že by před možností uplatnit první z citovaných práv účastníka transformace, práva zúčastnit se valné hromady k volbě transformační rady, taková osoba uplatnila nárok na náhradu podle zákona o půdě a došlo k dohodě s družstvem o poskytnutí této náhrady podílem na jmění družstva v transformaci.

Případné dodatečné zapsání takové fyzické osoby do seznamu oprávněných osob protiprávním úkonem družstva nemůže měnit zákon, nemůže zhojit nedostatek zákonných podmínek pro účast v transformaci a tím i pro vznik nároku na majetkový podíl.

Je zcela nesporné, že vzhledem k výše uvedenému musel nárok na náhradu živého a mrtvého inventáře vzniknout oprávněné osobě podle ustanovení § 14 písmene c) zákona č. 42/1992 Sb. dříve než započala transformace. Soudy³¹⁷ ovšem judikovaly, že „z textu ustanovení § 14 písm. c) zákona č. 42/1992 Sb., zejména ze slov ... kterým se podíl ... stanoví ... a dále z ustanovení § 7 odst. písm. a) zákona č. 42/1992 Sb., podle něhož ... se pro uspokojování nároků, které mohou být uplatněny podle zvláštních předpisů a nebyly uplatněny ke dni schválení transformačního projektu odečte od čistého jmění částka, která bude použita pro jejich uspokojení...“

³¹⁷ Rozsudek Nejvyššího soudu č.j. 26 Cdo 2034/2007-177 ze dne 8.4.2009

vyplývá, že ohledně oprávněných osob podle § 14 písm. c) zákona č. 42/1992 Sb. jde o stanovení podílu při transformaci, nikoliv před ní, a že časovým limitem pro vypořádání jejich nároků v základním podílu na majetku družstva (srov. § 7 odst. 4 zákona č. 42/1992 Sb.) je schválení transformačního projektu.

Skutečnost, že základní podíl ve smyslu ustanovení § 7 odst. 4 věta první zákona č. 42/1992 Sb., mohl být vypočten pouze tehdy, jestliže nárok na náhradu existoval podle zvláštních předpisů ke dni schválení transformačního projektu Nejvyšší soud opakovaně zdůraznil v řadě rozhodnutí (srov. rozsudek ze dne 30. 12. 1996, sp. zn. 3 Cdo 1098/96, rozsudek ze dne 26. 1. 1999, sp. zn. 24 Cdo 1818/98, rozsudek ze dne 10. 11. 2004, sp. zn. 29 Odo 1175/2003).“

Toto rozhodnutí je bohužel důkazem jistého nepochopení právní úpravy transformace ze strany Nejvyššího soudu, neboť:

- a) ustanovení § 7 odst. písm. a) zákona č. 42/1992 Sb., podle něhož se pro uspokojování nároků, které mohou být uplatněny podle zvláštních předpisů a nebyly uplatněny ke dni schválení transformačního projektu odečte od čistého jmění částka, která bude použita pro jejich uspokojení, se vůbec netýká vypořádání majetkového podílu podílem na jmění povinné osoby. Citované ustanovení totiž zcela zjevně vyjímá uspokojování restituentů podle zákona o půdě mimo proces transformace (s jedinou výjimkou – podílu na jmění povinné osoby). Ustanovení § 7, o které Nejvyšší soud opřel své odůvodnění se týká tedy vypořádání nároků a *contrario* vypořádání podílem na jmění v režimu transformace. Ustanovení § 7 zákona č. 42/1992 Sb. rozděluje jednu sumu peněz čistého jmění na částku, ze které bude plněno restituentům podle zákona o půdě, a druhou částku, která bude předmětem rozdělení na majetkové podíly – viz ustanovení § 8 - představenstvo družstva částku určenou podle § 7 odst. 3 (tedy čisté obchodní jmění po odečtu částky určené k uspokojení restituentů podle zákona o půdě) rozdělí na podíly, jejichž počet odpovídá počtu oprávněných osob.
- b) Ustanovení § 5 odstavce 1 zákona č. 42/1992 Sb. zcela jednoznačně stanoví, že představenstvo družstva je povinno svolat **oprávněné osoby na valnou hromadu** k volbě transformační rady družstva do jednoho měsíce po uplynutí lhůty pro přihlášení oprávněných osob. Valná hromada je řádně svolána, jestliže pozvánky byly odeslány doporučenými dopisy na adresu oprávněných osob nebo doručeny proti potvrzení o převzetí. Z tohoto ustanovení při aplikaci standardních výkladových pravidel nelze než dovodit, že svolány musí být všechny oprávněné osoby, ne pouze ty představenstvu známé, ne tedy pouze některé oprávněné osoby. Všechny oprávněné

osoby musely být tedy představenstvu známy před tímto úkonem, nejpozději k 28.4. 1992, pokud někdo splnil formální nároky, aby se stal oprávněnou osobou, musel se jí stát před uplynutím lhůty k zařazení mezi tyto subjekty – oprávněné osoby.

7.2.5 Vydání (vypořádání) majetkového podílu³¹⁸

(a) Režim vypořádání

Ustanovení § 13 transformačního zákona upravuje v současnosti tři různé situace pro „vypořádání majetkového podílu“.

První situací, implicity, leč evidentně, obsaženou v ustanovení § 13 transformačního zákona, je **„nevypořádání“ majetkového podílu osoby, která je členem družstva** (§13 odst.1), u které část majetkového podílu musí být obligatorně zahrnuta do nedělitelného fondu. Přes použití jiné dikce zákona (majetkový podíl člena a majetkový podíl osoby, která se nestane účastníkem právnické osoby) jde zřejmě o totožný institut majetkového podílu osoby, která se nestane účastníkem právnické osoby podle transformačního projektu (viz návětí § 13 odst.2 i 3 transformačního zákona). Tento majetkový podíl se podle transformačního zákona nevypořádává a podle dnes již konstantní judikatury se stává ex lege členským vkladem člena družstva a není tedy ani závazkovým právním vztahem, není nárokem.

Druhou situací je institut majetkového podílu **osoby, která se nestala členem družstva** (respektive účastníkem právnické osoby podle transformačního projektu) a skutečně **fyzicky provozuje zemědělskou výrobu**. Tento majetkový podíl podle výslovného znění ustanovení § 13 odst. 2 transformačního zákona **„musí být vypořádán“** do devadesáti dnů ode dne doručení písemné žádosti o vypořádání družstvu. Majetkový podíl tohoto právního institutu je evidentně závazkovým právním vztahem podle §488 občanského zákoníku, neboť dikce §13 odst.2 transformačního zákona **“musí být vypořádán“** je významově totožná s dikcí §488 občanského zákoníku **„dlužníku vzniká povinnost splnit závazek a věřiteli vzniká právo na plnění“**.

Třetí situací je vypořádání majetkového podílu **osoby, která se nestala členem družstva** (respektive účastníkem právnické osoby podle transformačního projektu) a **neprovozuje zemědělskou výrobu**. Tento majetkový podíl podle výslovného znění ustanovení § 13 odst.3 transformačního zákona **„může být**

³¹⁸ Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (1.). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 4, s. 2-12. ISSN 1210-8278., Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (2). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 5, s. 2-11. ISSN 1210-8278 a Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (3). část. In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 6, s. 2-16. ISSN 1210-8278.

vypořádán“ po sedmi letech od schválení transformačního projektu. Majetkový podíl tohoto právního režimu, stanoví-li zákon výslovně – a nota bene v přímé kontrapozici s předchozí úpravou jiného právního institutu majetkového podílu, kdy uvádí termín „musí být vypořádán“ či dalšího institutu majetkového podílu, který se nevypořádává v režimu transformačního zákona vůbec a je členským vkladem – , že tento majetkový podíl toliko „může být vypořádán“ , lze jen obtížně považovat za klasický závazkový právní vztah, neboť z ničeho, z žádného zákonného textu (o který, jakožto důvod vzniku závazkového právního vztahu se jinak nárok na vypořádání majetkového podílu opírá) nevyplyvá, že dlužník musí splnit závazek, že je povinen věřiteli cokoli plnit.

Uvedená zcela evidentní zákonem výslovně upravená souběžná existence tří různých právních režimů majetkového podílu, existence tří různých právních situací majetkového podílu:

- a) nevypořádává se vůbec,
- b) vypořádat se musí a
- c) vypořádat se může

by měla mít nějaké racionální odůvodnění jednání zákonodárce, když odlišil tyto situace a zejména svou explicitní dikcí významově výrazně odlišil situace uvedené ad b) a ad c). Nemělo by se pojmově připustit (při elementárních požadavcích na právo), že může jít o „nedopatření“ zákonodárce a že termíny „může“ a „musí“ použité u rozdílných skutkových podstat vypořádání majetkového podílu znamenají totéž. Takto extenzivní zacházení z textem zákona by totiž znamenalo naprosté popření významu psaného práva.

Jsou samozřejmě známé diskuse vedené zejména v odborné literatuře šedesátých let o rozdílu termínů „může“ a „musí“ i jejich závěr, že termín „může“ znamená „musí“ jen tehdy, jestliže tento význam lze spolehlivě dovodit z jiného textu zákona; jinak může znamená skutečně jen „je oprávněn“.

Po pravdě řečeno – zejména v kontextu s evidentní úpravou majetkového podílu členů družstev, kdy jim nárok na vypořádání majetkového podílu podle transformačního zákona vůbec nevzniká a naopak s rovněž evidentní úpravou majetkového podílu osob provozujících zemědělskou výrobu, kdy je výslovně stanoveno, že jim majetkový podíl vypořádán býti musí – v transformačním zákoně prakticky nelze najít nic, z čeho by vyplývalo, že „může“ v ustanovení § 13 odst.3 znamená „musí“. Jedině vzhledem k tomu, že v ustanovení §13 odst.3 transformačního zákona je slovo "může" použito ve zřetelném kontextu s vypořádáním pohledávky (majetkového podílu), a s ohledem na celkovou koncepci institutu majetkových podílů lze dovozovat, že význam použitého termínu „může“ v tomto ustanovení je týž, jako "má právo", rozumí se právo na vypořádání majetkového podílu.

(b) Způsob vypořádání.

Obsahem závazkového právního vztahu jsou práva a povinnosti jeho účastníků. Předmětem plnění je to, co je dlužník povinen věřiteli poskytnout, předmět plnění jakéhokoli závazku spočívá v tom, že dlužník je povinen něco dát (dare) nebo něco konat (facere) nebo něčeho se zdržet (ommittere) nebo něco trpět (pati) - (srov. § 494 občanského zákoníku).

Předmět plnění majetkového podílu zcela nepochybně spočívá s povinností dlužníka "něco dát". Vyplývá to jednoznačně z použití termínu "vypořádat" a dříve, před novelizací provedenou zákonem č. 144/1999 Sb., která zůstala v platnosti, z použití termínu "vydat" v ustanovení § 13 zákona č. 42/1992 Sb.. Předmětem povinnosti "něco dát" obecně může být věc (movitá i nemovitá), právo (postoupení pohledávky) nebo i jiná hodnota. Přesné určení předmětu plnění je důležité z hlediska splnění závazku a jeho vynutitelnosti.

Ustanovení § 13 transformačního zákona neobsahuje žádné, natož přesné určení předmětu plnění při vypořádání majetkového podílu.

Původní znění § 13 transformačního zákona předmět plnění vymezovalo pouze pojmem "vydat majetkový podíl", platné znění téhož ustanovení zní "vypořádat majetkový podíl". Tyto pojmy (vydat, vypořádat) bezesporu nejsou specifikací toho, co konkrétně, jaká věc či právo má být předána dlužníkem věřiteli ke splnění závazku.

Z hlediska jazykového výkladu právní normy pojem „vypořádat“ znamená totéž co „vyrovnat se“ nebo "uvést do pořádku své závazky". Jazykový význam uvedeného slova ve spojení s majetkovým podílem tedy znamená jen to, že je třeba se s majitelem majetkového podílu třeba se vyrovnat. Samotný termín vypořádat však neříká nic o tom, jak, jakým způsobem, čím se má ono vyrovnání provést.

„Z ustálené judikatury vztahující se k ustanovení § 13 odst. 2 zákona (srov. rozhodnutí uveřejněné pod číslem 65/1998 Sbírky soudních rozhodnutí a stanovisek) vyplývá, že ve všech případech, kdy se o způsobu vypořádání majetkového podílu z transformace účastníci nedohodli, je nutné vycházet z universalit vypořádání nároku v penězích, jak správně dovodil soud prvního stupně. Nejvyšší soud již uzavřel, že tuto judikaturu lze vztáhnout i na způsob vypořádání podle § 13 odst. 3 zákona. Protože dikce obou těchto odstavců ukládají shodně povinné osobě "vypořádat" (před novelou provedenou zákonem č. 144/1999 Sb. "vydat") majetkový podíl oprávněné osobě, není logického důvodu vykládat použitý pojem odchylně. Dopad shora uvedené změny pojmů řešil Nejvyšší soud v rozsudku ze dne 8. srpna 2001, sp. zn. 29 Odo 134/2001, kde se zabýval důsledky novely zákona č. 42/1992 Sb., provedené zákonem č. 144/1999 Sb. a nálezem Ústavního soudu č. 3/2000 Sb. na danou problematiku a dospěl k závěru, že uvedená změna pojmu na dosavadní judikatuře nic nemění.

Rovněž v otázce aplikace ustanovení § 561 odst. 1 občanského zákoníku na

daný případ nelze s právním názorem odvolacího soudu souhlasit. Dlužníku by příslušelo právo volby podle tohoto ustanovení pouze v případě možnosti splnit závazek více konkrétně určenými způsoby, ať již by vyplývaly z dohody účastníků nebo přímo z právního předpisu. Protože k takové dohodě, která by určila více způsobů plnění žalovaného na majetkový podíl žalobkyně, nedošlo, a konkrétní alternativní závazky žalovaného nevymezuje ani zákon č. 42/1992 Sb., nelze na tuto věc § 561 odst. 1 občanského zákoníku vztáhnout, a to ani za použití analogie podle § 853 občanského zákoníku.“³¹⁹

Pohříchu ona **ustálená judikatura včetně citovaného rozhodnutí neuvádí žádné odůvodnění, žádný argument** pro stanovisko, že se ustanovení § 561 odst.1 občanského zákoníku v těchto případech neuplatní. To je ovšem problém nevelké přesvědčivosti nikoli jen tohoto judikátu.

Domnívám se však, že argumentem pro uvedené stanovisko judikatury může být a jen skutečnost, že při neexistenci jakéhokoli zákonného vymezení způsobu plnění těchto závazků vzniklých ze zákona, neexistují ani skutečné alternativy plnění, ale jen naprosto bezbřehá, nekonkrétní a předem nedefinovaná možnost nejružnějšího představitelného způsobu plnění, zatímco ustanovení § 561 občanského zákoníku zřetelně předpokládá a vyžaduje pro svou aplikaci předem definované a určitelné konkrétní (alternativní) způsoby plnění závazku.

Lze proto shrnout, že při naprostém mlčení transformačního zákona o způsobu vypořádání majetkového podílu nezbyvá, než dovozovat nárok na plnění závazku v penězích. **Nelze ovšem současně nevidět, že právě tento fatální nedostatek transformačního zákona (další z řady) byl a je hlavní příčinou dosud nevypořádaných majetkových podílů (v řádu miliard korun) přes uplynutí poměrně dlouhého období po skončení transformace družstev.** Tento důsledek byl ostatně předvídatelný, neboť jestliže si opět připomeneme, že majetkové podíly vypočtené rozdělením čistého jmění družstev v roce 1993 představovaly (mimo majetkové podíly stanovené členům družstev) objem cca 50 miliard českých korun a celkově 108 miliard Kč, pak vypořádání těchto pohledávek v penězích nezbytně vyžadovalo vytvoření takovýchto peněžních zdrojů (po zdanění) družstev ze zemědělské výroby. Takový předpoklad ovšem nebyl evidentně reálný a také nebyl ani zdaleka naplněn.³²⁰ Proto také majetkové podíly, které byly skutečně vypořádány, byly vypořádávány vesměs v naturálním plnění nebo dohodou o dlouhodobých splátkách.

(c) Termíny vypořádání

Ustanovení § 13 odst. 2 a 3 transformačního zákona upravuje dva termíny pro vypořádání majetkového podílu. Nárok na plnění ve stanovených lhůtách je pak na straně oprávněné osoby podmíněn tím, že se oprávněná osoba nestane

³¹⁹ Rozsudek Nejvyššího soudu zn.sp. 29 Odo 530/2001

³²⁰ srov. tzv. Zelené zprávy Ministerstva zemědělství ČR za roky 1993 - 2005

účastníkem právnické osoby podle transformačního projektu (tj. podle schváleného projektu nebude členem družstva ani společníkem právnické osoby počínaje zápisem transformovaného družstva do obchodního rejstříku).

Prvním termínem je podle § 13 odst. 2 zákona č. 42/1992 Sb. termín **vypořádání do devadesáti dnů ode dne doručení písemné žádosti o vypořádání družstvu**. Tento termín vypořádání je omezen jen na oprávněné osoby, které se (nikdy) nestaly členy družstva (respektive účastníky právnické osoby podle transformačního projektu). Podmínkou pro vznik splatnosti majetkového podílu je v tomto případě skutečnost, že oprávněná osoba skutečně sama fyzicky provozuje zemědělskou výrobu ke dni podání žádosti o vypořádání.

Druhým termínem vypořádání je, podle ustanovení § 13 odst. 3 zákona č. 42/1992 Sb., termín formulovaný ovšem poněkud nejasně dikcí, že oprávněné osobě může být majetkový podíl **vypořádán po sedmi letech od schválení transformačního projektu**, nedohodnou-li se jinak. Z dikce "po" sedmi letech od schválení transformačního projektu je zřejmé, že přesná doba splnění závazku (tj. vypořádání majetkového podílu) není zákonem stanovena. Proto se nutně uplatní obecné ustanovení §563 občanského zákoníku, totiž že není-li doba splnění dohodnuta, stanovena právním předpisem nebo určena v rozhodnutí, je dlužník povinen splnit dluh prvního dne poté, kdy byl o plnění věřitelem požádán.

Uvedené dva zákonné termíny pro vypořádání majetkových podílů se odrážejí nejen v praktických důsledcích pro oprávněné i povinné osoby, ale i v obtížném a sporném řešení problematiky postoupení pohledávek na vypořádání majetkových podílů, problematiky jejich splatnosti a promlčení.

Především šlo o to, zda oprávněná osoba, mající nárok na vypořádání majetkového podílu po sedmi letech, může platně postoupit svou pohledávku osobě, která provozuje zemědělskou výrobu a zda v případě nabytí takové pohledávky může tento nabyvatel vyvolat splatnost postoupené pohledávky podle ustanovení § 13 odst.2 transformačního zákona, tj. do 90 dnů po doručení písemné žádosti družstvu. (Problém existuje samozřejmě i v obráceném postavení, ale případy, kdy by oprávněná osoba provozující zemědělskou výrobu a tedy mající nárok na vypořádání majetkového podílu do 90 dnů postoupila svou pohledávku osobě, která by měla nárok na vypořádání až po sedmi letech se zřejmě prakticky nevyskytl, na rozdíl od četných případů první varianty).

Podle názoru M. Pekárka "Postavení nabyvatele pohledávky vůči družstvu, pokud se týká lhůt tohoto vypořádání, se bude řídit postavením nabyvatele pohledávky a nikoliv převodce pohledávky. To znamená, že bude-li nabyvatel pohledávky provozovatelem zemědělské výroby, bude mít pro vypořádání devadesátidenní lhůtu, i kdyby původní oprávněná osoba měla lhůtu sedmiletou. Tím se toto řešení liší od řešení, které by bylo založeno na postoupení pohledávky podle § 524 a násl. obč. zák., v němž by se postupník dostal do stejného postavení

jako měl postupitel." ³²¹ Důvody, proč právě jen postoupení této jediné konkrétní pohledávky (na vypořádání majetkového podílu) má být zcela jiné, než postoupení všech ostatních nejrůznějších pohledávek ovšem M.Pekárek neuvádí. Určité odůvodnění tohoto názoru naznačuje soudce Nejvyššího soudu JUDr. Jiří Spáčil, když uvedl: "Toto stanovisko patrně lépe odpovídá znění zákona, z něhož vyplývá, že nabyvatel se stává oprávněnou osobou, a tedy by měl mít stejná práva jako jiné oprávněné osoby bez ohledu na to, jak se oprávněnou osobou stal. Soudní praxe však tento názor nepřijala." ³²²

Nabyvatel pohledávky ale přeci vždy vstupuje do práv věřitele z pohledávky, řečeno parafrází slov J.Spáčila má stejná práva jako jiní věřitelé. **Důvody, proč by postoupení pohledávky na vypořádání majetkového podílu mělo mít zcela jiný obsah** a zejména proč by se nemělo řídit obecnou úpravou postoupení pohledávek podle ustanovení 524 a násl. občanského zákoníku, **prostě neexistují** a po pravdě řečeno, takové důvody se ani žádný z autorů nepokusil formulovat a ani uvést nějaké argumenty.

Soudní praxe³²³ odmítavé stanovisko k tomu, aby se splatnost pohledávky na vypořádání majetkového podílu řídila postavením nabyvatele neakceptovala s odůvodněním, že „zákonný předpoklad, provozuje zemědělskou výrobu (§ 13 odst. 2 zákona č. 42/1992 Sb.) musí být splněn v době, kdy oprávněná osoba požádala o vydání majetkového podílu. Splatná pohledávka, převáděná pak oprávněnou osobou na jinou osobu, musela tedy nejdříve se všemi zákonnými předpoklady platně vzniknout, aby mohla být dále převedena. Chybějící zákonné předpoklady ke vzniku převedené pohledávky nemohou být splněny teprve po jejím převodu“.

Uvedené stanovisko (a na něj navazující rozhodnutí) ovšem zřetelně vycházejí, byť nikoli výslovně, z pojetí majetkového podílu jako quasi věcného práva a z tohoto pojetí vycházejícího (v části první této práce citovaného) názoru M.Pekárka, totiž že pohledávka na vypořádání majetkového podílu vznikne až poté, kdy oprávněná osoba o vypořádání požádá. Tento názor ovšem nepovažujeme za správný.

Podle našeho názoru je problém rozdílných termínů vypořádání majetkového podílu v případě postoupení pohledávky daleko snáze a přesvědčivěji řešitelný s odkazem na ustanovení § 525 odst.1 občanského zákoníku. Podle tohoto ustanovení je totiž neplatné postoupení pohledávky, jestliže by se postoupením změnil obsah pohledávky. Že obsahem pohledávky je i termín její splatnosti, je zřejmě nepochybné. Pokud by se postoupením pohledávky na vypořádání majetkového podílu

³²¹ Pekárek, M.: Zemědělská družstva po transformaci - vypořádávání nároků z transformace, Časopis pro právní vědu a praxi č. 2/1993, s. 70 až 89.

³²² Viz poznámka k publikovanému rozhodnutí Nejvyššího soudu sp.zn. 2 Odon 80/97 ze dne 31. 3. 1998, Soudní rozhledy č. 2/1999, s.50.

³²³ Např. stanovisko občanskoprávního kolegia Nejvyššího soudu ČR ze dne 19. 12. 1995 sp. zn. Cpjn 36/95,

z oprávněné osoby mající nárok na vypořádání po sedmi letech osobě provozující zemědělskou výrobu měl změnit termín splatnosti ze sedmi let na devadesát dní, nepochybně by šlo o velmi podstatnou změnu obsahu postupované pohledávky a postoupení by bylo neplatné podle ustanovení § 39 občanského zákoníku pro porušení ustanovení § 525 odst.1 věta první, občanského zákoníku. Jestliže ovšem by ke změně termínu splatnosti – bez ohledu na postavení postupitele a postupníka - nedošlo, pak takové postoupení pohledávky na vypořádání majetkového podílu je platné.

7.2.6 Promlčení

Promlčení nároku na vydání – vypořádání majetkového podílu je zcela samostatným problémem a ilustruje, jak se stal relativně nekonfliktní právní předpis prostředkem politického boje. Pro promlčení nároku³²⁴ na vypořádání majetkového podílu do 12.7.2002 zcela nesporně platilo ustanovení § 101 občanského zákoníku o obecné promlčecí lhůtě, neboť žádné speciální ustanovení o promlčení tohoto nároku neexistovalo. Promlčecí lhůta byla tedy tříletá a tato skutečnost nebyla (až na výjimky extrémních názorů) předmětem pochybností.

Pro určení, zda je právo promlčeno či nikoli, ovšem nelze vystačit jen se stanovením délky promlčecí doby, ale musí být stanoven počátek jejího běhu .

Jak správně a dosti instruktivně praví komentář³²⁵ pro obecnou promlčecí dobu podle §101, začíná běžet ode dne, kdy právo mohlo být – objektivně posuzováno- vykonáno (uplatněno) poprvé. Tímto dnem je zásadně den, kdy právo bylo možno odůvodněně vykonat podáním návrhu (žaloby) u soudu, neboli kdy je actio nata. Actio nata nastává ve většině případů splatností dluhu, tj. dnem, kdy měl dlužník poprvé splnit dluh, resp. započít s jeho plněním. Splatnost může být určena dohodou nebo stanovena právním předpisem nebo rozhodnutím orgánu. „Nebyla-li splatnost dluhu určena dohodou, ani jinak stanovena, lze o splnění dluhu požádat dlužníka kdykoliv. Dlužník je povinen podle §563 splnit dluh prvého dne poté, kdy byl o jeho splnění věřitelem požádán. Může-li však věřitel vyvolat splatnost dluhu, pak – objektivně posuzováno – může své právo i vykonat. Z tohoto důvodu soudní praxe (R 28/84) usuzuje, že první objektivní možnost vykonání práva je dána okamžikem, kdy věřitel mohl nejdříve o splnění požádat...“

Podle ustanovení § 13 odst.2 transformačního zákona může oprávněná osoba, která provozuje zemědělskou výrobu, objektivně vykonat své právo na vypořádání majetkového podílu a vyvolat tak splatnost vypořádání ve lhůtě stanovené v § 13

³²⁴ Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (1.). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 4, s. 2-12. ISSN 1210-8278., Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (2). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 5, s. 2-11. ISSN 1210-8278 a Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských družstev (3). část. In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 6, s. 2-16. ISSN 1210-8278.

³²⁵ Jehlička, O. a kol.: Občanský zákoník, komentář, C.H.BECK, Praha 1999, 5.vydání, s.220

odst. 2 transformačního zákona ihned poté, kdy taková oprávněná osoba začne osobně provozovat zemědělskou výrobu jako podnikatel. Tímto dnem také počíná běžet tříletá promlčecí lhůta. Připustit občas se vyskytující názor, že promlčecí lhůta v těchto případech počíná běžet až uplynutím 90 dnů po doručení žádosti o vypořádání povinné osobě by znamenalo zcela popřít smysl promlčení a de facto i samotnou promlčitelnost práva na vypořádání, neboť v takovém případě by promlčecí lhůta neměla objektivně posuzovatelný počátek promlčecí doby a oprávněná osoba by bez jakéhokoli časového omezení mohla požádat o vypořádání se splatností podle § 13 odst.2 transformačního zákona a teprve od této doby by počínala běžet promlčecí doba.

Podle ustanovení § 13 odst.3 transformačního zákona oprávněná osoba (nepracující v zemědělství) má objektivně právo požádat o vypořádání majetkového podílu a vyvolat tak jeho splatnost prvním dnem následujícím po uplynutí sedmileté lhůty ode dne schválení transformačního projektu, tj, ode dne konání tzv. druhé transformační valné hromady. Od tohoto dne proto také počíná běžet promlčecí doba.³²⁶

Stejně tak ale nelze akceptovat právní názor, že „osoba splňující podmínky § 13 odst. 2 zákona č. 42/1992 Sb. může požádat o vydání majetkového podílu z transformace i po uplynutí 7 let od schválení transformačního projektu.“ Tento názor soudní praxe je odůvodněn tím, že „účelem ustanovení § 13 odst. 2 transformačního zákona je usnadnit osobám, které začaly provozovat zemědělskou výrobu, její provozování, zkrácením lhůty, ve které se mohou domáhat vypořádání majetkového podílu z transformace. Z transformačního zákona však nevyplývá povinnost oprávněné osoby splňující podmínky § 13 odst. 2 transformačního zákona uplatnit svůj nárok podle tohoto ustanovení, ale pouze její právo využít možnosti tímto ustanovením nabízené. Zákon přitom právo domáhat se vypořádání podle § 13 odst. 2 transformačního zákona nijak časově neomezuje. Z toho však nelze dovozovat, že by toto právo bylo časově neomezené a že by se oprávněná osoba mohla domáhat - při splnění podmínek podle odstavce 2 transformačního zákona - kdykoli, bez časového omezení. Jak správně uzavřel odvolací soud, právo oprávněné osoby domáhat se vypořádání majetkového podílu je třeba časově omezit; toto omezení však nemůže znevýhodnit osoby oprávněné podle § 13 odst. 2 transformačního zákona oproti osobám oprávněným podle § 13 odst. 3 téhož zákona. Logickým časovým omezením je proto omezení vyplývající z ustanovení § 13 odst. 3 transformačního zákona, ze kterého lze dovodit, že uplynutím 7 let od schválení

³²⁶ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 20. března 2003, sp. zn. 29 Odo 418/2002: „Z ustanovení § 13 odst. 3 zákona č. 42/1992 Sb. vyplývá, že uplynutím 7 let od schválení transformačního projektu počíná plynout obecná promlčecí doba pro uplatnění nároku na vypořádání majetkového podílu z transformace.“

transformačního projektu počala plynout obecná promlčecí doba pro uplatnění nároku z transformace.“³²⁷

V citovaném právním názoru se ale zcela přehlédlo, že *actio nata*, v případě, že věřitel může vyvolat splatnost dluhu, nastává první objektivní možností vykonání práva, tedy okamžikem, kdy věřitel mohl nejdříve o splnění požádat. Věřitel samozřejmě nikdy nemá povinnost požádat o vypořádání, ale jde o stanovení objektivního počátku, kdy mohl své právo vykonat poprvé; a to je, u oprávněných osob provozujících zemědělskou výrobu a splňujících tudíž požadavky ustanovení § 13 odst. 2 transformačního zákona na vypořádání do 90 dnů, **počátek provozování zemědělské výroby**. To není „znevýhodnění“ těchto osob, ale právě naopak, jejich výhoda. Právní názor citovaného rozsudku Nejvyššího soudu tak bez skutečně racionálního důvodu zakládá výraznou nerovnost mezi rovností práva dlužníka a věřitele na právní jistotu z hlediska uplynutí promlčecí lhůty, neboť časová možnost osob, oprávněných k uplatnění nároku podle ustanovení § 13 odst.2 transformačního zákona, se tak ve skutečnosti prodloužila (je nepromlčitelná) prakticky na celou dobu od transformace v roce 1992 až do roku 2010, tedy na dobu 18 let.

Počátek běhu promlčecí lhůty stanovený v ustanovení § 13 odst.3 transformačního zákona „po sedmi letech od schválení transformačního projektu“ nastal a mohl nastat nejpozději dne 28.1.2000, protože podle ustanovení § 12 transformačního zákona „nebude-li schválen transformační projekt nejpozději do jednoho roku od účinnosti tohoto zákona nebo pokud se má družstvo přeměnit na jiné právnické osoby a tyto nepodají ve lhůtě stanovené v § 11 odst. 2 návrh na zápis do obchodního rejstříku, vstoupí družstvo do likvidace.“ V naprosté většině případů promlčecí lhůta pro vypořádání majetkového podílu podle ustanovení § 13 odst.3 transformačního zákona počala běžet v posledním čtvrtletí roku 1999, protože valné hromady téměř všech družstev schvalujících transformační projekt proběhly v měsících říjnu až prosinci 1992.

Podle právní úpravy účinné do 12.7.2002 tak promlčecí lhůta pro vypořádání nároků podle ustanovení § 13 odst.3 transformačního zákona uplynula nejpozději dnem 28.1.2003, v naprosté většině případu však již v posledním čtvrtletí roku 2002.

Nová právní úprava délky promlčení v ustanovení § 13 odst.4 transformačního zákona, úprava, která délku promlčecí doby více než ztrojnásobila, nabyla účinnosti dnem 12.7.2002, tedy pouhé 3 měsíce či v krajních případech 6 měsíců před uplynutím již běžící tříleté promlčecí lhůty. Ustanovení § 13 ods.4 transformačního zákona „právo na vypořádání majetkového podílu se promlčí za deset let ode dne uplynutí sedmileté lhůty od schválení transformačního projektu.“ bylo do transformačního zákona doplněno článkem VIII. zákona č. 310 ze dne 13. června 2002, kterým se mění zákon č. 148/1998 Sb., o ochraně utajovaných

³²⁷ Rozsudek Nejvyššího soudu České republiky ze dne 20. března 2003, sp. zn. 29 Odo 418/2002

skutečností a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 101/2000 Sb., o ochraně osobních údajů a o změně některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 18/1997 Sb., o mírovém využití jaderné energie a ionizujícího záření (atomový zákon) a o změně a doplnění některých zákonů, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 38/1994 Sb., o zahraničním obchodu s vojenským materiálem a o doplnění zákona č. 455/1991 Sb., o živnostenském podnikání (živnostenský zákon), ve znění pozdějších předpisů, a zákona č. 140/1961 Sb., trestní zákon, ve znění pozdějších předpisů, zákon č. 283/1993 Sb., o státním zastupitelství, ve znění pozdějších předpisů, a zákon č. 42/1992 Sb., o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstvech, ve znění pozdějších předpisů.

Je otázkou, zda ustanovení § 13 odst.4 transformačního zákona, které těsně před uplynutím stanovené promlčecí doby promlčecí lhůtu prodloužil více než trojnásobně, není ustanovením, které má charakter nepřipustné pravé retroaktivity a proto ustanovením, kterým byla podstatně narušena právní jistota a důvěra v právo u účastníků právních vztahů vypořádání majetkových podílů.

Splatnost majetkových podílů podle ustanovení § 13 odst.2 transformačního zákona je stanovena zákonem zcela jednoznačně; „do 90 dnů ode dne, kdy oprávněná osoba o vypořádání písemně požádala“. Tento termín splatnosti proto nečinil žádné problémy.

Jinak je tomu ovšem u termínu splatnosti majetkových podílů podle ustanovení § 13 odst.3 transformačního zákona; připomeňme, že podle tohoto ustanovení majetkový podíl „**může být vypořádán po sedmi letech od schválení transformačního zákona**“.

Nejvyšší soud vyložit citovaná slova zákona tak, že „transformační zákon v ustanovení § 13 odst. 2 a 3 upravuje právo oprávněných osob na vypořádání majetkového podílu, s tím, že nejde o odlišné (samostatné) nároky, když rozlišení (viz odstavec 2 a odstavec 3) je právně významné toliko z hlediska splatnosti pohledávek. Řešení otázky splatnosti nároku na vypořádání majetkového podílu není ani v rozporu s hmotným právem, neboť to, že k určení splatnosti majetkového podílu se nepoužije ustanovení § 563 občanského zákoníku a že ustanovení § 13 odst. 2 a 3 transformačního zákona neupravuje vznik nároku, ale jeho splatnost, je evidentní již z toho, že jedním z předpokladů pro vznik nároku na vydání majetkového podílu je, že oprávněná osoba o vydání majetkového podílu požádala. K tomuto závěru Nejvyšší soud dospěl již v rozhodnutí uveřejněném pod číslem 48/99 Sbírkou soudních rozhodnutí a stanovisek. Nedošlo-li mezi účastníky po dobu sedmi let od schválení transformačního projektu k dohodě o vypořádání majetkového podílu, stal se nárok žalobce uplynutím této lhůty ze zákona splatným.“³²⁸

³²⁸ Rozsudek Nejvyššího soudu ze dne 24.8.2005 zn.sp. 29Odo 356/2005

Uvedený rozsudek neobsahuje jiné zdůvodnění právního názoru, než bylo citováno. Úvaha citovaného rozsudku „**to, že k určení splatnosti majetkového podílu se nepoužije ustanovení § 563 občanského zákoníku a že ustanovení § 13 odst. 2 a 3 transformačního zákona neupravuje vznik nároku, ale jeho splatnost, je evidentní již z toho, že jedním z předpokladů pro vznik nároku na vydání majetkového podílu je, že oprávněná osoba o vydání majetkového podílu požádala.**“ je přinejmenším nesrozumitelná.

Rozsudek zde na jedné straně uvádí, že ke vzniku nároku na vypořádání je třeba žádosti oprávněné osoby a současně (jedním dechem) říká, že nárok je splatný uplynutím 7 let ode dne schválení transformačního projektu. Je zřetelné, že z hlediska logiky oba tyto výroky nemohou platit současně; pohledávka, která teprve vznikne doručením žádost nemůže být již splatná dříve než vznikne. (Soud zde mlčky a vlastně v rozporu se svým názorem vychází z teorie majetkového podílu jako věcného práva a nároku na vypořádání jako později z majetkového podílu vznikající pohledávky.)

Právní názor prezentovaný v citovaném rozsudku nelze považovat za správný, neboť nejenže není odůvodněn srozumitelnou právní argumentací, ale vůbec se nezabývá výkladem textu právní normy a jeho závěr je dokonce ve významovém rozporu s textem normy.

Domnívám se, že dikci „**může být** vypořádán **po** sedmi letech“ nelze seriózně interpretovat jako přesné určení termínu (data) splatnosti. Z uvedené dikce i ze srovnání s konstrukcí § 13 odst.2 transformačního zákona vyžadující pro určení termínu splatnosti písemnou žádost oprávněné osoby, podle mého názoru vyplývá, že po sedmi letech ode dne schválení transformačního projektu má oprávněná osoba možnost svým projevem vůle učinit majetkový podíl splatným. Nevidím jediný právní argument, proč by se v tomto případě neměla uplatnit obecná úprava ustanovení § 563 občanského zákoníku, nevidíme jediný argument pro tvrzení, že splatnost majetkového podílu je v tomto případě konkrétně určena zákonem. Nejde přitom o zanedbatelný praktický význam této právní otázky, ale o významné důsledky z hlediska výše úroku z prodlení, ale i dalších souvislostí kupříkladu z hlediska zákona o konkursu a vyrovnání. Uvedená konstrukce splatnosti majetkových podílů dnem uplynutí sedmileté lhůty se jeví i jako neadekvátní desetileté promlčecí lhůtě. Připomeňme, že termín splatnosti a počátek běhu promlčecí lhůty jsou – v případě neurčení konkrétního termínu splatnosti zákonem nebo smlouvou - dva různé termíny; promlčení běží ode dne, kdy věřitel mohl poprvé svým úkonem vyvolat splatnost pohledávky.

Cílem institutu promlčení³²⁹ je posílení právní jistoty subjektů právních

³²⁹ Hraba,Z.: K některým právním a ekonomickým problémům transformace zemědělských družstev v České republice , in: Mířníky práva v stredoEurópskom priestore, Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Vydavateľské oddelenie, Bratislava 2007, s. 14-23

vztahů. Ne nadarmo předválečný český právní teoretik Emil Svoboda v souvislosti se zkrácením promlčecích lhůt podle tehdejšího obecného zákoníku občanského konstatoval: "Zkrácení promlčecích lhůt činí dojem, jako kdyby bylo namířeno v neprospěch věřitelů. Rychleji pro ně zaniká možnost žalobou vymáhati na dlužníku splnění pohledávky. Ale ve skutečnosti se to stalo i v zájmu nesčetných věřitelů, kterým se podle typických zkušeností hromadily spousty pohledávek, časem rychle pozbývajících na hodnotě, ale zatěžujících je způsobem s hospodářského hlediska zavržitelným. Krátkou lhůtou promlčecí nutí je zákon, aby vykonali svoje práva, než uplyne lhůta tří let. Odnímá i jejich dlužníkům výmluvu, protože odklad placení přes tuto lhůtu by mohl pro věřitele znamenati ztrátu pohledávky."³³⁰

Institut promlčení je typickým pro soukromoprávní oblast, a to vzhledem k základním zásadám, jimiž se soukromoprávní vztahy řídí. Zejména jde o zásadu rovnosti účastníků a široké možnosti dispozic obsahem právních vztahů. Promlčení umožňuje přiměřenou volnost účastníkům právního vztahu, kdy dlužník, často z nejrůznějších pohnutek, může mít zájem i na plnění povinnosti odpovídající promlčenému právu, a není účelné popřít takovému plnění soluční charakter.

Zatímco oprávněná osoba je prostřednictvím institutu promlčení motivována k včasnému uplatnění svých nároků a tím i vyjasnění právních pozic stran, povinná strana není po časově neohraničenou dobu vystavena hrozbě donucení k plnění mocenským zásahem státního orgánu. Zároveň však není vyloučeno dobrovolné splnění pohledávky, která platně vznikla, což odpovídá soukromoprávnímu principu autonomie stran.

Jak konstatoval Ústavní soud ČR³³¹, jedním ze základních principů, který musí zákonodárství v demokratickém právním státu podle čl. 1 Ústavy České republiky splňovat, je princip předvídatelnosti zákona. Jinak řečeno, pouze zákon, jehož důsledky jsou jasně předvídatelné, splňuje podmínky kladené na fungování materiálně chápaného demokratického právního státu.

K definičním znakům právního státu neoddělitelně patří principy právní jistoty a ochrany důvěry občanů v právo, které zahrnují i zákaz retroaktivity právních norem, resp. jejich retroaktivního výkladu. Zákaz retroaktivity právních norem pro oblast práva trestního je výslovně upraven v čl. 40 odst. 6 Listiny základních práv a svobod, jeho působení pro další odvětví práva je nutno dovodit z čl. 1 Ústavy. Problematiky zákazu zpětné účinnosti se ve své judikatuře dotkl Ústavní soud České a Slovenské Federativní Republiky i Ústavní soud České republiky. Ústavní soud České a Slovenské Federativní Republiky³³² konstatoval, že principy právního státu vyžadují u každého možného případu retroaktivity jeho výslovné vyjádření v ústavě nebo v zákoně s cílem vyloučit možnost retroaktivní

³³⁰ Svoboda, E.: K otázce promlčení pohledávek notářů a advokátů, časopis České právo 1906, s.25

³³¹ Nález pléna Ústavního soudu ze dne 12. července 2001 sp. zn. Pl. ÚS 11/2000

³³² Nález pléna Ústavního soudu sp. z. Pl. ÚS 78/92 (Sbírka usnesení a nálezů ÚS, 1992, č. 16

interpretace zákona a zároveň vyžadují v zákoně vyřešit retroaktivitou spjaté důsledky tak, aby nabytá práva byla řádně chráněna. Nepřípustnost retroaktivity, resp. retroaktivního výkladu zdůraznil v druhém z uvedených rozhodnutí i Ústavní soud České republiky: „ Ke znakům prvního státu neoddělitelně patří princip právní jistoty a ochrany důvěry občana v právo. Tento postup zahrnuje zákaz retroaktivity právních norem, resp. jejich retroaktivního výkladu.“³³³

Ústavní soud přehledně vyložil, že pravá retroaktivita zahrnuje dvě podstatně odlišné situace, a to za první „stav, že nová úprava dávala vznik (novým právním) vztahům před její účinností za podmínek, které teprve dodatečně stanovila“, a za druhé „novela může měnit právní vztahy vzniklé podle staré právní úpravy, a to ještě před účinností nového zákona“³³⁴. Pro pravou retroaktivitu tudíž platí, že lex posterior ruší (neuznává) právní účinky v době účinnosti legis prioris, popřípadě vyvolává nebo spojuje práva a povinnosti subjektů s takovými skutečnostmi, jež v době účinnosti legis prioris neměly povahu právních skutečností.

Institut promlčení, respektive konkrétní délka promlčecí lhůty, jejíž uplynutí je právní skutečností s níž je spojena soudní nevymožitelnost závazku, je zřetelně novou právní skutečností, která v době legis prioris neměla povahu právní skutečnosti. Stanovení nové podstatně delší promlčecí lhůty jako nové právní skutečnosti s níž je spojena nevymožitelnost závazku je proto nepřípustnou pravou retroaktivitou. Tuto skutečnost respektovaly již právní řády dříve.

Tak dokonce již vyhlášovací patent č. 946/1811 Soud. ze dne 1. června 1811, kterým se uvozuje Obecný občanský zákoník, výslovně pravil, že „jak jsme však v zákoníku samém stanovili jako všeobecné pravidlo, že zákony nepůsobí zpět, tak také tento zákoník nemá vlivu na právní jednání přede dnem, kdy vstoupí v platnost a na práva nabytá podle dřívějších zákonů; ať tato právní jednání jsou oboustranně závazná, či jde-li o taková prohlášení vůle, která od původce ještě samovolně mohla by býti změněna a podle předpisů obsažených v tomto zákoně zařízena. Proto také jest posuzovati podle starých zákonů vydržení a promlčení, které se počalo již před platností tohoto zákoníka. Chce-li se někdo dovolávati vydržení nebo promlčení, pro které v novém zákoně jest určena kratší lhůta než v dřívějších zákonech, může tuto kratší lhůtu počítati čítati teprve od té doby, kdy tento zákon nabyl platnosti.“

Ustanovení § 13 odst.4 zákona č.42/1992 Sb. ve znění pozdějších předpisů, které těsně před uplynutím stanovené promlčecí doby se promlčecí lhůta prodloužila více než trojnásobně, je ustanovením, které má charakter nepřípustné pravé retroaktivity a je ustanovením, kterým byla velmi podstatně narušena právní jistota a důvěra v právo u účastníků právních vztahů vypořádání majetkových podílů. Výrazně se tím zhoršuje postavení a právní situace dlužníků jako s věřiteli

³³³ Nález Ústavního soudu sp. zn. IV. ÚS 215/94 (Sbírka nálezů a usnesení ÚS, 3, 227 n).

³³⁴ nález pléna Ústavního soudu ze dne 4. února 1997 sp. zn. Pl. ÚS 21/96

rovnoprávných subjektů hmotněprávního vztahu, kteří tak nemohou uplatňovat námitku promlčení vůči tomu, kdo svou splatnou pohledávku měl a mohl včas uplatnit. Výrazným způsobem se tak prohlubuje a neúměrně prodlužuje právní nejistota povinných osob v těchto právních vztazích, což přímo ohrožuje jejich hospodářskou existenci.

Speciálně pro zemědělská družstva byla v transformačním zákoně vyčleněna část třetí – ustanovení §14 - §17

Ustanovení § 14 transformačního zákona definující oprávněné osoby bylo, jak se později ukázalo, zcela zásadní pro určení nároků z transformace vůči transformujícím se družstvům.

7.3 Zákon č. 39/1993 Sb. o pokutách a kaucích za nedodržování zákonů upravujících transformaci zemědělských družstev a nápravu majetkových křivd v oblasti vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku

Dne 20. prosince 1992 přijala Česká národní rada zákon č. 39/1993 Sb. o pokutách a kaucích za nedodržování zákonů upravujících transformaci zemědělských družstev a nápravu majetkových křivd v oblasti vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku. Tento zákon byl přijat takřka na den přesně po přijetí transformačního zákona č. 42/1992 Sb.

Podle důvodové zprávy k tomuto předpisu bylo nutné přijmout tento předpis z důvodu, že i „přesto, že tato oblast byla legislativně podrobena řadě upřesňujících úprav, narozdíl od jiných restitučních zákonů, restituce v této oblasti probíhají daleko pomaleji a narážejí na daleko větší odpor, než tomu bylo například u uplatňování nároků ze zákona č. 403/1990 Sb., a zákona č. 87/1991 Sb.“³³⁵

Autoři důvodové zprávy se domnívali, že přijetí tohoto specifického předpisu by „znamenaloby to však závažný průlom do nepsaných a stále zřetelných závazků mezi oprávněnými osobami a některými představiteli státní správy, kteří svoji pasivitu odůvodňují právě nedostatky dosavadní právní úpravy, o jejichž odstranění návrh tohoto zákona usiluje“³³⁶.

Přijetím se mělo podle záměru, se kterým byl přijímán předejít „i mnoha soudním projednáváním těch restitučních nároků, jejichž oprávněnost je nesporná, nicméně z časového hlediska zvyhodňuje povinné osoby tak, že i za předpokladu jejich povinnosti uhradit soudní náklady jsou pro ně tyto finanční prostředky zanedbatelné“³³⁷.

³³⁵ Poslanecká sněmovna Parlamentu ČR, sněmovní tisk č. 108, rok 1992

³³⁶ tamtéž

³³⁷ tamtéž

Na úvod budiž řečeno, že se tento předpis nevztahoval na vypořádávání (vydávání) majetkových podílů podle ustanovení § 13 odst. 3 transformačního zákona č. 42/1992 Sb.

Zákon č. 39/1993 Sb. obsahoval dvě roviny právní úpravy – pokuty a sankce. Pokuty bylo na základě tohoto právního předpisu možné aplikovat za porušení:

- zákona č. 229/1991 Sb., o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku,
- a zákona č. 42/1992 Sb., o úpravě majetkových vztahů a vypořádání majetkových nároků v družstvech, ve znění pozdějších předpisů.

Ustanovení § 2 stanovilo osobní odpovědnost fyzických osob jednajících za transformovaná družstva. Jednalo se o odpovědnost minimálně ve formě nedbalosti. Podle judikatury³³⁸ byla pak tato osoba (a pouze ona) účastníkem správního řízení o uložení pokuty.

Odstavec druhý tohoto ustanovení paragrafu pak vyjmenovával (demonstrativně) jednotlivé typy porušení. Ustanovení zákona o půdě a transformačního zákona porušil zejména ten, kdo:

- a) nemovitosti nebo jiný zemědělský majetek podléhající právním předpisům o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, jeho součásti nebo příslušenství neoprávněně převede do vlastnictví jiného, 3)
- b) brání nebo bez právního důvodu zdržuje vydání nemovitostí oprávněné osobě, které přešly na stát nebo jinou právnickou osobu na základě rozhodnutí soudního nebo administrativního orgánu nebo jiného právního aktu či právního důvodu v důsledku majetkových křivd, k nimž došlo vůči vlastníkům zemědělského a lesního majetku v období let 1948 - 1989, 3)
- c) zabraňuje poskytnutí náhrady za pozemky, obytné budovy, hospodářské budovy a jiné stavby nebo poskytnutí takové náhrady bez právního důvodu pozdržuje,
- d) zabraňuje poskytnutí náhrady za živý a mrtvý inventář a zásoby, které původní vlastník vnesl do zemědělského družstva nebo mu byly odňaty v období od 25. února 1948 do 1. ledna 1990, 3) nebo poskytnutí takové náhrady bez právního důvodu pozdržuje,

³³⁸ Vrchní soud v Praze 7A 21/93 -17 SJS: „V řízení o uložení pokuty podle ustanovení § 2 odst. 1 zákona ČNR č. 39/1993 Sb. je účastníkem řízení ve smyslu § 14 odst. 1 spr. ř. toliko fyzická osoba, o jejíž povinnostech se v řízení rozhoduje, tedy ten, jemuž má být pokuta uložena; oprávněná osoba může mít v tomto řízení pouze postavení svědka (popř. oznamovatele). ... Odvolání oprávněné osoby (restituenta) proti rozhodnutí správního orgánu I. stupně, kterým je řízení o uložení pokuty podle tohoto zákona zastaveno, může proto odvolací orgán posoudit pouze podle ustanovení § 60 spr. ř. jako odvolání podané osobou neoprávněnou, popřípadě jako podnět k zahájení řízení podle § 65 spr. ř., nikoli jako odvolání účastníka řízení.

- e) způsobí oprávněné osobě škodu při vydání nemovitostí a poskytování náhrad 3) a při vypořádávání majetkových účastí členů zemědělského družstva a jiných oprávněných osob na majetku zemědělského družstva, 4)
- f) nezabezpečí náležitosti transformačního projektu stanovené transformačním zákonem.

Judikatura³³⁹ však v souvislosti s posledně uvedeným proviněním restriktivně, že „pod ustanovení § 2 odst. 2 písm. f) zákona ČNR č. 39/1993 Sb. nelze zahrnout porušení jakékoli povinnosti stanovené zákonem č. 42/1992 Sb., ale toliko povinností zákonem stanovených k zabezpečení transformačního projektu (např. povinnosti uvedené v ustanoveních § 5, 9, 10 a 11 odst. 2 zákona č. 42/1992 Sb.)“. ... a dále, že „... povinnost vydat majetkový podíl ve lhůtě ve smyslu § 13 odst. 2 zákona č. 42/1992 Sb. je povinností ve vztahu k nakládání s majetkovým podílem, a nemá souvislost se zabezpečením náležitostí transformačního projektu“³⁴⁰.

Výše pokuty pak měla být v rozmezí 0-25000,-Kč, při recidivě 5000,-Kč až 50000,-Kč a směla být uložena maximálně do tří let ode dne spáchání deliktu.

Ustanovení § 3 rozebíraného předpisu č. 39/1993 Sb. upravovalo druhou oblast – kauce. Na návrh oprávněné osoby, (jejíž oprávněné nároky podle zvláštních předpisů nebyly povinnou osobou nebo právnickou osobou vzniklou podle zvláštního zákona vypořádány ke dni účinnosti tohoto zákona), mohl uložit správní orgán povinné osobě povinnost složit kauci rovnající se součtu všech oprávněných nároků podle zvláštních předpisů, které povinná osoba nebo právnická osoba vzniklá podle zvláštního zákona dosud s oprávněnou osobou nevypořádala.

Základním předpokladem byly tedy oprávněné nároky oprávněné osoby jak stanovil tento zákon. Vzhledem k tomu, že bohatá judikatura dovodila, že jako nárok byly povinnými osobami uvažovány i bezesporu neexistující právní vztahy -

Vrácení kauce upravovalo ustanovení §3 odstavec čtvrtý kauce měla být vrácena povinné osobě do 30 dnů ode dne, kdy se dozvěděl rozhodující správní orgán o tom, že oprávněné nároky podle zvláštních předpisů byly vypořádány nebo že majetkový podíl byl vydán.

Novela zákonem č. 320/2002 Sb. znamenala v postatě jen změnu v souvislosti s rušením okresních úřadů a změnu adresáta příjmu kaucí z Pozemkového fondu České republiky na obce.

³³⁹ SJS 7 A 71/94 Vrchní soud v Praze

³⁴⁰ tamtéž

Závěr

Kolektivizace a dekolektivizace českého zemědělství představují sociální procesy, které silně zasáhly do života lidí na venkově, které zasáhly do organizace společnosti a které byly, tak či onak, regulovány právem.

Kritické hodnocení ekonomických a politických důsledků kolektivizace ukazuje, že kolektivizace sama o sobě neznamena v porovnání se soukromým sektorem efektivnější zemědělskou výrobu. V čase provádění nepřinesla kolektivizace ani vzrůst politické podpory pro vládnoucí elity, ale spíše opačně. Stabilizace a ekonomicky příznivé výsledky se projevily teprve později, v jiných politických a ekonomických poměrech. Protože kolektivizace měla v první řadě politické příčiny, nemohlo kolektivní zemědělství přežít pád vlastního socialistického režimu. Tato politická změna neznamena návrat k zemědělské malovýrobě, ale naopak k využití nových forem velkovýroby, ke kterým právě někdejší kolektivizace poskytla výchozí prostor.

Nebylo náhodou, že přes odpor rolníků proti družstvům v padesátých letech se tato sociální skupina od šedesátých let stala jednou z opor komunistického režimu. Proces transformace, respektive až likvidace družstev po pádu komunistického režimu tak měl neméně administrativní a nedobrovolný charakter jako kolektivizace na počátku let padesátých.³⁴¹ Ani dekolektivizace v čase provádění nepřinesla ani vzrůst politické podpory pro vládnoucí elity, ale spíše opačně. Jistá stabilizace a ekonomicky příznivější výsledky se projevily až s odstupem téměř 15 let, po vstupu České republiky do Evropského společenství.

Efektivní právní regulace jakýchkoli společenských procesů obecně vyžaduje právo akceptované alespoň většinou společnosti - jak dobrovolně, tak i pod tlakem státního donucení (popř. pod tlakem hrozby tímto donucením). Předpoklad akceptace určité právní normy nebo jejich souboru se ale ztrácí, ocitá-li se hodnotová stupnice prosazovaná právem (státem) v rozporu s hodnocením společnosti, resp. významných sociálních skupin. Jiný problém nastoluje právní úprava vnitřně rozporná, kdy regulace určitých společenských vztahů přímo nutí k porušování právních norem, kdy subjekt jednající podle určité právní normy porušuje právní normu jinou a naopak. A nejde-li o pouhé omyly zákonodárce, ale o dominantní tendenci, pak právo ztrácí svoji schopnost regulovat společenské vztahy a plní více či méně jen ideologickou funkci tím, že vytváří jakýsi ideální svět zákonodárcových představ o společnosti. Proces aplikace práva pak tento iluzivní svět „materializuje“.³⁴² Mám za to, že uvedené problémy efektivního působení práva lze

³⁴¹ Srov. Rychlík, J.: Obecné a specifické rysy nucené kolektivizace ve východní Evropě, in *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20.století, sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.-16. května 2002, věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám*, studie slováckého muzea Uherské Hradiště č. 7/2002

³⁴² Srov. Eliáš, K.: Československý právní řád na rozcestí, in *Právník* č.9/1990, s.769

oprávněně vztáhnout na právní předpisy regulující jak proces kolektivizace, tak i dekolektivizace zemědělství. Ideologická podmíněnost a náplň práva v období kolektivizace a i transformace českého (československého) zemědělství je samozřejmě zjevná, byť rozdíly jsou podstatné. Právní normy zejména v období počátku kolektivizace demonstrují především rozpor s hodnotovým systémem převažující části společnosti a jejich aplikace byla proto převážně spojena se státním donucením. Právní normy z období transformace jsou pak poznamenány výraznou nekvalitou, kterou lze jen zčásti přičítat jejich ne vždy profesionální tvorbě v prostředí otevřeného demokratického politického střetu různých zájmových skupin. Jejich aplikace byla sice rovněž provázena státním donucením, ale značně neefektivním, přičemž tuto nízkou efektivnost jen zčásti přičítat nesporné legislativně technické nedokonalosti právních předpisů upravujících proces dekolektivizace zemědělství. Interpretace nedokonalých právních norem v takovém ovšem nemůže být nesporná. Tato práce se pokusila o kritickou analýzu a vlastní výklad rozhodujících právních institutů použitých v uvedeném procesu.

Skutečné působení práva na uvedené společenské procesy nelze ovšem odvozovat ze samotného textu právních norem, ale ani z textu politických či státních směrnic k jejich aplikaci.

I v případě práva, z pohledu státu dokonalého, překonávajících selhání daná politickým, časovým a implementačním zpožděním, je účinnost právní regulace v každé době závislá na tom, jaké je právní vědomí adresátů právních norem, do jaké míry budou právní úpravu znát, do jaké míry se s jejím obsahem a účelností souhlasí, považují jej za dobré právo, a v neposlední řadě, do jaké míry bude její respektování pro ně výhodné. Obsahem právního vědomí jsou názory a představy vyjadřující vztah lidí k platnému právu, k chápání toho, co má adresát právní normy činit a co je mu právem zakázáno, jakož i k tomu, co je spravedlivé či nespravedlivé. Proto právo jako obecně závazný normativní systém není přijímáno společností, resp. společenskými skupinami a jednotlivci stejně, neboť nemůže odpovídat všem jejich zájmům beze zbytku.

Z tohoto hlediska právní vědomí je hodnotícím kritériem a společenským korektivem platného práva, které je tak systémem hodnoceným. Vysoká míra právní regulace, četnost změn doprovázená mnohdy „technickými“ nedostatky proto nikdy není bezprostředně doprovázena vyšší efektivností a účinností. Naopak vede u mnohých adresátů práva přinejmenším k „rezignaci na právo“, ne-li přímo k jeho nerespektování.

Tímto složitě podmíněným společenským působením práva si lze vysvětlit nespornou skutečnost, že proces kolektivizace vykazoval značné rozdíly mezi jednotlivými kraji, okresy a obcemi, přestože státní politika byla řízena z jednoho centra. Svou nikoli zanedbatelnou roli přitom hrála konkrétní sociálně ekonomická struktura a zejména kulturní a mravní úroveň lidí, jejich sousedské vztahy, tradice

politické organizovanosti a lidská úroveň funkcionářů národních výborů a komunistické strany. Tyto místní rozdíly, řekněme v zacházení s lidmi, je ovšem velmi obtížné, ba přímo nemožné kvantifikovat a lze je jen demonstrovat na příkladech. Tak jako byly nikoli ojedinělé případy, kdy velký či největší sedlák ve vsi nebyl oblíben, nezasluhoval si úcty a na jeho „likvidaci“ včetně vystěhování se ostatní rolníci v obci víceméně dohodli, jiní byli lidmi váženými a oblíbenými. Vesnice s tradicemi sousedských vztahů, úcty k majetku a vlivu náboženství pak vystěhování takových úcty požívajících lidí jen bezmocně přihlížela a soucítila s jejich osudem. V procesu likvidace kulaků byly též nikoli ojedinělé případy, kdy kulaci byli ponecháni v obci a stali se posléze i významnými členy družstev.

Jistou obdobu takových lokálních rozdílů vykazoval i proces transformace, byť v míře úměrné demokratickému prostředí společnosti a omezeného státního donucení, ve kterém proces dekollektivizace probíhal. Výsledkem byly a jsou kraje a okresy, kde zůstala zachována převážná většina původních družstev, stejně jako existují okresy, kde téměř všechna družstva byla zlikvidována.

Z těchto důvodů je každé zobecňování projevů realizace uvedených společenských procesů do určité míry problematické.

Právní regulace procesu kolektivizace, dekollektivizace a transformace československého a českého zemědělství ve druhé polovině 20. století v obecné rovině představuje působení jednoho systému (řídícího) na systém jiný (řízený) za účelem zásadní změny, ba přesněji řečeno úplné přeměny systému řízeného. Právní normy v obou uvedených společenských procesech tak představují zásadní a rozhodující nástroj vytváření nových, respektive jiných společenských vztahů v organizaci zemědělství, ale i – odvozeně – života lidí na československém a českém venkově. V takových situacích, kdy právo představuje rozhodující nástroj a prostředek státně politické přeměny společnosti, je prakticky nemožné, nebo jen omezeně realizovatelné, aby právní normy respektovaly současné (v době jejich přijetí) podmínky a možnosti právní regulace.

Abstrakt

Předmětem této práce je sledování proměn určitého výseku právního řádu, regulujícího organizaci a fungování zemědělství, v období přechodu z jednoho režimu do jiného režimu a v období jejich stabilizace.

Práce pojednává o normativní regulaci československého a českého zemědělství v období uplatňování jeho kolektivizované podoby a v druhé části pak v období přechodu československého a českého zemědělství na jeho tržní podobu.

Kolektivizace a vlastní vývoj socializovaného československého zemědělství je vymezena léty 1949 až 1990, transformace či spíše dekollektivizace a další vývoj tržního, nejprve československého a poté českého zemědělství, je datován od roku 1990 prakticky dodnes, přičemž tato práce se zabývá vývojem zkoumané právní úpravy jen do roku 2004, tedy do doby vstupu České republiky do Evropské unie. Od roku 2004 právní úprava již přestává být výlučnou záležitostí českého státu a musí být přizpůsobena právu Evropské unie, stejně jako ekonomické podmínky fungování tržního zemědělství jsou modifikovány uplatňováním společné zemědělské politiky Evropské unie.

Kolektivizace a dekollektivizace je v této práci pojata z hlediska jejich družstevních forem, přičemž specifická problematika státních statků byla v této práci ponechána vědomě stranou, přestože podíl státních statků na socializaci zemědělství jistě není zanedbatelný.

Tato práce analyzuje nejprve výchozí podmínky pro proces kolektivizace ve smyslu stratifikace zemědělských podniků a přehledu právního vývoje této oblasti v předválečném období a v období protektorátu Čechy a Morava, tedy vývoj v létech 1918-1945.

Další pasáž je věnována poválečnému vývoji právní úpravy mezi léty 1945 - 1947, kdy se dominantně tvořily nejen právní podmínky pro kolektivizační proces v létech následujících.

Hlavní část textu věnovaného problematice právní regulace kolektivizace československého zemědělství pojednává o právním vývoji v létech 1948 až 1958, kdy byla fakticky i právně kolektivizace provedena, přičemž koncem tohoto období došlo jednak k přijetí nové právní úpravy právního postavení jednotných zemědělských družstev a jednak k částečné revizi pohledu na kolektivizační procesy. Právě v tomto období byla úloha právních norem mnohdy až sekundární za primární rolí směrnic, pokynů a nařízení hegemonu politické moci.

Následná etapa mezi léty 1959-1974 začíná a končí novou a vždy ještě detailnější právní úpravou postavení jednotných zemědělských družstev a vyznačovala se upevněním jejich právního postavení, novými formulacemi zásadních právních institutů družstevního zemědělství. Tyto instituty byly samozřejmě i nadále zprvu projednány a inspirovány vedoucí politickou silou – komunistickou stranou, avšak regulace zemědělství probíhala mnohem formálněji prostřednictvím právních norem různé právní síly a nikoli už dominantně na základě tajných pokynů či směrnic, jak tomu bylo v období předcházejícím.

Mezi léty 1975 až 1990 dochází rovněž k dalšímu upevnění právního vymezení kolektivizovaných subjektů, zákonodárce dále rozšířil možnosti hospodaření jednotných zemědělských družstev a v nové právní úpravě (zejména té z roku 1988) je patrný určitý vliv v té době probíhajících celospolečenských procesů.

Druhá část práce pojednává o transformaci československého (a posléze od 1.1.1993 jen českého) zemědělství, tedy o procesu dekollektivizace a přizpůsobení zemědělského podnikání tržnímu hospodářství.

Z hlediska právního vývoje pak druhá část práce analyzuje jednak období let 1990 a 1991, kdy byly přijaty rozhodující právní normy upravující užívání zemědělské půdy a obnovu vlastnických vztahů k půdě, stejně jako normy upravující privatizaci majetku státu, v dané souvislosti především privatizaci státních statků.

Dále je v práci popsán vývoj právní úpravy v období let 1992 až 1993, které bylo ve znamení přijetí rozhodujícího dekollektivizačního zákona č. 42/1992 Sb., ale i základního právního předpisu upravující podnikatelskou činnost, zákona č. 513/1991 Sb. obchodní zákoník. Tímto procesem se vytvořily nové právní formy jednak podniků fyzických osob a různé obchodní společnosti. Podíl zemědělských družstev na obhospodařované zemědělské půdě klesl z 61,4% v roce 1989 na 49,4% v roce 1993.

Práce také analyzuje vedle vlastního vývoje právních norem v období let 1991 až 2004, i základní právní instituty uplatňované v procesu přeměny organizace a fungování zemědělství v tomto období, včetně vývoje judikatury v této oblasti. Téma procesu normativní regulace československého a českého zemědělství v období jeho kolektivizované podoby a dále v období jeho přechodu na podobu tržního zemědělství nebylo dosud podrobněji zpracované.

Cílem této práce je nejen analýza souboru právních základů politických procesů kolektivizace a dekollektivizace, ale i kritický právní rozbor rozhodujících

právních institutů regulujících společenské vztahy v zemědělství ve zkoumaných obdobích.

Práce si ovšem neklade a ani nemůže klást za cíl vyčerpávajícím způsobem se zabývat veškerými právními normami, zákonnými i podzákonnými, regulujícími fungování československého a českého zemědělství v uvedených obdobích zásadních přeměn života společnosti.

Práce analyzuje určující právně normativní prostředky, sloužící a vedoucí k realizaci oněch zásadních přeměn v organizaci a fungování zemědělství. Při tomto přístupu se ovšem nelze vyhnout nebezpečí někdy povrchnějšího studia dané problematiky a někdy příliš obecné polohy výkladu. Práce se nicméně snaží prohloubit dosavadní znalosti o těchto otázkách a přinést některé nové pohledy a aspekty do tohoto výzkumu.

Práce dospívá k poznání, že ideologická podmíněnost a náplň práva v období kolektivizace a i transformace českého (československého) zemědělství je zjevná, byť rozdíly jsou podstatné. Právní normy zejména v období počátku kolektivizace demonstrují především rozpor s hodnotovým systémem převažující části společnosti a jejich aplikace byla proto převážně spojena se státním donucením. Právní normy z období transformace jsou pak poznamenány výraznou nekvalitou, kterou lze jen zčásti přičítat jejich ne vždy profesionální tvorbě v prostředí otevřeného demokratického politického střetu různých zájmových skupin. Jejich aplikace byla sice rovněž provázena státním donucením, ale značně neefektivním, přičemž tuto nízkou efektivnost jen zčásti přičítat nesporné legislativně technické nedokonalosti právních předpisů upravujících proces dekollektivizace zemědělství a jeho přizpůsobení tržnímu hospodářství.

Právní normy v procesu kolektivizace, dekollektivizace a transformace československého a českého zemědělství ve druhé polovině 20. století v obecné rovině představují zásadní a rozhodující nástroj při vytváření nových, respektive jiných společenských vztahů v organizaci zemědělství, ale i – odvozeně – života lidí na československém a českém venkově. V takových situacích, kdy právo představuje rozhodující nástroj a prostředek státně politické přeměny společnosti, je prakticky nemožné, nebo jen omezeně realizovatelné, aby právní normy respektovaly současné (v době jejich přijetí) podmínky a možnosti právní regulace a proto jsou – a nemohou nebýt – daleko více projevem vůle politického hegemonu než odrazem objektivních potřeb právního uspořádání konkrétních společenských vztahů.

Uvedená skutečnost se nutně odráží v tom, že rozhodující právní instituty použité k regulaci nových právních vztahů často nemají jednoznačný obsah, nejsou

jasné a přesné, což samozřejmě vede k problémům v aplikační praxi a negativně ovlivňuje efektivnost právní úpravy.

Abstract

The subject of this work is to monitor a certain section changes the rule of law, regulating the organization and functioning of agriculture in the transition from one mode to another mode and period of stabilization.

The work deals with the normative regulation of the Czechoslovak and Czech agriculture in the period of collectivized application form and the second part of the transition period in Czechoslovak and Czech agriculture on the market form. Collectivization and the actual development of the Czechoslovak socialized agriculture is defined as the years 1949-1990, transformation, or rather de-collectivization and the further development of the market, first Czechoslovak and later Czech agriculture, is dated from 1990 almost until today, and this work deals with the investigation of the legislation referred to by 2004, until the accession of the Czech Republic into the European Union. Since 2004 legislation has already ceased to be exclusively a matter of the state and must be adapted to European Union law, as well as the functioning of the market economic conditions of agriculture are modified implementation of the Common Agricultural Policy of the European Union.

Collectivization and de-collectivization in this work is conceived in terms of cooperative forms, the specific issue of state farms in this work was deliberately left aside, although the proportion of state farms in the socialization of agriculture is certainly not negligible.

This paper first analyzes the initial conditions for the process of collectivization in the sense of stratification of farms and an overview of legal developments this area in the prewar period and in the Protectorate of Bohemia and Moravia, a development in the years 1918-1945.

Another passage is devoted to the development of post-war legislation, between the years 1945 -1947, which is predominantly made up not only the legal conditions for the process of collectivization in the years to come. The main part of the text devoted to the issue of regulation of the Czechoslovak collectivisation of agriculture is about legal developments in the years 1948 to 1958, when it was in fact and in law made collectivization, the end of this period, both to adopting new legislation on the legal status of such associations and in relation to the partial revision of the view to the collectivization process. It is during this period was the role of norms is often secondary to the primary role of directives, instructions and the hegemony of political power.

Subsequent stages between the years 1959-1974 begins and ends with a new and ever more detailed legislation in the position of such associations and are characterized by consolidating their legal status, new formulations of fundamental legal concepts of cooperative farming. These institutes are, of course, continue to be discussed and initially inspired by the leading political force - the Communist Party, but the regulation of agriculture conducted more formally, through various laws and legal forces not already dominant on the basis of secret instructions or directives, as in the previous period.

Between 1975-1990 is also further consolidate the legal definition of collectivized organizations, the legislature further expanded the possibilities of unified management of agricultural cooperatives and the new legislation (particularly the 1988) is an obvious influence in a time of ongoing societal processes. The second part deals with the transformation of the Czechoslovak (and later from 1.1.1993 only Czech) agriculture, a process of de-collectivization of agriculture business and adapting to market economy.

In terms of legal development then the second part analyzes both the 1990 and 1991, when they were taken decisive legal rules governing land use and restoration of the ownership of land, as well as standards governing the privatization of state assets, especially in the context of privatization of state farms. The study also describes the development of legislation in the period 1992 to 1993, which was marked by the adoption of decisive dekolektivizačního Act No. 42/1992 Coll. As well as the basic legislation governing business activities, the Act No. 513/1991 Coll. Commercial Code. This process has created new legal forms of businesses both individuals and various companies. The share of agricultural cooperatives in agricultural cultivated land decreased from 61.4% in 1989 to 49.4% in 1993.

The thesis also analyzes the development in addition to its own laws in the period 1991 to 2004, and legal institutions applied in the conversion process of organization and functioning of agriculture in this period, including the development of jurisprudence in this area.

Topic of the process of regulation of the Czechoslovak and Czech agriculture in the form of collectivized and during its transition to a market form of agriculture has not been further processed.

The aim of this work is not only the analysis of all the legal bases of the political processes of collectivization and de-collectivization, but also a critical legal

analysis of the key legal institutions regulating social relations in agriculture examined periods.

This study, however, does not and can not aim to comprehensively deal with all legal standards, legal and sub-statutory, that regulate the functioning of the Czechoslovak and Czech agriculture in the said period of fundamental transformation of society.

The paper analyzes the normative means of legally defining, serving and leading the implementation of those fundamental transformation in the organization and functioning of agriculture. In this approach, however, can sometimes avoid the danger povrchnějšího study the issue and sometimes too broad interpretation of the position. The work, however, seeks to improve existing knowledge about these issues and bring some new views and aspects to this research.

Work comes to the realization that the conditionality and the ideological content of law in the period of collectivization, and even transformation of the Czech (Czechoslovak) agriculture is evident, although the differences are substantial. Legal norms especially in the beginning of collectivization in particular demonstrate the contrast with the prevailing value system of society and therefore their application was mostly associated with government coercion. Legal standards of the transformation are then marked by a strong non-quality, which can only partly be attributed to their not always professional work in an open democratic political confrontation between different interest groups. Their application was likewise accompanied by state coercion, but very inefficient, with the low efficiency of only partly attributable to the disputed legislative technical imperfection of the laws governing the process of de-collectivization of agriculture and its adaptation to a market economy.

Legal norms in the process of collectivization, de-collectivization and the transformation of the Czechoslovak and Czech agriculture in the second half of the 20th century in general, represent a fundamental and crucial tool in creating new, or other organization of social relations in agriculture, but also - derived - people living in the Czechoslovak and Czech countryside. In such situations where the law is a critical tool and a means of state-political transformation of society, it is virtually impossible or limited for sale to respect the legal standards of today (at the time of adoption) conditions and the possibility of legal regulation and therefore are - and can not - far more manifestation of the will of the political hegemony of objective than reflecting specific needs of the legal structure of social relations.

This fact is not necessarily reflected in the fact that the critical legal institutions

used to regulate the new legal relationships often have unique content, not clear and precise, which of course leads to problems in the practice and negatively affects the efficiency of the legislation.

Literatura

- Barešová, E.: Zemědělské restituce v rozhodování Nejvyššího soudu (2. část), in
1 Soudní rozhledy č. 1/2000
- Bažantová, I.: Družstevní a svépomocné koncepce v českém ekonomickém myšlení:
Vývoj názorů a pokusů o praktickou realizaci do roku 1948. Praha: Prospektrum,
2 2002
- Blažek, P.; Kubálek, M. Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a
3 střeoevropské souvislosti. Praha : Dokořán, 2008
- Čáp, J., Koníř, V.: Družstva a jejich transformace (komentář zákonné úpravy) , SEVT
4 1992
- Doucha, T.; Sokol, Z. : Pokus o etapizaci vývoje zemědělství a zemědělské politiky
5 v ČR v letech 1989 – 1998, Výzkumný ústav zemědělské ekonomiky , Praha 1999
- 6 Drobník, J. a kol.: Zemědělskodružstevní právo, Univerzita Karlova Praha 1988
- 7 Drobník, J. a kol.: Zemědělskodružstevní právo, Univerzita Karlova, Praha 1989
- Drobník, J.: Základy pozemkového práva, nakladatelství IFEC- Eva Roztočová, Praha
8 2005
- 9 Eliáš, K. Československý právní řád na rozcestí, Právník 09/1990, s.769
- Eliáš; K.: Společnost s ručením omezeným, I. vydání, nakladatelství
10 PROSPEKTRUM, Praha 1997
- 11 Eliáš, K.: Obchodní společnost, C. H. Beck, Praha 1994
- Fábry, V.: Zemědělskodružstevní právo, Státní pedagogické nakladatelství Praha n.p,
12 Praha, 1961
- Feierabend, L., Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952, 2007,
13 nakl. Stehlík ve Volarech
- 14 Beghard, J., Kuklík, J.: Velké dějiny zemi Koruny české, Sv. 15, část b, 1938-1945
- 15 Glogar, Rudolf: Trestní zákon: komentář, Praha: Orbis, 1958
- 16 Holub, M. a kol. : Občanský zákoník, komentář, Linde Praha a.s., 1. svazek
- Hraba, Z.: K některým právním a ekonomickým problémům transformace
zemědělských družstev v České republice, in: Mílniky práva v stredoeurópskom
priestore, Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, Vydavateľské
17 oddelenie, Bratislava 2007, s. 14-23
- Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských
družstev (1.). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 4, s. 2-12. ISSN 1210-8278.,
ISSN 1210-8278 a Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace
zemědělských družstev (3.). část. In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 6, s. 2-16. ISSN
18 1210-8278.
- Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských
19 družstev (2). In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 5, s. 2-11.
- Hraba, Z.: K právní povaze majetkového podílu z transformace zemědělských
20 družstev (3.). část. In: Obchodní právo, 2006, roč. 15, č. 6, s. 2-16

- Hraba, Z.: Proces narovnávání užívacích vztahů k zemědělským nemovitostem po roce 1989, In BAŽANTOVÁ, Ilona (ed.). K institucionálním základům tržní ekonomiky a k jejich vývoji. Praha : Prospektrum, 2005
- 21 Hraba, Z.: Ukončení nájemního vztahu vzniklého podle ustanovení § 22 odstavec 2 zákona č. 229/1991 Sb. o úpravě vlastnických vztahů k půdě a jinému zemědělskému majetku, in Pocta Doc., JUDr. Jaroslavu Drobníkovi, CSc. K jeho 70. narozeninám, 22 PFUK, Praha 2007, ISBN: 978-80-85889-85-7
- 23 interní materiály Zemědělského svazu ČR
 Jehlička, O. a kol.: Občanský zákoník, komentář, C.H.BECK, Praha 1999, 5.vydání,
 24 s.220
- Jech, K.; Kaplan, K. : Dekrety prezidenta republiky 1940-1945, díl 1, Doplněk, Brno
 25 1995
- Jech, K.: Soumrak selského stavu (1945-1960), Praha, Ústav pro soudobé dějiny
 26 Akademie věd České republiky, 2001
- Jech, K: Probuzená vesnice: K dějinám revoluce na našem venkově v letech 1945-
 27 1948, Praha : NPL, 1963 (Rudé právo)
- 28 Jech, Karel: Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy, Praha, Vyšehrad 2008
 K teorii a praxi restitucí podle zákona o půdě" - Sborník vědecké konference
 29 právnické fakulty MU Brno, dne 12.5.1998.
- Kárník, Z.: České země v éře první republiky (1918 – 1938), Nakladatelství Libri,
 30 Praha, 2003, díl první
- Kolektiv pracovníků z justice, právnických fakult pražské a bratislavské univerzity a
 31 ministerstva financí Trestní zákon – komentář k zákonu č. 86/1950. Praha: Orbis, 1953
- Kuklík, J.: Mýty a realita takzvaných Benešových dekretů. Dekrety prezidenta
 32 republiky 1940-1945. Praha 2002
- 33 Maršálek, P: Protektorát Čechy a Morava, Praha, Karolinum 2002
- Metodický pokyn pro postup při vypořádání náhrad za srovnatelné porosty podle
 zákona č. 229/1991 Sb. , který vydalo 11. 6. 1992 Ministerstvo zemědělství ČR pod č.
 34 792/92-650 a publikovalo ve Věstníku MZe ČR roč. 1992 v částce 3
- Moulis, M, Tomášek, D.:K. H. Frank: Vzestup a pád karlovarského knihkupce,
 35 Epoque 2003
- Pekárek, M.: Zemědělská družstva po transformaci - vypořádávání nároků
 36 z transformace, Časopis pro právní vědu a praxi č. 2/1993
- Pekárek, M.: Majetková účast občanů v družstvech a její právní aspekty, Masarykova
 37 univerzita Brno, 1999
- Pelikánová, I. : Komentář k §61 odst.3 zák.č.513/1991 Sb. (Obecná ustanovení) , ASPI :
 interní číslo
 38 17040(LIT)
- Peroutka, F. Budování státu. Československá politika v letech popřevratových 2. Část
 39 první. Rok 1919. Praha : Fr. Borový, 1934
- 40 Rychlík, J.: Rozpad Československa, AEP Bratislava 2002

- Rychlík, J.: Obecné a specifické rysy nucené kolektivizace ve východní Evropě, in Osudy zemědělského družstevnictví ve 20.století, sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.-16. května 2002, věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám, studie slováckého muzea Uherské Hradiště č. 7/2002
- 41 Slimák P.: Zákon o zemědělském družstevnictví a jeho výklad, Státní zemědělské nakladatelství Praha, Praha 1989
- 42 Statistická ročenka ČR, Rozvoj JZD, Praha, 1989
- 43 Strahál, M. a kol.: Zákon o zemědělském družstevnictví a předpisy související, Panorama Praha 1978
- 44 Suchánek, J.: Právní regulace združstevňování československého zemědělství, Akademia, Praha 1977
- 45 Svoboda, E.: K otázce promlčení pohledávek notářů a advokátů, časopis České právo 1906
- 46 Teichová, A.: Německá hospodářská politika v českých zemích v letech 1939 -1945, Praha 1998 (VŠE Studie z hospodářských dějin č. 1),
- 47 Věžník, A.: Geografie zemědělství I. 1. vyd., Státní pedagogické nakladatelství, Praha, 1987
- 48 Vrcha, P.: Majetkový podíl, nárok na vydání majetkového podílu a otázka jeho převoditelnosti, První rádce 2001/3 - Příloha: VII
- 49
- 50 Zelené zprávy Ministerstva zemědělství ČR za roky 1993 - 2005

Prameny

Dokumenty Národního archivu:

- Cyklostyl strojopisu, MZ – s 1945-1960, inv. č. 106, kart. 187, MZ - kol., 1949-1962, inv. 1 č. 18,20, kart. 1
- Dopis sekretariátu ÚV KSČ všem krajským výborům KSČ o řešení otázky půdy vesnických boháčů, 16. červen 1950, Prvopis strojopisu, Národní archiv, fond ÚV 2 KSČ – 100/1, sv. 156, aj. 1014
- Důvodová zpráva vládního návrhu zákona o jednotných zemědělských družstvech, 3 8. únor 1949, ÚPV, sign. 644/9, krt. 671,
- Informace hlavní správy jednotných zemědělských družstev ministerstva zemědělství, adresovaná ministru zemědělství a týkající se vystupování členů z jednotných zemědělských družstev 22. srpen 1953, Praha, Průklep strojopisu. 4 Národní archiv, fond MZ-s, inv. č. 164, k. 351
- Informace majetkové správy pozemkových reforem o Národním pozemkovém fondu projednání předsednictva Ústředního výboru Komunistické strany Československa a sekretariátu a kolegia ministra zemědělství. 1953, 22. srpen, Praha, Originál 5 strojopisu. Národní archiv, fond MZ-s, inv č. 164, k. 365
- Informace o zakládání JZD, důvodech, úkolech, průběhu zakládání a vzniku zpracované V. Sovou, pracovníkem zemědělského oddělení sekretariátu ÚV KSČ, Praha ÚV KSČ, Generální sekretariát, 8. březen 1949, Národní archiv, sv. 171, a.j. 6 1079, fol. 41-52
- Materiál ministerstva zemědělství pro potřebu ÚV KSČ o hospodářském a organizačním upevnování JZD, o problematice přechodu JZD na vyšší typy a o úkolech ministerstva zemědělství a národních výborů na zemědělském úseku Problémy přechodu do vyšších typů, 1951, 12. květen , Cyklostyl strojopisu, Národní 7 archiv, fond MZ – s. inv. č. 108/28 k. 221
- Návrh sankcí za nesplnění výrobního plánu v zemědělství, Prosinec 1949, Cyklostyl 8 strojopisu, Národní archiv, ÚV KSČ – sekretariát, sv.7, aj. 99, fol. 2-3
- Návrh stanov JZD vypracovaný družstevním odborem ministerstva zemědělství březen 1949, 3. březen 1949, Cyklostyl strojopisu, MZ – s 1945-1960, inv. č. 106, kart. 9 187, MZ - kol., 1949-1962, inv. č. 18,20, kart. 1
- Návrh zásad pro proplácení náhrad za vykoupené mechanizační prostředky, který zpracovalo ministerstvo zemědělství v dohodě s ministerstvem financí pro Ústřední výbor Komunistické strany Československa, 30. srpen 1951, Praha - Cyklostyl 10 strojopisu. Národní archiv, fond MZ-s, inv č. 108/12, k 211
- Opatření k potlačování kapitalistických živlů v zemědělství a vesnických boháčů spolu s interními podklady VII. odboru ministerstva zemědělství z 21. listopadu 1949 a 3.12. 1949 pro kabinet ministra zemědělství., 3. prosinec 1949, Prvopis strojopisu, 11 Národní archiv, 112 – s, 1945-1960, inv. č. 233, kart. 416

- Organizační zajištění akce zakládání JZD ze strany JZD, 4. únor 1949, vypracované zemědělským oddělením ÚV KSČ, organizační sekretariát, Národní archiv, sv. , aj.
12 99, fol. 58-60
- Pokyn č. 2 ministerstva zemědělství, týkající se péče o JZD, pozměňující některá ustanovení Zákona č. 69/1949 Sb. o JZD, 27.říjen 1950, Kopie strojopisu, Národní
13 archiv, fond MZ – právní, 1950, dodatky
- Pokyn ministerstva zemědělství pro národní výbory o použití zákona č. 55/1947 Sb. a
č. 46/1948 Sb. pro přebírání půdy od vesnických boháčů (tzv. dobrovolné nabídky
půdy), 24. leden 1951, Rozmnožená kopie, Národní archiv, fond MSS, inv. č. 589,
14 k 217
- Poselství prezidenta Klementa Gottwalda I. celostátnímu sjezdu družstevníků v roce
1953, 14. únor 1953, Praha, Prvopis strojopisu. Národní archiv, fond ÚVKSC- 100/24,
15 sv. 86, oj. 1062
- Přehled o uplatňování třídního hlediska při zatlačování vesnických boháčů v
platných normách v oboru zemědělského práva, zpracovaný právním odborem
ministerstva zemědělství pro potřebu kompetentních organizačních útvarů
ministerstva zemědělství, 7. červen 1952, Originál strojopisu Národní archiv, MZ-
16 právní, 1952, kart. 64
- Přípis dr. Kofátka sekretariátu ministra zemědělství o úpravě náhrady za živý a
mrtvý inventář předávaný do jednotných zemědělských družstev (včetně návrhu
oběžníku pro národní výbory). Návrh oběžníku pro KNV. Ministerstvo zemědělství.
Č.J.45.838/51-VII/41. 16.duben 1950, Originál strojopisu - Národní archiv, fond MZ-s,
17 inv č. 108/6, k. 207
- Připomínky úřadu předsednictva vlády k návrhu zákona o jednotných zemědělských
18 družstvech. ÚPV, 12. leden 1949,, sign. 644/9/1, kart. 671, fol. 1-5,
- Rezoluce Informačního byra (1947-1956) o situaci v Komunistické straně Jugoslávie
28.6. 1948, Rudé právo, č. 151 z 29.6.1948, Cyklostyl strojopisu, Národní archiv, MZ –
19 s. 1945-1960, inv. č. 164, kart. 354,
- Rozsudek Okresního soudu v Místku nad soukromě hospodařícím rolníkem z
Janovic pro trestný čin sabotáže, 4. červen 1952, Místek, Průklep strojopisu Národní
20 archiv, MSS, inv. č. 257, kart. 10
- Situační zpráva o vývoji a perspektivách jednotných zemědělských družstev,
zpracovaná hlavní správou jednotných zemědělských družstev na ministerstvu
zemědělství pro informaci ministra zemědělství, 1953, 24. listopad, Praha ,prvopis
21 strojopisu, Národní archiv fond MZ-JZD, inv. č. 173, k 15
- Výňatek z projevu Kl. Gottwalda na zasedání ÚV KSČ ve dnech 17.-18. listopadu
1948. Kl. Gottwald, Spisy, sv. XV, 1948-49. Praha 1961, s. 123-161. Rudé právo č. 270,
19. listopad 1948. Únor 1948, Sborník dokumentů, Praha 1958, s. 215-229. Národní
22 archiv, ÚV KSČ - zasedání, sv. 5, a.j. 20, f. 36-39
- Výňatek z průzkumové zprávy ministerstva spravedlnosti z 1.1.1951-30.4.1951,
týkající se postihování trestných činů v zemědělství, která byla zaslána sekretariátu
Ústředního výboru Komunistické strany Československa, 16. červen 1951, Prvopis
23 strojopisu. Národní archiv, fond ÚVKSC-100/1, sv. 156, a.j. 1014

- Výňatky z projevu československého prezidenta Antonína Zápotockého na Klíčovské přehradě, odsuzující nátlak na rolníky při zakládání jednotných zemědělských družstev. 1. srpen 1953, Klíčava - Prvopis strojopisu. Národní archiv, fond ÚVKSCČ,
24 100/35, sv. 26, aj. 891.
- Zápis z jednání akční čtyřky na sekretariátu Ústředního akčního výboru Národní fronty v Praze, na které byly stanoveny konkrétní úkoly v budování JZD, 15. březen 1949, Národní archiv, ÚAV NF, inv.č. 17, kart. 41,f 1159-1161, ÚV KSCČ, Generální
25 sekretariát, sv. 171, a.j. 1079, fol. 41-52
- Zápis ze schůze širšího předsednictva ÚV KSCČ ze dne 14. října 1948 zabývající se zemědělskou politikou KSCČ po únoru 1948 s usnesením, originál strojopisu, 14. října
26 1948, Národní archiv, ÚV KSCČ – předsednictvo, sv. 4, a.j. 138, fol. 1-20,
- Zápis ze schůze širšího předsednictva ÚV KSCČ ze dne 14. října 1948 zabývající se zemědělskou politikou KSCČ po únoru 1948 s usnesením, originál strojopisu, Národní
27 archiv, ÚV KSCČ – předsednictvo, sv. 4, a.j. 138, fol. 1-20
- Zásady pro provádění zákona o nové pozemkové reformě s důrazem na přednostní příděl půdy JZD a státním statkům, 18. březen 1948, MZ –kol., 1949-1962, inv. č. 24,
28 kart. 1.
- Zásady pro řešení otázky vesnických boháčů, které vypracoval pro sekretariát Ústředního výboru Komunistické strany Československa Člen tohoto sekretariátu J. Frank, 26. duben 1951, Praha, Cyklostyl strojopisu. Národní archiv, fond ÚV KSCČ -
29 100/1, sv. 156, a.j. 1014
- Zpráva generálního tajemníka Jednotného svazu československých zemědělců Josefa Zlesáka pro kolegium ministra zemědělství o situaci a průběhu akce zakládání JZD v jednotlivých krajích, 8. duben 1949, Národní archiv, MZ – kol. 1949-1962, inv. č. 28,
30 kart. 2.
- Zpráva národohospodářského odboru Ústředního výboru Komunistické strany Československa o jednotných zemědělských družstvech v českých krajích, která byla zaslána prezidentu ČSR Klementu Gottwaldovi, 1952, 23. Červenec, Praha, Originál
31 strojopisu Národní archiv, ÚV KSCČ- 100/24., sv. 86, a.j. 1061
- Zpráva VII. odboru ministerstva zemědělství o omezování a zatlačování vesnických boháčů, která byla zaslána k dispozici VIII. odboru ministerstva zemědělstvu, 27.
32 leden 1951, Prvopis strojopisu - Národní archiv, fond MZ- JZD, inv. č. 201/1, k. 51

Internetové zdroje:

- 1 www.agronavigator.cz/inf_pult.asp?ch=0&id_dotazu=3855&ids=0&zobraz=1
- 2 <http://www.blisty.cz/2008/4/4/art39966.html>
- 3 www.geografie.webzdarma.cz/transformace.htm
www.inoboediens.estranky.cz/fotoalbum/dokumenty/kosicky-vladni-program
- 4 <http://www.inoboediens.estranky.cz/fotoalbum/dokumenty/kosicky-vladni-program>
www.moderni-dejiny.cz/clanek-ve-viru-kolektivizace-predehra-v-koubalove-lhote-617
- 5 617
www.pkmodely.estranky.cz/clanky/referaty_-recenze/zemedelstvi-a-pozemkova-reforma-csr-1945---1948-
- 6 www.psp.cz, digitální knihovna Poslanecké sněmovny Parlamentu České republiky,
7 resp. Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna
www.revuepolitika.cz/clanky/618/60-let-od-pocátku-první-vlny-znarodnování-v-ceskoslovensku
- 8 ceskoslovensku
- 9 www.totalita.cz/volby/volby_1946_07.php
www.vlada.cz/assets/clenove-vlady/historie-minulých-vlad/prehled-vlad-cr/1918-1938-csr/karel-kramar/ppv-Kramar-1918-1919.pdf
- 10 1938-csr/karel-kramar/ppv-Kramar-1918-1919.pdf
- 11 www.samba.fsv.cuni.cz/pulpan/
- 12 www.geografie.webzdarma.cz/transformace.htm

Informace získané osobním rozhovorem:

- Rozhovor autora s Ing. Miroslavem Jirovským, předsedou Zemědělského svazu České republiky (přededa ZSČR od roku 1998 doposud)
- Rozhovory autora s členy zemědělských družstev okresu Kolín, Kutná Hora, Plzeň-sever, Jindřichův Hradec, Semily, Vyškov, Hodonín a Znojmo.

Osobní archiv autora

Seznam tabulek:

- Č.1 Počet družstev k 30. září 1950 podle typů a struktury členů
- Č.2 Struktura zemědělských podniků podle obdělávané plochy v roce 1950
- Č.3 Absolutní počet JZD v českých zemích

- Č.4 Výměra půdy JZD II. až IV. typu v českých zemích v tis. ha.
Č.5 Podíl JZD II. až IV typu v českých krajích na celkové výměře půdy v %
Č.6 Komparace obchodního, majetkového a vypořádacího podílu

Seznam zkratek:

ČSSR	Československá socialistická republika
ČSS	Československé státní statky
FS	Federální shromáždění
JZD	Jednotné zemědělské družstvo
KSČ	Komunistická strana Československa
Kčs	Koruna československá
HTÚP	Hospodářsko technická úprava pozemků
NDR	Německá demokratická republika
NS RČS	Národní shromáždění Republiky československé
ÚV KSČ	Ústřední výbor komunistické strany Československa
RČS	Republika československá
SL	Sněmovna lidu
SN	Sněmovna národů
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik